

KNJIŽEVNA
REPUBLIKA
ČASOPIS ZA KNJIŽEVNOST

SADRŽAJ

NOVE PJESME

- Mate Ganza: Majstor trenutka, 3
Vojislav Mataga: Stoici... i drugi tekstovi, 20
Lidija Vukčević: Pjesni razlike, 33
Divna Zečević: Penelopa, 50

DRAMA

- Slobodan Šnajder: Peto evanđelje, 51
Slobodan Šnajder: Što misli jedna livada?, 111

DNEVNIK IGORA MANDIĆA

- Igor Mandić: Traćenje tisućljeća, III, 113

OGLEDI, ISTRAŽIVANJA

- Lada Čale Feldman: Glorija i Gloriana, 152
Nikola Batušić: Ranko Marinković, urednik i suradnik časopisa
Dani i ljudi, 165
Nedjeljko Fabrio: Tragoedia adriaca, 177

U FOKUSU

- Leo Rafolt: Slobodan Prosperov Novak, tko je to?, 191

GODIŠTE II

Zagreb, ožujak–travanj 2004. Broj 3–4

ČITACE PROBE

Marko Grčić: Neke davne uspomene na pjesme Mate Ganze, 211

KLOPKA ZA USPOMENE

Aleksandar Flaker: O IVI, zapravo, 220

Zlatko Crnković i Ivan Kušan: Oko Sljemena i Globusa, II, 225

KNJIŽEVNOST U PRIJEVODU

Tri suvremena mađarska pjesnika, 258

KRITIKA

Milovan Tatarin: Roman–kronika i novopovijesni roman istodobno
(*Miljenko Jergović: Dvori od oraha*), 265

Karmen Milačić: Vjera u vrijednosti
(*Drago Štambuk: I šišmiši su ptice u bezpjevnoj zemlji*), 269

Stipe Grgas: Teorijska marginalizacija Srednje Europe
(*Nikola Petković: Srednja Europa: Zbilja — Mit — Utopija*), 271

Željka Vukajlović: Delikatesa
(*Daša Drndić: Leica format*), 273

Tatjana Jukić: Vermeer na rasprodaji
(*Susan Vreeland: Portret u delftsko modrom; Trasy Chevalier: Djevojka s bisernom naušnicom*), 275

Lucija Ljubić: Dobra stara drama
(*Milovan Tatarin: Stara hrvatska drama*), 278

Alessandro Iovinelli: Angažirani intelektualac
(*Književnost, kultura, angažman. Lanx satura. Zbornik posvećen Predragu Matvejeviću*), 280

Mate Ganza

Majstor trenutka

VOZNI RED

Izgubljeni smisao opet se pojavio iz one stvarnosti
u već zaboravljenim riječima koje smo izgovarali
ispisanih parola na zidu šezdesetih
iz vremena skupnog odobravanja vlasti
ali ne dokazuje ništa — pričinja se kao prljavi trag
koji pamtimo po starim voznim kartama
na kojima je bio označen smjer putovanja
s imenima usputnih postaja
gdje smo noću satima čekali na sporednim kolosijecima
da se vlakovi mimoidu uz bljeskanje stakla
na vagonским prozorima

Duž cijele pruge palila su se naizmjenična svjetla
ali ona nisu bila stvarna
mrak nam je ulazio u oči, dodirivao nam je ruke
ni on čini se nije bio zbiljski
svijet je lelujao u tami ispred nas
pruga se gubila između crnine i snijega
da bi naglo skrenula u tuđu zemlju
osvjetljavajući mala bosanska mjesta
s grobljima na uzvisini, s bijelom bojom vapna
gore negdje na minaretu izvan dohvata,
gdje je trebalo presjedati
i mijenjati vozni red u noći

Danas je nemoguće prepoznati tragove kretanja
na onim uskim peronima u mreži zavijutaka i krivina
kojima su putovali ljudi s prtljagom i zavežljajima

prepunima neke druge stvarnosti
 različite od ove danas
 ulazili ili silazili od postaje do postaje
 stapajući se s mrakom i zaboravom suputnika
 koji su skidali cipele i palili cigarete u tami
 sjedeći na klupi ili na podu vagona
 i spremali se za san
 stisnuti i sklupčani jedni uz druge
 putnici do različitih odredišta
 ali u istom smjeru

I tako ležeći u polusnu prekrivši lice rukama
 rubom kaputa ili odjeće —
 ne sjećamo se kojom smo brzinom prelazili
 preko istina —
 tresući se cijelim tijelom prije nego što bismo ustali
 dočekavši jutro
 razbudeni galamom onih izvan vagona na peronu
 dok se vlak zaustavljao klizeći tračnicama
 uz cviljenje i škripu kočnica

Treba li još reći
 što dosad nismo spominjali
 da je u zadnjem vagonu u pocinčanom sanduku
 ležao mrtvac putujući kući

NEIZVJESNOST

Putovima preko polja dolaze druga bića
 Koja ne znaju ništa o sebi
 S malim žiškama svjetla u tami
 Premda je vrijeme isteklo i plamen se smanjuje
 Njihov je put još dalji još neizvjesniji

Napolju nebo gubi sebe u drhtaju modrine
 Privezano za sidro u snijegu
 Nečija ruka pritiska odbačen kamen uz prsi
 I ne sjeća se tko ostaje tko odlazi
 U crnom kvadratu slike
 Sjedi dijete s izrazom objave na licu

Šutljiva u svojoj velikoj neizvjesnosti
 Preko polja dolaze druga bića

Lica su im u noćnom mulju
Obrasla šašem
Pokušavaju nas prizvati sa samog ruba zemlje
Nagovijestiti da je ono što je rečeno
Osuđeno na propast
Ali mi nemamo vremena da im prisegnemo
I nakraju preokrenemo svoju misao
Kao da je početak

MAHOVINA

Na tamnoj strani stijene gdje, čini se, nema ničega
Čemu bi se tvoja pažnja približila
Samuje mekani zeleni trag mahovine
Duboko zaklonjen sjenom među drvećem
Što je očigledno znak neke radosti
Ili namjere koja ustrajava na ovom mjestu
Sa željom da ondje ostane i pod cijenu anonimnosti

5

Pažljivim pogledom možeš ovdje očitati znak nadnebesja
Kao da je netko ovdje zatvorio besmrtnu dušu
Koju sada prepoznaješ poput nadahnuća u pjesmi
Ili kao okomitu zraku svjetlosti
Što probija srce dolazeći s ruba svemira

Ti koji si izgubio čuđenje i bezazlenost
I koji živiš u velikom nepovjerenju
Ne možeš ništa drugo dokučiti
U ovom svitku mahovine
Već da si ga vidio
I da tvoj pogled nije otkrio ništa začudno
Osim da se providnost nalazi na zemlji

OPET TE ČUJEM...

Opet čujem kako dozivaš..
Više ne pamtim put koji vodi do tebe
Raspršen zov se gubi u dodiru noći
Zar je moguće sagledati istinu bez tebe
I kad se sve kaže još ne znaš što to znači

Tko može živjeti od posudene sreće
 Zastao sam pred tobom tepajući
 Kad bi mogla vidjeti s druge strane
 Pulsirajući bljesak noža u divljoj travi
 Ono izgubljeno — kap koja klizi po staklu

Opet te čujem...
 Duž napuštenih bijelih stabala vjetra
 Glas ti počinje padati s kula sipkog pijeska
 Mrtvo je opet oživjelo kad si otvorila usta
 Čujem kako ti ruka lomi suhe stabljike kiše
 Razgrćeš zamagljeno lišće u daljini...
 Stišćeš ga prstima
 Napolju vjetar luta tamnim prečacima
 Pristižu slijepi u tišini koji se mogu dodirnuti
 Tebi uz ležaj

Opet čujem kako dozivaš...
 Iz svih onih živica svoje daljine
 Sve dovde
 Zar te moram čvršće vezati da bi ostala ovdje
 Kakva si prije bila — pritajena svojom težinom
 Vode — zadihana
 Tamnog daha — u vlažnoj toplini rublja
 Bačena po praznini dana
 Gdje smo samo nas dvoje

MAJSTOR TRENUTKA

U rano jutro polijeće svjetlost iz svog nepostojanog imena
 I pokazuje stanje istine u vremenu
 Istina izlazi iz tame i urušava se u beskraj
 Možda bi istina izmolila milost pred hrpom ruševina
 Možda bi je živu iskopali iz pogleda noći
 Ali noć prelazi na drugu stranu
 Kako bi izradila svoj pokrov iz prašine zodijaka
 A majstor trenutka sastavlja stroj za bušenje neba
 I buši od tla prema zenitu

RANI JAGLAC

Jarkožuti cvat jaglaca još uvijek ispod leda
Povijen prema zemlji između zeljastih listova biljke
Pomiče se uz vjetar

Tamo u valovima svjetlosti oko raslinja žive anđeli
Ljeskavi odbljesci šume u glatkoj vodi
Vječna zamisao neba da se nastani
Dolje u začudnom dahu trave
U cvijetu jaglaca na osamljenoj zaravni
Između bljeska grma i zvuka kiše
Proletnog neba tankog kao papir
Tamo u naletima svjetlosti
Cvjeta jaglac uvijen u svoje spužvasto lišće
Zrcali toplinu otvorene peći
Uvijek dublje od našeg pogleda
Koji kruži bedemom šume
U velikoj udaljenosti

7

Nešto ljudsko je na opustošenim brdima
U voćnjacima u prividima i pomicanjima svjetla
U vrhu tamne ispupčene planine
Gdje nebo prestaje i pojavljuje se plamen
Oko zapaljivih vrhova drveća
Na gorućim obroncima
Rani jaglac s proljetnim mirisom u sebi
Svijetložuti cvijet koji će ispuniti čitavu zemlju
Pozlaćenom mišlju
Znak da smo prihvaćeni sa zelenilom lišća
Na osvjetljenoj staklenoj ploči
Ali kako ga zadržati kako uspokojiti u vjeri
Koja se slijeva niz rasplinutu crtu obzora

CIPELE

Cipele moga oca ostavljene pred vratima
Još čekaju na njega
Ponekad ih pažljivo premjestim
Više ustranu da zauzmu bolje mjesto
I tako odgađam da ih bacim
Za razliku od mene koji sam sklon zaboravu

One, čini se, imaju dovoljno strpljenja da čekaju
Na tom jedinom mjestu za njih
Kao da se ništa nije promijenilo
Tragovi prašine koji se vide na njima
I miris koji se još zadržao u iznošenoj koži
Možda su potvrda njihove izdržljivosti
Kuju su stekle podčinjavajući se
Očevim koracima i njegovu hodu
Ili možda nekakav znak vjernosti
Kuju je teško prepoznati

IZVAN SREDIŠTA

8

Poput roja muha i razum je prepušten sebi
Uginuloj stvari kroz koju govori prije nego dospije
U vlažnu zemlju da se njome hrani

Možda razum nije bio nikakav list
Drhtav od vjetra već navlažena glina
Gdje je sjeme počelo klijeti ili zaglavno kamenje
Nakon što se isjeklo dljetom i izmjerilo kutomjerom
Bilo da smo ga ugrađivali
Bilo da smo ga odbacivali
U beskonačan zid što opasuje samog sebe
I ostavlja nas izvan središta

DOMOVINA

Slika domovine je tamna
Gledana pod mrtvim kutom bliža je izohipsama
I mrljama svojih boja koje izbijaju ispod zemljovida
Nego što zamišljaš

Tisuću godina živi u nepostojanju
U bijelom i crvenom dimu stvarnosti
I nadasve hrapavoj površini prošlosti
Tek sada dalekozorom dosežeš
Njenu kolebljivu sjenu ptice
Iznad mora ispod oblaka

U nekom odviše čudnom iskustvu poslanja
I krvi na papiru koju koliko god brišemo
Uvijek se na nju hvata
Jednolikom gustoćom daha
Koji se rosi na očnom staklu
Pomiješan s čarolijom privida
U vidnom polju

TKANJE

Tkanje puca po niti, a kamen po razdjelini
Bilje šiva zemlju i praznina zvoni zrakom
Gradeći jedno rušeći drugo
Nepovjerenje ne može usnuti
Bijele i crne niti pletiva u tvojim rukama
Raspleću se naslijepo nejasnoćom
Što se baca krikom kroz otvoren prozor

9

Ne znam koliko možemo izdržati bez daha
U snježnom jutru pred ulazom bolnice
Gdje je smrt odsjela
Dok se nebo puni mjhurićima pustoši
I nastanjuje u drugom vremenu

Tijelo više nije čvrsto i ne govori s tobom
Čuješ kidanje tkanine od ruba prema središtu
Bezbroj tankih niti izvlači se iz tkanja
Para se pletivo svršenih riječi
Na odjeći živih i mrtvih
Tijelo je golo, a rublje odbačeno

RAZLOG ŠUTNJE

Naginješ se preko ruba provalije u pjesmi
Dolje je šupljina i neka neznatna svjetlost
Rupa otvorena u zemlji kojoj dno ne vidiš
Gore su tvoje riječi na nježnim krilima
I tvoje lice s tvojom sjenom
Koje se izgubilo u bijeloj prozirnosti papira

U propusnost stiha strmoglavljuju se riječi
 To je jato čvoraka koje slijeće s velike visine
 U dubinu sve do njena dna
 Da bi opet iščezlo u daljini
 Poput bijelog tračka dima
 Sve bliže zamišljenoj crti
 Što se ne može obuhvatiti pogledom
 Gdje ustrajava i razlog šutnje

ZAJEDNO SMO

Zajedno čekamo na lift u hodniku bolnice
 Oko crvenoga svjetla žmirka na ulazu
 Pali se i gasi uz zvuk zatezanja užeta iz dubine

Dvostruka ulazna vrata teretnog dizala
 Zijevaju pred nama
 Ulazimo
 Pritiskom na dugme za uspinjanje
 Ne dižemo se, već tonemo
 Dizalo se spušta sve niže
 Najednom stane
 Predahne

Ulaze bolnička kolica s tijelom pod ponjavom
 Potom se dizalo spušta još niže
 Kao da ga nešto proždire u tišini
 I žena u bijelom umilnih crta lica
 Odsutno stiska u ruci neke spise
 Svi smo u šutnji s ovim neznancem
 Skrivenim ispod plahte
 Tada lift stane težak poput planine
 Šutimo kao da smo nekog ubili
 A prežalit ga ne možemo

POD LIŠĆEM ČAPLJANA

Pod lišćem čapljana stanovala je sjena večeri
 Vjedro se dana praznilo
 Sušilo se svjetlo kao sluz na stabljici

Još časak nad površinom vode
Drhtalo je krilo dnevne svjetlosti
Ostavljajući prah u našim rukama

RAZUM ODUSTAJE

ocu

Pred ovom kristalnom jasnoćom koja potiče nemir
razum odustaje da ti pomogne
gubiš znanje i ništa ne možeš reći
Lakše bi bilo da si možda u jatru prstenovanih ptica
što se ravnaju prema zvijezdu
nego što si u vrtložnoj struji našeg doma
još uvijek u grijehu kao i ja

11

Išao sam da te vidim mrtvoga prije nego te zakuju
iako nisam tražio — lijes su otvorili preda mnom
kao što trgovci čine a ti si se činio smiren
ne gledajući kao da si cijele noći prospavao
i da si sada odmoren i slobodan
Više se ne penješ niti spuštaš stubištem kuće
susjedstvo je ostalo sa mnom
Činilo se da smrt nije ono čega si se bojao
već tiha radost plavih usta
opuštenost i predanost na odlasku

Gotovo sam te htio zadržati odgovoriti od tog puta
ali nisam mogao
Rekoh sebi neka moja želja bude samo moja
u ovom času
Nije bilo čvrste granice između tebe živog i ovog sada
Gušio sam se:
otkopčao sam jedan gumb na okovratniku
jer nešto me iznutra davilo
udisao sam zrak pišteći
i to je bio neki moj odgovor na sve
Odmaknuo sam se
dok su lijes zatvarali zavrtnjima
ostao sam stajati gledajući kako odlaziš
misleći da ćeš se okrenuti
Očito moje znanje nije bilo potpuno
toliko je još bilo pitanja koja smo trebali postaviti

A sad smo morali potražiti odgovore
svatko na svojoj strani
vjerujući da će se onaj drugi složiti s njim

PRITISKAŠ LICE

S vremena na vrijeme rukama snažno
Pritiskaš lice i brojiš u sebi
Grčevito ga zadržavaš među dlanovima
Da se ne raspadne

Nepotrebno je pitati što te je užasavalo
I kako si se održavao
Na površini

S vremena na vrijeme
Donji sloj zemlje na kojoj stojiš
Popušta
Počinje se lomiti pod tvojim nogama
Od goleme težine

DOK SMO ZAJEDNO

U sve nas može uvući nemoć, nesreća
I riječi dok smo zajedno
Stišćemo se oko stola, šutimo i pijemo čaj
I sve smo bliže samoći svjetiljke pred nama
Vani noć reže prste drveća i umire
S pogledom na ulicu
Ti sa stolisnikom u očima
Zakrilila si prstima šalicu i treseš se od hladnoće
Koja prerasta u groznicu
Ja, na noćnom suncu,
Sa zebom ili sjenicom na ramenu
Vadim poneku mrvu kruha iz džepa
I gledam kako pristižu mravi
Ti kažeš kako bi htjela čuti more
Iz ove daljine bolesti
Ja zveckam srebrnim novčićem po vodenom stolu
Čini se kao da morski val ide po žalu

Sve do naših nogu
Moći ćemo rezati kriške lubenice u kolovozu, kažeš
I zaroniš u sjećanje bumbara u kupinjaku

Zajedno gledamo kako se diže crvena kugla sunca
Iz pjene sapunice koju otpuhuje dijete
Sunce je sneno, umiljava se poput životinje
Kad je dotaknemo rukom
Vani je još noć ili sviće

ZALAZ

Netko prilazi prozoru i gleda na ulicu
Pružajući svoj pogled ispod naleglog neba
Zavlači svoje ruke u prazninu sadašnjosti
I žmiri u buduću život, tamo nema nikakva znaka
Velika šupljina mraka gleda u njega
Čini se da je došao do ruba sutrašnjice
Iz koje se ne može vratiti
Jer ga sve misli vuku onamo

13

Netko bi lagano odmahnuo rukom kad bi mogao
Ali u rukama počiva sva njegova težina
Nečije tijelo propada
Nečija je glava puna zraka
I ne privlači je zemlja
Nečije tijelo je odustalo, čemu se je nadalo
Netko prilazi prozoru i gleda na ulicu
Prema zapadu, gdje se sunce još pokazuje
Crveno do noktiju
I unatoč svemu govori da to nije posljednji zalaz

PRIZEMLJENJE

Mi smo u zračnoj luci, ali ne letimo
Svatko je nadohvat svoje smrti
Naše je vrijeme stiješnjeno navojem
Zaustavljenog sata na ruci
Samo se u mislima penjemo
Ususret crno-bijelim oblacima

Uz zvuk drhtav i prepun zaborava
Sve je naše dolje,
U prizemlju nabujale zemlje
Gdje nitko nije spreman izaći iz neodređenosti

Mi smo u zračnoj luci
Ali bez izgleda da poletimo
Sklapamo oči
U prizemlju se bljeska pista
Bijeli put
Što ispunjava tišinu poslije nas

VJETAR

14

Vjetar ulazi u tišinu osamljenog stabla
Jer mora negdje stati, zaustaviti se
I biti vjeran kćeri, ženi, zemlji
Koja ga se odrekla
Vjetar daruje svoja stopala lišću
Lišće pogodeno suncem pada
I ne može se nositi sa svojom težinom
Vjetar podiže more sve do palube izdržljivosti
Prelijeva se, objavljuje božansku volju
Vjetar trga snažnom boli svijet, zemlju
Iz njene bijede
Na trenutak se vjetar smiri
Jer nije učinio ništa, nije postigao ništa
Njegova se snaga razorila, raspršila usred polja
Izgubivši smisao i priču o sebi

ISPOD VRATA

Tamo gdje najčešće boravi tišina
Sada je mala životinja
Osamljena
S nekoliko grama prašine
Sitnim se korakom udaljava od nas
Nema ni glasa ni zvuka
Kao mrvica nekoga neotkrivenog života
Zadržava se u tišini

Sve do iznenadnog udarca
Kad nešto padne
A životinjica se trgne
Zavuče se u dublju pukotinu
Između vrata i zida
I čeka kao nečija smrt
Dolje u mraku

Je li to zametak nečega strašnog
Ili lice strepnje pred nama
Utvara koja tumara u ovo doba
Glasnik pod maskom
Nesmiljena sitna prikaza
Naše krhkosti ispod vrata

Ili je to nešto odlučujuće
Što se otima svakoj pohlepi objašnjenja

15

NEIZGOVORENO

Riječ se iselila i ne stanuje više u tvojoj blizini
Čuješ je u daljini zvoni no uho šupljine
Pluta od usta do usta nizustiva
Tek se ponekad oglasi poput brujanja
U neizgovorenem

Beskućna riječ i strah u jeziku
Naziru se iza zatvorske žice
Kao i pogled stražara s osmijehom
Gdje zujanje kamere uljepšava krajolik
I snima mravlja vrata u zemlji
Čini se da riječ i mrav nemaju drugog izlaza
Ni ulaza do tijela neizgovorenoga
Koje pada na koljena i moli
Jer rado bi pošlo sa svojom istinom
I već izrečenom presudom

GRANICE

Koliko vrijedi svijet u usporedbi s pamćenjem
Nekoliko desetljeća kasnije
Koliko vrijedi sjećanje u usporedbi sa sjećanjem
Jednoga leptira
Koliko vrijedi vrijeme koje ne pokazuje sat
Koliko vrijedi svijet u usporedbi s mjestom
Gdje smo sami
Koliko vrijedi život nemajući komu da ga povjerimo
Koliko vrijede knjige u koje upisujemo sve što se događa
Svojim nevidljivim rukopisom
Svojom neumoljivom potrebom
Da obuzdamo ispijajući božji pogled na sebi

16

PRAZAN PROSTOR

Negdje u središtu srca otvara se prazan prostor
I zjapi ispod košulje koju ne skidaš
Malo dublje ispunjava ga udaljen zov
Nejasan huk iz unutrašnjosti planine
Koji izbija napolje
Potom se u tijelo urušava njegova težina
Tu se riječi gube rasplinjuju udaljuju
Tamo gdje nas nema
Negdje u središtu srca
Prazan prostor poprima oblik svijeta
Koji je sve tanji, sve istrošeniji

ZEBNJA

Riječi se pune zebnjom da ćeš kad se osvrneš
ugledati pusto mjesto tamo gdje si stajao
možda je to strah da si živio bez objašnjenja
i da se ništa nije održalo od onog
što je bilo tako očigledno tako izvjesno
u svakoj stvari u svakoj riječi

I premda se sada tom strahu opire tvoje mišljenje
on ipak ulazi kroz opnu jezika

i zastaje u ždrijelu
silazeći sve niže duž cijele kičme
uvlačeći se u svaki pršljen
u svaku poru
sve do zemlje na kojoj stojiš

SMJER VJETRA

Vjetar se vraća i prizemljuje se
Na suhoj ogradi koja ga iščekuje
Vjetar je plegao u pustinjski snijeg pijesaka
Nježno se obavlja oko svoga vlastitog srca
I upija sreću lišća
Vjetar praznih ruku skuplja sunce u pregršt
Prosipa ga poput krhotina po zemlji
U bijeloj haljini užitka osjeća se nesreća
Na cesti vjetar uzima mjeru patnji
Lažljiva bolest njeguje dušu
Izlazi s onu stranu zrcala

17

BOJA

Boja usijanog snijega potrošila je svoju svjetlost
I sad je crna
Kako vjerovati bezimenim mislima
Koje se ne prestaju ubijati
Da bi osvjetlile ovaj trenutak vremena
Tisuću godina zatvoren u traktat povijesti
Je li spektar riječi uvijek isti ili se razlikuje
Od slova do slova u abecednom redu
Je li dostatna bijela boja papira
Da se ispiše stih
Ili je najtananija od svih stvari
Nedokučiva crna linija na papiru
Koja se proteže u beskraj

SUTRA

Sutra, to je zid ubijenih čija lica ne poznajemo
Cigle s imenima mrtvih uz cestu

Grobljanske gredice s cvijećem pjenušavog raslinja
Iza zatvorske žice

Sutra, to je ono što dolazi poslije
To su straže na stazi kroz šumu
S djecom u uniformi
S uvježbanim psima za državu

Sutra, to je prtljaga izbjeglih
Kad postaje nevažno
I koji je dio zemlje gdje će umrijeti
Sutra, to je tjeratica
Koja još vrijedi
I vrijeme je ne može poništiti

18

ODUVIJEK

Oduvijek smo znali da je ovo uzničko vrijeme
Da nebo mokri u noćnu posudu
Premda smo mislili da je tamo negdje i naša pripadnost
Sa zvijezdom tajanstvenog daška
U ljudskom srcu
Da je mali odmak od ovog ovdje
I da hrabrost teško izdrži u daljini
Premda smo se penjali naviše
Zabijajući željezne čavle u stijene mrtvog zida
Ili kao papirić s ulice nošen strujom vjetra
Pomišljali smo na neodređeno začće
Na jezik djece u prvom plaču
I premda smo hodali stisnuti u svojoj staroj odjeći
Skrojenoj po mjeri nekoga drugoga
Nismo bili pripravnici ni na jednu pogodbu

VJETAR I TRAVA

Vjetar se osvećuje
Želi doseći nemoguće
Tanki mlaz vode curi iz slavine
Kap po kap pada
I pokazuje put u travi

U pukotini zjapi svijest koju hoćeš prespavati
Ali ona se budi
Sve dok ne bude uništena
Vjetar se okreće na drugu stranu ležaja
I šiba po mračnoj stazi
Dok se ne oslobodi grijeha
Na tratini se pale svjetla
Iz provincije stiže naraštaj novih ljudi
I popunjava mjesto
Ispunjava prazninu koja je uzela svoje žrtve
Vjetar se osvećuje
Briše borilišta
Priziva tišinu

NAPUŠTANJE RIJEČI

19

Ne možemo ništa reći
Nestalo je ono što smo željeli kazati
A riječi su ostale gotovo nepromijenjene
Usprkos gubljenju smisla
Bojimo se otvoriti novine
Stišćemo u ruci nekoliko kamenčića
Što smo ih skupljali na stazi uz prugu
Kada smo ih bacali jedan za drugim
Ili si ih ti nizala u perle
S rukom punom tako lažnog novca
Kada je to bilo
Da smo punim šakama grabili pijesak iz vode
I ostajali bez glasa
Oči u oči jedno s drugim

I onu djecu svoje vršnjake nikad više nismo sreli
Ostali su kamenčići
Lutajući račići u vodi
Sjena lisnatoga stabla na zemlji
Mi se sada gledamo oborena pogleda
Ništa ne kažemo

Vidimo da nam ispadaju vlasi po reveru
I vise na niti konca puceta
A rana je skrivena na bedru
Poput cvijeta

Vojislav Mataga

Stoici... i drugi tekstovi

20

MARKO AURELIJE O SAMOME SEBI
(Prema: *Samome sebi*)

Već veoma rano jasno sam razabirao
kako je jedina ispravna filozofija:
živjeti u skladu s prirodom.
I kako me od toga nauma
ništa neće moći odvratiti.

Pritom sam imao sreću
što nisam dospio u ruke sofistima
A pomoć bogova, dakako,
nikada mi nije bila na odmet.

.....
Djedu Veru dugujem blagost,
ocu skromnost i odlučnost,
ravnodušnost spram takozvanih počasti
i duh iscrpnog i strpljivog istraživanja
svake stvari.
Majci Lucili pobožnost,
plemenitost na djelu i život bez raskoši.
Odgajatelju pak moram zahvaliti
što nisam postao pristaša
Okruglih ni Dugih,
što me učio suzdržanosti u željama
i istrajnosti u naporima.
Diogmetu... što se ne zanosim besmislicama

i beznačajnostima i što sam zavolio
priprost ležaj.
Rustiku dugujem (to)
što ne sastavljam teorijske rasprave
ni homilije.
Pa i to: što se ne predstavljam
dobročiniteljem i svetim čovjekom.

Apolonije me naučio neovisnosti mišljenja
i postojanosti duha,
a Seksto neusiljenu dostojanstvu
i ophodnju s glupanima i nezalicama.
Od njega sam naslijedio i neosjetljivost
spram strasti i nerazmetanje znanjem.

Frontonu pak dugujem svijest
o odvratnosti zavisti i licemjerja,
a Aleksandru Platoničaru...
da se ne govori često i bez potrebe.

Od Katula sam naučio (to)
da treba hvaliti učitelje
i istinski voljeti djecu.
Bratu Severu dugujem ljubav prema istini
i pravednosti.
On me uputio u političku filozofiju
prema kojoj su svi građani Carstva
jednaki pred zakonom.
Njemu dugujem i postojano štovanje
filozofije i iskazivanje dobročinstva.
Maksim me naučio:
kako ovladati sobom i zadržati prisebnost
duha i u najtežim životnim prilikama.
I kako treba govoriti što misliš
i činiti što činiš
bez zlobne primisli.

Ocu također moram zahvaliti...
što me naučio obuzdavanju javnih uzvika
odobravanja i svakog oblika ulagivanja
mojoj osobi.
Poučio me...
da ne podilazim ni svjetini
ni lošem ukusu,

i da se klonim novotarija.
 Da zavolim život,
 ne mudrijašim
 i ne brbljam.
 I umjerena briga za (vlastito) tijelo
 također pripada očevoj školi,
 ali ne takva koja bi bila zabavljena
 (vlastitom) vanjštinom.
 I vjernost... uzoru predaka.

 I premda ću uskoro biti
 nitko i nigdje
 TO
 ne umanjuje i ne zaklanja
 zvjezdani sjaj.

SENEKA PIŠE LUCILIJU

Sve, moj Lucilije, pripada drugima,
 samo je vrijeme naše.
 Samo ovu sklisku stvar
 dala nam je priroda u naše vlasništvo.
 Stoga, uči se radovati!
 I, vjeruj mi,
 prava je radost ozbiljna.
 Uostalom, treba raditi na tome...
 da nam bude dovoljno
 što smo živjeli.
 A budući da se ne zna
 na kojem nas mjestu čeka smrt,
 mi nju očekujmo na svakom mjestu.

Vodi računa o tome...
 da nam je život sličan
 dragocjenim predmetima.
 Što će reći: da ne zauzima
 mnogo mjesta, ali da mnogo vrijedi.

A što se filozofije tiče,
 (ona) nikoga ne odbija,
 niti koga odabire,
 nego svijetli svima.

Sokrat nije bio patricij,
a Kleant je iznajmljivao
snagu svojih mišica.
Ni Platona filozofija nije dočekala
kao plemića, nego ga je plemićem
učinila.
Svi oni su tvoji preci,
pod uvjetom da si ih dostojan.
Filozofija uči djelovati,
a ne govoriti. Ona zahtijeva
da svatko živi prema onome
što propovijeda.

Zastati i zadržati se kod samoga sebe...
(ja to) zovem prvim dokazom
sredena duha.

A onome tko svoj život
provodi u putovanjima,
događa se da ima mnogo gostoprimaca,
a malo prijatelja.

Zapamti i ovo:
nije siromašan onaj tko malo ima,
nego onaj tko žudi više.
Pitaš li me pak što je mudrost,
reći ću ti:
svagda isto htjeti,
i isto ne htjeti.

A onima koji čine zlo,
izmiče najveći dio života.
Velik dio izmiče i onima
koji ne čine ništa,
a cio život onima
koji čine ono što ne treba.
Ako ima nešto
što život može učiniti blaženim,
onda je to, s punim pravom,
neko dobro.

A možda bi ovo bilo
spasonosno učenje:
živi s ljudima tako
kao da te promatra bog,
a govori s bogom tako
kao da te slušaju ljudi.

No, najsrमतnije želje ljudi šapću
upravo bogovima

Sve, moj Lucilije, što je
u našem životu već iza nas...
pripada smrti.

Smrt nije ništa buduće.

O SMRTI
(Prema Epiktetu)

Razmotriš li smrt sa svih strana.
vidjet ćeš da (ona) ne usmrćuje
niti je nekakvo strašno mjesto.

Neka dode... kad hoće!
Cijela ili u dijelovima.
Ionako me iz svijeta
nitko ne može izbaciti.
Naime, duša se mora odvojiti od tijela,
sada ili kasnije,
budući da je i ranije
od njega bila odvojena.

Ne odvoji li se prije,
odvojit će se kasnije!
Zašto?
Zato što se razdoblje univerzuma
mora dovršiti.

LUDWIG WITTGENSTEIN O SVIJETU
(Prema: Tractatus logico-philosophicus)

Ono što se (uopće) može (iz)reći
može se (iz)reći jasno,
a o čemu se ne može govoriti
o tome se mora šutjeti.

.....

Svijet je sve što je slučaj!
 Cjelokupnost činjenica — ne stvari.
 Pa iako se raspada na činjenice,
 samo su predmeti njegova supstancija,
 i jedino ga je tako moguće predočiti.

Jezik, dakako, odijeva misao,
 ali tako... da se po formi odjeće
 ne može zaključivati o formi
 odjevene misli.

Sve što se (uopće) može misliti
 može se misliti jasno,
 no ono što se može pokazati
 ne može se (iz)reći.
 Jer su granice moga jezika
 granice moga svijeta.
 Ja ne pripadam svijetu,
 nego sam njegova granica.
 Ja sam *svoj* svijet.

.....

Nema apriornog poretka stvari.
 Današnji ljudi žive u zabludi
 kako prirodni zakoni tumače
 prirodne pojave.
 Pa im se klanjaju kao što su se
 nekoć naši preci klanjali sudbini
 ili bogovima.

Svijet ne zavisi od moje volje!
 I smisao svijeta mora ležati izvan svijeta.
 U svijetu je sve (onako) kako jest
 i sve se događa (onako) kako se mora dogodati.

Sretni i nesretni ljudi nemaju isti svijet!

A smrću se ne mijenja svijet, nego prestaje.
 Smrt nije događaj u životu.
 A ako se (pak) pod vječnošću ne misli
 beskonačno trajanje vremena, nego nevremenitost,
 onda je naš život beskrajan.
 Rješenje zagonetke života u prostoru i vremenu stoga leži
 izvan prostora i vremena.

Bog se ne brine o tome *kako* je svijet,
 On se ne objavljuje u svijetu.
 I nije mistično (to) *kako* je svijet,
 nego *da* on (uopće) jest.
 Osjećanje svijeta kao ograničene cjeline
 mistični je osjećaj.
 A za odgovor koji se ne izriče
 ne izriče se ni pitanje.

Jer... *zagonetke* nema.

Svakako: ima nešto neizrecivo.
 Ono se *pokazuje*.
 Ono je Mistično.

Zaista, zaista vam kažem:
 O čemu se ne može govoriti,
 o tome se mora šutjeti.

PISMO ŽUPNIKA RUJNICE, DESANA I BAGALOVIĆA DON SIMEONA
 TOMIĆA ROMIĆA DEKANATU U OPUZENU NA 29. SVIBNJA 1848.

Doli podpisani župnik
 jesam pisa C. K. Preturi
 od 12. listopada 1846.
 da od Opuzena do Vida
 i Metkovića, vidi se na svetkovine
 na nika vrimena, po 5 stotina čeljadi
 kako se skitaju od župe do župe
 za naist se i opit u lokandam,
 koje su u za čas postale
 od malo vrimena u rečenim mistim.
 Za nasitit svoju nesrićnu lešinu — gube svoju dušu.
 vide se pijani ležat
 i čine se u vodam utopit,
 vozeći se priko isti voda.

I baš na svetkovine,
 a ne u dneve rabotnje,
 kako se poznaje u registrim od martvi.

Kad se naidu i opiju...
 legu spavat, a k misi ne idu.

Popodnevu... počnu se do mraka
igrat na buće, plonke i arvanje.
Bestime čine... i više puta se zgodi
da koj kip ostane ranjen od puške il noža.

A kako neće slidit rečene zloće...
kad u rečene zloće upadaju oni kipi
koji bi imali branit i utarnut
rečene opačine.

Ovo najposli pišem povrhu rečeni zloća,
da se učine dekreti
da u svetkovine nemadu se župljani dilit
iz župe u drugu,
već za velik uzrok.

Ako ne bude tako,
mi, župnici, ostajemo smućeni,
gledajući župljane padat
u rečene zloće.
Niti i' moremo okrenuti
na put Spasenja.
Nego ostaju ubieni u dušam
i digod i u tilu.
Ako ne padnu martvi, ostaju ranjeni.

27

Moli se zato mnogo poštovani Dekanat
da ovo proslidi naredništvu,
ne bili se već počeo branit Zakon Božji.

Na dugo pišem
jerbo ne mogu se
u manje iskazat.

MOLITVA JUNAKG NAŠEG DOBA (Continuando Primo Levi)

Dajte nam da...
zapalimo kuću,
razorimo hram.

Nad ubogima...
iskalimo bijes,
zadovoljimo pohotu.

Razvrgnemo savez,
uvrnemo vrijeme.

Dajte nam da anđelu skršimo krilo,
sotoni rep.
Da zaborav bude...
poput daleke smrti.

Čuvari konačnog groma
smilujte se!

»KAO DA JE ŽIVOT PRESTAO POUČAVATI SEBE SAMA«

28

Kažemo li da je naše ja uokvireno — (ono) — ima povijest.
Nije li uokvireno — bespovijesno je.
Ono se onda može zamatiti i odmatati do u beskraj.

I koliko god je prirodno misliti na pripovjedni način
priča može trajati ako je vezuje: rođenje — život — i smrt.

A kada bismo znali što s nama smjera Gospodar,
možda bismo naš opstanak snažnije vezali
za druga bića.

.

A koje je naše mjesto u priči,
uvijek tako jasno pokaže
naša muka u jeziku.

»Kao da je život prestao poučavati sebe sama.«

LAO-TSE I TOMAŽ ŠALAMUN

Na putu za Sloveniju...
sreo sam
(nikog drugog do...)
Lao-tsea.

Stari se lukavac
neće morati lomiti

nad *Tao-te kingom*,
budući da ga
na zapadnom prijevoju čeka...
(nitko drugi do...)

Tomaž Šalamun.

KRTICA

Premda je poznajem samo iz knjiga — krtica je jedna od onih životinja za koju sam osobito *vezan*.

Pitate li (me) zašto, teško da bih mogao posve razložno odgovoriti. Možda zato što ju je, relativno često, spominjao Kafka. Ali, najvjerojatnije stoga što živi *dvostruku noć*, a ostavlja nimalo zagonetne *dnevne* tragove.

29

OIKOS

Među mnoštvom Heraklitovih rečenica koje sanjam i koje, koliko znam, još nitko nije zabilježio, često sanjam jednu, što je, u dosluhu s bogovima, izgovorena na središnjem trgu u Efezu, točno u podne. Rečenica, čije riječi pokušavam razabrati i prikupiti u kakav-takav gramatički ili pak poetički logos, neprestano bježi od mogućeg sidrišta. Jedina riječ koju povremeno mogu jasno izdvojiti iz općeg šizofrenog sklopa jest

OIKOS.

Nije li to, možda, cijela rečenica!?

JEDNOGA DANA

Jednoga dana,
na Zemlji
neće biti ljudi.
Ali će biti anđela!
I Duh Sveti lijetat će izmeđ' stabala...
(jer stabala će biti).
I svakojakih plodina će biti.
I zelenih livada, i pitomih rijeka
na pretek.
I zvjeradi lakonoge, i ptica,

kerubinskog daha i lahora
odasvud.

Ali,
ni žudnje,
ni nade više neće biti.
Ni laži, niti istine.
Čak ni snova.
Ni radosti, ni žalosti,
ni uzdaha, ni jecaja.

Ni sandala iz Sirakuze,
ni onih iz Jeruzalema.
Ni mržnje,
niti ljubavi.
(Ni ljubavi.)
Ni jedna suza više neće biti prolivena,
i ništa neće biti po ljudskoj mjeri.

Jednoga dana,
na Zemlji
neće biti ljudi.
Ali će biti anđela!

NOĆNA BIĆA

Tek što se rode...
već kucaju na grobove.
I...
njihovoj se nadi
ne može
umaknuti.

MOJ OTAC

Vruće glave,
tvrde šake
i pravična jezika.

Rodio se...
predzadnje godine,

predzadnjeg stoljeća
naše ere.

Kada bi u sumrak
obilazio tek okopan vinograd,
nebo bi mu sišlo
u zjenice.

.....
DA!

ČEMPRESI NA GROBLJU

U njihovim krošnjama
neprestano
huji
SMRT.

31

TAMO

Već posve rijetko putujem u O., budući da gotovo svi, koje sam TAMO ika-
da volio, miruju pod sjenovitim čempresima.

A u kući, u kojoj sam PRISPIO NA SVIJET, sada stanuje golema praznina.
Iz koje ne dopire ni cvrkut jedne lastavice.

I toliko je života TAMO već izgubljeno, da bi me žalost jednog dana mogla
zgromiti. Poput suhozida koji se obrušava na tek usnulu guštericu.

PUNI LJUDI

Žive
kako žive.
Ne radaju djecu.
Ne sade drveće.
I nikada ne napišu
ni sloga.

A opet...
ni u čemu
ne oskudijevaju
niti su u čemu prikraćeni.

Apsolutni su i neodredivi
poput Taoa.

Kao da svemu su
uzrok i posljedica.

Puni ljudi...
Žive
kako žive!

Lidija Vukčević

Pjesni razlike

33

PIETÀ

Rekoh, poeziju ne treba pisati
Ostavljam je psima, vucima, kerberima
Ali, smilova mi se nujna, dok u donjem
Rublju smrzava se po trotoarima ili joj se
Lede nozdrve u mračnim vežama
Sažalila mi se djevuška muza dok čeka
Preplašena kao zvijer u venetskim porticima
Dragane ili svoje pjesnike
Da joj stave krunu ili kunu u promrzle ruke
Kako li je jadna, mršava kao monahinja
Navukla je sušicu, razaraju je sumnje
Sitničavih kritičara, kašlje o blagdanima
U hramu, baš na mjestu gdje se propovijeda
O vječnoj i neupitnoj pietà
Kako je samo blijeda, kao kreč
Koji židak, barbari razastiru po freskama
Da pokriju svetinju i njen sjaj
Gle, izgubila je bijedna i ključeve
I konce, i netko čeka da s blistavoga
Side uma pa da se na njen uspe prijestol
Ali lako biti neće, svatko tko kušao je
Okus usana ruža svilenih tražit će
Uvijek taj purpur, tu baršunsku milost

PLAŽA

Pitaš me što sanjam, o čemu maštam
 Na koga mnijem kad pišem
 A ja sam uvijek na istome mjestu gdje
 Ne bjesmo skupa nikad
 Pjeskoviti sprud naplavljuje ljubičasta
 Zvijer mora, sami smo na žalu
 I tek nam stopala naplavljuju talasi
 Bit će tako da uz druge bit ćemo
 Uz druge druge, uz drugove druge
 Bit će tako da udaljeni bit ćemo
 Miljama i nekim drugim morima
 Bez kraja i vremenom što, drsko,
 Tako bezobzirno prolazi
 Bit će tako da lijegat ćemo u postelje
 S ljubavnicima drugih imena i jezika
 Tako bivat će, da nećemo ni znati,
 Bunovni s jutra koja je strana svijeta
 U koju se budimo, ali će biti tako
 Da uvijek će biti mjesta pod rebrima
 Ili pod miškom, za tvoju glavu, za glavu
 Moju: da nikad razdvojene, snivaju
 Sljubljene ono što doći ima: puninu dodira,
 Raskivanje utvara, i ona plaža s koje se
 Ni časa nismo makli nikad

PROMIČU VJEKOVI

Izbija jasno podnevni sat, sunce
 Novembra već je dobrano nagnulo
 Lukom, istine nema, jer, tako je
 Osiromašila, obezdomila, stanuje
 Na periferiji i oblači se bidno
 Zadužila se kod gorih od sebe,
 I tako je, tako osamljena među
 Lašcima, fakirima i lihvarima
 I već su je napustile čini se,
 Dvorkinje muze, svaka se odala
 Bludu, htjela bih joj reći nešto
 Utješno, zagrliti je ili ogrnuti šalom

Ali, ohola, ona se drži svoje staze,
I ne predaje se tako lako
Zna da je čekaju cenzori krvnici
Da napustili su je dragani ljubovci
Da ni ljubavi ćudljivoj nije za vjerovati
Da domovine iščezavaju, no ona
Svejedno, naizgled dokona, čeka
Radanje noći, pod njenim vjedama
Eoni promiču, vjekovi prolaze

TIJELO TIJELU

Tijelo tijelo traži, put puti da uzvрати
Koža kožu čezne, ište tijelo svoje
Tijelo, da mu snagu svoju daruje
Kako tijelo sniva tijelo, uz kvas i
Bubrenje, kako tijelo žudi tijelo
Kroz modre tonove noći guste
Svjetlo je tijelo tijelu, posuda je
Tijelo moje za izvore božje tvoje
Ulij u mene prostranu snagu
Bića svoga, kao što vrč ispunja se
Vinom, kao što uljem puni se
Svjetiljka
Gorim tijelom tvojim obuzeta
Posvema nerazumna drhtim
Strašću liru ovu, mi bezumno
Spajamo se, nikad raskovati
Nećemo spone ove, nikad
Lišiti se dragosti ispunjenja
Tek sam tijelo kroz tijelo tvoje
Tek sam tijelo tijelom tvojim
Dok diktiramo zakletve, vječnost
Obasiplje nas bakljama, bakljama

35

JESEN PURPURNA

Znaj, ovdje purpurna je jesen
Jedra i crvena, uz nezaobilazan
I alpski zalazak, kad prosipa se

Prašina zlatna svjetla, koliko samo
 Svitanja treba proći da tijela nam se
 Sljube, dragi ljubovče moj, koliko
 Vode Isèreom proteći da nadsvedemo
 Se nad mostove kao što to čine
 Neizostavni ljubavnici na kiši
 Koja jednako pljušti u zbilji i u
 Stihovima mojima, a balonsvila
 Ogrtača propušta kapljice dažda
 Kad ne ljubim možda i ne postojim
 Izlažem se onom bunilu nesvjesnoga
 Pišem filozofske manifeste i parim se
 Svjetska, ali kad vrhovi dojki naslute
 Tvoj glas koji šapće dragosti u sumrak
 Koža zabridi milinom i sve se zaobli u
 Nečuvena bogojavljenja
 Samo još loš carinik traži papire
 Da udari žig, da zabilježi porez
 Na nestrpljivo čekanje koje brojanicom
 Vrti svoje praznine, imenuje bjeline

AVANTURA

Trebao bi načas odložiti pribor za očaj:
 Stilo, mastilo, papirus i neizostavnu cigaretu
 Među kažiprstom i srednjakom, odložiti
 Ubruse i ukuse, porcelan, pribor od alpake,
 I zagledati se u zrcalo, što kazuje
 Osim zalisaka i bora, uhvatit će te tamo i
 Onaj pronicljiv pogled gatara budućega
 Trebalo bi znaj, makar načas odložiti
 Navike, obzire, markize i kočije
 Čajeve u pet i apotekarsku vagu
 Zbilja upitati se: čemu sav taj cirkus
 I uzeti putovnicu, taksi ili tramvaj,
 Sjesti na prvi vlak koji vozi na Istok
 I gledati film koji odradili su naši stari
 Haringe, komesare, i pjatnice uz votku
 Ali, i to je sudba poet, koji mi se zrcališ
 U praznom kupeu prvoga razreda
 Da, ljubov je tako troma, spora tako
 A zaborav tako siguran, brz tako

VJERUJ MI...

Vjeruj mi, nema više mjesta za nas
Ispisali smo svoj memento
Vrijeme nas pregazilo, pregorjeli
Kao badnjaci, od ruku nekih sudaja
Baš me briga s kim si, koga ljubiš,
Jednostavno, ispirem tintu iz krvi
Mitove rastvaram, ali znam, ne
Ostaje puno: malo vatre među dlanovima
I tvoje prešućene riječi između disanja
Ovo malo pisanja, kao u djetinjstvu
Sjediš po pragovima, na zidovima
S kojih otkucava starinski sat neke
Stanovite buduće časove
Baš me briga s kim si, s kime misu
Moliš, koga voliš, ova što jednostavne
Trene ište, zapaža da svelo lišće pasti
Mora, prije nego ga južnjak uznese
Put nebesa ljubičastih, put zaborava

37

DOBRANO SMO...

Dobrano smo zabrazdili, jezdeći
Protiv plime, neki lascivni kikut
Prekida tihu molitvu uz slovensko zvono:
Ništa više nije isto, ni vranci, ni praporci
Ni pozan pjev pijetla koji najavljuje nevrjeme
Ponašamo se kao stranci, pravimo se Englezi
Ta trava za golf možda je klonirana
Izbili su nam entuzijazam iz kostiju
Zapomagali smo legije i horde
Ili feminizam Veronikina rupca, o Bože,
Čemu ta neukusna farsa, prodane zemlje
Čuje se krik, neka nas ne pitaju potomci
Gdje su nam oči bile, a gdje pamet
Već su unaprijed okovani u svjetsko
Roblje, ja koja ne pišem rodoljubnu
Poeziju, ali pucnjevi i prasak nalažu
Promjenu mola za dur
Kako samo platit ćemo krčenje
Vremešnih šuma, već konji njiskaju

Za uzbunu, već čuje se topot, zemlja
 Pod njima drhti, kukavičja smo gnijezda
 Nastanili, ima li koga da čuje naš očaj
 Da nam otpusti grijehе naše svagdašnje

LIJEPA KAO SLIKA

Lijep kao upis kažu moji preci
 Jer to je slika željenoga a ono
 Tako rijetko dolazi: u maglama
 Nekog pejzaža kad jedva se
 Razaznaje septembarsko svjetlo
 Od požara skore noći, gorkasta jutra
 U kojima žudasmo se, lijepi i prijeki
 Kao sveci: prah na leći objektivа
 Omekšava izraz, zapažam sjetu
 I neku bestjelesnu svjetsku bol
 Olako se propušta milina kroz prste
 Kao more i njegove soli, kao zore
 I njihova pojednostavljenja
 Netko brižno kaska za mnom
 Ja svejedno tiho pjevušim
 Za leđima nekom bogu: plećat je
 I žuri svom logu, nogu pod nogu
 Čekaju ga dabome Šeherezade
 I njihove iste odgode, sumoran je
 I rado bi zapalio da ima s kim, sve
 Društvo nepušača, ekologa, kako bi
 Im zapaprio da smije, nekom gromkom
 Paljbom, ali, samilostan je

JA KOJA TRAŽIM...

Ja koja tražim olovke, očeve i sve svece
 Ja koja ispisujem u masna alpska jutra
 Ovu mastionicu od lire, ispitujući se mučki
 O višnjemu, kao da ga vazda ima
 Moja muza i ja nemamo više iste oči,
 Dioptriju istu, ona je u minusu, ja u plusu
 Jedna drugoj izvrće rukavicu, okreće leđa

Vjetru kad pripaljuje cigaretu misleći na
Predzida i mučenike, tek neopoziva je
Prolaznost, tako lijepo sve poravna
Ja koja tražim boga najslabijom lećom
Ja koja nalazim samo epigone, učenike
Ja koja bilježim diktat božji u sutone mrke
Imam samo jednu vazda istu Kartagu
Koji otprahujem od pepela i propasti
Ja koja tražim ono čega nema:
Milost i znanje, hrapav dud ili sofista
Pod njim, sjenu ilirskog ljeta i miris
Čempresa dok se zibaju na vjetru
Ja koja nalazim samo istomišljenike
Koji kimaju glavom ne razumijevajući
Od uzvišenoga, potopljeni u kaos
Ja koja bih da mijenjam odnos snaga
Bivajući pod utvarama zapadnim
Ja koja pod utvrdama nalazim freske
A zapretani smisao objašnjava se sam
Ja koja tražim beskrajno u konačnome
Neka već jednom zaboravim na žudeno
Ta ono, i bez moje volje, pojavljuje se u
Prilikama silnim, mnogim, bozima nalik
Jer ja koja tražim i sama postajem tražena
Kao zvijer, kao lopuža, kao tat, u nevakat
Jer ja koja tražim znam da nema tragova o
Postojanju višeg reda stvari, on bi nas doveo
U pitanje, u strahovitu u sumnju...

39

MOŽDA MART DA...

Možda mart da milosti malo
Onog svetog svjetla proljeća
Kad razabire se dan i razastire
Se san kao veš: duga sjena ljeta
Tek slijedi između kapaka, među oknima
Budi uz mene dok pišem ove retke rijetke
Ovo nije ni samosvijest ni samovolja
Već bistro znanje čitano iz šalice ili dlana
Možda nam mart da malo milosti:
Neozbiljnu ljepotu koja uzlijeće kao
Slijepi miš, bezobzirno znanje koje sve

Ništi, brbljivu novelu koja krati slogove
Kao prodavačica ribe što ih duži
Lijepe li konjice u arapskome perivoju
Svaki je namirisani i sjajan, trkaći hat
Malo slovenske lektire i neupitnu i
Ljubaznu ludost što uplijeće se među
Skutove i misli, i naravno, na kraju
Balade, onaj vrlo meki cigarilos od
Virdžinije što ga obostrano pušimo
Diktirajući ukaz o uzajamnom povjerenju

DOK DIRAŠ U SRČIKE...

40

Idem ubrati malo zore u park Bachelard
Jednostavno buket zore, purpuran i rosan
Ali zova miriše nesnosno na ljubav
Bješe vjetrovito i prohladno, samo psi, trkaći
I ja, poneko derište na biciklu i svakako oni
Što prave se Englezi
Bazga vazda mazga, slažem brojanicu
I za tebe koji sviraš između prstiju ili
Se smiješ kroz suze, prije nego ćeš
Propovijedati u svojim redakcijama
Ničega, a da pri tom ne provučesh kroz
Iglene uši ove stihove, moja majka
Podsjeća na riječ skromut, to je kao
Skorbut, mornarska betega, peska belega
Samo višnji ima pravo na srčike, da ih
Razara i stvara, ne prepušta cvijeće
Trapavim pjesničkim prstima, promrzlim
Od čekanja na vjetru zadnjih tramvaja
Djevuške golih nogu u čizmama s visokim
Potpeticama nude ljubav za par stotina
Franaka, svaka ima derište kao suvenir
Čemu pjevati ljubav kad tako jeftina je
Tanjur supe, krvavi biftek i vlažna mansarda
Nema nam druge nego izbjegavati ovu riječ
Zamijeniti je dvojnicama, fingirati nepoznavanje
Samo tako spasit ćemo potonju čast starog opijuma

NEMOJ SE DATI...

Nemoj se dati kujama psima
Drotarima, kožiderama, krvopijama
Ne izlaži se gadnu vjetru što tako
Šotonski urla na sve bridove na sve
Šavove, ne umanjuj učinjeno, ta tvoj je
Prinos ionako znatan, do posljednjega
Crpi daha snagu duha jer ona beskrajna je
Izvjetri iz glave fantome slobode, tako varavi su
Iskreni te vrčeve s mastilom, to konačno i
Pristoji pjesnikinji prvog reda, čuvaj se svih
Ništarija, poslali bi na tebe da smiju napujdane
Psine, rasporedi se, razvrstaj tako da jedna
Vrancu daje a druga rime kuje i raskiva, jer ti
Si djeva vjerna sebi i umjetnosti samo,
Nesvodiva na kantare, na kaspare i kaprice
Ljepota tako žestoka je i tako zna da boli
Kao sol na ranu, kao ulje na vatru, kako već
Bole stari ožiljci pred nevrjeme i na jugovinu
Nemoj se dati trajavim proscima prascima
Što smrde na pivo i brandy, i zapliću jezikom
Mokre uz vjetar i bivolju rasiplju snagu
Nemoj se izdavati za neku drugu, ta ti i jesi
Profuga nad profugama, strankinja sviju
Strankinja, baš kad ne sušiš obraza ni
Hartije, istinska je muka pjesništvo, otvara se
Vazda na sve ili ništa, taj ponoćni poker
Skida svoje starlete komad po komad veša
Dok ne izrastu zazubice podebelu šefu, on
Dimi svoj cigarilos kao što se sisaju dojke
Nakazna su vremena, uskoro se nećemo
Poznati ni po osobenim znacima: meni madež
Na licu tebi biljeg za uhom, tragovi davnih ljubavi
Ne postavljalj pitanja, reži samo s tog lanca što si ga
Gotovo već pregrizao, na mjesečinu i tihe tate...

41

VEĆ SMO PREŠLI OVE MOSTOVE...

Već prešli smo ove mostove, već
Pregazili rijeke s debelim gazom
Već sreli se u ovidijevskim preobrazbama

Već kušali od alpskoga povjetarca dok
 Tako bridi niz obraze na način sjevernjački
 Već ljubili se pod koprenama večeri
 Već naslušali se lupkanja potpetica uz
 Novembarski notturno i među tijesnim
 Calettama i porticima opskurnim
 Već okusili od života gorka kolača
 Već zaželjeli se italskih maslinika
 Već prozreli levantske mahale
 Već dosita se nasrkali pijanstva
 Zavičaja
 Ali dali bismo sve na hipoteku
 Sve viđeno da domognemo se
 Južnih žala dok materinsko more
 Šumi molitve pljušteći onu svoju
 Rapsodiju, sve bismo dali: i ono
 Viđeno i ono neviđeno da jednog
 Se jutro probudimo isprani dobro
 Pjenom mlakog šampanjca što u
 Zoru ga valja otrantski ocean, i potom
 Na zadnja se ušuljamo vrata u dom
 Hram, okaden dobrom, omadijan milošću

POEZIJU NE TREBA PISATI...

Ne treba pisati poeziju, sad kad daleko
 Si od nje kao boginja od brade božje
 Neka je pišu oni koji je žive ili su uvjereni
 Da je žive: klošari pod mostovima, manekeni
 Balerine, skitnice i prosjaci, pederi i stranci
 Stranci svih vrsta, općenito, drugojačiji
 Ostavi droljama da pjevaju himne vremenu
 Proljeću ili sumaglici koja se hvata večernjih
 I plavih zvona, zbilja, neka poeziju pišu
 Oni što stoje na vjetru, prodavačice cvijeća
 Ili ljubavi dok im se lede nozdrve u vežama
 Neka poeziju pišu oni koji je zaslužuju:
 Vojaci na straži dok na svoje dragane misle
 Preljubnici svih fela, ona neće ionako uteći
 Liriku neka pišu Penelope i lijepe Jelene
 Dok tkaju ili razmiču tkanicu, nek je pišu
 Djeve Marije i Ivane Orelanske dok čudesa

Tvore ili začinju na uho, neka poeziju pišu
Pridni monasi, početnici u kaligrafiji, tek zbilja
Ti se okani uzaludna posla, pusti daždu da sipi
Ostavi lutnju i lamente, daj vremenu da se zaboravi
I kao nakon pijanstva, dobro se isperi, ohladi glavu
Skini kaput s vješalice i umakni na zadnja vrata scene

JESENSKI PRELUDIJ

O jeseni žuta, putena, mjedena
Jeseni bakra i hrde, po kojoj
Mirišu uspomene moje, za
Alpskim padinama sjeverac
Što bridi i breze koje titraju
Drhtajima mojim, i zlatna lampa
Što škrto prosiplje svjetlo po
Sjenama našim upaljenim na
Konačnost, jednako Isèreom
Teče zelena noseći svete nade
Sprudove nastanjuju gavranovi
Tamniji od najcrnje noći, vrani
Gavrani, a tamo dolje u dubini
Blistaju kao srebrni sačevi Alpa
Vrhovi, bjelasajući se snježno
O, kako daleko sam od domaje,
Kako daleko od skuta tvoga
Već slutim da zaboravljamo se
Kao lica putnika u vlaku
Tijela nam se bolno sjećaju
Mirisa zove ili morskih trava
Što kovitlaju se u bujici uspomena
Dajmo vremenu da odradi svoje
Ono će najbolje znati izlučiti valjano
Ako i izgubimo bitke, novi će ga
Znalci umjesto nas tkati

43

RAZVRSTALI SMO SE...

Razvrstali smo se dobro
Usta su nam puna tišine, ti

Na jednoj, ja na drugoj strani
 Možda je trebalo pitati prosjake
 Pitati monahe koliko vrsta koliko
 Mastila potrošiti ili prijeći, oni tako
 Dobro znaju mjeru strpljenja
 Da bi spalo kamenje s duša, jer
 Netko je prosuo riznice i mirno
 Čeka da mu se vrati trostruko
 O kako grdno se varamo da vratit
 Čemo izgubljeno, dobro prokockali
 Vrašku smo sreću, možda je stvarno
 Trebalo čekati idilu prosječnih:
 Kućice u cvijeću, kec na jedanaest
 Nedjeljne mise ili blagdanske kolače
 Ali tko da nasjedne na mine lažaca
 Na lica bez trunke stida ili samilosti
 Dobrano smo se nasukali kao
 Brodovi, samo sipkost samoće šumi
 U imaginariju, možda tek splav za
 Fantazije ostaje nam za potonji čas
 Za potonji spas

NEZAHVALNA LI NEBA...

Nezahvalna li neba, samo skuplja
 Naše jecaje, klecaje naše, jer zbilja
 Prema mucu našoj ruža je savršena
 Kao najljepša antička heroina, trnja
 Puna, sama se nudi za ogradom
 Čeka naše ruke da ih okrvari
 Kaska već kasna jesen i roza se
 Još kočoperi u prozirnoj boci male
 Mansarde koju nastanjivasmo
 Snivajući o ljubavi i milostima njenim
 Da, reče, strastima je jedini odgovor
 Tragedija, i u tom se času s ekrana
 Glumica baci s litice u more, i kao da
 Život san je, ispliva iz dubina ova glupa
 Nimfa, zatim otrijesimo umor kikutom
 Ulijegajući u uske portrete kao u čunove
 Nezahvalna li neba, ne čuje prokletstva
 Naša niti smisla ima za crni humor

Samo smješta po perinama pretile
Bogove, što mirišu na poroke i duhan
Uostalom, nama je sudeno pjevati,
Pjevati samo, nek nas samo proziva
Višnji, nek upre prstom, krstom neka
Nebo služi, dok sasvim ne ogrezne u
Vrline, u suštu i djevičansku nevinost

PONOĆ ŠTO PLAMTI

Za ovim se baroknim naslovom
Krije jedna bidna ponjava dvije
Figure na njoj i partija šaha igrana
U trpki suton, mi ispisali bismo rado
Inventar propusta, neiskazanih riječi
Ili djela, ostaje na drugima ova
Gadarija od svijeta da je bolje utvrde
Ovi novi križari spremni na zastave
I mačeve, od šutnje koju smo sazdali
Tresu se samotne palače, i svatko ima
Pravo na svoje gluhe, pospane dvorjane
Misli su nam ipak na drugoj strani, a ljubav
Odložena kao kupaći kostim, do sljedećeg
Ljeta, drugi nas čekaju zagrljaji, okovi drugi
Trebalo je dobro pregristi i odjezditi u neznano
Odmagliti strasno da domognemo se pjesničke
Slobode, premda ne znamo kud bismo s njom
Kategorije nas sustižu, invocacije epske, što
Će nam sve to, kad jedno drugo više nemamo
Zbilja nemamo više...

45

BLISKO I SJAJNO...

Blisko i sjajno sunce zimsko spušta naglaske
Na zadnje slogove, silabe zadnje, jeseni zlatne
Sebeljubna, ona podsjeća na strasti koje potratismo
U iskušenjima stranim, umjesto da udubljeni, uvučeni
Jedno u drugo kao ruke u rukavice pečatimo naša
Tijela: kako samo ljubljasmu se strasno u mrkim
Medudnicama, mijene napominju ustupke i uzmak

Popustimo, oholi i hrabri, i sad svako svoju brojnicu
Kruni, tek pitaš me sjetno između redaka imam li koga
I da imam, kažem rekla ne bih, sve da bih žedna bila
Ja ne pitam se za tvoje ljubavnice, znam da jednake su
Sa svojim maznim glasovima i vječnom sumnjom
I ne nadam se više u blizinu ovu, jednom propuštena
Šansa se ne vraća više, kao ni u kartama sreća
Ni ja se više ne vraćam istim putevima kući
Jednom propuštena kroz prste, voda se ista ne vraća
Dok pišem verse, razastirem rublje ili dočekujem strance
I sjetom ispraćam zimu u Alpama, ne mislim o snovima
Ali kad s večeri zabridi u uhu poznati glas, ono šumno
Buncanje nagovijesti, da blisko i sjajno, čeka nas bubnjanje...

Ova je pjesma antologijska, slušaj kako
Pjeva o načinu zapadnome, od Venecije do
Lisabona ili Dublina, uz to dobro ide vreća
Neizostavna smeća: sreća srednjega klasa
Bubnji dabome na sva vrata kao pjena
Atlantska, kao šampanjac iz uskih čaša
Kao bubnji koračnice, ta orkestracija kiča
Uz gotičke i plamene katedrale pseći izmet
Zabrtvljeni dućani i slijepi harmonikaši po
Uglovima dok sabiru milostinju; oni i bace
Par centima, gospari skorotečni, a uz kovanicu
Svaku odjekuje: Liberté, Egalité, Fraternité...
Klize klinci u kacigama, celofanski šume
Neka je ljepotica noći razgrnula bundu i ruke
Su joj pune prstenja s plastičnim dijamantima
Golotinja je potpuna, poražava i one koji je vrše
I nas koji je gledamo, ne dopušta intimu ni
Primisli, baget od 4 franka pod rukom krut i
Topao kao ona stvar, i sjećanje na sprudove koje
Napustili smo, nasukani na jednu tobožnju
Stvarnost, obilje je tako jadno, viri mu sramota
Pod šavovima, ne zaslužujemo ništa nego
Ovu mastionicu, magla se prodaje na hvatove
I prije nego smo je uhvatili, valja srediti papire...

MI SMO GOSPODARI TIJELA

Mi smo gospodari tijela, tako dobrano
Svjesni smo svojih grijeha, tako ih se svojski
Držimo, o kako nutrina moja žudnja je tvoga
Tijela, hitaca tvojih kopljem u središte moje
Njihali bismo se od izlaska do zalaska, gdje
Sad je ta harmonija, ti bubnjevi, taj žar
Gdje prosipljemo ga sad uzalud ili vrijeme
Je za uzmak i za potonju kišu, za dažd zadnji
Držimo se slijepo svojih lanaca i propisno
Lajemo na Lunu, ludu Lunu, naša je pjesma
Beskrajn krik, ovalna plitica jutra
Sve nam je naizgled darovano: vrč, kalež
I voće, prekoračili smo obzire, izigrali
Navike, i tko će nas sad stići, sad kad
Mračni se u pristanu, svežimo užad, noć
Ostaje za vidanje rana, i za brisanje
Gorkih, tako gorkih riječi

47

PREPLET VENA...

Preplet vena pod kožom upućuje
Na suspregnuti žar, i jagodice prstiju
Traže svoju ugodu: meku olovku ili
Tvrdo koplje muškosti
Dojke cvahu kao božji lopoči
Otvarahu se i zatvarahu na pomen
Voljenog imena ili očiju čarnih
Godine koje su izgrizli kerberi
Desetljeća potrošena uzalud da
Bi se nahranili čuvari labirinta
Ipak, uspostavlja se i puni inventar
Čudesna, ti se diskretno isključuješ
Iz scene uzaman postavljene
Ti štedro ostavljaš suparnicama
Plemstvo ljubavi, znajući da one
Posvema nedorasle su majstoriji
Dopuštaš da se oker pomiješa s
Plamenom kasnog purpura:
Morska lava prevlači se bojom
Plamena, bojom purpura dok

Medena usta mjedene kapije
 Otvaraju, misliš o ništavilu
 Dok neka tvoja dvojnica prosipa
 Vrč nalakćena na dovratok i sipko
 Zbori odbijajući prve proscce

ISPISATI...

Ispisati prvo naslov pa sitno utkati
 Pismena, uzeti u obzir margine i note
 Sva buncanja dana i trezvene noći
 Svo olovo nevremena i sivilo dnevi
 Neprekidno se potucati od miloga
 Do dragoga i ujedno izšutjeti se
 Debelo na mjestu gdje lagati ili
 Istinovati treba, a ti ipak ne idi
 Za mnom, krotka sjeni, posvuda
 Kao zla sreća ili dobra kob, nema mi
 Druge nego slomiti ono već ionako
 Krhko, dok krto, škrtu pomalja se
 Bude ista vesna, ista pjesma
 A dotle autoputem bruje vozila
 To možda more šumi pod prozorom
 To za škurama pljušti moja elegija
 Samo se u daljini čuje moćan i
 Plav, moj oceanski zavičaj

TO JE UMJETNOST KAŽEŠ...

To je umjetnost kažeš, da možda
 Ona ne iščezava tako brzo kao
 Svjetlo mladosti, drži se dobro
 Neosjetljiva na vlagu i zadahe
 Na propadanje, ne plijesni, ne
 Hrda, ali gdje je onda tu pravilo
 Igra ili teško crnčenje svakoga
 Dana od podna do podna gledaš
 Kako promiču starci i parke odjevene
 U kožu svojih predaka, da dragi moj,
 Ovaj život tako je bljutav, kao kaša

Avangarde, a ruka koja bilježi ga
Pridno smrtna je kao i sve ljudsko
Mi tek smo prah sutrašnjice i nije
Nam plaćena muka krvavih bitaka
Umjetniku sve ljudsko strano je
On se zaklinje u potonju vječnost
Naivan je kao dijete dok brojanicu
Broji uz pozlatu mjesečine ili se utječe
Bogovima u silabama ili kletvi, za
Žaliti je nesretnik dok zbraja dužine
Ili hoda u dronjcima i sandalama
Otrovale ga metafore i nad alegorijama
Bdi je, mjeri ovidijska žala ili bježi
Pred krvnicima, i samo iznimno dano
Mu je da vidi koje bogojavljenje
Što ga u nespretne meće rime
Ostavljam ga njegovim fantazijama
I snima, on i ne živi, tek sjena nad
Sjenama, nujan traži izlaze iz labirinta

Divna Zečević

Penelopa

50

Penelopa je nadmoćna jer ne napušta svoje mjesto — promatrača. Ne može nikome, pa naravno ni dvorkinji, reći da je zaokupljena promatranjem prosaca, zato mora naći dobar izgovor kao što je tkanje! Sve što se oko nje zbiva, Penelopa promatra kroz najtanje žice. Noću te žice ne postoje, zato se vjeruje da je preko noći parala ono što je danju tkala.

Odisej nije znao kako da izađe iz braka. Kad je čuo za Troju, shvatio je da razlog izlaska iz braka postoji već spreman neovisno o njegovoj želji. Shvatio je da ga razlog čeka, i zato mu se toliko opirao. Legenda kaže da je čak glumio mahnitost i plugom počeo orati kamen, odbijajući pomisao na Troju. Nije mogao lako prihvatiti razlog koji nije sam izmislio.

Sve je bilo spremno. Penelopa ostaje da luta vezana za jedno mjesto, ljudi između kojih luta dolaze sami u kuću i ona luta promatrajući. Odisej svemu mora sam prići, ništa i nitko mu ne dolazi u susret. Penelopi sve prilazi, sve čeka da se ona pomakne. Penelopa ne čeka, ona promatra.

Kad se Odisej vratio, ponovno je krenuo u lutanje nakon kratka boravka u kući. Možda je uspio da sam izmisli novi razlog svoga odlaska, međutim, vjerojatnije je u toku dugogodišnjeg njegova lutanja zajedno s njim sazrijevao i novi razlog — trebalo ga je samo prepoznati kao što je njega prepoznao slijepi pas.

Slobodan Šnajder

Peto evanđelje

Slobodno, prema nekim motivima dnevničke proze
Ilije Jakovljevića *Koncologor na Savi*

51

*»Život zatočenika i nije bio neko
cjelovito izživljavanje,
nego je bio ponajviše sličan bunilu, u
kojem čovjek često
nije znao da li sanja ili je već na
granicama ludila.«*

Antun Barac

*»Der Schein hat sich so konzentriert,
daß ihn zu durchschauen objektiv
den Character der Halluzination
gewinnt.«*

Th. W. Adorno

Ilija Jakovljević
Uzvišeni
Gazda
Mlad vojničar
Karla Kovačević – Čiča
Dr. Gaon
Maks Luburić
Glaise von Horstenau, kasnije Esesovac
Dika
Maja Bužon
Cigo
Maitre d'hotel
logoraši, logorašice, ustaše

1. REALITY SHOW

Razgledavanje logora, negdje u Srednjoj Europi sa stručnim vodičem: šareno, nasumično skupljeno društvanje modernih nomada od kojih će neki navečer na operu, drugi na jastoge, treći će ostati kartati u hotelu. Među njima su i akteri prošlih događaja na takvom jednom sličnom mjestu u Hrvatskoj. Doktor Ilija Jakovljević, u elegantnom odijelu, pod ruku s jednom mladom ženom; Uzvišeni, u odori svećenika. Makso Luburić, nonšalantno elegantan, s jednom egzotičnom pratiljom. Karla Kovačević, s mrežom za leptire i herbarijem pod miškom; Gazda, odjeven kao jugo-švaba, jede kokice. Doktor Gaon u kaftanu ortodoksnog Židova, oficir OZNE u nečem neprepoznatljivo sivom, itd. Nekoliko skin-headsa, jedan Rom s violinom u futroli, itd.

Aplauz u dolasku. Upućen je ženi koja obavlja posao vodiča kroz nastambe i eksponate. Kasnije ćemo u njoj prepoznati Maju Bužon.

52

VODIČ: Od ovog mjesta dalje, molim, klijentela logora bila je najstrože podijeljena prema sklonostima, narodima, riječju, prema krivnji. Šanse preživljavanja jako su varirale s ovim ovdje krpicama. Molim, pridite i odaberite. Hajde, igrajmo se »kao da«. O. K.?

Posjetitelji pristanu na odabir »krpica«.

VODIČ: Zvijezda Davidova: Tko hoće biti Židov?

Prvi put, drugi put...

POSJETITELJ: Kupljeno. Ja sam iz New York, Greenwich Village. Uvijek sam se divio Židovima. Ti stalno nešto šuraju, u svemu imaju uspjeha. Oni su od pustinja i pijeska napravili oazu i voće. Ja se Židovima divim.

VODIČ: Vaše šanse da se odavde izvučete su skoro nula.

POSJETITELJ: Ovo postaje stvarno zanimljivo. A zašto bih se ja odavde htio izvući? Tu se skupilo tako zanimljivo društvanje. Znao sam još u avionu, bit će gala.

VODIČ: Imamo li kandidata za ruskog ratnog zarobljenika?

POSJETITELJICA: Ja. Obožavam ruski. Nikada ga neću naučiti. Nakon pada Zida, ruski je tako šik! Svi ti tipovi kod Dostojevskog...

VODIČ: Ovaj roza trokut — to je za homoerotične.

POSJETITELJ: Za koga? Kakve su to životinje?

DRUGI: One koje se ševe u šupak. I vode glavnu riječ u svemu.

POSJETITELJ: Zanimljivo. To još nisam probao. Pa taj je logor bio prava Sodoma.

POSJETITELJICA: Ima li štogod za sestru?

VODIČ: Hoće li tko biti — politički? Komunist?

Šutnja.

VODIČ: Netko mora preuzeti. Ovo je naš mali *reality show*. Istine radi. U logoru je naime bilo i takvih.

Šutnja.

VODIČ: Opet ćemo znači morati uskočiti mi koji ovdje radimo.

POSJETITELJ: Nalazim da je to O. K. Komunisti bili su za radničku klasu, ali je ona nestala. U zrak. Onda su nestali i oni. Ka-ta-klizma. A što su oni svijeta pobili!

UZVIŠENI: Dajte meni!

JAKOVLJEVIĆ *žestoko se pobuni*: To nikako. To je moje!

LUBURIĆ *smijulji se*: Pa zar to nije — egal?

KARLA KOVAČEVIĆ: Ja bih htio biti Mičurin. Ima li značka za Mičurina koji je pljevio, sadio, križao?

VODIČ: Ima li ovdje koji subotar? Hoće li netko čitati Bibliju?

Uzvišeni, s aplombom, otkloni.

OFICIR OZNE: Ja bih htio biti ništa.

VODIČ: Svi ćete biti ništa.

DOKTOR GAON: Ja hoću biti naci!

SKIN HEADSI: Tornjaj se, starkeljo. To je privilegija mladosti.

VODIČ: Dobro, nekako smo se podijelili. Ostalo je tu na dnu kutije još nešto Čeha, Madara, Srba, Hrvata...

POSJETITELJ: Tko ih jebe. Neka se oni pokolju na nekom drugom mjestu. Krenite s programom!

LUBURIĆEVA PRATILJA: Točno. Makso, mili moj, ovdje naprosto nedostaje akcije. Logor je tako dosadno mjesto: No action! Absolutely no action! Je li ovo starački dom, pitam se ja.

LUBURIĆ: Bit će akcija. Samo da otvore ormar!

Vodič otvori ormar.

U ormaru su instrumenti: žica svijena u krug, s hvataljkama za prste, batine, velike, male, sjekire, velike, male, kame, maljevi...

LUBURIĆ *progura se u prvi red*: Ovo su — instrumenti. Ova omča jest mali spomenik ljudskoj dovitljivosti.

Vodič mu stavi omču na vrat, provuče prste kroz rukohvat.

LUBURIĆ: Eto. Ovo može obaviti čak i žena!

LUBURIĆEVA PRATILJA: No hajde. Neka se već jednom ovdje nešto počne događati. Ja umirem od dosade. *Zgrabi rukohvate.*

ŽENA *koju ćemo kasnije raspoznati kao Diku*: Učinite to, za Boga miloga. Zada-vite tu svinju.

Luburić i Dika pogledaju se oštro, oči u oči.

VODIČ: Ali najviše se morilo dvama načinima: iscrpljujućim, ropskim radom, te izgladivanjem.

Jedan poslužitelj, skoro kepec, pod grotesknim cilindrom na kojemu piše »Chez Max« unese sekt, našlo bi se i malih sendviča. Luburić uzme pod ruku Diku i svoju egzotičnu pratilju, odvede ih do pladnja.

Dika opali zvučni šamar jednom nasrtljivom gospodinu.

DIKA: Kakav ste vi prasac!

POSJETITELJ *koji ju je uštinuo za sisu*: Htio sam samo vidjeti da li je prava. Danas se u tome vara gdje se stigne.

Već su i bifteci od silikona. Cica od silikona, grudnjak od akrila i sintetike. Vagine od gume. Gdje je tu priroda? Čestitam, gospodična.. Vaše su prave, a stoje, kao da nisu!

DIKA: Idući put zvat ću policiju.

POSJETITELJ: Bit ću dobar. Neću to više činiti, ako Vam baš toliko smeta. *Ne-kom trećem*. Ima ih koje se daju pipati, te onih koje se ne daju. Griješiti je ljudski, reče jež i siđe s četke.

Društvanice, označeno krpicama, ospe se po grupicama, sve se rastvori u žovijalnoj konverzaciji i flertu.

VODIČ: Naša peć sada je spremna na ukrcaj. Molimo najprije brojevi od 1 do 20.

LUBURIĆ: Koliko bi ljepše bilo u Jasenovcu.

LUBURIĆEVA PRATILJA: Ja bih tako rado upoznala tvoju domovinu Croatiju, Maks.

LUBURIĆ: Ali tamo nema ničega. Samo biljke. I tko bi bio pomislio da će nas ti čarapari i šumari tako potprašiti? Pa ipak: u ime čega? S kim? Sve će se to, kad-tad, srušiti kao kula od karta. Bilo pa i nije. Ali mi smo bili. Koji tvrde suprotno, neka crknu.

Rom izvadi violinu i stane svirati.

LUBURIĆ: Bio je i Jasenovac.

2. CHEZ MAX

Neugledna drvena kapija osvijetljena samo jednom žaruljom. Pred njom spodoba s karikirano istaknutim »židovskim nosom«, pod cilindrom na kojemu piše »Chez Max«. Spodoba se stalno klanja do zemlje, skida i navlači cilindar.

Dolazi Jakovljević, zgužvan, neispavan: zavežljaj pod rukom.

MAITRE D'HOTEL, *kao da je navijen, gleda ispred sebe, ali nikoga ne vidi, govori uprazno, u mrak*: Izvolite samo, mili moji, udite ovamo, mili gosti, klanjam

se, moj naklon, ljubim im ruke, ovamo, molim, prtljagu ostavite, ovdje brinemo o svemu.

JAKOVLJEVIĆ: Zašto nas odmah ne umlate?

MAITRE D'HOTEL: Gospode lijevo, gospoda molim desno, dječica, molim, ni lijevo ni desno, ostati tu — nema milostivih, nema dječice? Izvolite, mili gosti, klanjam se, moj naklon, ljubim im ručice, prtljagu molim ostaviti... Vaša kupaona već je zagrijana, vaša večera samo što nije poslužena, klanjam se, dobro došli, ljubim im ručice...

GAZDA *stoji sa strane, čisti džepnim nožićem nokte*: He, he, to mu je dobro — »kupaona već je zagrijana«... he, he,... Fin svijet, voli da je na toplom, da se služiti... Ovaj je Židovčić bivši multimilijunaš — a on je sada naš! On je našao smisao svog života... I vi ćete ga ovdje naći, ne bojte se. Mi ćemo svakome od vas ponaosob pomoći. Židov imao je hotel, sad naš hotel ima Židova... Možda bih ja, kojeg ovdje svi zovu GAZDA, a to ima nekog smisla, bio u tom njegovom hotelu vratar? On bi onda bio moj gazda, ja njemu, Židovčiću, sluga. Sada si on svoj hotel, svoje milijune i svoje milostive može objesiti na svoj kukasti, židovski nos. Ja sam ovdje gazda, naravno, kad je pravi gazda, a njegovo je ime Maks, odsutan... Eto, u tome ja vidim smisao naše revolucije: bogataš je sada vratar, ja sam sada gazda. Pa to je htio i onaj vaš Marx. Što bi doli, sad je gori... he, he... Marx je Marx, a Maks je Maks! Ovdje se »gvozdeni zakon historije« zove Maks, preziva Luburić. Jesmo li se mi razumjeli?

Sa strane, u dubini scene, otvara se nešto kao toaletni stolčić sa zrcalom za glumca: pred njim sjedi Luburić, kasnije će se vidjeti da je malenog rasta, gleda se u zrcalo, stavlja mnogo pudera na dlanove, potom navlači jarko crvene čizme, ustaje i navlači zelenu kabanicu; stavlja na stolić veliki parabelum.

JAKOVLJEVIĆ: Koji je ovo krug pakla?

GAZDA: A što ja znam? To je onaj dio pakla gdje se peku izdajice i izrodi kakvi ste vi. Eto, kakav vas glas prati: *izvadi ceduljicu*: Grupa građanskih (*na-kašlje se*) intelektualaca, podrijetla hrvatskoga —

Eto, kako sad to shvatiti: ovaj pansion uglavnom je za Židove i Srbe — i pazi sad ovo: »Posebno oštar zapt! Trajanje kazne četiri godine« — *Gazda zazviždi* — pa samo što ne piše: Odmah pod nož! Četiri godine? Prije će vlak proći kroz cigar-špic no što ćete vi izaći iz ovog hotela...

MAITRE D'HOTEL: Ovamo, gospodo, ovdje je vaš captain's bell, prtljagu prepustite našem liftboyu, salon za masažu otvoren je preko dana, frizeraj, pedikeraj, također... Ovuda, molim, mili gosti... milostive desno, gospoda, molim, nalijevo... Tko želi košer-ishranu, molim, posebno javiti... Tko hoće djevoj-kama, molim, posebno javiti... Tko hoće doručak u krevet, molim, okrenuti broj 07, tko hoće stvari od vrijednosti pohraniti u sef, molim, obratiti se na recepciju... Dobro došli, molim, klanjam se, molim,...

Jak, prodoran zvižduk.

MAITRE D'HOTEL: Treba li dozvati taksi?

Dolazi kolona starih logoraša.

LOGORAŠ: Što manje poznanstava, što manje kretanja, što manje upadanja u oči, što manje gledanja i slušanja. Nijem, gluhi, slijep.

GAZDA *za sebe*: Intelektualci. Doktori. Profesori. Ako mene pitaš, bagra koju bi odreda trebalo zatući bez suda. Ako mene pitaš, odmah na Gradinu! Čemu otezati četiri godine?

LOGORAŠ: Gluhonijemi slijepac!

Maitre d'hotel skoči u stranu i još se bjesomučnije stane klanjati.

GAZDA: Tu se sve vidi, sve se tu zna. Tu nema majci vrđanja. Odmah ćemo vidjeti od kakve je tko gline.

MAITRE D'HOTEL *kao da pokretima izvodi neku magiju pred zatvorenim vratima*: Otvorite se, otvorite, kumim vas Bogom...

GAZDA: Pusti ti Boga, židovsko dubre, što ti imaš s Bogom?

JAKOVLJEVIĆ: Ovo je kao Sezame, Sezame...

GAZDA: Ne, već zeza me Židovčić, kao da je meni do prenemaganja... Ideja je Maksova, jebeš ga. Nije moje da komentiram.

MAITRE D'HOTEL: Otvorite, raskrilite, pustite ih unutra...

Vrata se širom otvore i s one strane vidi se drečava bijela svjetlost.

Maitre d'hotel stane ljubiti zemlju pred vratima: Hvala ti, hvala ti, evo, ući će...

Uđite, molim pokorno, dobrodošli, ljubim im ručice... Muškarci ulijevo, ženski-
nje desno, dječurlija — TAMO!

Mrak.

3. DOĐITE K MENI, MALENI!

3.1.

»Doktor« Gaon lista neku kupusaru; uza nj je na podu hrpa lutaka, medvjedića, raznih igračkaka... Jakovljević ga iznenadi.

GAON: Uranili ste.

JAKOVLJEVIĆ: Gazda je na nekom derneku.

GAON: Čuo sam ih kad su rekli da kane ženskama.

JAKOVLJEVIĆ: Imamo barem sat vremena.

GAON: Manje. Ovi brzo svršavaju. Kao što brzo ubijaju. Ako tko naleti — doktor savjetuje bolesnika!

JAKOVLJEVIĆ: Jeste li Vi pravi doktor?

GAON: Učim — *udari po knjizi* — pod stare dane: ovo je Kneipp, sve na bazi vode. Tu je sve moje znanje i ravnanje.

JAKOVLJEVIĆ: Ali Vi ste već amputirali...

GAON: Otfikariti ruku ili nogu, to je lako. Prvi put moraš zažmiriti. Onda je rutina.

JAKOVLJEVIĆ: Što ste bili u prijašnjem životu?

GAON: To sad nije važno. Broji se samo ovo. Gospodine Jakovljeviću, strašno je s tom djecom.

JAKOVLJEVIĆ: Kažu da ih kosi neka zaraza.

GAON *udari po kupusari*: Ne znam koja. Vodeni doktor o tome šuti.

JAKOVLJEVIĆ: Da nije tifus?

GAON: Nije. Tu sam se izvježbao. Velik je pomor među tim malim narodom. A opet, logorska uprava drži da umiru presporo.

Prođe neki vojničar.

»Doktor« *Gaon gurne Jakovljeviću u usta toplomjer.*

GAON: Gledajte onu baraku s daskama zabijenim preko prozora. *Jakovljević mumlja s toplomjerom u ustima. Gaon ga izvadi.*

Čovječe, vi gorite. Ja vam mogu dati samo čaja. I u tu dječicu ja nalijevam litre kamilice. Nema čak ni mlijeka. Ja moram negdje naći vitamina, čujete li me, doktore, vitamina... Ja pošto-poto moram naći vitamina...

JAKOVLJEVIĆ: Što je s tim daskama?

GAON: Da se ne može luftati. Kapirate?

Prođe vojničar. Gaon stane Jakovljeviću opipavati puls.

GAON: Puls jako povišen.

JAKOVLJEVIĆ: Naide li još jedan ustaša, Vi ćete me strpati u krevet.

GAON: To vam nije željeti. Uprava češlja bolnicu brže i okrutnije nego barake. Pokažite mi jezik — aaa — obložen. Vi imate uopće sve simptome koje ja znam raspoznati. Imate li rak, to vam ne znam reći. Na upalu pluća smio bih se okladiti. Kad bih barem imao mlijeka za dječicu... U onoj baraci, djeca piju *ciklon* kao mlijeko.

JAKOVLJEVIĆ: Što ste Vi to rekli?

GAON: Petstotina, najstarije imalo je dvanaest godina. I sutra, eto ti novih: kao da izlaze iz svih mogućih otvora, rupa, kanala... dječica, dječica i opet dječica... Neke su poštedjeli za svoje orgije.

Sutradan, vratilo nam jednu malu Židovku — bila je dolje sva izgrizena. *Izvadi iz hrpe jednu plavokosu lutku.*

JAKOVLJEVIĆ: Bih li ih ja mogao vidjeti?

GAON: Muhe. Ona su sva pod muhama. Ja nisam nikada u životu i nigdje vidio toliko muha.

JAKOVLJEVIĆ: Da li bih ja smio...

GAON: Ne daju.

Jakovljević kopa po lutkama i igračkama.

GAON: Jeste li u prijašnjem životu imali djece?

Jakovljević kimne.

GAON: Meni su moja došla prerano... tek sad bih znao, sad bih znao... Među-
tim, za ovu je djecu sve prekasno. U petak imamo visoku posjetu. Ni prva
ni posljednja. Visoka inspekcija koja će inspicirati sve i neće vidjeti ništa.
Uprava će do petka ukloniti djecu. Dat će okrečiti bolnicu. Nahtkastl sva-
kog kreveta bi će počašćen jednom narančom. Naranče bit će pobrojane u
komad. U krevete će uvaliti zdrave logoraše, a za šalu, i ponekog stražara.
Dotad će sva djeca već dobiti svoje »mlijeko« —

Uđe stražar i istrese kovčeg pun lutaka i igračaka.

Jakovljević zausti da će kriknuti, ali ga »doktor« Gaon »začepi« čepom od vate.

JAKOVLJEVIĆ *mumljajući kroz vatu:* Čija su to djeca?

GAON: To su djeca, doktore.

JAKOVLJEVIĆ: Preblagi Bože: Ako jesi koji jesi, ako si svemoguć, sveznajući i
sveprisutni Bog, zašto se ne ispriječiš?

Bože Abrahama, Izaka i Jakova, da li me čuješ?

DAJ MI ZNAK!! !

Gaon stane pjevati kadiš.

Jakovljević počne strasno i inzistentno moliti s refrainom:

Isus reče: »Dodite k meni, maleni!«

Gaon ustane, pjeva sve glasnije.

Jakovljević »okrene« na ortodoksni obred.

*Malena i prljava izba bolnice rastvori se u crkvu, u sinagogu: molitve kao da
preuzimaju korovi od tisuća glasova...*

*Maitre d'hotel iskoči, kao iz kutije, stane pred zid, pak počne klanjati svoj »Se-
zame«, kumiti, moliti, kao da nešto kani ishoditi...*

Jedan se zid otvori i stotine lutaka, međujedića, igračaka prospe se po podu.

3.2.

Okrećena bolnica: iza pokrivača zirkaju bolesnici i »bolesnici«.

Inspekcija Međunarodnog Crvenog križa zamakla je iza ugla.

Ulazi Gazda, bijesan kao ris.

Ustaše koji su glumili bolesnike stanu uza nj. Ostali stoje u stavu »mirno« uz krevete.

GAZDA broji štapom naranče na podu: Pizda vam materina simulantska. Stoko ljudska... mi s vama hoćemo na ljudsku... Mi vas ovdje držimo na medu i mlijeku, a ustaški vojničar gladaže... Mi vas futramo vitaminima, a vi džeparite kao zadnji ološ što i jeste... Dvije naranče nisu javljene na prijavak; koja se to fukara usudila maznuti državnu imovinu? Bando crvena! Kako samo radite... kako se samo pokrivate... Hajde, naranča je veća od buhe, a vi jedan drugome kradete i buhe. Zar mislite da to može samo tako proći? Mene ste našli zajebavati... Ako se u roku keks ne javi te dvije narančaste gospodične — ovdje — gdje su im u špaliru njihove sestrice, pokazat ću vam što je to ustaška pravda. Pa valjda znate brojati? Ili vi mislite da mi ustaše ne znamo brojati do dva? Da vidimo: Keeeks! Jedan, dva, prodano!

Izvedu dvojicu bolesnika, čuju se dva hica.

Ustaše u hitnji odlaze.

»Doktor« Gaon gleda u dvije naranče koje je izvukao ispod svoje kecelje.

59

3.3.

Dr. Gaon i Jakovljević sjede u »ambulantni« i komentiraju važne prolaske u starogradiškom parku.

GAON: Ono ti je Gazda, on je ovdje bog i batina. Boji se samo Luburića, a kako Makso često putuje, onda on ovdje stoluje. Zadavio je tri stotine djece s Kozare, i od tada ima čin rojnika: »Dodite k meni, maleni!«, širio je on ruke, a djeca se sjate u — rojevima.

JAKOVLJEVIĆ: Žena?

GAON: Dika. U drugom smislu riječi, ona je ovdje zakon.

JAKOVLJEVIĆ: Kako to misliš?

GAON: S. O. S., dragi doktore: Samo organizacija spašava!

JAKOVLJEVIĆ: Je li Dika njezino pravo ime?

GAON: To ti ja ne znam reći.

JAKOVLJEVIĆ: Nekako je skladna. Doima se milo.

GAON: Strahovito su je mučili. Sada ne smije ni u latrinu bez pratnje. Žena koja hoda za njom je Maja Bužon. Velika kučka. Zaližeće se bičem i revolverom među logorašice. Jebe se samo s ustašama. Voli pomade. Vrlo je mlada. U stvari, obje su vrlo mlade.

JAKOVLJEVIĆ: Kako se Dika držala?

GAON: Izvrsno. Tek kad su joj zaprijetili da će joj odrezati dojku, počela je govoriti. No imena koja je kao odala bila su imena palih ili u šumu odbjeglih. To ih je razbjesnilo do bijelog usijanja. Tako će joj možda ipak odsjeći...

JAKOVLJEVIĆ: Što ti to govoriš?

Prolazi vojničar, doktor Gaon gurne Jakovljeviću u usta toplomjer. Vojničar ode.

DOKTOR GAON: Gluhonijemi slijepac! To je recept za preživljavanje.

JAKOVLJEVIĆ: Tamo, na prozoru, iza rešetki, netko se primakao.

DOKTOR GAON: To je čovjek–sjena. Vrlo, vrlo krupna riba. Jedna od najkrupnijih. Dika je naprosto očajna što se on našao u njezinu sektoru odgovornosti. Zove se Andrija Hebrang. Zaboravljaš smjesta ovo ime, već si zaboravio. Prazno.

JAKOVLJEVIĆ: Znaju li oni koga imaju?

DOKTOR GAON: Ne, ali nešto njuše. Dika ga nije izdala, u to sam siguran. Organizacija već je splela oko njega tisuće nevidljivih niti. Priča se da će biti zamijenjen. Naravno, ako ne otkriju tko je u stvari taj čovjek–sjena. Tada ga ne bi mijenjali ni za Adolfa Hitlera.

JAKOVLJEVIĆ: Tako je opasna ta — sjena?

DOKTOR GAON: Vrlo krupna riba, kažem ti.

JAKOVLJEVIĆ: Što li on sad prebire — odmakao se od prozora.

DOKTOR GAON: Naravno, eto ti Gazde u kutu parka. Sad će biti veselo. Upravo počinje njihova pučka veselica. Nasumična pucnjava po logoru, pijana soldateska na proštenju! Doktore Jakovljeviću, što mi je prenijeti drugovima?

JAKOVLJEVIĆ: ... da su oni, svi odreda, dobri drugovi.

DOKTOR GAON: I još?

Jakovljević šuti.

DOKTOR GAON: Upamti: »Samo —

JAKOVLJEVIĆ: ... organizacija spašava.« Čuo sam.

DOKTOR GAON: Pa lijepo.

JAKOVLJEVIĆ *više za sebe*: Doima se, čak i ovako zgažena. Rad bi porazgovarati s njom.

Počne divlja, nasumična pucnjava.

JAKOVLJEVIĆ *odsutno, za sebe*: Dika, kakvo je to ime? To nije nikakvo ime. Tako se kaže za dragu.

3.4.

Doktor Gaon stoji pred trošnom kućom, koja, međutim, ima čvrsto zaptivene prozore. Na krovu su tri dimnjaka.

DOKTOR GAON: A sada, maleni, evo priče koju sam vam obećao. Kad priča dođe kraju, morate mi obećati da ćete biti dobri i mirno usnuti, kao sva dobra dječica ovoga svijeta.

Kako se zove vjetar koji puše s kopna na more, zna se jako zaletjeti i sve pred sobom srušiti?

Naćuli uši. Dječji glasovi iznutra: Bura!

Na krov se, s nama nevidljive strane, uspne Maks, u crvenim čizmama, zelenoj kabanici. Vuče za sobom neke velike limenke s mrtvačkom glavom.

DOKTOR GAON: Tako je. Oštar vjetar sa sjevera je Bura, narod je zove: Djevojka Bura. Buru, ali, ne smije se psovati. A stari ju je Jakov jednom opsovao: jer mu raznosi slamu s krova. Kad ona to čuje, skoči na krov njegove trošne kućice, zagrabivši prije žara s ognjišta — i eto je, kako crvenim čizmicama skakuće po krovu koji već oblizuje plamen —

Kao da je navijen, Maks skače od dimnjaka do dimnjaka i istresa unutra sadržaj limenki.

... Plamen je sve veći, kući nema spasa, i još samo malo, Djevojka Bura skočit će i na drugi krov, treći, planut će cijela zemlja i nitko se neće spasiti.

Ali ako je ne psuješ, Djevojka Bura bit će ti dobra, zrak bit će čistiji, vrhovi planina vidjet će se jasnije, bolje ćemo spavati...

... spavati, spavati.

No kako krov sada još tinja, a svijet uokolo gori sav, malo će vas peckati u grlu, na oči ići će vam suze od dima... ali to će proći i sve će opet biti dobro...

Djevojka Bura bit će vam još blaga matera. Spavajte, spavajte, maleni. Ja nisam neki sluhist i uspavanku ne mogu vam pjevati.

Doktor Gaon se slomi i plače.

JAKOVLJEVIĆ: Ja plakati ne znam. Sanjao sam jedino da mi se niz obraze kotrljaju mali rumeni kamenčići, isti oni kakve su zajedno s busenjem trave lopatama sklanjali nakon egzekucije, da ih ne ližu časnički psi.

Veličinom isti onakvi kakve je Karla ispišao. Ja već tri noći dijelim s njim moju ćeliju.

DOKTOR GAON: Pokušaj malo razvedriti tog čovjeka. Skreni mu misli u nekom veselom pravcu. Njemu nije još mnogo ostalo.

JAKOVLJEVIĆ: A organizacija?

DOKTOR GAON: Mi se sada moramo baviti Hebrangom. I kozaračkom djecom.

JAKOVLJEVIĆ: On je, dakle, otpisan?

DOKTOR GAON: Kako da ti to objasnim: ne može biti otpisan netko tko nikada nije ni bio popisan. On nije naš.

JAKOVLJEVIĆ: Kako je to okrutno. Kakvi ste vi to ljudi?

Gaon, brišući suze, sliježe ramenima.

4. I MENE ĆE MOJA MATI PAVELIĆU DATI!

Hlad perivoja starogradiškog logora. Jakovljevićev se stražar nakratko udaljio. Prilazi mu Mlad Vojničar.

VOJNIČAR: Čitate, gospodine? A što čitate?

JAKOVLJEVIĆ: Budak, »Ognjište«.

VOJNIČAR: Kakva kupusara.

JAKOVLJEVIĆ: Zanimljivo, tu i tamo čak...

VOJNIČAR: Ja sam bacio nakon prve dvije tri strane.

JAKOVLJEVIĆ: Šteta. Valja izdržati.

VOJNIČAR: Zašto onda čitati? Na svoju štetu? Toliko je toga čovjek prisiljen izdržati. Pa još i knjigu.

JAKOVLJEVIĆ: Ipak, to je klasik.

VOJNIČAR: Potpuno neizdrživo. Moj je stari stajao na trgu kad se taj Vaš klasik uzverao na jedno bure, pak se na sav glas stao derati: »Srbe na vrbe!« Trebalo bi ga tom kupusarom po glavi.

JAKOVLJEVIĆ: Nemojte tako. Po glavi on je već dobio.

VOJNIČAR: Možda otud bunca.

JAKOVLJEVIĆ: Ima klasika i klasika.

VOJNIČAR: Što hoćete time reći?

JAKOVLJEVIĆ: Da imade klasika koji se pentraju na burad.

VOJNIČAR: I još?

JAKOVLJEVIĆ: Ništa.

VOJNIČAR: Zar ništa?

JAKOVLJEVIĆ: Molim Vas: ja se ne želim igrati mačke i miša.

VOJNIČAR: Ja Vas potpuno razumijem. I sada Vam čitam na licu: Otkud bi ti mene mogao razumjeti? Naš zapovjednik kaže da vas moramo tući kad god nas propisno ne pozdravite. Vi ste barem dvostruko stariji od mene. Mogli biste mi biti otac. Ja Vas dakle imam išamarati ako ne skinete kapu. Također, mogao bih Vas i ubiti. Mogao bih potom kazati da ste htjeli preko žice.

Dobio bih nagradni dopust, i šaku kuna, taman da si kupim kakvu drolju da mi popuši. Toliko Vi vrijedite. Vi ste svoje popušili. Čega ste Vi doktor? Svi Vas zovu doktor.

JAKOVLJEVIĆ: Doktor, naprosto. Skinuo sam kapu. Ne kanim uteći. Nemojte me ubiti.

VOJNIČAR: Neću Vas ubiti. Grehota je ubiti starijeg čovjeka, uz to bez oružja. Grehota je ubijati žene i djecu. Jučer je zapovjednik naredio da sidemo u podrum i zadavimo jednog iz šume.

JAKOVLJEVIĆ: Jeste li sišli u podrum?

VOJNIČAR: Stao sam u red za prijavak. Prije toga progutao sam sirovi krumpir, potom sam, a da nitko nije vidio, trljao toplomjer kao da mi je kurac. Sad sam na poštedi.

JAKOVLJEVIĆ: Nadam se da ćete brzo ozdraviti.

VOJNIČAR: Ja sam, gospodine, zdrav, ali je sve oko mene bolesno. Onoga iz šume su svejedno... *učini znak rukom.*

JAKOVLJEVIĆ: Znam.

VOJNIČAR: Što ste rekli?

Jakovljević, shvativši da se zaletio, ušuti.

VOJNIČAR: Nešto Vam je izletjelo. Ništa pametno.

JAKOVLJEVIĆ: Pa ja znam da je naša vojska uglavnom zdrava i da ih se malo javlja na prijavak.

VOJNIČAR *smijulji se*: Stari se mačak dočekao na noge. Njih trojica okomiše se na onoga šumara — kako ono ide, doktore, živo, doktore: Tri mesara...

JAKOVLJEVIĆ: ... buhu klala, tako nekako...

VOJNIČAR: E, bravo, buha sim, buha tam... Zaklaše ga.

JAKOVLJEVIĆ: Tako to ne ide u pjesmi.

VOJNIČAR: Tako je to u našem podrumu.

JAKOVLJEVIĆ: Priče za malu djecu.

VOJNIČAR: I malu djecu, i malu djecu... Piju djeca ciklon kao mlijeko.

JAKOVLJEVIĆ: Udarite, šutnite me, ali okanite me se s tim naklapanjima...

VOJNIČAR: Bravo, moj gospodine. Vidim, ima u Vas pameti. Možda će Vam ona pomoći da preživite, a možda i neće.

JAKOVLJEVIĆ: Ja sam ovdje već šest mjeseci a ništa od toga nisam vidio.

VOJNIČAR: Bravo, moj gospodine. Tako pripovijeda razumnik. »Ja sam mali miš, koji ne zna niš!«

JAKOVLJEVIĆ: Ako dopustite, ja bih se udaljio.

VOJNIČAR: Da, molim, ali ne prije no što Vam ispričam što se dogodilo prošle srijede.

JAKOVLJEVIĆ: Unaprijed Vam kažem da Vam ni riječi neću vjerovati.

VOJNIČAR: Pa naravno, ja Vam zato i pripovijedam.

JAKOVLJEVIĆ: Možda biste mogli naći neko drugo uho koje bi bolje podnosilo plodove Vaše uspaljene mašte?

VOJNIČAR: Dakako, moj gospodine. Evo ga!

Izvadi iz džepa odrezano ljudsko uho.

JAKOVLJEVIĆ: Vi niste pri sebi. Gdje ste to našli?

VOJNIČAR: U džepu. Što li se sve ne nade u džepu jednog takvog klipana kakav sam ja: Eto, gledajte: kutija cigareta, šibice, mastiljava olovka —

JAKOVLJEVIĆ: Zašto pak olovka?

VOJNIČAR: Reći ću Vam, neki papirići su još tu, pušćano zrno, moje, samo moje, izvadili su mi ga iz noge, ja sam u nogu sam sebi pucao... tu je sve moje. Potom, uho. Dao sam za nj kutiju cigareta. Oko možeš dobiti još jeftinije, a ako hoćeš, možeš ga i sam — iskoliti — ako imaš za to muda. Fuj! I ja ću sada šaptati jednu tajnu — tako reći, na uho... *Prinosi uho ustima*. Lijepo uho, doktore. Nosila ga je djevojčica od petnaest ljeta. Ovdje je još minduša.

JAKOVLJEVIĆ: Zvijeri!

VOJNIČAR: Što se rekli, gospodine? Da se niste malo istrčali?

JAKOVLJEVIĆ: Jesam. Znao, ja sam u svijetu ove knjige. I još više njezina pisca.

VOJNIČAR: Međutim, imate stoput krivo: Zar bi jedan lav, da to može, poklao cijelo krdo antilopa? Ne bi. On kolje koliko može smazati. Ostalo pušta s mirom. Samo mi ljudi koljemo više no što možemo smazati.

JAKOVLJEVIĆ: Ali čemu — uho?

VOJNIČAR: Što ja znam! Za sevdah, možda? Što se šapuće na uho? Kakva nježnost?

JAKOVLJEVIĆ: Ubijte me, ili me pustite s mirom čitati!

VOJNIČAR: Dakle, prošle srijede, kad su došli oni kamioni seljaka i seljanki, u onim šarenim kiklama, u onim nemogućim maramama...

JAKOVLJEVIĆ: Znam?

VOJNIČAR: Zar tako?

JAKOVLJEVIĆ: Znao, radio-latrina —

VOJNIČAR: Ali oni nisu čak ni ušli u logor. Kako onda znate?

Jakovljević šuti.

VOJNIČAR: Ne zanima me to u tolikoj mjeri da bih Vas sad stao mučiti. Ipak mi je čudno. Vi onda svakako znate što je s njima dalje bilo? Hajde, recite.

JAKOVLJEVIĆ: Nemam pojma.

VOJNIČAR: Hajde, recite slobodno. Vaš se stražar negdje izgubio. Mislio sam, ide pišati, a još ga nema. Možda je pao u latrinu? Tamo bi i spadao. Sada sam ja Vaš stražar.

JAKOVLJEVIĆ: Ja Vam najljepše zahvaljujem.

VOJNIČAR: Zašto tako dvosmisleno? Mi smo pristojni ljudi. Ja sam Vas nešto pitao.

JAKOVLJEVIĆ: Ti su ljudi određeni za rad u Njemačku.

VOJNIČAR: Dakle, Srbi.

JAKOVLJEVIĆ: Tako je to.

VOJNIČAR: I dalje, što je bilo?

JAKOVLJEVIĆ: Vi ste meni nakanili ispričati priču, a sad Vi ispitujete mene. Mislim si, uzelo ih u Njemačku.

VOJNIČAR: Šipak, gospodine.

JAKOVLJEVIĆ: Tko bi se usudio suprotstaviti Nijemcu? Kad on nešto hoće, on to i dobije. Nijemac ima načina, a bogme je u njega i sila.

VOJNIČAR: Nijemac je gad. Ali o ovome što Vam pričam Nijemci pojma nemaju. Bio je tu jedan njihov debeljko — a kani doći opet — kao neka inspekcija. Ništa taj nije vidio.

JAKOVLJEVIĆ: Kako to mislite?

VOJNIČAR: Lijepo. Ljude su iskricali na obali Save pa im rekli: Vi ćete lijepo u Njemačku; ali pogledajte samo kako ste jadni i prljavi, ne možete takvi u Rajh. Stoga ćemo vas okupati, dobit ćete novu obleku — pa lijepo u vagon, pravac Njemačka.

JAKOVLJEVIĆ: Teško je otići u stranu zemlju, ali ne i pogibeljno.

VOJNIČAR: Bravo, moj gospodine. Počinjem vjerovati da ćete Vi možda i preživjeti. Međutim, garancije nema.

JAKOVLJEVIĆ: I ljudi su lijepo zagazili u rijeku.

VOJNIČAR: Cika i vika, radost golema. Ta oni su očekivali nešto gore, mnogo gore od kupanja u Savi. Dvjesto metara dalje, u jednom gustom vrbiku, čekali su ih naši — tobože, da ih obuku — oni su vode dolazili u malim grupama, prvo muški, žene kupahu se malo podalje, to je svijet pun stida i obzira, pokrile su mufove... Bili su kao mala djeca. Kako bi koja grupa prilazila, tako su ih naši udarali —

JAKOVLJEVIĆ: Gospode Bože — prestanite!

VOJNIČAR: To sam ja trebao viknuti... ja sam to trebao viknuti, ja sam morao, ja sam trebao...

Tišina.

VOJNIČAR: Udarci nisu se čuli, ni krici žrtava, jer su kupači bili glasniji. Radost bila je glasnija od užasa u vrbiku.

JAKOVLJEVIĆ: To je najapsurdnija priča koju sam u životu čuo.

VOJNIČAR: Ipak — *vadi ceduljicu* — prošle srijede, pola dva popodne.

JAKOVLJEVIĆ: Vi zapisujete?

VOJNIČAR: Sve.

JAKOVLJEVIĆ: Vi ste potpuno poludjeli.

VOJNIČAR: Da, mislim da sam ja već potpuno poludio. Zato i zapisujem.

JAKOVLJEVIĆ: Kakva gnusna, propagandistička, boljševička laž! Ja Vam ne vjerujem ni jotu.

VOJNIČAR *potapša ga po ramenu*: Tako treba, gospodine doktore. To je sasvim u redu. Zato što mi ne vjerujete ni jotu, zato Vam i pričam... Ništa od toga nije istina. Rijeka odnijela sve. Ništa. Nitko. Nema ničega. Papala maca.

Njih nitko neće brojati, kad ovo sranje jednom bude gotovo. A evo, i ova moja zapamćenja — *proždire papirić* — upravo odlaze u govno. U latrinu? Držite se te budaline od Budaka! On zna bolje. On zna sve o vrbicama! On zna da ničeg nije bilo! Na vrbu piše se sad Srbu!
Na vrbe one što nas svrbe.

JAKOVLJEVIĆ: Mladi gospodine... što ste Vi bili u civilu?

VOJNIČAR: Vidi ga sad: Ne sjećam se. Sjećanja su tako nepouzdana. Nije dobro sjećati se. U magli sjećam se svog starog koji se mučio s mojom starom sedam gladnih godina, da bi nakon njih došlo sedam još gorih... Ja bih sad najvolio da on dođe, da mi lupi dva tri šamara i kaže, vadi se iz toga, budalo! Zar sam te tomu učio? Poslao sam te na škole, ali ti si seljak kao i oni u vrbiku... Seljak da seljaku raskoli glavu? Što ima seljak protiv seljaka, pa da je ovaj stoput Srbin? Kakve to ima veze?
Marš iz toga, jer ću te remenom po goloj...

JAKOVLJEVIĆ: Otkuda ste?

66

VOJNIČAR: Preko brda. Ili pak, tu negdje? To nije važno. Gospodine, mi ovdje ubijamo!

JAKOVLJEVIĆ *zaklopi uši dlanovima*: Ta prestanite već jednom. Mi smo u logoru!

VOJNIČAR *uzme odsječeno uho*: Zaklat ću te, mila moja, na postelji mekoj... »volio bih večerati, onda s tobom spati...«

JAKOVLJEVIĆ: Moj se stražar vraća preko livade.

VOJNIČAR: Kažite: Hvala Bogu! Tko zna što biste vi još od mene čuli? Puno sam ja vidio za svoje godine. Ja znam, vi sada znate... Vi ste sada kao ja, kao da gledam svog starog... Čak ste mu malo i slični. Vi ste sada kao mi. Ili ne? E pa zdravo i dovidova, moj gospodine. Kao da se nismo sreli! Bilo pa i nije! Nitko. Ništa. Nema ničega. Papala maca! Ja pravo i ne znam: Jesam li ja Nitko, ili prije Nitkov? Ako sam ja jedan od njih —

JAKOVLJEVIĆ: Evo ga!

VOJNIČAR *klanja se*: Bogu hvala na visini!

5. POD POVEĆALOM

Perivoj starogradiškog logora: Jakovljević na klupi čita knjigu. Čiča puže po livadi, uza nj je njegov stražar koji ga vodi na uzici za pse. Povremeno stane, izvadi povećalo, gleda biljku.

ČIČA: Jasno, što bi drugo bilo: žabnjak. *Otkine stabljiku, lizne je*: Sok je oštar, baš ljuto oštar. Zato ga narod zove žabnjak ljutić. Orodjen je s još tri livadne vrste: voden ljutić, ledinjak i kaljušnica. Odmah vidiš, ime je adresa: zna se gdje tko raste. U biljnom svijetu vlada red i obzir. Žabnjak ljutić neće rasti u lokvi, na ledini, ili pak u kakvoj kaljuži.

Evo maslačka! On je dika roda glavočika, a to je zbog glavičastog cvata. Znaš li da njegov korijen može doseći pola metra? Ne znaš. Ti gledaš uvijek nekud gore. Treba gledati pred sebe. Pod sebe. Gledaj samo ovo: paučinasti lampioni. I najmanji dašak vjetra — sve je obavljeno. Najvažniji događaj u životu svakog maslačka desi se naprosto. Nikakvi aranžmani, svodilje, računi... Nema ljubavnih komplikacija. *Puhne*. Putujte, maslačkova djeco, i neka vam je sa srećom! Potočnica! Čudno. Ovdje je za nju malo suho. *Gleda je povećalom*. Da, da, kakav primjer prilagodbe: dlačice na njezinu listu jesu nešto duže. To je zato što raste na suhom mjestu.

JAKOVLJEVIĆ: Kako bi moralo izgledati ljudsko biće, rođeno, odraslo, poživjelo u logoru? Dakle, prilagodeno ovom mjestu?

ČIČA: Zlatica. Ljepotica. Vidiš, u pazuhu listića ovaj pupoljak. I to može biti nova zlatica. Ovaj se cvijet množi na tri načina. Nije li to uzbudljivo?

Korijen maslačka može biti pola metra... žabnjak ljutić...

JAKOVLJEVIĆ: To ste već rekli.

ČIČA: Meni nikada nije dosadno.

JAKOVLJEVIĆ: Nešto sam Vas pitao...

ČIČA: Znam: kako bi trebala izgledati biljka koja bi rasla na suhu mjestu, bez svjetla, zraka, a pod stalnom prijetnjom da bude zgažena? Kao mi.

JAKOVLJEVIĆ: Ipak: biljke nisu samo tu da budu gažene. Kopriva može opeći. Postoje biljke koje mogu požderati cijelog kukca. Kažu da termite mogu požderati slona.

ČIČA: Ilija. To nisu biljke.

JAKOVLJEVIĆ: Mislio sam, sitni su, pojedinačnog svakog možeš zgnječiti noktom, ali kad ih je milijun, naprimjer...

ČIČA: Biljke su većinom miroljubive. Siguran sam da osjećaju mnogo toga: ne samo svjetlo i tamu, sunce i mržlost. Biljke su — prisutne, Jakovljeviću. One misle.

JAKOVLJEVIĆ: O–ho–ho, baš me zanima kako izgleda filozofija jednog maslačka.

ČIČA: Žučkasto. Zatim se misao pomalo i sretno rasprskava. Livada je puna misli. Ono što livada misli, čovjek ne razumije.

JAKOVLJEVIĆ: To je, držim, bjelodano.

ČIČA: Koliko paučine! A daleko je još miholjsko ljeto. Ova je paučina u vezi s olujom što se sprema. Jeste li primijetili kako ima osobito mnogo paučine uoči kiše? To je zato što svak hoće ubiti što može prije kiše pročišćenja. Tako je i u logoru na kraju ljeta.

Čujete li, doktore, ovu tutnjavu?

JAKOVLJEVIĆ: Čujem. Nije to nikakva oluja. To su topovi s onu stranu Save, iz smjera Bosne.

ČIČA: Znam ja kakvi su to topovi. Svejedno, oluja dolazi. Doktore, mene će ubiti.

JAKOVLJEVIĆ: I mene će ubiti. Biljke će za vama možda žaliti. Njihove će tajne ostati skrivene. A tko će žaliti za mnom?

ČIČA: Vi imate ženu, obitelj.

JAKOVLJEVIĆ: Sirotica. Upravo je objavila u »Hrvatskom narodu« jedan oglas: »Prodaje se komplet Šenoe.« Smisao oglasa jest obavijest meni da su svi još na okupu.

Paučinasti lampioni još se drže stapke. Držite se Vi biljaka.

ČIČA: Imate stoput pravo.

JAKOVLJEVIĆ: Nažalost, Čiča, i vi imate pravo.

ČIČA: Vidi, vidi, livadna režuha: lijep primjerak. Unakrsne latice, četiri. To da bome znači: krstašica, crucifera. A da u mraku svijetli bila bi lucifera, a da je raspnu bila bi crucifix, a da je čovjek bila bi skrofulozna, jer ima eto neku bijelu pjenu na sebi, poput pljuvačke... Nije neka ljepotica, ali neka... Samo da ne tuku.

68

6. CRNI FLOR

Jakovljević stoji pred prozorom, u zapad sunca: sve je puno grimiza.

Iz daljine čuje se ženska pjesma: »Voljela bih večerati nego s tobom spati.«

JAKOVLJEVIĆ (*Uzvišenom koji mu dolazi s leđa*): I Vi nosite crni flor? Tko je tako važan umro?

UZVIŠENI: Von Paulus predao se pod Staljingradom.

JAKOVLJEVIĆ: Tko je znao čitati između redaka, taj je... Staljingrad je daleko.

UZVIŠENI: Naprotiv. To daje naslutiti blizinu kraja.

JAKOVLJEVIĆ: To ja ne vjerujem

UZVIŠENI: A hoćete kazati: Ta je nada još odveć varava. Vaša nada.

JAKOVLJEVIĆ: Pa znamo sve o nadi: ta gospođa spi na dnu kutije. Uvijek se da cimati.

UZVIŠENI: Vi jedva čekate da Srbi ovamo dodu.

JAKOVLJEVIĆ: Mislio sam da mi podmećete Ruse.

UZVIŠENI: To je isto.

JAKOVLJEVIĆ: Otkada je to isto?

UZVIŠENI: Bolje promotreno, Vama je svejedno. Samo da mi odemo. Vi sigurno nećete nositi crni flor na rukavu za nama.

Jakovljević pokazuje svoj logoraški broj na rukavu.

UZVIŠENI: Rekao sam Vam da više ne morate to nositi.

JAKOVLJEVIĆ: Ali prvo ste rekli...

UZVIŠENI: Rekao pa porekao. Brojevi su općenito ukinuti.

JAKOVLJEVIĆ: Ako su brojevi ukinuti, kako će se onda odsad dalje brojati?

UZVIŠENI: Što — kako će se brojati?

JAKOVLJEVIĆ: Tko će nas izbrojati?

UZVIŠENI: Što se tu ima brojati.

JAKOVLJEVIĆ: Pa zar nije za svaku upravu važno znati koliko duša ima na grbači, koliko svijeta nahraniti, obući —

UZVIŠENI: Vi postajete potpuno neubrojivi. Ukinuta je čak i Davidova zvijezda.

JAKOVLJEVIĆ: Jer je nema više tko nositi.

UZVIŠENI: Ne provocirajte. Pazite s kim govorite. Vi u nama vidite zvijeri kakve mi nismo. Mi smo proveli čišćenje narodnog organizma. Idući naraštaji Hrvata bit će nam za to zahvalni. Što god da se s nama zbude, što god da odluče veliki u ovom ratu, Hrvat više nikada neće imati ništa zajedničkog sa Srbom. Mi djelamo kao priroda. Nama će dizati spomenike. Mladi će pjevati naše pjesme. Upamtite, zasvagda i sveudilj, doktore: Mi ćemo pobijediti. Mi smo već pobijedili.

JAKOVLJEVIĆ: Kao priroda? Čak i ako Rusi ovamo dodu? U prirodi se dešavaju elementarne nepogode. Elementi znaju pobjesniti.

UZVIŠENI: Što Vi to govorite?

JAKOVLJEVIĆ: Fama volat! Vijest leti.

UZVIŠENI: Neka samo leti ta pernata vijest. Dodu li Rusi, perje će frcati. I sav će se narod odmetnuti u — šumu.

JAKOVLJEVIĆ: Ja sam mislio da je to najgora solucija: zar u šumu?

UZVIŠENI: Tada ćemo svi biti ustaše.

JAKOVLJEVIĆ: Napokon. Nije li to cilj?

UZVIŠENI: To je cilj koji ima istodobno rang nužnosti i ideala.

JAKOVLJEVIĆ: Pa onda valja željeti da Rus ovamo dođe?

UZVIŠENI: Hajde, doktore, okanite se ironije. Pogledajte oko sebe.

JAKOVLJEVIĆ: Lijep zalazak sunca, zar ne?

UZVIŠENI: Rekoh: oko sebe, doktore. Pustite Vi nebo. Švabo je nagrajsao kod Staljingrada. S njim i mnogi naši dečki: prvoklasan vojnički materijal, najbolje od najboljega.

JAKOVLJEVIĆ: Prijatelju se posluži najbolje što se ima.

UZVIŠENI: Narod stepe iskazao se jačim no što se moglo pretpostaviti. Hitler se preračunao, kao i Napoleon: prostor ga je progutao. Ali ovdje je *naša* igra.

JAKOVLJEVIĆ: Ipak, vi ne možete pobiti milijun i po pravoslavlih.

UZVIŠENI: Nažalost. Radi li se ručno, to je neizvršiva zadaća. Mi u tome kaskamo za Švabom. Luburić je nešto pokušao, ali jaz između Njemačke i Hrvatske naprosto je prevelik.

JAKOVLJEVIĆ: Kako onda mislite riješiti »srpsko pitanje«?

UZVIŠENI: Stvar valja promatrati dinamički. Mi smo pokrenuli jedan mehanizam, koji možda tu i tamo škripi, ali u osnovi radi: on neće stati tako dugo dok u našem prostoru bude spadala koji tu ne spadaju.

JAKOVLJEVIĆ: Čak i ako su se njihovi pretci na tom prostoru rodili prije recimo tri stotine ljeta?

UZVIŠENI: Doktore dragi, roditi se nije neka zasluga.

JAKOVLJEVIĆ: Ali zar mora biti pokora?

UZVIŠENI: U nekim okolnostima da.

JAKOVLJEVIĆ: Okolnosti čine ljudi, koji su se isto tako bez svojih zasluga negdje rodili.

UZVIŠENI: Negdje? Vama je to nevažno. Negdje, pa to nije nigdje?

To je na ovome tlu. Svetom, domovinskom tlu. Vi to ne razumijete.

JAKOVLJEVIĆ: Ali i oni su se rodili na tom istom svetom, domovinskom tlu.

UZVIŠENI: Pa to vam je kao s vjetrom i maslačkom: kad bi niknuo svaki maslačkov padobran na mjestu gdje je pao, na svijetu nicao bi samo maslačak.

JAKOVLJEVIĆ: Tu sam mudrost već čuo. Zato vi plijevite?

UZVIŠENI: Možete Vi mene koliko god hoćete hvatati u svoje sofisticirane zamke. Vi to jednostavno ne razumijete. Vi ne shvaćate našu muku.

JAKOVLJEVIĆ: I zato sam ja ovdje?

UZVIŠENI: Vi znate zašto ste ovdje.

Jakovljević šuti.

UZVIŠENI: Hajde, doktore, Vi ste kao neki internacionalac... i sad ste baš našli čas da to postanete. Prije rata Vi ste bili dobar rodoljub. Vi sigurno niste komunist. A sad ispada da ste se mogli roditi i u — čamcu, u čergi... Pa dobro, obrnimo onda tu stvar: ako je to tako, zašto je sad odjednom tako važno da netko poživi svoj vijek tamo gdje je iščupan iz utrobe — ta svi se rađamo između mokraće i govna, ta stoji — i bačen u svijet? Zašto je to u NJIHOVOM slučaju tako važno, a u svakom drugom, naprimjer, Vašem, mojemu, našem, nevažno? Vidite, kako ste vi, cijeloj Vašoj naobrazbi uprkos, nelogični. Osjećate li, naprotiv, koliko smo mi logični? Mi ćemo pobijediti, pa makar za pedeset godina.

JAKOVLJEVIĆ: Niste li rekli da ste već pobijedili? Što će Vam onda daljnjih pedeset godina?

UZVIŠENI: Evo ga opet! Stvar sa Srbima valja gledati u dimenziji vremena. Ne ki od naših to ne razumiju. Mi sada prije svega moramo likvidirati prevratničko stanje. Tu se drpa na sve strane; nered koji je nastao u državi koristi svakojaki ološ. Lisice pune svoje lisnice. Tu tvornica, tamo rudnik ili hotel... Kažeš »keks« i ta je stvarca nekome u džepu... A siromah zijeva i ble-ne.

JAKOVLJEVIĆ: A što ćete, dragi gospodine kolega, tako je to u revoluciji.

UZVIŠENI: Šipak. To je »sjaši Kurto da uzjaši Murto«. Gadi mi se gledati.

JAKOVLJEVIĆ: Pa Vi nećete ovdje dugo.

UZVIŠENI: Trunem. Šteta mene. Ja bih znao. Sada vladaju banalni koljači, doktore. Oni će sve upropastiti.

JAKOVLJEVIĆ: Zakleo bih se da sam od Vas čuo nešto posve suprotno.

UZVIŠENI: Doktore, doktore... pazite što čujete. Sad kad je država izborena, nju sad valja urediti. Uzde valja malo popustiti, da bi se, kad međunarodne prilike to dopuste, one opet mogle pritegnuti.

JAKOVLJEVIĆ: Ja Vas teško pratim.

UZVIŠENI: Ne glumatajte, doktore. Vi i ja jednako dobro znamo da će Njemačka izgubiti rat.

JAKOVLJEVIĆ: Vi meni stavljate u usta...

UZVIŠENI: ... ustaške strahove i strepnje, eto što Vam stavljam u usta, i na dušu. Jer računam da ćete Vi kad-tad doći k sebi, a to će reći, k nama. Ergo, mi moramo malo umiti lice našeg režima.

JAKOVLJEVIĆ: Tako što ćete Srbima dati njihovu crkvu?

UZVIŠENI: Jakako.

JAKOVLJEVIĆ: U koju se nitko od njih neće usuditi ni primirisati?

UZVIŠENI: Razumije se. Uzgred, morat ćemo malo prišarafiti i naše pope... ona ohola crvenkapica na Kaptolu propovijeda koještarije sa svojega pulpita... Neka se on lijepo zaputi ovamo!

JAKOVLJEVIĆ: Zaista! Što se ne zaputi? Pa to je tako blizu da bi ga mogli donijeti u nosiljci.

UZVIŠENI: I on će napokon morati shvatiti gdje živi.

JAKOVLJEVIĆ: Za takvo što najbolje bi mu bilo da osvane na ovakvom jednom mjestu i održi misu, te propovijed o ekumeni.

UZVIŠENI: Potom ćemo im dati visoku školu... smjet će pisati onim svojim čudnim, arhaičnim pismenima... pa neće se nas ticati što oni čine u svojim zabitima...

JAKOVLJEVIĆ: Potom, sigurnost za protjerane.

UZVIŠENI: Stalni, opetovani pozivi svakom od njih da se vrati na svoje »vjekovno ognjište« i tamo skuha svoju proju... Međunarodni standardi, pa i preko toga, nek ih voda nosi...

JAKOVLJEVIĆ: Samo nek ih nosi... Sloboda poduzetništva...

UZVIŠENI: I svaka druga, svaka druga, mi kad dajemo dajemo široke ruke...

JAKOVLJEVIĆ: Ali nitko neće ništa poduzimati.

UZVIŠENI: Pa naravno.

JAKOVLJEVIĆ: Znaite što, to je genijalno.

UZVIŠENI: Razumije se da je genijalno. Neki put je ono što je nužno genijalno, i punctum. Samo, ja ne mogu u to uvjeriti neke naše ustaške tikve.

JAKOVLJEVIĆ: Možda za pedeset godina?

UZVIŠENI: Ali ja bih htio — vidjeti! Nas onda neće biti! Njihovu djecu, barem, njih ćemo spasiti. Srpkinje su dobre roditelje, dobre su majke. Srpčad već od trinaeste godina jest prvoklasni vojnički materijal... To su ipak Krajišnici. Pa zar da mi budemo gluplji od Jelačić-bana? Mi moramo učiti od stare Austrije. Jedino je stara Austrija pojmila logiku ovoga prostora. Valja raditi u širokim potezima, nemilosrdno, potpuno birokratski bezlično — potom sve valja zaliti krečom, a tek onda preko svega sloj civilizacije, više kulture, čovjekoljublja... Kad se korijeni i izvori očiste i pročiste!

JAKOVLJEVIĆ: Vi ste jedan demon.

UZVIŠENI: Samo u slobodno vrijeme. Moje su radosti prilično sužene. Demon, tu i tamo, dolazi po svoje... Ali u stvari, ja stojim objema nogama čvrsto u realnosti... Vi ste ti koji lebdite...

JAKOVLJEVIĆ: Vi ste demon.

UZVIŠENI: Ja sam koji jesam.

JAKOVLJEVIĆ: To je za se rekao i sam Bog.

UZVIŠENI: Nije se zarekao. Kako spavate, doktore, sanjate li što? Sanjate li, na primjer, u boji, kao ja?

JAKOVLJEVIĆ: Slabo ja što sanjam.

UZVIŠENI: O bijegu ne sanjarite? U proljeće skoro svaka šušnja ovdje sanjari o tome kako će šušnuti u grm... na široko. Čak i ja.

JAKOVLJEVIĆ: Čak i Vi?

UZVIŠENI: Ova me neaktivnost ubija. Ja sam stvoren za bolje!

7. EDMUND GLAISE VON HORSTENAU INSPICIRA

VOJNIČAR: Eto ih, samo što nisu banuli.

LUBURIĆ *digne s tla suhi list*: Naredio sam, sve počistiti. Ovo je sabotaza. Mirno!

Logoraši se ukrute.

Škripa guma, vozilo se zaustavlja.

Dolazi Hitlerov opunomoćeni general u NDH Edmund Glaise von Horstenau: simpatični debeljko u živoj konverzaciji sa svojim ađutantom.

VON HORSTENAU: Kažem Vam, dragi moj, svećenici ovdje više drži do Boga nego naši u Beču: odore su im čistije, lica tako ozbiljna, njihove su mise tako ozbiljne. Crkva je puna kao šipak, ovdje se stadi ne mora prijetiti eda bi ga se stjeralo u tor. A u Svetom Stjepanu sve je to kao na vrpici. Kardinal Štepinac bolje pjeva od našeg Innizera: ovaj narod ima profinjen osjećaj za glazbu — *general uopće ne primjećuje Luburića, počasni vod, postrojene logoraše, Židova koji se mehanički klanja, što na taj strani izaziva ogromnu*

nelagodu — ovdje se s Bogom još misli ozbiljno. Njihova opera nije na našoj razini, ali zamjetan je trud da se stvari poprave...

LUBURIĆ: Maks Luburić, povjerenik gospodina Poglavnika, Uprava III. b — logori.

VON HORSTENAU *osmotri ga*: Treći gumb odozdo: nije zakopčan! Edmund Glaise von Horstenau, opunomoćeni general vođe Adolfa Hitlera u Zagrebu.

Židov pod cilindrom klanja se i pokazuje unutra: Budite pozdravljeni. Osjećajte se kao kod svoje kuće.

VON HORSTENAU: Kakav je ovoj jopac? Kao da je navijen. Kao nürnbergška igračka na pero. *Pokušava ga dotaći. Njegov ađutant mu nešto šapne*. No to je krasno: Židov koji je nekoć imao hotel. Sada ovdje radi kao hotelski poslužitelj. Maštovito. Ovaj se narod zna i pošaliti. I tako je Židovčić, koji je nekoć na sve gledao svisoka, odjednom tako pao. Ja Vam kažem: To što Vas je poslalo k nama u Hrvatsku smatrajte zgoditkom. Ovdje zna biti zanimljivo. U našem lijepom Zagrebu imade kvartova gdje mi ne smijemo kad zanoća. Ali se zato svira na promenadama. Naš Zrinjevac već ste vidjeli? Kakve su hrvatske gospodične? To morate vidjeti sami. Ovdje se prilično govori njemački. No dobro, sve je to lijepo, gospon Povjerenik, ali zašto, otkud toliko muha?

USTAŠE: Kakvih muha?

VON HORSTENAU: Odveli su me u neku baraku, tu u jednom selu, na puškomet odavde. I u toj su baraci djeca. Eno ih, i sada su tamo. Po njima plaze muhe. Tih je muha toliko da se pod njima djeca jedva vide. A to nije lijepo. Čija su to djeca? Dobro, to znamo. To su djeca kozaračkih bandita.

LUBURIĆ: Tko Vas je odveo u tu baraku, gospodine generale?

VON HORSTENAU: Puk se žalio.

LUBURIĆ: Na što se puk žalio?

VON HORSTENAU: Taj je popis podugačak. No ja hoću vidjeti svojim očima.

Luburić se ispriječi.

Generalova pratnja i ustaše repetiraju oružje.

VON HORSTENAU: Vi naravno znate tko sam ja?

LUBURIĆ: Na što se puk žalio?

VON HORSTENAU: Vi naravno znate da ja s Vodom mogu intimno čavrljati uho na uho? *Zakriješti u falsetu*: Ja ću Vas na ovom mjestu dati ubiti kao psa.

LUBURIĆ: Ja jesam pas. Ja sam Pavelićev pas. Vi naravno znate tko je on? On može s Vodom čavrljati uho na uho.

VON HORSTENAU *obradi se logorašu*: Tko ste Vi?

JAKOVLJEVIĆ: Ja sam broj 3626.

VON HORSTENAU: Zašto ste uhićeni?

JAKOVLJEVIĆ: Tifus.

VON HORSTENAU: Onda biste morali biti u reviru.

Ađutant mu nešto došapne.

VON HORSTENAU: Tako? Ovo je bolnica? Vi, zašto ste Vi ovdje?

LOGORAŠ *promuca, čitajući s nekog papirića*: Conceptio extravaginalis!

VON HORSTENAU: A kad Vam je roditi? I tko je sretni otac koji Vas je naguzio?
A Vi?

DIKA: Proširenje prostate!

VON HORSTENAU: Jadnica! No s tim se daje živjeti. Odvedite me sada k barakama!

Na mig Luburićev ustaška se straža ispriječi, nakon što je Hotelski Podvornik već ceremonijalno »raskrilio« vrata.

VON HORSTENAU: Ja moram vidjeti Vaš arsenal. Govori se da se ovdje ubija — maljem. *Okrene se svojoj pratnji*: Maljem, gospodo. Ovdje se eg-ze-ku-ti-ra maljem!

LUBURIĆ: U Reichu, gospodine generale, to se čini sjekirom.

VON HORSTENAU: Tako se kažnjavaju samo najteži zločini. Ovdje se radi o ženama i djeci. Ako ih prije ne požderu muhe.

LUBURIĆ: Nitko u Reichu ne pita za židovske žene i djecu.

VON HORSTENAU: Ali ih se ne ubija maljem.

LUBURIĆ: Već spaljuje.

VON HORSTENAU: Tko Vam je to rekao?

LUBURIĆ: Ja znam što je to njemački radni i sabirni logor.

VON HORSTENAU: Otkuda biste Vi to mogli znati?

LUBURIĆ: Vidio sam. *Vadi jednu malu bilježnicu*. Bilo je to moje studijsko putovanje. Prvo u životu, i posljednje. Sve sam vidio, zapisao, čak i nacrtao.

VON HORSTENAU: Zašto onda niste osigurali vodu, iskopali valjane latrine, osigurali — higijenu?

LUBURIĆ: Jer ti ljudi naviru kao iz zemlje: Nemamo vremena.

VON HORSTENAU: Uvijek ta žurba. Vidim, nestrpljiv ste čovjek i častohlepan. Takvi mogu upropastiti i najbolje ideje.

LUBURIĆ: Ako naše ideje i propadnu, to neće biti zbog nekog mog propusta.

VON HORSTENAU: Nego prije zbog prevelikog revnovanja. Volite li Vi muziku, mladi gospodine?

LUBURIĆ: Ja Vam nemam sluha, a nemam ni vremena za gluparije.

VON HORSTENAU: Znao sam, otprve. Idete li na mise? Jeste li već slušali Stepinčeve propovjedi? Eto, ja sam ovdje pomalo i u njegovu nalogu. A sada je dosta tog prenemaganja. Odvedite me k barakama.

LUBURIĆ: Ako već hoće nešto saznati, zašto kardinal sam ne dode? Bila bi nam čast.

VON HORSTENAU: A sad nam dajte prolaza!

Ustaše se ispriječe oružjem.

VON HORSTENAU *nakon što mu je ađutant opet nešto došapnuo*: Govori se da ste Vi čovjek koji se oprostio od svoje sjene. Ali to ne može biti. Ovako nešto šire ovi jadnici, jer vjerojatno znate nenajavljeno banuti u najgori čas. Hajde, izađite na sunce, dokažite da nemate sjenu. *Ađutant mu opet nešto došapne*. Čini se da Vi nadzirete i samo nebo. Kako se samo prevuklo oblačinama. *Ađutantu*: Pišite: »Brzjav Adolfu Hitleru, Glavni stan: Njemačka noga može ući u Jasenovac–Stara Gradiška samo u tenku! Takoder, upravo smo otkrili hrvatskog Petera Schlemihla. U potpisu: Adalbert Camisso, alias Edmund Glaise von Horstenau, na misiji u Hrvatskoj.«

Kažem Vam, u zagrebačkoj se katedrali mnogo bolje pjeva, te Gospod, ako još putuje po svijetu, tamo sigurno rado zade i sluša. Ali ovdje je on rekao lakunoć. Kažem Vam, ako Gospodin nema nečitljiv rukopis, kao kakav doktor, onda je ovo lice zločinca! Hrvatska je zemlja mnogih opreka:

S jedne strane, profinjenost, točnost obreda, skoro zavjetna čistoća. A onda — malj! Kako to shvatiti?

Ovdje sve je nesigurno, čak i sjena.

Počne kišiti.

Gledajte sad ovo: Kiša pada samo na našoj strani livade! Ovdje čuda rastu kao kupus. Ne treba sumnjati da će ovaj narod na ovom ovdje mjestu podići votivnu kapelicu: veliki Maks Luburić na ovom je mjestu, uz pomoć Božjeg čuda, zaustavio Germane u njihovu tiskanju na Istok, a na samim dverima svoje jasenovačkog Raja! To je kao s Gospom od Snijega. A po ovim ovdje plitkim grobovima će se jednom možda — mokriti. Kleknimo, dakle, pomolimo se, zapjevajmo: Bog je s nama! Ili s njima?

Ipak, zašto tolike muhe? Kažu da je Belzebub ili i sam golema muha, ili je sav pokriven muhama. Heil Hitler, Adieu!

LUBURIĆ: Spremni!

Kiša prijede i na stranu postrojenih ustaša.

Neki od njih otvore kišobrane.

Svi kišobrani imaju velike izrezotine — ono što je izrezano poslužilo je kao »crni flor«.

VON HORSTENAU: Gle, gle, kakvi su u Hrvatskoj kišobrani.

AĐUTANT: Jeste li već vidjeli šestinske? Oni su narodni, crveni, sasvim drugačiji...

LUBURIĆ: Staljingrad!

VON HORSTENAU: Žalosno, što ćete. Adolf Hitler već dva tjedna konzumira samo kašicu od špinata.

8. ČIČA: USTANAK BILJAKA

8.1.

ČIČA KARLA (KOVAČEVIĆ) *ležeći pokriven do brade*: Samo što dalje od prozora, mladiću.

JAKOVLJEVIĆ: Kad jednom izademo odavde, samo za ovo »mladiću« ispeći ću Vam janjca.

ČIČA KARLA: Ja neću živ izaći odavde.

JAKOVLJEVIĆ: Čemu takve riječi?

ČIČA: Doći će po mene još noćas.

JAKOVLJEVIĆ: Otkuda Vam to?

ČIČA: To mi je danas rekla svaka travka.

JAKOVLJEVIĆ: Opet te Vaše konverzacijske vježbe na travi.

ČIČA: Naravno.

JAKOVLJEVIĆ: Otkada to?

ČIČA: Oduvijek.

JAKOVLJEVIĆ: Pa pitajte onda svoje tratinčice za mene.

ČIČA: Jesam.

JAKOVLJEVIĆ: I?

ČIČA: Vi *ovdje* nećete zaglaviti.

JAKOVLJEVIĆ: Zvuči kao proročanstvo: Ibis, redibis...

ČIČA: numqam peribis in bello... Baš tako: Nećeš poginuti u ratu.

JAKOVLJEVIĆ: Bilje govori latinski?

ČIČA: Kad je dobre volje.

JAKOVLJEVIĆ: Znači, ja ću zaglaviti *poslije* rata?

Čiča šuti.

Zašto šutite?

ČIČA: Morao bih još pitati.

JAKOVLJEVIĆ: Šalite se, Čiča. Vi ste vražji čovjek. Ili božji?

ČIČA: Kao što si ti ničiji.

JAKOVLJEVIĆ: Kako to mislite?

ČIČA: Ne mislim. Vidim.

JAKOVLJEVIĆ: Ja sam mislio da Vi gledate samo pupoljke, čaške i laticice.

ČIČA: Sve je u pupoljcima, čaškama, laticama.

JAKOVLJEVIĆ: Što Vam je u onim silnim kutijicama?

ČIČA: Kamenci. Moji su bubrezi puni tih — bombončića. Jako se patim.

JAKOVLJEVIĆ: Je li istina kao što ovi govore da ste se prodali Beogradu?

ČIČA: Tukli su me u Glavnjači.

JAKOVLJEVIĆ: Ali, da li je istina...

ČIČA: Što ja znam. Meni nitko ništa nije platio. Ni dva deci vina.

JAKOVLJEVIĆ: Ali kao narodni poslanik...

ČIČA: Ja sam se vratio na svoje imanje. Mislio sam, pustit će me s mirom.

JAKOVLJEVIĆ: Ja znam da ste Vi pošten čovjek.

ČIČA: Ja znam da sam ja pošten čovjek. Umiren pomiren sa sobom. Volio bih da me ne muče. Postoji jedna omča od žice... koja na jednom kraju ima kao neku hvataljku...

JAKOVLJEVIĆ: Poznato mi je.

ČIČA: To bi bila milost. Ja se najviše bojim malja. Kod nas se maljem ubija stoka, ali i to sve manje. Je li da me neće maljem? *Opipava glavu.*

JAKOVLJEVIĆ: O čemu Vi to? Zašto bi vama netko htio nauditi, kamoli, ubiti vas, pa još maljem?

ČIČA: Jer sam se prodao Beogradu.

JAKOVLJEVIĆ: Idite, molim Vas. O vama se sve zna.

ČIČA: Međutim, ovi koljači su vrlo mladi. Makso Luburić nema još ni trideset godina. On bi mogao biti — sin. Stari ljudi govore da se u našim krajevima, još u doba zmajeva, raznih zlica, vukodlaka, čarobnjaka, starce ubijalo maljem ili lopatom.

JAKOVLJEVIĆ: Priče. Osim toga, ne živimo u doba zmajeva, zlica i čarobnjaka.

ČIČA: U mnogo gorem, mladiću.

JAKOVLJEVIĆ: Odmaknite se od tog prozora. Neko je komešanje.

ČIČA: Eto. Sad će doći.

JAKOVLJEVIĆ: Ne, rade u podrumu.

ČIČA: Da mi je zaspati i ne probuditi se.

JAKOVLJEVIĆ: Ne, nemojte sada zaspati. Ne smijete sada zaspati.

ČIČA: I *ti* se bojiš? Zašto se onda ne odmakneš od prozora. Gledaj samo koliki je Mjesec. Izdajnički. Uvuci se i ti u krevet, pokrij se preko glave...

JAKOVLJEVIĆ: Ja *moram* vidjeti.

ČIČA: Što moraš vidjeti?

JAKOVLJEVIĆ: Ja moram vidjeti što se ovdje događa.

ČIČA: Svi znaju što se ovdje događa, nitko to ne želi vidjeti, i nitko to neće htjeti vidjeti.

JAKOVLJEVIĆ: Je li to i opet neko proročanstvo?

ČIČA: Sad ih čak i čujem.

JAKOVLJEVIĆ: Nešto je tresnulo. Navući ću kaput. Mislit će da sam vlastiti kaput obješen na vješalicu.

ČIČA: Znam da imaš štrik ispod jastuka. Znam da si iznad vrata pribio kuku.

JAKOVLJEVIĆ: Imam i nož... ja ću barem jednoga, barem Gazdu, možda i dvojicu...

ČIČA: Ja bih samo da me ne muče.

Jakovljević je nabio šešir, uvukao se u kaput, primakao prozoru.

ČIČA: Znaš li ti koliko samo svjetla mogu skupiti tvoje oči? Vidjet će se tvoje oči. Kao krijesnice u mraku.

JAKOVLJEVIĆ: Iznose ženu. Golu, bijelu... Bože... ona se još miče. Tovare je na kola. Ona se još miče.

ČIČA: Mjesec izdajnički.

JAKOVLJEVIĆ: A sada iznose dijete, kao svinjče ispod pazuha... I njega bacaju na kola. Gotovo.

ČIČA: Nije. Sad će doći. Odmakni se od prozora, lezi, pravi se da spavaš. Što imaš od toga?

JAKOVLJEVIĆ: Čiča, prenosim Vam kako vidim. Da Vi niste ovdje, ja bih mislio da sanjam.

ČIČA: Ja nisam ništa vidio. Nitko nije ništa vidio.

JAKOVLJEVIĆ: Trojica iznijeli su ženu, golu, krvavu, bacili je na kola, i još je jednom proboli...

ČIČA: Šta god. To su trojica vukli četvrtu bitangu, pijanu, kakvi su i sami.

JAKOVLJEVIĆ: Potom dječaka... kao pašče, kao odojka...

ČIČA: Prisnilo Vam se. Bila je to butelja vina.

JAKOVLJEVIĆ: Sada dovlače muškarca... već im je svega preko glave... šutaju ga nogama... on se ne miče...

ČIČA: Gluposti. To se jedan od njih tako napio da je odrvenio. To Vam je terevenka, Ilija, njihov dernek, mladi su, neka se istutnje. Nema tu nikakvih zločina, jeste li me čuli? Samo neprijatelj ovdje vidi zločine. Ovdje je sve po redu i zakonu.

JAKOVLJEVIĆ: Ja vidim.

ČIČA: Eto ih na vrata.

Udaranje na vrata.

GAZDA: 'bar veče, Ilija, kako smo noćaske?

JAKOVLJEVIĆ: Mjesečina. Teško se spava.

GAZDA: Spavaj, spavaj, prikane, kad ti je Bog dao. Mi pak teško radimo. I tomu se ne vidi kraja. Karla Kovačević?

ČIČA: Tu.

GAZDA: Pakuj se.

ČIČA: Kamo?

GAZDA: Daleko.

JAKOVLJEVIĆ: Jasenovac?

GAZDA: Dalje.

JAKOVLJEVIĆ: Puštate ga?

GAZDA: Jakako. Samo da ga prije toga malo ispitamo. Ta stara mrcina puno zna. Hajde, za minutu!

Ode.

ČIČA: Preživi, Ilija!

JAKOVLJEVIĆ: Jeste li ponijeli molitvenik?

ČIČA *udari se po džepu*: On ide uvijek sa mnom. I u pakao.

JAKOVLJEVIĆ: Čuli ste, puštaju vas.

ČIČA: Ne blebeći, molim. Ja to ne zaslužujem. Neka te čuva Bog i zbogom. Samo da me ne muče.

JAKOVLJEVIĆ: Neće. Zar vam biljke nisu reklye?

ČIČA: Zaliy sutra moje biljke. Ilija... tako se bojim...

JAKOVLJEVIĆ: Nemojte.

Karla ode.

79

8.2.

Jakovljević ponovno priskoči prozoru, umota se u kaput i gleda u perivoj. Ogroman mjesec ušće u sobu. Vješalica pretvori se u golem lunatrop, ogromne lijane stanu plaziti iz zidova, biljke mesožderke hoće progutati Jakovljevića...

GLASOVI: Učini nešto, opri se! Viči, bori se, Ilija Jakovljeviću!

GOLA KRVAVA ŽENA i ZADAVLJENO DIJETE *viču*: Učini nešto, pokreni se! Zar ne vidiš ništa?

ČIČA *viče*: U krevet, pokrij se preko glave!

Jako udaranje na vrata. Mjesečine nestane.

Jakovljević uzme nož, pokrije se preko glave.

Udaranje na vrata.

8.3.

GLASOVI: Jebo te led! Doktor spava kao da je već zaklan.

DRUGI: Gdje da u ovoj vukojebini sada nadem šibice? A i puši mi se, u doktora se uvijek nađe...

PRVI: Je li, bogati, a kako da taj uvijek ima?

DRUGI: A ima, ali i daje. Ljudina je doktor. On piše neku knjigu.

PRVI: Možda će i nas opisati?

DRUGI: On je glup, kao i svi doktori, ali nije lud. Hajde, dosta za noćas.

PRVI: Jesi li vidio koliko je krvi bilo u onoj staroj mješini?

DRUGI: Jebo te led: potoci. Da nije tako otromboljen i mlohav, bio bi lijep sveti Sebastijan.

PRVI: A jebo te, i ti si ga naš'o: krmak, kakav svetac. Prodana stara svinja.

Koraci se udaljuju.

Jakovljević viri ispod pokrivača, gleda u nož.

Potom izvadi užu ispod jastuka, namjesti ga oko vrata, primakne stolicu kuki...

Uto svane, u sobu provali vrlo jak cvrkut.

Jakovljević sjedne na krevet, izvadi papirić i stane pisati mahnitom brzinom.

Truba označi početak logorskog dana.

8.4.

80

GAZDA *ruje po Karlinim stvarima*: Vidi, vidi, što li je ta svinja sve navukla u svoj brlog.

JAKOVLJEVIĆ: Gdje je on sada?

GAZDA: Na liječenju.

JAKOVLJEVIĆ: Pa ne kupe se bolesnici u pola noći.

GAZDA: Ne niči gdje nisi posijan. Znaš li da je pod kaputom nosio molitvenik?

JAKOVLJEVIĆ: Naravno da znam.

GAZDA: A to mu ništa nije valjalo. Mi udarimo i po popovima kad moramo.

JAKOVLJEVIĆ: Bojiš li se ti, Boga, Gazda?

GAZDA: Jakako. Ali taj je daleko. Ovdje, vidiš, u ovoj sobi, Bog sam ja. U logoru, Bog ti je Makso Luburić. Na vrhu države Pavelić, a s njim ti je Makso »na ti«. A Pavelić je na ti s Bogom na visini. Preko nadbiskupa: Njih su dvojica kao prsti i dlan: jedna šaka.

JAKOVLJEVIĆ: Ja sam čuo da je nadbiskup na svoju ruku.

GAZDA: Voli Židove. Mi ih ne volimo. Ali to se da aranžirati. Židova ima toliko da mu, kad je baš zapeo, neke možemo i prepustiti. Pa neće propasti država ako tu i tamo neki Židovčić uhvati maglu.

JAKOVLJEVIĆ: I tako si ti riješio stvar?

GAZDA: To ti je katekizam da ti bolji ne treba. Gle, nekakvi bombončići...

JAKOVLJEVIĆ: Nemoj...

GAZDA *uzme u usta nekoliko kamenčića...* Tvrdi li su... a zakleo bih se da staroj svinji već nakon prvog pitanja ispala čeljust na pod...

JAKOVLJEVIĆ: To su ti...

GAZDA: Što nemoj, ako je on mogao sisati, mogu, vala, i ja...

JAKOVLJEVIĆ: E pa možeš. Prijatno.

GAZDA: Mi sada hrvatski kažemo: U slast!

JAKOVLJEVIĆ: Hvala na pouci. Ja sam nekakav književnik.

GAZDA: Ali ne hrvatski... Ne bi bio ovdje da si hrvatski. A vidiš, ima nešto zagonetno što sam čuo od Maksa na jednoj terevenki: Ne dirajte Jakovljevića, on će nam još trebati!

JAKOVLJEVIĆ: Kakvi su bombončići?

GAZDA: Ako mene pitaš, cuclao sam ja i bolje. Molitvenik, he, he... ništa mu to nije pomoglo.

JAKOVLJEVIĆ: U liječenju?

GAZDA: Jakako, na tretmanu. Neš' ti podvalit ustaši. Stara, prodana svinja. A ovo su mu biljke?

Rasipa po tlu Karlina herbarije.

Sve suho, jebo te. To bih ja trebo za spomenar svojoj Ivanki. Što je evo, kopriva, jebo te led. To je kopriva. Eto što ljudi skupljaju. Ovo je kukurijek... gle, tratinčica... ovo je pak slak... *Odjednom se nekako zainteresira, stane dizati s poda herbarije, lista ih.* Pa on ih je sve skupio. Cijelu livadu. I opisao... vidi samo, kakav rukopis. Pišeš li ti rukom?

JAKOVLJEVIĆ: Za nuždu. Trebao bi mi stroj.

GAZDA: A što ti, na priliku, pišeš?

JAKOVLJEVIĆ: Jedan roman.

GAZDA: Oho-hoho, to je nešto veliko.

JAKOVLJEVIĆ: Onako, osrednje velik roman. Pet stotina stranica.

GAZDA: Pet stotina? Pa tebi treba stroj.

JAKOVLJEVIĆ: Dobro bi mi došao.

GAZDA: Hoćeš li i mene uzeti u roman?

JAKOVLJEVIĆ: Ne znam. Bilo bi šteta da propadne tako nešto.

GAZDA: Znam gdje ima jedan pisajući stroj, malo ga koriste. Gospodine doktore, kod nas se baš mnogo ne piše. Nema neke velike potrebe.

JAKOVLJEVIĆ: Znam.

GAZDA: Što znaš?

JAKOVLJEVIĆ: Da nema velike potrebe baš sve zapisivati.

GAZDA: Mnogo si mi ti pametan.

JAKOVLJEVIĆ: Ja sam samo ponovio...

GAZDA: Mnogo se ti praviš pametan. Da je po mome...

Premda, znaš, ti si mi...

JAKOVLJEVIĆ: Stroj bi mi...

GAZDA: Pitat ću. Jer si mi nekako simpatičan. A ne znam zašto. Eto.

Ode.

Jakovljević vrlo pažljivo stane zalijeivati Karlina biljke, kao da razgovara s njima, kao da s njima popola pije.

9. »POMIRENJE«

Na vratima Gazda, nosi pisaći stroj.

GAZDA: Eto, Ilija, toliko vrijedi ustaška riječ. Ne možeš reći: Obećanje ludom radovanje.

JAKOVLJEVIĆ: Beskrajno se zahvaljujem.

GAZDA: Beskrajno? Ta kakvi. To je daleko. Gdje je — beskrajno? Može li se jesti — beskrajno? Unovčiti? Trampiti? Svi bi se nasmijali: Ti meni kutiju cigareta, ja tebi — nešto beskrajno. Nisam ja beskrajno glup.

JAKOVLJEVIĆ: Ja nemam ništa.

GAZDA: E, dragoviću, to je danas. Danas si ti nitko i ništa. Ali sutra?

JAKOVLJEVIĆ: Tko zna što će biti sutra.

GAZDA: Točno. Kako vi ono pjevate — »Mi smo ništa, bit ćemo sve!«

JAKOVLJEVIĆ: Ja baš nemam sluha.

GAZDA: Tko će ga znati: sutra ćeš ti opet biti gospodin, a ja ću biti ništa.

JAKOVLJEVIĆ: Ja baš ne znam pjevati.

GAZDA: Međutim, sreća je prevrtljiva. Tko zna, možda ćeš sutra biti ti koji ćeš pjevati? Mi smo ti ustaše vani živjeli kao zadnji skot: svako se štene moglo na nas pomokriti. Mi smo živjeli jedva nešto bolje nego vi ovdje.

JAKOVLJEVIĆ: Gazda, što ti u stvari hoćeš reći?

GAZDA: Pa to da ja ne bih htio opet onako živjeti. Gore od zatvora. Talijani, a vidiš kako su se ti kenjci ponijeli u ovom ratu, stalno su po nama pljuvali. Hoćeš li se sjetiti da smo zemljaci kad meni meni bude zatrebao zemljak?

JAKOVLJEVIĆ: Bojiš li se ti Boga?

GAZDA: Kako se ne bih bojao Boga.

JAKOVLJEVIĆ: Kad si zadnji put bio na ispovijedi?

GAZDA *učini neku neodređenu gestu*: Nema se vremena. To je za ženske.

JAKOVLJEVIĆ: Gdje je Čiča?

GAZDA: Daleko.

JAKOVLJEVIĆ: Gdje?

GAZDA: Je li istina da je poznavao svaku travku po imenu?

JAKOVLJEVIĆ: Svaku travku. Jesi li ga ti —

GAZDA: Ne. Nisam ja.

JAKOVLJEVIĆ: Jesi li bio prisutan?

GAZDA: Da. Iz te stare izdajničke svinje istočila se bačva krvi. Ja nisam nikada vidio toliko krvi u jednom čovjeku. On kao da je htio cijeli ovaj jebeni park potopiti.

Ali ako mene pitaš, mogao je i poživjeti.

Uzme cigaretu od Ilije.

Je li, bogati, kako to da ti uvijek imaš, a ja skoro nikad?

JAKOVLJEVIĆ: Stvar organizacije.

GAZDA: Eto. Kad da tvoja organizacija ovdje preuzme stvari...

JAKOVLJEVIĆ: Krivo si me razumio.

GAZDA: Jesi li čitao da je pala vlada?

JAKOVLJEVIĆ: Ti si mi donio novine.

GAZDA: Dakle jesi, a praviš se da nisi. Svi govore o »likvidaciji prevratnog stanja«. Ti si pametan čovjek. Što to hoće reći? Ja znam što je »likvidacija«, mislim da znam što je »prevratno stanje«.

JAKOVLJEVIĆ: Što je »prevratno stanje«?

GAZDA: Pa to ti je u stvari sranje: Sjaši Kurto, da uzjaši Murto. Nikada nije, niti će biti, drugačije. Vidiš, ovaj logor, to ti je »prevratno stanje«.

JAKOVLJEVIĆ: Ti se bojiš da bi mogao ostati bez posla?

GAZDA: Ne. Dok bude država, bit će i logora.

JAKOVLJEVIĆ: Pa što onda hoćeš?

GAZDA: Ništa. Onako. Pala vlada, pa si ja mislim... *Odmahne rukom.* Nije važno. Sad rasovi i pukovnici kolo vode. Znaš li da je jučer stigao brzojav: Više nitko ne smije biti likvidiran bez sudenja!

JAKOVLJEVIĆ: Zar je toga bilo?

GAZDA *blene*: Tko kaže da je toga bilo?

JAKOVLJEVIĆ: Kako god bilo, Pavelić zna što radi.

GAZDA: Ja se toplo nadam. *Povuče dug dim.* Pazite se, doktore... Sa mnom možete... ali ima ovdje i većih gadova od Gazde.

JAKOVLJEVIĆ: Znam ja to, zahvalan sam, Gazda, prijatelji smo i zemljaci.

GAZDA: Hoćeš li se sjetiti toga kad...

JAKOVLJEVIĆ: Ilija sve pamti.

GAZDA: Ako Ilija sve pamti, čemu onda one — črčkarije? Pa i datumi. Pomislio bi, ovdje se vodi kao neki zapisnik. Čak arhiva.

JAKOVLJEVIĆ: To su moje misli. Da ne pobjegnu.

GAZDA: Misli? Brojevi, datumi, čudnovate Vi misli imate. Kao da ste neki knjigovoda.

JAKOVLJEVIĆ: Pa dobro, sad ću sve pisaćim strojem. Neće više biti nikakvih dilema.

GAZDA: Okanite se ćorava posla, doktore. Nitko, baš nitko nema pregled svega što se ovdje događa. Čak ni Maks Luburić. Što je otišlo, to je otišlo... što je otplavljeno, to plovi. Prestanite s brojanje, pamet u glavu. Laku noć, doktore. Noćas ne morate stajati kraj prozora. Ništa se noćas neće dogoditi. Nakon mirozova logor će mirovati.

U daljini detonacije.

Čujete li ovo?

JAKOVLJEVIĆ: Čini se da dolazi nevrjeme.

GAZDA: He, he, nevrjeme. Nevrijeme u nevrjeme. U Bosni šuma je provrvjela. Na Istoku Švabu stisnulo. Rus mu je već u prknu. U Africi — Albion, da ga jebem u guzicu. Kauboji i crnčuge samo što se ovdje nisu iskrcali. Eto sranja hrpimice.

A ovdje — organizacija. Gledajte, doktore, onaj prozor na prvom katu. Netko se upravo odmakao od prozora. Vidjeli ste?

JAKOVLJEVIĆ: Moj prozor gleda tamo.

GAZDA: Dakle, vidjeli ste?

JAKOVLJEVIĆ: Ovdje svaki prozor ima svoju sjenu.

GAZDA: He, he, pametni ste Vi, doktore. I Vi ne znate tko je ta sjena?

JAKOVLJEVIĆ: Nemam pojma.

GAZDA: Nemate pojma? Opet mi glumite nevinog u ludnici. Vi ne znate da je to vrlo, vrlo krupna riba?

JAKOVLJEVIĆ: Vidim da dobro čuvate tu ribu.

GAZDA: Bit će zamijenjen. Čini se neka velika igra. A možda je *za nas dvojicu* i bolje da ne znamo ništa više preko toga. Laku noć, doktore.

Vraća se.

Smijem li vas nešto pitati: Hoćete li kazati za mene koju dobru riječ kad za to dode čas?

JAKOVLJEVIĆ: Dobro je što ste se vratili: Umalo sam zaboravio. Ja sutra imam imendan. Hoću kupiti tako, jednu bačvicu.

GAZDA: Ta to se razumije.

JAKOVLJEVIĆ: Trebat ću i nešto kruha iz kuhinje.

GAZDA: Primljeno. *Utegne se:* Baš me zanima kakav će to biti imendan, hoćeš li se pokazati ljudinom ili kenjcem.

JAKOVLJEVIĆ: Pozvao sam i Komandanta.

GAZDA: Jakako.. Ne bi to išlo bez njega. Samo, gdje ćeš naći ženskadiju? Eto ih, prijeko, u baraci... A neke su zorli, znaš kakve su... One neće s našim momcima. Svaka bi od njih dala šumarima. A naš ustaša mora, ili moljkat, ili silom uzet... Ima ih koji se zavlače bolesnicama u krevet... Ima ih koji se šuljaju oko baraka ne bi li ih ukebali, makar na kibli.

JAKOVLJEVIĆ: Takve bi trebalo postrijeljati.

GAZDA: Ne griješi duše, Ilija. Ljudi imaju razne potrebe. Ima ih koji hoće samo židovske curice. A te su najslade. Iz njih još curi med i mlijeko. I dječake hoće. Ali kad nećeš milom, onda moraš silom... Te žene koje nam ne daju pičke čine od nas životinje...

JAKOVLJEVIĆ: Gazda, nisu li to seljanke i seljakuše, koje se boje i muža i popa više nego ičega?

GAZDA: A kad su jošte cure? Ni onda ne daju.

JAKOVLJEVIĆ: Pa zato što kad se vrate nitko ih neće htjeti ni pogledati.

GAZDA: Neće se vratiti.

JAKOVLJEVIĆ: Što?

GAZDA: Hajde, hajde, ne glumi mi sad staru frajlu. Ujesen se logor čisti, mora ga se malo protresti, kao stari gunj... U ambar skuplja se žito, ovdje, skuplja se smrt. Zimi nedostaje svega: gunjeva, zrnja, drva... ima samo govana. Nema dosta ponjava, ima samo pomija. Napoj i drek. Što se u tom našem logoru sere... Gdje god staneš, staneš na ljudsko govno. Tlo je ovdje već sasvim žitko. Ustašija mogla bi se tuto kompleto potopiti u govnama.

JAKOVLJEVIĆ: Ja zasad molim kruha i vina. Platit ću.

GAZDA: Pamet u glavu, što čuješ, ne čuješ, što vidiš nisi vidio. Al' tu se iskaži, budi čovjek a ne kenjac. I u vinu može se čovjek potopiti. Imendan, doktor, hej, priberi se, ne škrtari i ne seri — organiziraj se!

Zagleda se u nj malo pomnije.

I već sam ti jednom rekao: Ne niči tamo gdje nisi posijan!

10. IMENDAN, I.

Jakovljević sjedi sam za improviziranim stolom prekrivenim pak-papirom. Stavio je pred sebe Čičin sat. Mrači se.

JAKOVLJEVIĆ *kida latice*: Doći će, neće doći, doći će...

Na vratima Uzvišeni.

Već sam se bojao. Vi ste prvi. Nije mala stvar slaviti imendan sa zatvorenikom. Gdje su drugi?

Ispod kao da je nešto krupno tresnulo.

UZVIŠENI: Samo da se presvuku... dotjeraju. Pasja je vrućina.

Opet udarac.

JAKOVLJEVIĆ: Dolje kao da preslaguju neka drva.

UZVIŠENI: Novaci. Uče. Ispadne cjepanica.

JAKOVLJEVIĆ: Radi se.

UZVIŠENI: Kipte snagom, al u glavi ništa: tudumi. *Udarac.*

UZVIŠENI: Mladost ludost.

JAKOVLJEVIĆ: Hoće li doći cigani-čergari kako sam zamolio? Ja volim pjesmu.

UZVIŠENI: U našoj državi više nema cigana.

JAKOVLJEVIĆ: Kako nema?

UZVIŠENI: Jedino da ih naručimo iz prijateljske Madarske. To je ciganska zemlja.

JAKOVLJEVIĆ: A naši ukopnici?

UZVIŠENI: Grobarska bojna? Oni danju zakapaju, noću loču. Sada su mrtvi pijani.

Pojavi se Gazda s još nekoliko ustaša: svi su oznojeni, prljavi, kao da su dignuti s teškog posla. Među njima je i mlad vojničar.

GAZDA: Spremni, gospodine doktore, čestitamo, čestitamo! Ovo je ljudina doktor koji danas slavi imendan. E, pa doktore Ilija, da se dogodine sretnemo —

JAKOVLJEVIĆ: — u Zagrebu, dragi moji, pa da lumpamo od krčme do krčme...

GAZDA: Ja poznajem jedan križni put s trinaest postaja, prva je kod Micike u Vlačkoj, zadnja je u Črnomeru kod Madžarice...

Udarac u podrumu. Ustaše na trenutak osluhnu, potom se grade da ništa ne primjećuju.

GAZDA: Vi, doktore, volite lumpati?

JAKOVLJEVIĆ: Dašta da volim. Zašto je novac no da se ije i pije... Meni se mili popiti čašicu u dobrom društvu.

Služi ih mezom.

GAZDA: Bogami, prva liga!

UZVIŠENI: Dajte, da se kucnemo, pa nam onda nešto recitirajte!

JAKOVLJEVIĆ: Kranjčevića, može?

UZVIŠENI: Tog najhrvatskijeg od svih hrvatskih pjesnika.

JAKOVLJEVIĆ: »Ja domovinu imam: tek u srcu je nosim...«

Nešto se opet svali u podrumu.

UZVIŠENI: »... I brda joj i dol«

JAKOVLJEVIĆ/UZVIŠENI: » I... gutam svoju bol!«

GAZDA: Nemojte! Ovo je imendan!

MLAD VOJNIČAR: Pa što ako je imendan?

GAZDA: Hajdmo, nešto veselo.

JAKOVLJEVIĆ: Ja mislim da cigu–svirca ništa i nitko ne može zamijeniti. On je sam cijeli orkestar.

GAZDA *počeše se iza uha*: S tim će biti teško.

MLAD VOJNIČAR: Pa valjda gospodin tabornik može pronaći jednog cigu u svom taboru.

GAZDA: Našlo bi se. Ali svi su oni sada mrtvi pijani.

MLAD VOJNIČAR: Možda su nasmrt prestrašeni?

GAZDA: Što ti tu frflaš, štene neotesano, javi se sutra na prijavak.

Mlad se vojničar ukruti.

JAKOVLJEVIĆ: Ne ljuti se, Gazda. Mladac je htio reći da ti sve možeš ako hoćeš.

GAZDA: Jebu vas ciganin u dupe. A gdje su ženske? Kakav je to imendan bez ženskih? Zar ih ni ti, Ilija, nisi mogao dovesti? Uzvišeni je zacopan, on se ne računa. Ali što je sa svima nama, ostalima, jesmo li mi muškarci—muškarčine ili šupci? Hajdmo u žensku baraku.

JAKOVLJEVIĆ: Ne, Gazda, vino još nije popijeno. Ostanimo oko stola. Ja sam danas slavljениk. Može i bez žena, tako ćemo biti manje sputani.

GAZDA: A što bi se mi pred njima imali ustručavati? Je l' mi to smrdimo? Je l' ustaša ima neki vonj? Jer taj stvor možda neki tvor? Znamo i mi ašikovati, ja naprimjer, kad se zacopam, ja revem, pamet izgubim... ja mislim, poginut ću. A razumijem se i u pomade. Idem preko svega, i samo mi je jedna stvar u glavi, i samu tu jednu stvar ja vidim... svijetli u mraku, a crna, kao majka zemlja... sad će me progutati. I znate što, da bar...

JAKOVLJEVIĆ: Ne mislim da biste se trebali ustručavati, jedino, ovo je namišljeno kao muško veče. Ženskinje hoće sevdah i sentiment, a mi slavimo — čvrsto...

GAZDA: Onda dobro, momak! Bančit ćemo onda na naš način! Premda ne znam što ne valja sa sevdahom... Dakle, cigo!, jebem vas lude... Pa neka vam bude! I znajte, ovo je presuda! Tu se radi o životu i smrti. Vi ste presudili, vi i onaj gospodin na nebu.

JAKOVLJEVIĆ: Ostanimo svi skupa, za ime Boga, ostanimo svi tu, za ovim stolom, veselimo se!

Gazda se otima, pripasuje revolver: Naći ću vam ja cigu! Neće mene svaki šmoljjan prozivati... idem pravo u grobarsku bojnu!

Ulazi Maitre d'hotel, na užetu, vezanog oko vrata, vuče ciganina, jako podernog, s violinom.

MAITRE D'HOTEL: Komandant daje pozdraviti!

GAZDA: Jesi li što pio?

Ciganin odrekne.

GAZDA: Koliko si ih danas pokopao?

CIGANIN *pokaže prstima sedam.*

GAZDA: Sedam... oko nas hara tifus, svi ćemo pocrkati!

Udarac ispod.

GAZDA: A sad svirka! Nema stanka! Svirka bez prestanka! Ako staneš, metak! Ako ne staneš, isto tako. Ali ne prije zore. Jesi li razumio?

Cigo kimne, kao da prima narudžbu za pjesmu.

Cigo svira, obilazi ustaše, penje se na stol.

Sve se jače udara u podrumu. Ustaše šire ruke, njišu se pijano.

Pojavi se, usporeno–ceremonijalno, Maks Luburić, crvene čizme, zelena kabanica. On stoji na svojoj sjeni, onda je ispod sebe pažljivo složi i gurne u kabanicu

Čestita. Dugo zadrži Jakovljevićevu ruku u svojoj.

Odlazi u u žurbi.

Jakovljević pere ruke u lavoru, tako što ih trlja do krvi.

Cigo svira, ustaše leže na podu, čini se usnuli. Cigo isprobava spava li i Gazda, ali kad ovaj pomakne, stane mahnitom svirati. Čini se da hoće otjerati zoru — Stari su je zvali »ružoprstom« — s praga Jakovljevićeve sobe–ćelije.

JAKOVLJEVIĆ *sasvim naprijed:*

»Ja domovinu imam: tek u srcu je nosim,
i brda joj i dol.

Gdje RAJ da ovaj prostrem, uzalud svijet prosim
I gutam svoju bol.«

Na nebosklonu javi se »ružoprsta gospođa«, kao i ptice iz perivoja.

Cigo utihne, stane uza stol.

GAZDA *prene se, protrlja oči:*

Zora rudi, dan se bijeli,
A ja moram ubiti.

Ubije cigu.

UZVIŠENI *prene Jakovljevića, koji kao da je utonuo u molitvu:* Čestitam još jednom. Vrlo lijep imendan. Nemojte misliti da se logorom već nije pročulo kako je i sam komandant poslao svoju osobnu poruku. Čak štaviše, čak štaviše, da je poslao jedan — poklon. Gospodine doktore: cijeli će se logor pred tim pokloniti! Nažalost, bio je zauzet. Ali Vi ste, doktore, ovime jako popravili svoj položaj. U Zagrebu Vas jako opanjkavaju. Vaši kolege novinari rade vam o glavi. To je skoro uvijek tako. Zato je tako teško ljubiti bližnjega svoga. Uvijek vam taj zabije nož. Mislite li da seljak može učiniti seljaku ono što intelektualac istom takvom čini s radošću? Ali dok je Maks ovdje vlast, Vi se ne morate bojati za život. Vaš je imendan gotovo kao novi rodendan. Velik ste vi igrač, doktore! Imate sedam života, kao mačak. Dobro došli u novi život, doktore Ilija! Svršeno je s kušnjama, koje, znam, nisu bile baš lake. Sad vrijedi ova: S kim si, takav si. Još ćemo mi zajedno izjesti vreću soli!

Vidi, tako da se o lež gotovo spotakne, cigu sklupčanog na podu.

Eto, to je bio posljednji cigo u endehaziji. Kako glasi ona Kranjčevićeva pjesma o »zadnjem Adamu«? Ovaj ciganski Adam neće više moći objašiti svoju

cigansku Evu, i njihov će se rod zatrijeti. Sa Srbima, bude li po mome, bit će isto tako.

Umiremo, radamo se. Bez Kranjčevićeva upitnika. Kako je komu dano. Pjesnik tu može nešto došapnuti, ali ništa ne može promijeniti. Da Bog svemogući to neće, ništa od ovoga ne bi bilo! Amen! Na istoku žari. Dan bit će vruć: ovo su srpanjske kanikule. Valjalo bi spavati. Ali kako?

Ta bijela svjetlost, posvuda, čemu ta bijela svjetlost posvuda? Upalite mrak! Upalite mrak!

Kao da zaziva neki nevidljivi zastor.

11. IMENDAN, II.

Podrum ispod Jakovljevićeve sobe. Na stolu svijeća koja produljuje sjene. Gazda, Uzvišeni, mlad vojničar preslušavaju Diku i još jednog čovjeka. Gazda, iza neke vrste paravana, tuče tog čovjeka; on se, nakon jednog šamara, sruši zajedno sa stolicom. Dika je već jako pretučena. Maja Bužon vodi neku vrstu zapisnika.

89

UZVIŠENI: Bolje Vam je da sve priznate.

DIKA: Ja sam rekla što sam znala.

BUŽON: Da, ali svi su oni mrtvi. Ili su u šumi.

DIKA: Pa tražite ih tamo.

Bužon je udari.

BUŽON: Još imamo snage biti duhoviti.

MLAD VOJNIČAR: Kazala je što je znala.

BUŽON: Odbij, zelembaću. Zašto ti nisi ostao uz maminu suknu?

GAZDA *koji sve promatra iza paravana*: Eto, tako govori prava ustaškinja. A ti — *Diki* — pogledaj se, na što sličiš. I ti — *mladom vojničaru* — budi vojnik a ne kenjac.

MLAD VOJNIČAR: Mlatite po njoj kao po kakvoj vreći. Iz nje više ništa ne izlazi nego krv i sluz.

GAZDA: Ako, ako — mlatimo, da što. Sama si je kriva. Svak je kovač svoje nesreće.

BUŽON: Ove budale — *pokazuje na Uzvišenog i Gazdu* — ti bi, zmijo, još i mogla preveslati, ali mene, bogami, nećeš.

Zaleti se i poljubi Maju Bužon u usta.

GAZDA: Tako govori prava Hrvatica, pa makar mi bili i budale!

BUŽON: Prepustite je samo meni, ja ću tu ptičicu crvenu već natjerati da propjeva.

UZVIŠENI: Ja nisam za to.

BUŽON: A tko si pa ti? Ti si u logoru po kazni, da si i stoput ustaša. Bliži si njoj nego nama.

UZVIŠENI *zamišljeno*: To bi moglo biti.

GAZDA: Hajde, nemoj se odmah duri. Znaš ti kakav je u nje jezik. Mi znamo za tvoje zasluge.

BUŽON: A što ga sad ti pa braniš? Mi ovdje teško radimo. Tko nema za to živce nega ode hvatati zraka. Il neka se vrati mamacu pod suknju. Seronje. *Vojničaru*: Otkuda si ti?

VOJNIČAR: Od Varaždina, gospodo logornice.

BUŽON: Varaždinec, domovine sin? Kurvino kopile, a ne sin. Takve tvoja domovina ne treba. Ti si domovine sir. Mekan si k'o sirac. Hajde, dodi ovamo i udari je svojski.

VOJNIČAR: Meni se gadi udarati ženske, gospodo logornice.

BUŽON: A što bi ti radio sa ženskinjama, Varaždinec?

GAZDA: Hajde, postupi po naređenju!

VOJNIČAR: Ja odviše poštujem ženu.

BUŽON: Nije to nikakva žena, to je opasna guja. Hajde, kad bi samo mogla, ona bi tebe sigurno odalamila. Je li da bi ga odalamila?

DIKA: Ta on je još dijete.

BUŽON: Dijete, kažeš? Hajde, dijete, idi onda gore i dovedi onoga skota.

GAZDA: Odlična ideja, Majo. U onoj tamo vreći govana nema više života. Osjećáš da udaraš o mrtvu stvar. Nema u njemu snage ni koliko je bilo u onom Čiči koji je šaputao maslačku! A opet, koliko je samo bilo krvi u onoj staroj svinji. Meni se čini da ovdje još uvijek vonja njegova krv. Jedva se opralo.

BUŽON: Dovedi Jakovljevića.

GAZDA: Neka zapamti svoj logorski imendan, svetoga mi Ilije.

BUŽON: Tutanj!

DIKA: A što će vam on?

BUŽON: Da ga malo pošakljamo. Da vidimo zna li on pjevati.

DIKA: Ta on je vaš. Jakovljević je notorni klerikalac i fašist. Uz to, potkupljivo piskaralo. Piskarat će za svakoga tko mu dobro plati. I za vas.

UZVIŠENI: Gospoda hoće reći da je doktor Jakovljević dobar Hrvat.

DIKA: Po vašoj je mjeri skrojen taj čovjek. Mi mislimo da je on ovdje greškom.

UZVIŠENI: Mi? Tko smo to pa »mi«?

DIKA: Ono »mi« koje vi hoćete u meni zgaziti.

UZVIŠENI: To je, dakle, mišljeno — figurativno?

BUŽON: Niti govora. Kao da MI ne znamo tko je to »mi«. Do-re-MI-fa-so-la... pjevat ćeš ti meni po mojim notama.

DIKA: Ta idite, molim vas. Kad bismo »mi« to htjeli, taj bi nedostojni čovjek pisao i nama uz dlaku. Jakovljevići se kupuju kao mrkva na Dolcu.

UZVIŠENI: Ona ima pravo. Jakovljević je lojalan. On je ovdje greškom, ili nekom intrigom. To je taj hrvatski jal. Naši ljudi znaju jedni drugima smjestiti trapulu dok si rekao keks.

DIKA: Kao i Vi, dragi gospodine. I Vas je netko ovdje spremio tko Vas baš ne voli.

UZVIŠENI: Makso je jučer opet rekao: Njegova će nam glava možda trebati.

GAZDA: Tako je. Zato je idemo staviti u rasol!

UZVIŠENI: Polako. Ne smijemo protiv Luburića. Njegova je ovdje najjača.

BUŽON: Kukavelji. Što vi imate u gaćama?

GAZDA: Dokrajčit ćemo onoga šumara na podu, ali prije idem gore što god pojesti.

Gazda i Uzvišeni odu gore na imendan.

BUŽON: I to je taj Poglavnikov materijal za novu Hrvatsku. Hajdemo ispočetka: Je li Dika tvoje pravo ime?

DIKA: Jest.

BUŽON: Ne zvuči mi to uvjerljivo. Ponovi.

DIKA: Dika je oduvijek moje pravo i jedino ime.

BUŽON: Zanimanje?

DIKA: Radnica.

BUŽON: Vjeroispovijest?

Dika odšuti.

BUŽON *piše*: Rmkt.

DIKA: Ja vjerujem u Sunce.

BUŽON: Ne vjeruješ, dakle, u Isusa Krista, bezgrešno začće, Betlehem, tri kralja, uskrsnuće i ljubav onoga koji nas je otkupio na križu?

DIKA: Je li i tebe otkupio na križu?

BUŽON: Mene naročito. Ja znam svoje mjesto.

DIKA: Onda ja vjerujem u Sunce.

BUŽON: Kažeš, radnica, a sada bi bila kćerka faraona!

DIKA: Ja sam od sunčane vjere. Piši!

BUŽON: Vjeroispovijest: Sunce.

Vrate se Gazda i Uzvišeni. Gazda donosi žicu svijenu u omču s hvataljkama za prste. Davi čovjeka na podu.

Dika jeca.

Bužon se ceri.

GAZDA: Eto sad se vidi: kako se drži prava Hrvatica, a kako komunistkinja. To je nebo i zemlja, Mjesec i Sunce!

UZVIŠENI *Diki*: Moraš zatomiti osjećaje. Inače ćeš sasvim propasti!

DIKA: Što vi to činite? Kakvi ste vi to...

UZVIŠENI: Ljudi? »Čovjek je nešto što ima biti nadmašeno!« — Friedrich Nietzsche.

Dika se slomi. Bužon priđe k njoj i odjednom je stane milovati.

BUŽON: Dobro. Dosta je za danas.

Pojavi se, kao da je izašao iz zemlje, Maks Luburić u zelenoj kabanici, s crvenim čizmama.

Luburić stane raskapčati kabanicu, potom i šlic.

Uz njega stanu Gazda i Uzvišeni. Gazda spusti hlače.

DIKA *krikne*: Kakvi ste vi to...

UZVIŠENI: Bolje bi ti bilo milom. Manje bi boljelo.

BUŽON: Sad ćeš se upoznati s pravom prve noći na ustaški način.

Uvijek sam zavidjela muškima što mogu pišati stojeći.

Sjedne, prekriži nogu preko noge, zapali cigaretu i stane u sebi čitati zapisnik.

Trojica opkole Diku.

BUŽON: Sunce, Sunce! Sad joj je pak noć i vidi sve zvijezde.

12. SPOJ

Oprezno se ogledavajući, Ilija priđe ormaru s Gazdinim »instrumentima«. Izvadi dvije batine, potom sjekire. Napokon, žicu svu u krug, s hvataljkama za prste.

DIKA *ušavši neopazice*: Jeste li vidjeli kako su u Gazde ogromni prsti? Ovo dolazi iz »lančare«: rad po mjeri. Omča se nabaci oko vrata, zatim stegne. Jedino Gazda ima pravi grif. On se razumije u posao.

Jakovljević uzme u ruke veliki malj.

Ali tek je to pravi gospodar skele i Gradine. Hoće se malo vježbe. Nisu svi isti. Čak ni u cijepanju drva. Bog nas je obdario različito. Možda je donekle i pretjerao. Na kraju suprotnom od čovjeka, on je postavio biće koje je voljno čovjeku razbiti lubanju ovim — pomagalom. Hoću reći, Bog je stvorio i biće s maljem.

JAKOVLJEVIĆ: Pustite Boga s mirom.

DIKA: Vi ste još uvijek prakticirajući katolik?

JAKOVLJEVIĆ: Pa ne stječe se to i ne gubi kao hunjavica.

DIKA: Vi još molite?

Jakovljević šuti i ogledava malj, opipava.

DIKA: Jeste li već vidjeli kako to — radi?

Jakovljević šuti.

DIKA: Jeste li?

JAKOVLJEVIĆ: Vi mislite reći: Ako si vidio, a preživio, to znači da si njihov.

DIKA: Vi niste njihov. Mi to znamo.

JAKOVLJEVIĆ: Koje je to biće — »mi«?

Sada Dika odšuti.

JAKOVLJEVIĆ: Jeste li me zato što nisam njihov htjeli spasiti dok su Vas pre-slušavali?

DIKA: Vi ste ni riba ni meso. Ali jednom, nakon svega, i ovakvi kao Vi imaju pravo živjeti, misliti, pisati.

JAKOVLJEVIĆ: Hvala, upamtit ću to. Nakon svega će mi možda trebati. Zašto baš ovdje?

DIKA: Zašto sastanak baš ovdje? Pa ovo je sigurno jedno od mjesta na kojima se ni Vi ni ja nikako ne bismo smjeli zateći. Eto, baš zato.

JAKOVLJEVIĆ: Je li boljelo?

DIKA: Čovjek je samo vreća boli. Ali nećemo o tome. Vi pišete?

JAKOVLJEVIĆ: To moje škrabuckanje ne treba zanimati nikoga.

DIKA: Naprotiv.

JAKOVLJEVIĆ: Taj lirski proljev.

DIKA: Griješite. Eto, ja na primjer.

Uzme omču od žice, provuče prste.

Ja odavde neću izaći živa.

JAKOVLJEVIĆ: Ni ja, po svoj prilici.

DIKA: Vi? Vi ćete se izvući. Možda će Vas, kao mrkvu, kupiti za vreću kuna?

JAKOVLJEVIĆ: Kako se usudujete?

DIKA: Pobjeglo mi je. Ne, neće Vas moći kupiti. Mi to znamo i cijenimo.

JAKOVLJEVIĆ: Mi?

DIKA: Mi, to je ruka koja će pomoći u mraku na skliskom nasipu, koja će po-vući tačke kad one budu preteške, mi će ovoga ili onoga sakriti u bolnicu, ili tek pokraj kakve tople peći...

JAKOVLJEVIĆ: Pa »mi« je onda poput nekog Boga.

DIKA: Pustimo s mirom Boga.

JAKOVLJEVIĆ: Hoće li izaći — Hebrang?

DIKA: Tko Vam je rekao to ime? Kako se usudujete spomenuti to ime?

JAKOVLJEVIĆ: Pa on je »mi«, glavom i bradom, ili nije?

DIKA: Jezik za zube ili ću Vas — *zgrabi kolut od žice.*

JAKOVLJEVIĆ: Ne bojte se. U tajnu te sjene uputio me doktor Gaon. Kao i u tajnu onoga koji nema sjene.

DIKA: Kakva je to samo baba. Eto, s kim ja ovdje radim. S kukaveljima, baba-
ma, denuncijantima —

JAKOVLJEVIĆ: Doktor Gaon mogao je pretpostaviti da ću ja držati jezik za zubi-
ma.

DIKA: Čak i ako Vas budu palili svijećom, bockali kamom, davili žicom —

JAKOVLJEVIĆ: Jesu li to vama činili?

DIKA: Čak i da Vam ga odsijeku?

JAKOVLJEVIĆ: Ne znam, zaista. Ja nisam nikakav heroj. Ja ne znam kako bih
se ja držao u takvoj situaciji.

DIKA: Pošteno je što ste to priznali. Otvoreno govoreći, to je i naša procjena.
Mi vodimo svoju politiku: neka svak doprinese koliko može.

JAKOVLJEVIĆ: Što mi je činiti?

DIKA: Ništa što već ne biste činili.

JAKOVLJEVIĆ: I onda ću i ja biti »mi«?

DIKA: To Vam ne jamčim. To baš nije tako lako. Vi lijepo pišite. Škrabuckajte,
hvatajte »štimung«. U logoru sve je u »štimungu«. Usput, bilježite dane
najvećih pokolja. Kako. Tko. Gdje. Pjesnici su jaki u aluzijama, oni znaju
sačuvati skrivene stvari, njihov je govor sam skriven. Vodite svoje knjigo-
vodstvo smrti. Na primjer, uzmite kao naslov neki datum — a potom se
predajte svojoj Muzi. Recimo, tako će ostati datum naše smrti.

JAKOVLJEVIĆ: Razumijem. Stavljate me u prikrajak, u status promatrača.

DIKA: Svjedoka, gospodine. To je nešto sasvim drugo.

JAKOVLJEVIĆ: Kako ste se Vi u svemu ovom našli?

DIKA: Kad ste se posljednji put zaljubili, doktore?

JAKOVLJEVIĆ: Jedva pamtim. Ali ja ne pamtim ni manje važne stvari. Jesam li
već star?

DIKA *zagleda se pomno u njegovo lice*: Moglo bi proć.

JAKOVLJEVIĆ: Ovakav, pun lišajeva, pogrbljen, skoro ćelav, ovako napuhan od
kojekakvog napoja? Bože, kako ja smrdim.

DIKA: Vaše oči, doktore. Nešto je u njima.

JAKOVLJEVIĆ: Ali ja Vas jedva vidim.

DIKA: I što vidite?

JAKOVLJEVIĆ: Vidim lijepu, još mladu i poželjnu ženu.

DIKA *prasne u smijeh*: Pa pogledajte, ni noktiju nemam. Kičma me strahovito
boli, ja sam samo jedna stara baba.

Reći ću Vam nešto, u najvećem povjerenju — *šapuće* — dvije godine, dvije godine je već nisam dobila. *Zaplače*: ja imam trideset godina, još nisam rodila. A klimakterij!

Jakovljević je miluje.

JAKOVLJEVIĆ: Pustite to meni reći. Neka muškarac procijeni.

DIKA: A što vi možete reći o mjesečnom pranju, osim da je sranje kad ga imaš, a još veće kad ga nemaš?

JAKOVLJEVIĆ: Vi se — doimate. Vi — budite želju. Prirodno urođena elegancija. Za parkete zagrebačkih salona. Što ste bili u civilnom životu?

DIKA: Krojačka pomoćnica.

Gledaju se, s nevjericom i osjećajem krajnjeg apsurdna: tF imaju u rukama »instrumente«, utroba ormara skriva ih još nebrojeno mnogo.

DIKA: Što ja budim?

JAKOVLJEVIĆ: U meni, koji sam propao, oronuo čovjek, sjena sjene —

DIKA: Ali Vi ste vjerni svojoj sjeni! Jeste li i svojoj ženi?

JAKOVLJEVIĆ: Kakvo pitanje!

DIKA: Vi znate da se za onog koljača Maksa govori da nema sjene?

JAKOVLJEVIĆ: Svašta se govori. Vi budite u meni zaštitničke osjećaje.

DIKA: Bože moj: Vi jedino možete svjedočiti.

JAKOVLJEVIĆ: Pozdano znam da se neki u upravi pale na Vas.

DIKA: Toga se najviše i bojim. Jeste li, u civilnom životu, bili veliki suknjovolovac?

JAKOVLJEVIĆ: Partija ionako sve zna. Vi ste nešto drugo.

DIKA *smota oko sebe nekakvu krpotinu*: Ovo se, zar ne, ne bi moglo nazvati suknjom?

JAKOVLJEVIĆ: Htio bih vam toliko toga reći. Tako sam sretan što — postojite.

Energično uđe Maja Bužon, s revolverom o pojasu, bičem u ruci.

MAJA: Gle, gle, tu li su ove ptičice crvene našle svoje ljubavno gnijezdo! Ovo se Gazdi neće dopasti.

13. SEVDAH

Dika gleda u karte; Uzvišeni kleči pored stola.

DIKA: Čega tu sve nema? Nešto jasno, nešto zamagljeno.

UZVIŠENI: Je li dobro?

DIKA: Malo dobroga.

UZVIŠENI: Ja sam uvijek htio dobro.

DIKA: Što je ovo? Metež. Neki ljudi skaču u jame.

UZVIŠENI *skoči na noge*: Gdje se to vidi?

DIKA: Vidjelica vidi.

UZVIŠENI: Ja ne vidim ništa.

DIKA: Vidite i Vi, samo ako zatvorite oči.

UZVIŠENI: Tada vidim.

DIKA: Koliko?

UZVIŠENI: Pet tisuća. Možda osam. Ne preko toga. Ako ne računaš ono što je odmah potučeno po selima. Vidi li se gdje?

DIKA: Vi znate.

UZVIŠENI: Gospić.

DIKA: A sad je sve bijelo.

UZVIŠENI: Zalili smo krečom.

DIKA: Pa opet crno.

UZVIŠENI: Crno, crno, da što nego crno. Pomozi mi, vidjelice!

DIKA: Ja? Ja sam ovdje krpa s kojom možete činiti što god hoćete.

UZVIŠENI: Točno. Sada bih ti mogao staviti kamu na vrat i stjerati ti ga među noge. Ili čak u usta.

DIKA: Vaša velika ljubav upravo je našla prave riječi. *Pokazuje na karte*: Ovdje vidim židovske djevojčice, iskorištene, životinjski izgrizene.

UZVIŠENI: To se više ne radi. Židova više nema. Nestale su i male Židovke.

DIKA: Jeste li Vi u tome sudjelovali?

UZVIŠENI: Nikad. Što ti o meni misliš? Nikad ja ne bih učinio tako nešto. I ono s kamom izletjelo je, figurativno.

DIKA: Gospić —

UZVIŠENI: To je nešto drugo. Mi ne možemo s njima. Prema tome, ili prtljaj, gubi se, ili u jamu. Dovde je tvoje, dalje nemaš što tražiti. To je išlo brzo. Ja nikoga nisam mučio. Ja sam imao svoje sisteme.

Ovi ovdje, to su sve majstori pokvarende, šeprtlje i kukavice.. Oni ništa ne znaju. Oni će sve upropastiti. Zašto ja nisam rođen Nijemcem? Ti se razumiju u posao. Nas će na kraju odnijeti davu. Vidiš li ga u svojim kartama? Šuma vrvi, narod je protiv nas. Kako to da je narod protiv nas, kad smo mi zbog tog istog naroda počinili stvari koje nam ne daju spavati? Gdje je tu zahvalnost? Što kažu karte?

DIKA: Vidim vas u koloni, ne izgledate baš slavno: s obje strane vidim stajati ljude koji vas pljuju i kamenuju.

Vaše vode nisu s vama. Vode vas k jamama.

Uzvišeni skoči k stolu: Karte lažu!

DIKA: Dosad su sve pogodile!

UZVIŠENI: Ali to je bilo o onome što je bilo.

DIKA: Dragi gospodine: karte po onome što je bilo proriču što će biti.

UZVIŠENI: Nikad se mi nećemo dati voditi na klanje kao ovi cigani.

DIKA: Priča se da su baš mladi cigani jedini pružili otpor kad su vidjeli da im koljete žene i djecu. U Gradini.

UZVIŠENI *jako se trgne*: Otkuda ti to?

DIKA: Radio–latrina.

UZVIŠENI: Ne želim te izgubiti.

DIKA: Hoćete kazati: Ne želite me — pogubiti?

UZVIŠENI: Ostavi se ti radija–latrine. Pripazi na sebe. Da, ja bih mogao učiniti s tobom što god hoću, kao i sa svakom ovdje ženskom. Ali ja bih da me — zavoliš. Ja trebam ašik, sevdah... Ja sam ti evo već treću noć došao »na kapidžić«...

DIKA: Imate li obitelj?

UZVIŠENI: Ja bih htio obitelj. Htio bih s tobom imati dijete. Htio bih — da me pročistiš, oslobodiš — htio bih —

DIKA: — biti netko drugi?

UZVIŠENI: Tako me je strah. Čim zatvorim oči.

DIKA: A Vi ih više nemojte zatvarati. Ne spuštajte nikad vjede, san vam nikad ne došao na oči.

UZVIŠENI: To je kao neka kletva? *Pomete karte sa stola.*

DIKA: Tako ste nasilni.

UZVIŠENI: A htio bih biti nježan s tobom. Evo, pogledaj me: Što vidiš?

DIKA: Vidim čovjeka preplašenog svojim djelima.

UZVIŠENI: U početku je bilo obratno: Zatvorio sam oči, u Gospiću, na jednoj livadi, pred školom i pomislio: Gle, tisuće su u tvojoj vlasti, uzet ćeš im život. Tisuće! To nije dano baš svakom smrtniku. I sama će se Smrt nad tobom zgaditi, ti umrijeti nećeš! A zar to nije želja svakog smrtnika pod Suncem?

DIKA: Ubijate, dakle, iz straha?

UZVIŠENI: Ne, jer se mora! Ti ništa ne razumiješ.

DIKA: Pa što Vi onda hoćete od mene?

UZVIŠENI: Sve.

DIKA: Ja tako malo imam.

UZVIŠENI: Imaš sve.

DIKA: Ja tako malo mogu.

UZVIŠENI: Ti možeš sve.

DIKA: A Gazda, boji li se i on?

UZVIŠENI: On je najpraznovjerniji čovjek u logoru. Ako ovamo zaista dođu crveni, Gazda smjera u Palestinu, pak preko Isusova groba put Indije.

DIKA: To on kani učiniti zavjet?

UZVIŠENI: Ja ću u Hrvatsku Gvineju.

DIKA: Gdje je to?

UZVIŠENI: Maks Luburić hoće vidjeti Machu Pichu.

DIKA: Boji li se i on?

UZVIŠENI: On se duboko u noć moli Bogu.

DIKA: Priča se da je on zaklao čak i svoju vlastitu sjenu.

UZVIŠENI: To je poznata stvar: Makso Luburić je čovjek bez sjene! Oni koji u nešto jako vjeruju mogu od sebe otjerati svoju sjenu.

DIKA: Možda privremeno. Ja sam mislila da vi ustaše ne vjerujete.

UZVIŠENI: U nešto moraš vjerovati. Jednom, u ranu zoru, reče mi: Ja ću gorjeti u Paklu, ali gorjet ću zbog Hrvatske. Eto, mi ustaše vjerujemo u vječnu Hrvatsku.

DIKA: Što je vama Hrvatska?

UZVIŠENI: Sve. Vi iz šume nikada to nećete pojmiti.

DIKA: Nekako mi se čini da je to kao ljubav na silu.

Mislim na one male izgrizene Židovke.

UZVIŠENI: Ti si vrlo hrabra žena. Ako te ovi ovdje budu htjeli smaknuti, ja ću ti biti na usluzi. Neće te ništa boljeti. Ja ti jamčim: kugla u potiljak, malo sjevne, gotovo.

DIKA: Ašik, sevdah...

UZVIŠENI: Onako, govorim ti zlu ne trebalo. Kad bih mogao do Pavelića, možda bih uspio izvući i sebe i tebe.

DIKA: Luburić ti to nikada ne bi dopustio.

UZVIŠENI: Luburić je defraudant, koljač i zadnji šljam. Nikada te s njim ne bih podijelio.

DIKA: Zar? Nikada ne bih pomislila da se vi ustaše toliko mrzite među sobom.

UZVIŠENI: I mi smo ljudi.

Ali kad bih te izvukao, ti bi onda odlepršala. Nije li tako?

Dika šuti.

UZVIŠENI: Što si radila prije ovog sranja?

DIKA: Plesala sam u varijeteu. Bila sam glumica.

UZVIŠENI: Šila si kod Židova. A sad ćeš stajati u koridoru koji po nama pljuje, te nas kamenuje... To su šumarski pojmovi o narodnom sudu: posmicati!

DIKA: A onda vas zaliti krečom.

UZVIŠENI: Ovo nije tako ludo. Moje iskustvo kaže da je to način najbolji jer je najekonomičniji: Masovni grobovi štede prostor i vrijeme. Nikakvih tragova! Kako god ispalo, tebi srce za mnom neće pući.

DIKA: Srce je pumpa puna zagonetki.

UZVIŠENI: Ja sam za te tursko groblje. A onaj Ilija? Jakovljević. Nije li on tvoj broj? Kako si se samo za nj zauzela kad su svršili s onom prodanom svijnjom koji se znao razgovarati s maslačkom, te se udvarao peruniki. Pripazi na sebe. Meni možeš koješta kazati jer sam se u te zatelebao. Ali ovo ipak nije ni Capri, ni Verona, ni rajski vrt. Mi znamo da imaš veze sa šumom. Samo ako se stvoriš gluhonijemom sljepicom možeš preživjeti. Ti ne znaš što su sve ovi u stanju učiniti.

DIKA: Zašto mislite da ja ne znam?

UZVIŠENI: A sad ja moram malo — oputovati, oči mi se sklapaju — zaželi mi barem sretan put.

DIKA: U Hrvatsku Gvineju?

UZVIŠENI: Tamo gdje ne kamenuju ovakve kao ja.

DIKA: To je kao neki ustaški Elizij?

Uzvišeni brzo izvadi heroinsku špricu i zabode si je u ruku.

Potpuno ravnodušno, Dika skupi karte s poda i ponovno ih posloži po stolu.

DIKA: Tri puba. Tamno.

99

14. JAKOVLJEVIĆ SE RVE S NEPOZNATIM

14.1.

U logoru je sablasno tiho.

Tu sablasnu tišinu propara strašan krik žene koju muče.

Nad logorom je pun mjesec, crven: prva trećina kolovoza. Kao da je podne: izoštrava se i produljuje sve što ima sjenu.

JAKOVLJEVIĆ: Ona je pitala: Jakovljeviću, da li vi još vjerujete? Da li ja još vjerujem u Tebe, Svemogućeg i Jedinog Boga? Ti, Bože, jesi (po svoj prilici), ali ako dopuštaš ovo ovdje, ja s Tobom nemam ništa! MI s tobom nemamo ništa.

O, Bože moj, što ja to govorim?

Prene se i uspravi na ležaju.

Tko je to?

Izvuče nož ispod jastuka.

Gazda?

Nepoznati, iz mračnog kutka, baci se na Jakovljevića. Rvu se, Jakovljević stenje, sad je u prednosti jedan, sad drugi.

Nepoznati stekne nadmoć i povali Jakovljevića na leđa.

NEPOZNATI: Zvao si me!

Jakovljević se otme i stekne prednost, on je sada gore.

JAKOVLJEVIĆ: Kakav si ti čovjek?

NEPOZNATI: Tko ti kaže da sam čovjek?

JAKOVLJEVIĆ: I nisi. Manje si nego čovjek. Manje si nego zvijer. Zvijer nikad ne kolje preko potrebe.

NEPOZNATI: Ni mi to ne činimo preko prijekne potrebe. Ti ništa nisi razumio. Ovdje je drugi izračun vremena, Jakovljeviću. Ja radim na tisuću godina. I to je još malo! Ja radim s eonima. Svaki od šest dana kad ja moram teško raditi, to je jedna vječnost. Najbrže prode nedjelja.

JAKOVLJEVIĆ: Kako to, da se zlo nikad ne umori? Tko si ti?

Nepoznati se sada otme i opet je u prednosti.

NEPOZNATI: Ja sam koji jesam. A ti hoćeš biti ono što nisi. Poslušaj moj glas, vidjet ćeš da ti govorim iz srca.

Zlo mora biti, da bi se bolje vidjelo ono što je dobro.

JAKOVLJEVIĆ: To je ogromna cijena. Takvo dobro me ne zanima.

NEPOZNATI: Ipak!

JAKOVLJEVIĆ: Poštedi barem nju.

NEPOZNATI: Ona niječe Boga.

JAKOVLJEVIĆ: I ja se borim za svoju vjeru.

NEPOZNATI: Ti si mi drag. Meni su dragi oni zapitani. Dika ne pita ništa. Ona hoće promijeniti svijet, ne pitajući da li se svijet uistinu želi promijeniti. Ona je pod demonskom vlašću moga neprijatelja.

JAKOVLJEVIĆ: Što će biti s njom?

NEPOZNATI: Za koji mjesec vidjet ćeš i sam. Ja ću je žrtvovati kao i svojega sina. Bit će spašena. U nju će staviti dijete. Žene će uz njezine noge polagati cvijeće. Slavit će je kraj putova, na raskršćima.

JAKOVLJEVIĆ: Što će biti s ovim koljačima?

NEPOZNATI: Koljačima? I ti si u vlasti demona!

JAKOVLJEVIĆ: Što će biti s njima, kako god da ih ti zoveš?

NEPOZNATI: Oni su svoje obavili. Prema tome, oni će nestati.

JAKOVLJEVIĆ: Kako će nestati? U zrak, kao anđeli?

NEPOZNATI: Kako tko. Neki pokraj puta, bit će pogrebni kao bijesni psi. Drugi potučeni uz kakav zid. Bit će izdani i izručeni.

Treće će dokrajčiti bijes naroda. Ja se ne bavim takvim sitnicama. Ponešto mora obaviti i sudbina. Hoću reći, narod. Ja sam vrlo umoran. Ja radim vrlo naporno. Još dok je sve stajalo na jednoj riječi, stvaranje svijeta činilo se jednostavnim igrom. Kao dječja pitalica: En ten tini —

Savaraka tika tika — U početku bje Riječ! I dijete koje se igra. A eto što je ispalo.

JAKOVLJEVIĆ: Gdje je Karla?

NEPOZNATI: Ona stara svinja koja je pjevala maslačku, maćuhici?

JAKOVLJEVIĆ: Zar maslačak i maćuhica nisu stvorenja Božja?

NEPOZNATI: Rekoh ti. Ponešto moram i ispustiti. Tako je zamorno za sve se brinuti. Pomoći niotkuda.

JAKOVLJEVIĆ: Kamo su odvukli tog čovjeka, ponavljam: čovjeka, iz ove moje ćelije?

NEPOZNATI: On je daleko. Nije toliko roktao, koliko je hroptao.

JAKOVLJEVIĆ: Stoko, fukaro, sve ste zasmradili! Ubojice, koljači, vi ubijate Boga!

NEPOZNATI: Kojeg Boga?

JAKOVLJEVIĆ: Jedino što se ovdje daje vidjeti, jest da je ološ na vlasti! On umaće svoje noževe, i puni svoje džepove.

NEPOZNATI: Ti ništa nisi razumio.

JAKOVLJEVIĆ: Upomoć!

Bore se na život i smrt.

Pijetli najave zoru. U daljini straže izmjenjuju lozinke: One glase: »Slava Bogu na visini!«, odgovor: »Bog je s nama!«

Nepoznati sjedi na Jakovljeviću koji je na leđima. Obojica teško dahću, potom se, kako se razdanjuje, umire.

NEPOZNATI: Dobro si se sa mnom borio. Tvoje će ime biti Jakov, i ti ćeš za mene svjedočiti. Zapiši sve što si čuo ove noći, i sve što si ovdje vidio. Ti ćeš svjedočiti o dobru i zlu.

JAKOVLJEVIĆ: Ja vidim samo zlo.

NEPOZNATI: Pogledaj bolje oko sebe. Upamti sve!

JAKOVLJEVIĆ: Tko si ti?

NEPOZNATI *mirno puši*: Zar me još ne prepoznaješ, Ilija Jakovljeviću? Ti si baš zahirio. Kako stoji s tvojom vjerom?

JAKOVLJEVIĆ: Hoću li ja živ izaći odavde?

NEPOZNATI: Živ. Ali prije što opet ugledaš Božje lice, stavit ćeš sve u svoju knjigu. Bit će to novo evanđelje.

JAKOVLJEVIĆ: Zar četiri nisu dovoljna?

NEPOZNATI *naceri se*: Novo je doba, a Bog je star. To će biti peto evanđelje.

JAKOVLJEVIĆ: Zar je zlo tako moćno?

NEPOZNATI: Vrlo moćno.

JAKOVLJEVIĆ: Zar ti, Svemogući... ne možeš sve to spriječiti svojim malim prstom —

NEPOZNATI: Ne mogu.

JAKOVLJEVIĆ: Onda ti nisi Bog dobra i ljubavi, nego Bog mržnje i zla —

Nepoznati mu stavi dlan na usta.

Razdani se.

Na jednom kraju Jakovljevićeva ležaja sjedi Uzvišeni.

UZVIŠENI: U logoru se ne spava nikako. Cijelu noć mučio me čir. Nisam mogao pronaći čašu mlijeka. Prošao sam pored tvog prozora, vidim, čovjek čita. Ili piše? Kako ide pisanje? Opisuješ li raj ili pakao? Jedino ti, Ilija, u hrvatskoj književnosti kakva je ona danas, možeš opisati našu Hercegovinu, kakva ona jest. Bez uljepšavanja i sentimenta. Ali i bez klišeja. Luburić, Gazda, ja, svi smo zemljaci. Kao Tri kralja!

Baš smo se našli, tri maga s Istoka, Baltazar, Gašpar, Melkior. A i ti, koji si na suprotnoj strani, dobro, stojeći pomalo ukoso, ni riba ni meso, ni vrit ni mimo, i ti si zemljak. Ovdje imaš cijelu tipologiju! Samo zahvati, uzmi. Dakle, kako pisanje, ahabe moj i zemljače?

Jakovljević šuti i gleda iznad pokrivača.

UZVIŠENI: Loše smo spavali? Žgaravica? Jadi amorosi?

Teško je bez žene. Neki idu ženskama u nastambe, meni se to gadi. Ja bih ljubav veliku, romantičnu, uzdisajnu ljubav i pravi sevdah.

Što ti kažeš na to?

Nisi jutros baš pričljiv. A i ja imao sam tešku noć. Za pobjuvati. Bacakao sam se s kraja na kraj kreveta, nešto me je stezalo u prsima... Kao da je sam vrag ušao u mene. Ili Bog. Kao da sam se cijele noći rvao s Bogom, poput Jakova iz Pentateuha.

JAKOVLJEVIĆ: Onaj krik od noćas...

NEPOZNATI: Idem razvidjeti. Ali nekako mi se baš ne žuri. Bojim se.

Ode.

14.2.

JAKOVLJEVIĆ *ustane, uzme hrpu papira i priđe prozoru:*

»Strašan je bio krik jedne mlade žene kojoj su odsjekli dojku... vrisak, divlji, suludi vrisak u dubokoj noći, *clamor de profundis*, koji nijedan pisac nije dostigao.

Ilija Jakovljević, *Konclogor na Savi*, stranica 119.«

14.3.

Vraća se Uzvišeni, tetura, nešto bi izrekao ali ne može, iako su mu usta otvorena.

Jakovljević zgrabi papire i zgura ih u kovčeg pod krevet, što dalje, što dublje...

U daljini partizanska artiljerija.

JAKOVLJEVIĆ *nekako sentenciozno*: Kad će sloboda, i hoće li? Nije li kazano: Svjedočit ćeš! Znači, kosti ovdje ne ostavljaš.

Dolazi Gazda s nekim papirom.

GAZDA: Kaži »dragička« Ilija, kaži »dragička«... Evo befela iz Zagreba, prtljaj i odlazi!

Kad tvoji dođu na vlast, hoćeš li kod njih kazati koju lijepu riječ za mene? Logorska prijateljstvo ne zaboravljaju se tako lako.

JAKOVLJEVIĆ: Hoću, Gazda.

GAZDA: Ta ti valja. Ti znaš sa svakim. Ipak smo mi zemljaci.

JAKOVLJEVIĆ: Jesmo, Gazda. Mi smo svi od istoga mlijeka. U tome i jest stvar.

103

15. POLJUBAC SMRTI

Naprijed kleče trojica ustaša, povezanih očiju; u sredini i »mlad vojničar« koji se povjerio Jakovljeviću. Između njih, bijesan kao ris, šeće Luburić u »ordinarnoj uniformi«.

Sa strane logoraši s kapama na glavama stoje i gledaju, više u pod, nego u klečeće ustaše.

MAKS: Znadete li vi tko sam ja? Što je, ustaše, gdje vam je jezik? Gdje vam je hrabrost? Babe i kenjci, to je materijal ovdje: kenjci i babe.

Kad bih ja postavio puškomitraljez na Jelačić-placu i pucao u svijet i sve pobio, do jednoga, nikome ja ne bih odgovarao; toliku ja imam vlast. A ja sam ipak Pavelićev pas. Ako sam ja Pavelićev pas, tko ste onda vi? Vi ste kenjci i babe. Kako vas nije stid pred ovim ovdje ljudima — *pokazuje na logoraše* —

A sve je to zadnji izrod i šljam. I taj izrod i šljam mora svjedočiti od kakvog se materijala sastoji ustaška vojnica.

Ako sam ja Pavelićevo pseto, tko ste ona vi da odbijete izvršiti njegovu naredbu? Vi ste nešto gore nego psi. Vi ste gori čak i od ovog ovdje ljudskog smeća. Vi ste, ustaše, zato na svijetu da ubijate sve naše neprijatelje, a ne zato da paradirate ustaštvom.

Vi ste otkazali da izvršite svoju dužnost. Time ste prekršili ustašku zakletvu, datu na revolver i nož. Kazna je — *logorašima* — kazna je?

Logoraši gledaju u pod.

Eto. Ne usuduju se dignuti pogled. A vi taj kukavički šljam držite ljudima. Vi ste isti takav kukavički šljam. Zbog vas će ovaj rat trajati tisuću godina. Zbog vas mi gubimo. To je ravno izdaji. Kazna je kugla.

Naglo ode.

Nitko se ne usuduje pomaknuti.

To traje.

Luburić se vrati u zelenoj kabanici, s crvenim čizmama na nogama.

Dvojica logoraša uđu noseći tri križa i užad.

Polako, skoro nježno, Maks Luburić poljubi svakog od ustaša koji kleče. Potom im puca u glavu.

16. GLAVNJAČA

104

16.1.

Maitre d'hotel klanja se do poda, pokazuje unutra.

Jakovljević, zgužvan, umoran, sa zavežljajem pod miškom, cupka s noge na nogu. Sve prati oficir OZNE koji nervozno puši.

Odjednom se vidi da Maitre d'hotel poziva Uzvišenog — u dronjcima od uniforme, podbulog, jako pretučenog.

UZVIŠENI *Jakovljeviću*: To nije fair. I opet ja moram pomagati vama, umjesto da vi pomognete meni.

OFICIR: Prepoznaješ?

UZVIŠENI: Doktor juris Ilija Jakovljević, glavom i bradom. Šumario je malo, kad smo ga mi pustili. Čini se slab. Mi smo ga bolje pazili. Zašto je on ovdje?

OFICIR: Jer ste ga vi bolje pazili.

UZVIŠENI: Glupost. Da je bilo po mome, on nikada ne bi izašao.

OFICIR: Kako to?

UZVIŠENI: Vidio je stvari koje se ne pokazuju čak ni prijateljima. U svakoj državi ima takvih stvari.

OFICIR: Jesu li to stvari koje niječete da ste ih činili?

UZVIŠENI: Gospodine istražitelju: da li ih vi priznajete?

OFICIR: Vi ste ovdje da odgovarate a ne da postavljate pitanja.

UZVIŠENI: Nažalost.

OFICIR: On se u logoru slizao s onim psom Hebrangom.

UZVIŠENI: Nije... Čim je Luburić shvatio tko je taj vaš Hebrang, do njega se nije mogao probiti ni miš.

OFICIR: Ali u logoru je bila partija.

UZVIŠENI: Bila je.

OFICIR: Ona je mogla sve.

UZVIŠENI: Ne baš sve. Mogla je ponekog izvući, a ponekog zatući. Nekoga poslati u Njemačku, i tako možda spasiti; drugoga u Jasenovac, a to je bio put bez povratka.

OFICIR: Dakle, mogla je povezati Jakovljevića i Hebranga?

UZVIŠENI: A zašto, molit ću?

OFICIR: Doktor je onda, kao napola vaš čovjek, potražio vezu s Gestapom. Nije li na kapiji logora osobno razgovarao s Hitlerovim generalom?

UZVIŠENI *prasje u smijeh*: To mi zaista nikada ne bi palo na pamet. Gestapo je držao do sebe, moj gospodine. Ja sam mislio da Iliju gonite zato što je engleski špijun. Slušajte ovamo: doktor nije bio naš čovjek. Također, ni vaš. Meni je pun kurac svega. Garantirajte mi heroinsku špricu, poslije me zatucite maljem, ili mi udijelite milost kugle... Jebe mi se za vaše prljavo rublje: istrijebite se, crvendaći i komunjare, do jednoga... Zar je tu važna istina? Što se to mene tiče?

Jakovljević je pušten greškom, to vam ja kažem.

Vidio je stvari koje vidjeti nije pristojno. Kad se ovaj gospodin već šetao po Zrinjevcu, ja sam u njegovu krevetu našao jednu ceduljicu: Ispisi iz Starog zavjeta; oni o srditom Bogu. I na kraju svakog datum: Nešto se u logoru na taj i taj dan dogodilo. Naprimjer, neka čistka, vi znate kako se to radi. Usporedio sam vlastito knjigovodstvo. Samo zbog tog jednog jedinog papira trebao je naš doktor visjeti na kuki! Sada je na vama da tu grešku — popravite. Pa naprijed, gospodo! Po gvozdanim zakonima historije! Tko je njima na putu, taj mora u mlin gdje se melju ljudske kosti... Al' ja vam kažem, od toga vašeg brašna neće biti pogače.

Jakovljeviću: Oprostite mi, doktore. Zanijele su me formulacije. Vi znate kako je to kod mene... nisam zaboravio naša mala dijalektička nadmetanja u gradiškom parku... Meni su ona bila čast i zadovoljstvo.

OFICIR *pozvoni, pojavi se stražar*: Odvedite ih u samice.

UZVIŠENI: Hajde, da jedan drugome kažemo: Zbogom. Idući put srest ćemo se u nebeskoj čekaonici; svak će čekati svoju vrstu vječnosti.

Zagrli ga, gurne mu smotuljak u hlače.

OFICIR: Dosta priče.

JAKOVljević: Rekli ste da ćete vi u svakom slučaju pobijediti.

UZVIŠENI *kojega srdito šutaju čizmom*: Ne, sad znam bolje: Vi ste pobijedili.

16.2.

Jakovljević korača od zida do zida samice: potom iz hlača izvadi smotuljak koju mu je uvalio Uzvišeni: to je komad užeta.

Jako udaranje na vrata, identično kao u prizoru 8. 2.

Dva stražara s oznakama OZNE u Glavnjači i dvojica starogradiških ustaša podižu Jakovljevića na stolac.

Mrak.

17. KRIJESNICE

Jakovljević dugo pere lice, napose oči, i ruke.

JAKOVLJEVIĆ: Ja sam sada pripravan. Ja dolazim!

106

Osvijetli se prekrasna livada u svibanjskom cvatu. S jednog njezina kraja, već neko vrijeme najavljen zvukom violine, ulazi Cigo.

S drugog kraja, pužući po tlu, s velikim povećalom pred nosom, ide-puže Čiča. S drugog njezina kraja osmjehuje se Dika: na mjestu sise velik cvijet.

Jakovljević domahne. Oni ga ne zamjećuju.

Čiča se odjednom smiri i sav usredsredi na jednu biljku. On gestikulira, ali Jakovljević govori njegov tekst:

JAKOVLJEVIĆ: Pogledaj samo, cvijet kadulje: ljubičast, usnat. Kakav primjerak za herbarij. Jedan Goethe pao bi ovdje ničice, kao pred svojom pra-biljkom. Kakva pra-kadulja! Nevjerojatno lijepo formiran cvijet. Gledaj vrat s otvorenom njuškom. Kao spremnom na poljubac. Gornja usna, donja usna: kako senzualno. Zašto ja nisam rođen kaduljom, pak da netko drugi u me pilji svojim povećalom? O, biljke ljube kako ti i ne slutiš. U isti hip, i ljube i uzvraćaju. Mi ne znamo tako ljubiti. Možda u snu. I vidi sada što nastane kad se kukac uvuče u kaduljin cvijet, a oboje mora da ćute spazmičku navalu čistog zadovoljstva — gle kako se prašnici pokreću, sagibaju — pazi kako kadulja blago pritišće kukčev zadak; gledaj dalje kako će ona prvo u se primiti prah stranca, a potom svoj predati nekoj drugoj kadulji... Gledaj kako je kadulja lijepa na svom vjekovnom staništu... Osjeti kako je kadulja potpuna u svom zadovoljstvu. A i s njom cijela livada... Ćuti kako treperi od sreće... Gledaj taj veličanstveni cvat!

Dika se otvori. Govori, ali jedva. Njezin tekst »ozvučuje« Jakovljević ovako:

Osjeti kako je kadulja potpuna u svom zadovoljstvu. Kako voli, kako je voljena. Kako će spremno primiti u se prah stranca, a potom ga obdariti svojim. Gledaj to čudo simetrije! Gledaj kako bubri, skuplja se u sebi, te raste! Što to u njemu bubri, što li raste do prsnuća?

Cigo svira pred njom, kao da hoće »ishoditi« mrak.

JAKOVLJEVIĆ: Kako bliješti, kako se raduje?

Da li se raduje? Što bismo mi o tome mogli znati? Neko crno mlijeko bubri u tom cvijetu. Kad ono potekne, mrak će sve zaviti.

Sviraj, ciganine, sviraj kao što još nikada nisi svirao! Boli me livada. Ne mogu je više gledati!

Sviraj, sviraj, upali mrak!

Smrači se naglo.

JAKOVLJEVIĆ *šaptom*: Gradina!

Zasvijetli na jednom kraju mnoštvo krijesnica.

Jablanac! Mlaka!

Zasvijetli na drugom kraju.

Hrvatska.

Na svakom sjedalu u dvorani zasvijetli krijesnica.

107

18. SLUŽBENO PUTOVANJE

Oficir SS i Maks Luburić obilaze koncentracioni logor negdje u Njemačkoj, 1941. Luburić zapitkuje kao daće na ekskurziji, bilježi, skicira. Korak dva iza njih šulja se Uzvišeni koji tu i tamo uskoči prijevodom.

ESESOVAC: Vidio sam u Stockerauu jednu četu vaših momaka na muštranju: prvoklasan vojnički materijal, ali zaista. Kad to kažem, ne mislim konvencionalno komplimentirati: odmah se vidi, to je rođeno za pušku. Kod nas je demokratski trulež Weimara dosta toga upropastio. Mi smo, međutim, odgojili generacije na sasvim nov način. Kod vas, hvala Bogu, taj židovski bacil — demokracija — nije mnogo harao. Hrvati, svaka vam čast. Vi ratujete već stoljećima bez prestanka. Poznajete li Schillerova *Wallensteina*?

LUBURIĆ: Nisam imao čast.

UZVIŠENI: »O Hrvatu, gdje si zdipio ovu uru?«, tako nekako.

ESESOVAC: »O, Kroate, wo hast du diese Armbanduhr gestohlen?« Ali nećemo sada o tome tko je što zdipio. Ovdje je baraka gdje ih kupamo. Ciklon-B poslužuje se kroz dimnjak. Potom ih odvozimo do prostorije s pravim dimnjacima. Važno je držati se točno utvrđenog terminskog plana. Svaki, pa i najmanji zastoj može izazvati val panike. Bolje je prvo tretirati muškarce. Neki naprotiv misle da je bolje početi sa ženama jer ženka koja pobjesni braneći svoje mlado može dići na noge cio logor. Međutim, ako svak obavlja svoj dio posla na vojnički način i bez krzmanja, cijela stvar ide kao sama od sebe. Naša iskustva govore da otpora nema gotovo nikakvog. Naša

iskustva govore da su oni koje vodimo u barake kao u nekom stanju omane.

Kao da ih je netko tresnuo maljem po glavi.

LUBURIĆ: Sve to podrazumijeva industrijsku disciplinu.

ESESOVAC: Svakako. Dokle ste vi Hrvati došli s tim?

UZVIŠENI: Naša je industrija u povojima.

LUBURIĆ: Mi ćemo morati raditi ručno tamo gdje vi već imate cijeli pogon.

ESESOVAC: Tu bi moglo biti problema. Naša iskustva kažu da, u slučaju odviše osobnog pristupa, i najjači od naših ljudi znaju pasti u depresiju. Naša trula kršćanska civilizacija usadila je u sve nas zazor pred ubijanjem. Naročito onog slabog, nevrjednog da živi. Mislim na zapovijed: »Ne ubij!« i slične popovske mistifikacije. Da je sve to prirodno, ništa se u prirodi ne bi moglo obnoviti, ništa ne bi moglo rasti, prirode ne bi ni bilo. Pak otud ni nas. Problem je u tome što mi na novom čovjeku radimo manje od jednog desetljeća, Crkva pak svojim lažima upropašćuje ljudski materijal već dvije tisuće godina. Otud nevolje. Dajte mi prognozu.

LUBURIĆ: Mislim da kod nas neće biti problema. Znadete, kad godinama živite o kruhu i vodi, protjeran, kao pseto ofureno vrelom vodom, toleriran ali ne više od toga, dakle, smeće u oči većini onih koji vas okružuju ne poznajući vašu muku, vaš jezik, vašu mržnju... Onda je takav čovjek, čim mu prilike to dopuste, spreman na sve.

ESESOVAC: A vi ste takvi ljudi?

LUBURIĆ: Da. A i prilike se evo mijenjaju.

ESESOVAC: Pazite da ne pretjerate. Ubijati se može i radom, ne samo metkom ili plinom.

LUBURIĆ: Možda maljem?

ESESOVAC: Ne vjerujem da se maljem može daleko stići. Znate, nije baš tako lako ubiti. Život se često zalijepi za čovjeka, sakrije se u njemu, pritaji... I onda poslije same neprilike. Odbjegli leš unosi nemir u stanovništvo, čak i kad je ono lojalno. Ljudi ne vole takve stvari, budi se sućut, čak i solidarnost. Kad ubiješ, moraš dobro ubiti.

LUBURIĆ: Mi ćemo graditi logor uz rijeku.

ESESOVAC: Ne znam je li to uputno. Leš koji dopluta niz rijeku jaka je poruka.

LUBURIĆ: Naravno. Mi želimo slati takve poruke.

ESESOVAC: Koliko?

UZVIŠENI: Milijun, možda dva. I ja kažem: što više sistema, što manje improvizacije.

ESESOVAC: Za to će vam trebati cijela industrija. Mi ćemo vam dati tehničku pomoć, ali ljudi nemamo.

LUBURIĆ: Nas je mnogo. Mi nemamo nikakvih problema s popunom.

ESESOVAC: Još nemate. Što će biti ako poruke koje kanite poslati — koliko? milijun, dva — to je ipak nevjerojatno — izazovu revolt pa i bunu? Ako provrve šume?

LUBURIĆ: To je naša briga.

ESESOVAC: Mi se nadamo. Hrvatska mora ostati protočna, prohodna, transparentna. Ne možemo mesti vaša govna našim kurcem, da li me razumijete?

LUBURIĆ: Potpuno. Mi to i ne tražimo. Mi smo napokon gospodari u svojoj kući. Hrvatska je slobodna, cjelovita, nezavisna.

ESESOVAC: Popijmo u to ime!

Logoraš unese posluženje.

ESESOVAC: Ali slušajte me dobro, dajte, pokušajte me čuti svojim unutrašnjim uhom. Sve je to lijepo i krasno, milijun tamo, milijun kroz dimnjak, industrija, rukotvorstvo, malj... Ali ima nešto u nama, vjerujte mi, ja za to nešto krivim kršćanstvo, svi smo mi zadojenim tim istim mlijekom kršćanstva. Nešto mekoputno što se opire nalogu razuma koji viče: Skloni bez milosti sve što ti je na putu, muškarca, starca, ženu ili dijete... Kazano na jeziku naše civilizacije koja evo odumire u mukama to se imenuje kao savjest. Probudiš se u noći, propadaš u neku dubinu, sav preznojen, evo, ja čak i vičem, moji me bude... Kako ću pred lice Gospodnje? Eto, tako daleko ta glupost zna otići. Kršćanstvo slabo razumije svog vlastitog Boga. Na jednoj strani zapovijed: Ne ubij!, na drugoj, sam Bog, skoro uvijek gnjevan do bijelog usijanja, naređuje najstrašnije čine koje možeš zamisliti.

Čitajte Bibliju, ako niste Schillera.

I ta savjest prati čovjeka, čak i onog najodlučnijeg, najispravnijeg čovjeka kao njegovo drugo ja, kao njegova sjena. Eto, gospodine, da biste izvršili svoje poslanje u svom narodu, vi morate ubiti tu sjenu!

LUBURIĆ: Kako se ubija sjena?

ESESOVAC: Ne znam. Ja sam vam objasnio kako ćete ubiti Židova. Uostalom, nikada ne bih bio pomislio da kod vas ima toliko te gamadi. Milijun Židova?

LUBURIĆ: Tko vam je to rekao?

ESESOVAC: Vi, maloprije.

LUBURIĆ: To je nesporazum.

UZVIŠENI *Luburiću*: Okanite se ćorava posla, oni to s Hrvatima i Srbima ne razumiju, i nikad neće razumjeti.

LUBURIĆ: Fućka mi se. Svak neka čisti pred svojim pragom.

U redu, razumio sam. Ne znam doduše kako ubiti sjenu, ali joj je bolje da mi ne izade na oči.

Sjena je Smrt. Čovjek bez sjene živi vječno. Onaj tko drži u ruci živote milijuna sam ne umire. On je Bog.

LUBURIĆ: Moram dati život i uzeti ga.

Esesovac mu radi pred očima krugove.

ESESOVAC: Gospodine Luburiću, gospodine Luburiću...

LUBURIĆ: Moram dati život i uzeti ga.

UZVIŠENI: On se malo zanio.

ESESOVAC: Malo? On je nekamo otputovao.

UZVIŠENI: Ali za tako nešto moram dotaći dno dna, moram učiniti najveću podlost —

ESESOVAC: Gospodine, gospodine...

UZVIŠENI: Zbog koje bih gorio u Paklu do Suda, kad bih doista bio tek jedan smrtnik...

19. BEZ NASLOVA

110

Zvonjava mnoštva zvona, stane padati gust snijeg, iz daljine Jingle bells... i Narodi nam se kralj nebeski... Radujte se, narodi...

Dika stoji u kućici-krajputašu, svežanj suhog cvijeća uz njene noge, na mjestu sise je rumena golubica, drži u naručju dijete...

Luburić, Uzvišeni i Oficir OZNE ulaze kao Tri kralja, u mitskoj odjeći, padnu na koljena pred Kipom krajputašem.

U dubini prizora Jakovljević se penje na stolicu i stavlja omču na vrat.

2003.

Što misli jedna livada?

Opaska uz *Peto evanđelje*

111

O *petom* evanđelju, dakle, blagovijesti, našao sam vijest u jednom Jakovljevićevu stihu (*Lirika nevremena*, pjesma »Baština«): da se ono upravo piše, te da se piše krvlju. *Lirika nevremena* pisana je dijelom u ustaškom logoru Stara Gradiška. Vijest da se tamo piše novo evanđelje jest pouzdana: Jakovljević je vrlo pouzdan svjedok stvari koje nitko nije smio vidjeti. Jakovljević ne izvješćuje tko ga piše. No iz pjesme je jasno da ga ne piše prorok. Proroci, osobito lažni, a naši su skoro svi bili lažni, nisu se bavili lirikom već logorima. Iz Jakovljevićeve vijesti mogu odgonetati da Evanđelje peto piše žrtva. Nećemo ga naći u kumranskim svicima: ono se još piše, pa se piše i danas.

Starogradiški logor kao da je bio logor i tamnica već oduvijek; svakako bio je to što je bio tako reći do jučer.

Osobito grozna epizoda otpada na onu endehazijsku, kad je Stara Gradiška bila dijelom jasenovačkog sustava. Ondje su na se uzimali božanske ovlasti u pogledu života i smrti jedan Luburić, Miloš, Viktor Tomić... Bog svratio je nakratko. Neobično će nekome biti što se mala teološka debata u koju se On upušta (!) vodi protiv njega: Bog je izgubio u logoru. To je još najbolje što se u vezi Njega, a na tu temu, može reći.

Jakovljević, rveći se (po Petoknjižju) i s Njim, i sa svojim fantazmama, ipak je nekako shvaćao da su one, nažalost, stvarne: da je logorska stvarnost halucinantna, ali da su zločini realni. O tome je izvijestio realno. Peto evanđelje jest samo stvar žudnje i nade u bolje.

Kad je 1999. u Hrvatskoj napokon izašao njegov ipak naknadno, po bilješkama, rekonstruiran dnevnik pod naslovom *Konclogor na Savi*, u nekim se recenzijama dalo pročitati: Nakon njega ništa u Hrvatskoj neće biti kao što je bilo! Nažalost, šutljivi kustosi naše prošlosti, osobito one koja ne želi proći, nisu se dali osobito smesti.

Sve je u Hrvatskoj ostalo kao što je bilo — logorska zbilja nestvarna, daleka, i za mnoge nje uopće i nije bilo. Mi u Hrvatskoj jako pomažemo našoj prošlosti u njezinu neprolaženju. Knjiga Jakovljevićeva jedva da je čitana.

Vrlo inspiriran njegovom knjigom, ja sam pokušao napisati dramu na samo nekoliko njezinih motiva. Naravno, ona je memento i jednom dobu, za kojeg bi bilo bolje da ga nije bilo, ali ga jest bilo, i jednom čovjeku, za kojeg bi bilo bolje da ih je bilo više. Taj je čovjek Jakovljević teško postradao, i u logoru, koji je, međutim, preživio, i kasnije, kad su ga »očistili« oni u koje je, slušajući u logoru njihove topove »preko Save«, povjerovao. Sav apsurd naše neprolazne prošlosti kao da se zrcali u njegovom usudu. Kakav joj je smisao? Uzeti stranu žrtve — ako već nemaš proročkog žara da bi pisao baš evanđelja, a ti uzmi kamenčić za spomenik; ili čuvaj one koji još postoje.

Mi smo pokušali nešto na stvari jednog transideološkog pogleda na prošlost koja nas pritišće (kao mòra, Karl Marx). Ako bi se o nekoj boji predstave moglo govoriti, ona nije ni crvena, niti je dakako crna — ona je, citirat ću Vilija Matulu (Uzvišeni u Brezovčevoj podjeli, ZeKaeM) — bijela kao mlijeko.

112

Ili kao sok iz stapke.

To smo nekako htjeli: Zamislimo livadu na Gradini, na desnoj obali Save, mjestu teških ustaških zločina. Zamislimo da livadu paraju i kopaju, kako bi u nju sakrili nešto iz čega ništa neće izrasti, čak ni uspomena, u kontekstu naređenog zaborava.

Livada misli svoje, i jako se čudi. Eto, pogledajmo na našu povijest pogledom jednog *snebljivog kukca* (Zoran Čubrilo kao Karla Kovačević na kraju ZeKaeMove predstave, hrvatska praiizvedba 3. 04. 2004.), ne dakako da bismo i sami postali kukci, već da bismo ostali ljudi.

S. Š.

Igor Mandić

Traćenje tisućljeća

(Dnevnički pabirci, 3.)

Krajem prosinca 003., ali kao i inače:

113

TESTOSTERONA & ADRENALINA...!

Svakidašnja, dugogodišnja jadikovka moje malenkosti, kao zazivanje iz kaveza vlastita tijela. Ali, kome upućena? Ne, valjda, nekome izvan mene samoga: ne mogu se tako moliti Bogu — kojemu se, tu i tamo, ipak obraćam, priznavajući da i *moj ateizam može povremeno upadati u krize!* — jer sâm izlučujem ono što i trošim, da bih mogao živjeti. Još da meni nema(m) sebe, ne znam kako bih izašao na kraj sa ovakvim potraživanjima. Tražim i neumjereno trošim barem testosteron & adrenalin: sve oko sebe *vidim samo pičkasto*, a na sve sam ostalo nabrušen! Samo da mi je toga svega još (i) više...

No, da se vratim nekakvoj, makar i šepavoj kronologiji u ispisivanju »friškoga« dnevnika i pabirčenju po starim tekama.

23. prosinca 003.

Jučer sam se podsjetio genijalne zajebancije **Slobodana Novaka**, na temu komunističkih »garnitura«, koje su se naizgled ravnodušno međusobno smjenjivale (vruga ravnodušno, klali su se međusobno za svaku funkciju i poziciju, hapsili jedni druge), ali čini mi se da je ipak došlo drukčije vrijeme, za koje se usudujem ponuditi jednu drukčiju metonimiju, a to je sadašnji *izostanak »trip-tiha«* kod predstavljanja novih ljudi na vlasti, pa zvali ih mi, svejedno, nekom novom »garniturom«.

Došlo neko takvo vrijeme, da nam osobe na vrhu naše vlasti mogu pokazati *samo svoje — portrete!* Pitat će se, pa što je u tome čudno? Evo što: naime, od 1945. g. do danas, praktički do ovih nedavnih izbora, svi koji su obnašali bilo koju funkciju na visokim mjestima, mogli su se pohvaliti s *fotografskim*

»triptihom«, naime uslikani u lijevom i desnom profilu, pa onda i *en face*. Nitko od takvih nije tajio ili skrivao svoj »triptih«, dapače, on je bio nešto kao *orden*, a riječ je o fotografijama koje se i kakve snimaju nakon uhićenja neke osobe, u svrhu pravljenja njena policijskog dosjea. Ni to nije bilo dovoljno, pa su nam se mnogi od takvih dodatno predočavali u svojem *zatvoreničkome odijelu i ruhu*, ovoj ili onoj mučeničkoj ili stvaralačkoj pozi. Pisano je o tome (a i moja je malenkost nešto pridonijela), kako su se kod nas na vlasti ustrajno zamjenjivale »zatvoreničke garniture«. Najprije su komunisti jedni druge rušili, pa bi skidali jedan »triptih«, a postavljali drugi (sve u istome duhu, pa sam, osobno, utoliko njihovo stratište iliti famozni Goli otok, kojega danas oplakuju i oni koji s njime nemaju nikakve veze, držao isključivo *unutarpartijskim obračunom!*). Trajalo je to sve do više ili manje voljkoga »silaska« komunističke »garniture« s vlasti. Sjećam se, ponovno, povodom »garnitura«, kako je svojevrremeno **Slobodan Novak**, takav metaforički pojam za skup pojedinačnih predmeta vezanih sličnošću (upotrebe ili pojavnosti) i tretiranih kao cjelina, još dodatno pojasnio udomaćenim pojmom »*escajga*«, kao kompletnoga pribora za jelo. Taj se pribor iznosi na stol, upotrebljava, potom se opere, obriše i pospremi za neku drugu priliku, ali ako se već hoće i može, dade se nabaviti i *neki novi »bešteki«*. Time je bila dobro i točno ironizirana laka i malne automatska smjenjivost pojedinih vladajućih »garnitura«, dok sve to u postokomunizmu nisu *zakomplicirali — izbori!* Nismo u početku imali sreće, jer su bili izabirani upravo oni koje su dojučerašnji vlasnici »triptiha« bili bacali u buturnice iliti hapsane. Naime, novoizabrani također su se dičili svojim starim »triptisima«, pa se činilo da je u Hrvatskoj to nekakvo *ukleto i vrzino kolo*: pa, dokle se će se na vlasti izmjenjivati oni koji su ili bili u zatvoru ili koji su druge u njih trpali?

Evo nama, sada, nove vlasti u kojoj, čini mi se, nema onih koji bi se mogli ponositi svojim sličicama s *lijevoga i desnoga profila, te en face* (odnosi se na Vladu, dok je u Saboru druga priča!). Tako lišeni jednoga groznoga iskustva — a utamničenje je strašno za bilo koga, posebno za sve »nevine«, koji su ikada toga dopali! — naši novoimenovani narodovoditelji mogu *mnogo čistijega obraza* svojatati svoje prerogative. Oni prije njih, ili su bili u zatvorima ili su bili nečiji, *makar i simbolički*, tamničari! Prva garnitura slobodnih ljudi izabrana iz slobode, prirodno će razmišljati bitno slobodnije od onih kojima su vidici nekada ranije bili zapriječeni zatvorskim rešetkama! Takvi su uvijek držali kako moraju *izravnati stare račune*, a to je pogubno djelovalo u ovome narodu ionako opterećenom negativnom povijesnom vizijom. Kad su ovome narodu na čelo dolazili *mračnjaci*, željni osвете, nije bilo lako ostati normalnim. Mnogi su takvi prethodnici naplaćivali »*nevinost*« koju su *izdali* kad je bilo najvažnije: recimo, kad se pod soc.–kom. režimom sudilo zbog nacionalizma, nijedan od takvih optuženika nije priznao da je kriv. Svi su izvrđavali slovu zakona dokazujući kako oni pojam nacionalizma shvaćaju bitno drukčije, što će reći da nisu imali što priznati. Kao takvi, »nevini« su odsjedili svoje i kad su izašli na slobodu, a pogotovo kad su došli na vlast, onda su se *hvalili svojim osudama*. Njihova

prevarena i izigrana nevinost postala je novom ideološkom osnovicom, na kojoj su svoja imanja sagradili ratni profiteri, dok je armija prognanih, izgubljenih, osakaćenih i nezaposlenih dugo, dugo zavijala u noć.

»Triptisi« su pometeni *s nacionalnoga oltara*, tako da više nema ikoga koji će se hvaliti kako su komunističke tamnice bile njegovi »univerziteti«. Taj komunistički slogan iz vremena kraljevske Jugoslavije, bio je obnovljen, u sličnome značenju, čak i u zatvorima **Titovske** države, u kontinuitetu *kazamata Lepoglave* (koju su oba režima podjednako eksploatirali)! Na ovu temu nameće mi se razgovor, što ga je s **Ugom Vlasisavljevićem**, sarajevskim profesorom i filozofom vodio **Rade Dragojević** (u »Zarezu«, od 18. prosinca). Vlasisavljević je autor knjige »*Lepoglava i univerziteti*. Ogled iz političke antropologije«, u kojoj razmatra funkciju spomenute hapsane, u kojoj su pojedinci robijali kao »narodne vode«, tako da je dolazilo do svojevrsne »reproprijacije, po kojoj je njihovo iskustvo ustvari bilo — iskustvo naroda«. Obrazujući se u zatvoru, kad su bili na dugogodišnjim robijama, vode su se tako obrazovale za narod i u ime njega, što ih je na relativnoj kasnijoj slobodi legitimiralo kao još više potvrđene vode. Vlasisavljević je, dalje u razgovoru dodao, kako je na primjeru Lepoglave analizirao cijelu Jugoslaviju, »kao jedan otok — ni na istoku, ni na zapadu.« To je bila svojevrsna »imaginarna topologija«, unutar koje nalazimo »arhipelašku situaciju«: Brijuni su — posvećeni otok, a Korčula sa svojom ljetnom školom je »filozofski otok«, dok je Goli otok, kao »najnemogućniji« bio, čak, »uto-pijsko mjesto«.

Ovaj *trootočni arhipelag* posebna je priča, a sada sam primjer naveo kao ilustraciju, da se iz zatvorskoga iskustva može mnogo naučiti, makar i posredno i naknadno. Zatvorska svetišta iščiljela su iz kolektivne memorije, za što je dovoljno da nitko na njih ne podsjeća. Vrijedno je, stoga, što su današnji novozabrani narodni predvoditelji na vlast došli *s fakulteta*, koji su bili *mučilišta njihova obrazovanja*. Tako mi sv. Bakalara — u ovim blagdanskim i prazničkim vremenima — ali sve mi bolje prija kad znam i vidim, da mi nitko s vlasti neće pred oči poturiti nekakav svoj »triptih«!

24. prosinca 003.

U ozračju *okobožične »ljige«* dok (mi) iz svih novina ispadaju opsežni, umetnuti prilozi (razne »blagdanske revije« i sl.), podozrivo, kao i inače, procjenjujem ovo novoprobudeno kršćanstvo u našem puku (u kojemu se prava vjera do danas nije pravo »primila«, ne uspijevajući nadjačati pogansku osnovicu), da bi me iz te sumnjičavosti djelomično trgnuo novopokrenuti »PULS«, luksuzno opremljeni mjesečnik u nakladi »Glasa Koncila«. Broj 2, za prosinac o. g., privukao me je na novinskome kiosku svojom naslovnicom: »*Božić u shopping kolici*«! Gospe moja, je li moguće da su i popovi shvatili u kojemu vremenu žive? Premda je, očito, kaptolske provenijencije (ne slučajno, o četrdesetoj obljetnici »Glasa Koncila«, 1963.–2003.), ova bi luksuzna revija trebala predočavati nekakav *medijski »aggiornamento«* Crkve u Hrvata, pa i ne znam prireduju

li je (uređuju zaista »popovi« ili samo »katolički novinari«? Sva su mi imena iz impressuma i ona suradnička slabo ili nikako poznata, ali taj je »Puls« tako lukavo ureden i moderno serviran, da bi lako mogao zavarati mnogoga naivnoga čitatelja, koji neće prokužiti da se ispod glatke površine ipak razabire vjerska propaganda. Većina njegovih kulturoloških tekstova (npr. »kritiziranje« loših iliti pseudobožićnih novoobičaja) jednako su tako mogli biti objavljeni bilo u kojem »svjetovnome« magazinu i da nije intervju tek s jednim (nad)biskupom, koji se zalaže za moderniji angažman Crkve u novim vremenima, umalo se ni po čemu ne bi reklo da je riječ o crkvenome glasilu. No, da ne bi previše uspjeli u takvom zakrinkavanju, *čast im spašava* tendenciozno »informirani« tekst o »duhovnoj medicini« iliti o tome kako »odlazak u crkvu koristi zdravlju« (napisao: **Zvonimir Despot**). Ne mogu sada ovdje recenzirati taj opsežni prikaz neuroreligijskih istraživanja i podataka (znakovito predvođenih liječnikom koji se zove dr. **Amen!**), pa tek sebi za memento prepisujem važnije stavke koji su, ionako, u tekstu »izvučeni«:

»Kod ljudi koji svaki dan mole ili čitaju Bibliju za 40 posto je manja vjerojatnost da će patiti od visokog tlaka u odnosu na one koji to ne čine.« (*Zanimljivo, a moja malenkost ima umjereni ili čak niski tlak, premda Bibliju samo povremeno uzimam u ruke, bilo iz citatoloških razloga, bilo onda kada moj ateizam zapadne u krizu. Hoće li to reći i da umjereni iliti povremeno čituckanje iliti listanje Biblije, također pomaže? Baš hvala i na ovome »placebo« učinku!*)

»Liječnici su zaključili da molitva utječe na smanjivanje osjećaja napetosti, smanjivanje razine kolesterola, poboljšano spavanje, smanjivanje tjeskobe i depresije, nestajanje glavobolja, opuštenije mišiće i duži životni vijek.« (*Gle, dosjetljivosti: molitva kao »dr. Amenova« dijetalna praksa!*)

»Stopa smrtnosti kod muškaraca koji pohađaju crkvu 25 posto je niža nego kod onih muškaraca koji ne odlaze u crkvu, a kod žena je stopa smrtnosti 35 posto niža.« (*Eh, ovo je već bezočna statistička muljaža, kojom se može »dokazati« štogod nas je volja. Recimo, »neka istraživanja« su dokazala, da duže žive oni koji se redovito jebu i/ili čak samo drkaju u starijim godinama i da im je životni staž zajamčeno duži nego kod onih koji — apstiniraju!*)

Itđ., pa Amen. Neće »Puls« dugo iz ovih ili onih razloga, a prirodno je da će se tradicionalnijim i utjecajnijim krugovima oko Kaptola učiniti »previše« modernim. Uostalom, kako i osobno *ne podnosim »moderne popove«, »Pulsova«* luksuzna sutana nije me zabljesnula, već me je opomenula na dodatni oprez.

Okobožićna »ljiga« ove je godine ionako nadmašila samu sebe, zapahnuvši sve medije do apsolutne zagušljivosti. *U prostraciji pred Kaptolom* novine su se pretrgle od nevjerojatne pobožnosti (sad su sve izašle kao trobrojevi, a nakon »laičkih« novogodišnjih dvobrojeva, vjerojatno će opet biti primorane na objavljivanje dvobrojeva o Bogojavljenju iliti na Sv. Tri kralja!), a televizijski nas je program dotukao u pojam svojim *nadriklerikalnim udvaranjem*, pa se pitam živim li uopće u svjetovnoj državi?!). Kako sâm ne umijem biti dovoljno ironičan spram ovakvog medijskoga štetočinstva, ovdje samo prepisujem fiktivni (ma je li, fiktivni?) televizijski program što ga je u duhu meni slične nevjerice sastavio urnebesno duhoviti tim iz »Feral Tribunea« (od 20. prosinca). Kažu

oni, kako »Fra **Litre Puvalo**, kandidat hrvatske Biskupske konferencije za mjesto ravnatelja hrvatskih televizija«, ovako »javnosti predočava svoju programsku shemu: »Prisavlje ti navješćujem!«

06.30 Dobro jutro, Hrvatska biskupska konferencija!

mozaična molitveno-zabavna emisija (Thompson piva, Jezerinac moli — komuniste zorom srce boli)

08.30 Osvjedočeni prijatelji

(1/13) humanistička serija o kako joj i samo ime kaže osvjedočenim prijateljima Lijepa Naše — u prvom nastavku ide prva epizoda o našomu Svetomu Ocu Ivanu Pavlu Drugomu

09.25 Opus Dei

emisija klasične glazbe

10.10 Kupus Dei

emisija za poljodjelce

10.30 Vjeroučiteljev čudesni dodir

obrazovna emisija za djecu a može i mladež ako nema ništa mlade

11.00 Djeca raja

animir-film za vjeroučitelje

12.00 Zajedno smo slađi

program za djecu i mladomisnike

13.00 Pater Noster u krevetu

program za nemoćne i umočne

14.00 Vijesti

uključujemo se u program HTVatikana

14.15 Po župama i gorama

glazbena emisija s pjesmama iz Domovinskog rata

15.00 Celibat te gleda

reality show

16.20 Župska panorama

mozaična emisija s obiljem vijesti iz pastoralnog života naših

župa u domovini i dijaspori

18.00 Pop-velikani: Joseph Ratzinger

dokumentarno-zabavna serija

18.45 Missa Croatica

izbor najdojmljivijih propovijedi dana

19.30 Dnevnik

uključujemo se u program Croatian Catholic Network

20.00 Tko želi biti milijunaš

i pritom ući u Kraljevstvo Nebesko lakše no što će deva proći kroz ušicu igle isповједni kviz

21.15 Dozvolite da se preobratimo

program za gluhe kod ušiju i slijepe kod očiju

22.00 Kodak

cjelovečerni film fra Šimuna Šite Čorića

23.45 Časna, dajder daljinski

kontakt-emisija

117

09.30 Lijepom našom: Široki Brijeg

putopisna emisija

10.15 Crno-bijelo u boji: Mir i dobro (14/295)

reprizni program

11.00 Katolički TV kalendar

11.15 Lijepom našom: Sveta Gera

futuristička emisija

12.00 Hrvatske katoličke misije: Paragvaj

hrvatska katolička emisija

13.45 Duhovni izazovi

emisija o ekstremnim duhovnim disciplinama

15.00 Celibat te i tute gleda,

nemoš uteć nikako! reality show

16.20 Kruh naš svagdanji

gastro show

18.05 Volim te, buddhalo mala!

ekumenski program

19.30 Glazbena TV: Zapivaj misu, ribaru stari...

spotovi

20.00 Gvardijan 16

politički magazin

21.55 Pola ure hortikulture

emisija za njegovanje i

uzgoj naše muslimanske braće	ostaloga dnevnog utrška	23.45 Časna, kvragu i daljinski odjavna kmica
22.25 Poslovni klub zbrajanje lemozine i	23.00 Vrijeme je za jazz emisija o vremenskim nepogodama	
	na serija o najvećim promicateljima vjere	završna večer (sudjeluju: Bach, Pergolesi, Palestrina i Žanko)
08.00 Obnova Kids koloplet crkvića	13.45 Goli fratar emisija za sladokusce	21.00 Dva u krevet no-talk show (voditelj: don Anto Baković)
12.00 Veselje ti navješćujem: Hernán Cortez (7/545) znanstveno-popular-	15.20 Bitka na Neretvi ciklus Film noir	23.45 Časna, đavlu i ti i daljinski, vidiš da imadem gosta! odjavna dvojica
	17.50 Križić-križić igra za najmlađe	
	18.00 History Super Nova Music Talents	

118

Ma kakva ironija, kakvi bakračići? Točno je tako i bilo, jamčim, svojim sam očima gledao: fra **Litre Puvalo** već se, ionako, odavno uvukao u HTV (pa, tko bi drugi, ako ne on, omogućio pateru **T. T.** da za vrijeme prijenosa mise na Bleiburgu, umjesto korektnoga reporterskoga komentiranja čita tekst o tim događajima, ali kao verziju iz pera ovještaloga ustaše vlč. **V. Cecelje!**?). Inače, smisao Božića za mene je *iščilio* još s ranim djetinjstvom (a, je li u tim godinama mogao imati koji »smisao«, a ne biti samo običaj iliti ritual?), pa se ni ove godine ništa obiteljski ne prenavljamo, osim što moja neizbježan **S.-a**, kao i uvijek, priprema bakalar. Bilo ga je i »na crveno« (na brudet) i »na bijelo« i »kao krema«, što mi je opravdalo i koju čašu crvenog vina (Merlot-Caberbet, **J. P. Cheneta**, barrique iz 001. g.) No, odličan ukus bakalara od ručka (pa, nisam valjda dužan čekati večeru, kako bih ga blagovao?), pokvarila mi je šetnja do katedrale. »Jaslice« na koje sam tamo naišao, prava su sprdnja i s vjetrovom i s ukusom, a posve u nesrazmjeru s moćnom Crkvom koja stoji iza njih. Na nekoliko četvornih metara nasute zemlje nabijene su nekakve daščane kulisice, koje bi trebale predočavati poprište Isusova rođenja. O, Gospe moja gipsana/sadrena/obojena/ nafrakana, zar je ovaj neukusni aranžman dostojan epohalna događaja. Ne kažem da se Crkva trebala rasipati parama, pa sagraditi nešto veleljepno, ma koliko za prolaznu prigodu, ali ako nisu u to htjeli trošiti, zašto su onda pred Sv. Obitelj *podmetnuli nekakav škaf/načve* za ubacivanje milodara? Dok su ljudski likovi prikazani u obliku lutaka (drvenih, sadrenih, plastičnih?), dotle su oko njih razmjestili nekoliko »pravih« životinja (kravu, ovce, magarca). Tako su se »jaslice« pretvorile u nešto kao priručni, mali zoološki vrt usred grada i pred katedralom. Koliko sam čuo, roditelji su djeci, pri obilasku od par koračaja, više objašnjavali koja je koja životinja, nego što bi se bili trudili protumačiti im »pravi« smisao ovoga uprizorenja. Raskoš je za crkvenu

unutrašnjost, a prema vani, »*gledajte, narode, kako smo skromni!*« pa, tko im vjeruje, neka mu bude.

25. prosinca 003.

Čitav smo dan u strepnji, jer očekujemo naše iz Basela (kćerku i zeta), koji su prethodno, za Badnjak, svratili i boravili u Heidelbergu kod naše prije (zetove majke), a kako putuju automobilom, očekivanje nam čupa živce. No, kako je trebalo i pretpostaviti, evo ih oko 17 sati, ruku punih darova, da se raznježiš... Sentimentalnu priču o susretu s »našom malom« (vruga, malom, već je odavno odrasla, a k tome je i udana, zaposlena na Seminaru za slavističku filozofiju u Zürichu i mogla bi mi u mnogim pitanjima držati lekcije, no, svejedno...), odmah cenzuriram, tj. križam, a zapisujem samo jednu potankost. Naime, osim darova trajne vrijednosti, s kojima nam redovito podižu standard i kvalitetu kućanstva i ove su godine naši donijeli ukusna, potrošna dobra. Tako se, navečer, častimo *strazburškom pačjom jetrom* (čitavi komadi u želeu), posluženom na prepečencu..., pa mi je žao što zeta moram razočarati kako je ta luksuzna delicija odnedavno i ovdje dostupna. Ali kao »*coup de théâtre*« on nam tada nudi nešto novo za svečanu trpezu, naime prilog, koji se u Alsaceu poslužuje uz pačju jetru: to je »*Gelée au Gewurztraminer*« (dakle, doslovno, žele od slatkoga traminca)! Taj žele — iliti žaladija/želadija, odnosno hladetina, drhtalica, mrzletina — zaista je nešto fenomenalno i bio je prava poanta zajedničke večere. Uvijek se još nešto može naučiti, posebno od mladih, koji su, k tome, znali donijeti i posebnu kapljicu (»*Gewurztraminer*« iz Alsacea, od **Richarda Ebelmanna** i to »*Grand cru*« iz 1998.!!)

119

Krajem prosinca 003., ali kao i inače

Povlačim se u svoj brlog iliti radni sobičak, jer me čeka hrpa nepročitanih iliti nedočitanih knjiga, kao i gomila bilježnica/teka, kojekako neuredno ispisanih proteklih desetljeća (kao suvišni trud, kao alibi za mnoge *propuštene ili odgođene inicijative*, kao nadomjestak pravoga rada, a što mi povremeno može poslužiti tek kao putovanje kroz vrijeme moje beznačajnosti). Dok je u našoj kuhinjici situacija doslovno zakuhana ili zahuktana (prisjećam se da sam nedavno pisao o tome kako je i zašto ova metonimija »*zahuktavanja*« svega i bilo čega, preživjela iz *mehaničkoga doba* moderne civilizacije i da se danas prirodno upotrebljava, kao da su lokomotive još *na čelu društvenog napretka!*?) i dok mi zet u dnevnoj sobi na sav glas prati »svoje« fantazijeke/SF televizijske emisije (premda prvorazredni znanstvenik, doktor biologije/zoologije, prof. anatomije, suradnik u projektima na prestižnom ciriškome institutu, taj div od muškarca ima blagu, gotovo djetinju ćud, pa ga svi stalno zadirkujemo zbog njegove ovisnosti o »infantilnim« emisijama, što on s lakoćom pobija), ova je moja, *napokon stečena sobica* jedina mirna oaza. Vještičja kuhinja radi punom parom,

jer je **S.-a** odlučila za naše svaki dan posebno i nešto drugo kuhati, a »naša mala« joj asistira i gleda, upija nove lekcije (uostalom, otkako se udala, usavršila se u kuharstvu sve i samo na osnovi naše »Bračne kuhinje«, što je za ovu knjigu najbolja preporuka: u Heidelbergu — gdje su najprije živjeli — pa potom u Baselu, gosti su u njihovoj kući opetovano oduševljeni *mediteransko-međunarodno-modernom-»mandičevskom«* kuhinjom koju im ona prezentira!).

No, premda intenzivno »gutam« knjige već, evo, pola stoljeća, dobro znam da još nisam pročitao ni milijunti dio svjetske biblioteke, koja me očekuje. Za sada, na radnome mi je stolu naslagana hrpa, bilo slučajno pristiglih novih knjiga od bezbrojnih nakladnika, koji su se kod nas namnožili (a neki nisu ni svjesni da odavno ne objavljujem književne kritike, no sveudilj mi svoja izdanja preporučuju, jer »bilo bi im drago, ako bih...«; žalim slučaj, ali sve su mi knjige dobrodošle), bilo onih koje sam tu i tamo povadio iz svoje biblioteke ne bi li se njima poslužio. Idem redom, u nemoći da savladam nered u mislima...

Jacques Derrida: »*Sablasti Marxa — Stanje duga, rad — tugovanja i nova Internacionala*« (prev. s francuskog **Srdan Rahelić**; Hrvatska sveučilišna naklada; Zagreb, 2002.)

Tek sam nedavno nabavio ovu knjigu — dakle, relativno kasno za ažurnost kojom se inače dičim — ali dovoljno na vrijeme da shvatim kako će mi biti potrebno mnogo vremena da je uopće shvatim. Otrprve me osvaja — dakle, na prvom iliti najnižem pragu koji može prijeći moje nedostatno filozofsko obrazovanje — iznimno originalna analogija koju Derrida uspostavlja između **Marxa** (tj. famoznog »Manifesta...«) i **Shakespearea** (možda još slavnijega i famoznijega »Hamleta«). Duh tu ulazi na scenu, »duh marksizma« u razobličavanju »duha«, koji nije tek *utvara* za plašenje dječice, već je »*bauk*« za svjetski kapitalizam ili »*sablast*« koja nestaje, ali se i vraća (ovu razliku i/ili jednakost između »*bauka*« i »*sablasti*« zahvaljujemo najprije starijem prijevodu **Moše Pijade**, kod kojega je »*bauk komunizma*« onaj koji »*kruži*«, a »*sablast*« ga zamjenjuje u redakciji prijevoda **Borisa Budena**). I u »Hamletu« i u »Manifestu« otrprve se pojavljuje sablast: »Ah, **Marxova** ljubav prema **Shakespeareu!**«, gotovo udivljeno kliče **Derrida** i dalje piše:

»*Ono što se u 'Manifestu' odmah pokazuje jest sablast, taj prvi očinski lik, koliko moćan toliko i nestvaran, halucinacija ili simulakrum, lik virtualno učinkovitiji od onoga što nazivamo živim prisustvom...« (...)* »*Ali on, čija je to sablast bila, komunizam, on pak po definiciji nije bio tu« (Derrida se referira na 1848. g. kad je prva Internacionala morala ostati gotovo tajnom.) Njega se bojalo kao komunizma koji će doći. On se već prilično davno najavio pod tim imenom, ali još nije bio tu. To je samo sablast, činilo se kao da kažu ti saveznici stare Europe kako bi sami sebe ohrabрили: pod uvjetom da on u budućnosti ne postane stvarna zbilja, doista prisutna, manifestna, a ne tajna« (...)* »*Bila je to samo sablast, čujemo danas posvuda, iluzija, fantazma ili fantom. Još uvijek zabrinuti uzdah olakšanja: napravimo tako da se ona u budućnosti ne vrati! U biti sablast jest budućnost, ona uvijek tek treba doći, ona se predstavlja samo kao ono što bi moglo doći ili vratiti se: u budućnosti, govore su sile stare Europe u prošlom stoljeću, ona se ne smije inkarnirati. Ni u javnosti, ni u tajnosti. U budućnosti, čujemo danas posvuda, ona se ne smije re-inkarnirati: ne smijemo je pustiti da se vrati jer je prošla...«*

Od »Hamleta« Marx se obraća »Timonu Atenjaninu« upućuje nas Derrida, da bi uz pomoć Shakespearea (kako su ovo kongenijalne analogije!) govorio o »dezinkarnaciji« novca. Kako ne poznajemo dovoljno marksističku literaturu, nije mi poznato je li tko do sada na ovaj način uvažavao Marxove literarne citate. *Analogije* su naprosto zabljeskujuće, pa se čini kao da »nije ništa lakše« nego do Marxa doći prilazeći mu sa Shakespeareove strane, samo što se toga trebalo dosjetiti. Tu, već za moje čitanje nastupaju poteškoće, premda se, očaran, pokušavam i dalje probijati. Shvatio sam nešto o polemici s **Fukuyami-nom** »neo-evandeoskom retorikom« (napokon sam protiv ovoga dobio valjane argumente), a iz Derridina opisa Marxove političke svade sa **Stirnerom** (sve à propos »fantoma«), naučio sam više nego godinama iščitavajući navodno relevantne udžbenike (ali skromno sebi sugerirajući da je Marx sa Stirnerom ostao neriješeno, premda ovakav stav sigurno ne bih mogao obraniti pred kojom filozofskom komisijom). Ukratko, ako je to moguće, ispunjava me ova knjiga zadovoljstvom, što je jedan mudrac (**J. D.**) odlučno kazao kako »nema budućnosti bez **Marxa**. Bez sjećanja na Marxa i njegovo nasljeđe: u svakom slučaju, određenog Marxa, njegova genija i barem jednog od njegovih duhova...: jer,... postoji više od jednog, mora postojati više od jednog! Dakako, **Derrida**, se očituje kao jedan od onih koji su se doista suprotstavljali stvarnom »marksizmu« ili »komunizmu«..., ali koji to »nikada nisu radili na temelju konzervativnih ili reakcionarnih pobuda, pa čak ni s pozicija umjerene ili republikanske desnice.« Utoliko bolje, samo što ja moram ovu knjigu još deset puta pročitati red po red, ne bih li sredio nered u svojim mislima. Ne pada mi ovo slučajno na pamet: dok besposličim u svojem brlogu, premećući kojekakve bilježnice, povadene iz kutija, ormara, ladica..., dotle nailazim i na nekakve svoje stare zapise, iz vremena dok su me držale *neobjašnjive anti-komunističke huje* (vraga »neobjašnjive«: onda sam za sebe bio posve u pravu), pa me Derrida upućuje u pravom smjeru...

Slavoj Žižek: »*Repeating Lenin*« (izd. Arkzin; Zagreb, 2001.)

Nije (mi) bilo dosta ponavljati Marxa, nego se sada nudi ponavljački kratki kurs iz lenjinizma. Stvarno, je li to moguće, pita se i sâm Žižek (kojega jedva razumijem u korektnom prijevodu na hrvatski, a sad ga moram studirati na engleskome), »Marx je O. K. čak i na Wall Streetu«, toliko su ga posvojili da su ga ugurali i u »kulturološke studije« (baš bi me zanimalo, je li i kod nas, gdje se od nedavno dičimo ovako pompezno nazvanim studijem, što su ga izmislili oni koji u *kulturološkoj tekstualnosti ni traga* ostavili nisu!), ali »**Lenjin**, sigurno se šalite!?!«

Vraga, **Žižek** se (nikada) ne šali i ni od koga ne traži »povratak **Lenjinu**« (koji je mrtav, dakako). Naprotiv »ponavljati Lenjina« znači razlikovati između onog što je Lenjin stvarno uradio i polja mogućnosti koja je otvorio, napetost u Lenjinu između onoga što je stvarno uradio i druge dimenzije, što je bilo »u

Lenjinu više nego Lenjin sâm«. Ponavljati Lenjina je ponavljati ne što je Lenjin napravio, nego što je propustio napraviti, njegove promašene prilike.« Kao fenomenalni verbalistički žongler, enciklopedijskoga znanja, Žižek se poigrava sa svim (pseudo)marksističkim klišejima, pogotovo s njihovom kritikom, tako dekonstruirajući svaku teoriju, da je napokon njegova ironija — u pravu. Nažalost, ovaj briljantni pamflet objavljen prigodom 153. obljetnice »Komunističkoga manifesta« logično je (?) u Hrvatskoj ostao jedva primijećen: ponavljat ćemo još jedanput, a »ponavljači« na jebu ništa, ni ikoga, već samo odlikaši!

* * *

Kako su se ove dvije »srodne« knjige našle na vrhu hrpe knjiga, koje sam trenutno nagomilavao, to je razumljivo samo onima koji se na sličan način bave s knjigama. *Instinktom profesionalna čitača, knjige* se naprosto sortira po srodnosti/sličnosti — bez bibliotekarskih namjera — tako da se jednom nađu pri ruci. Među knjigama ima čak nekakve privlačnosti, s onu stranu vlasnikova htijenja i namjera, pa se one združuju, nudeći kojiput čudesne koincidencije. Da, samo što je to potrebno izraziti/predočiti u kojem relevantnom, zanimljivom i čistom tekstu, a da se unutrašnja struktura obrazovanja ne prozire kao nametljivi skelet, nego da sve teče prirodno. Utvaram sebi — a ovo je najbolje i jedino mjesto na kojemu *se mogu nekažnjeno hvaliti* — da to već godinama postizavam u svojim kolumnama, recimo »zreloga« perioda (tj. od 1998. g. u »Vjesniku«, svake subote, najprije kao »Hitna služba«, a potom pod egidom »Uz dlaku«). Naime, »jedna ideja, dva primjera, tri kartice« glasoviti naputak **A. Camusa** dat za ovakvo pisanje, trajno mi stoji pred očima. Kolumna mora imati koju pobudnu, svakako i polemičku polaznu ideju (sročenu na osnovi kojega aktualnoga i stvarnoga društveno-političkoga ili idejno kulturološkoga problema), a treba je »ilustrirati« iliti poduprijeti s kakvim pametnim primjerima (tu intervenira obrazovanje), ali nadasve valja težiti i znati sve to dobro napisati, po mogućnosti s kakvim duhovitim uvodom i ironičnom poantom. Te visoke standarde, koje sam sebi zadao, ponekad postizem (utvaram sebi), nastojeći svaki takav tekst »literarizirati«, barem stilom znatno iznad novinskoga (utoliko i složenim za priprostije čitatelje, koji mi znaju predbaciti kako me »ništa ne razumiju«...), možda ponekad suviše »poučne« intonacije (to su svi oni točno registrirani citati, ponekad i u originalu na stranim jezicima, kao i obavezno navedene godine rođenja i smrti, ako citiram neko poznato ime: sve to naši *navudreni jedvanapolapečeninovoskladani* »kolumnisti« odbacuju, ne zbog preziranja, nego zbog pomanjkanja znanja i obrazovanosti, pa onda smo mi »kolege«, ako i toliko!). No, sad sam već prekardašio, a znam da me malo tko »prati« (za razliku od mene, koji pratim gotovo doslovno sve koji se oglašavaju u javnome prostoru) i ne želim se izvrđavati da je to zbog »slabe« čitavnosti »Vjesnika« (već godinama moje jedine tribine). Svemu i svakome ima vrijeme: *radi svoj posao i ne očekuj aplauz*, kako kaže stara engleska poslovice. Moj je posao, trenutno, »voditi« lektiru.

Ponovno kao da su se poklopile naredne dvije knjige s rečene hrpe, ali nije namjerno, već stjecajem pukih slučajnosti.

Srećko Lipovčan: »*Mladi Ujević, politički angažman i rana proza (1909.–1919.)*«, izd. »Književni krug«, Split, 2002.

Nadušak sam pročitao ovu dragocjenu knjižicu, zapravo Lipovčanovu doktorsku disertaciju! Jer, **Tin** je kao prozni pisac — esejist, feljtonist, polemičar — zapravo moja trajna opsesija. Davnih sam godina pisao o potrebi revaloriziranja toga dijela njegova opusa, iz bilo kojega životnoga perioda, malne svakodneвно ponirući u neke sveske njegovih Sabranih djela (u nakladi »Znanja«; 1963.–1967.), uživajući u Tinovu stilu, ali učeći iz njegovih eseja i kolacionirajući mnoge važne podatke, imena i citate. Pisao sam to, ovlažno, očito, dok sam argatovao u nekadašnjem »Vjesniku« (pa je i to ostalo nezamijećeno), ističući **Ujevićevu** modernost koja nam do danas može davati lekcije. S te očaranosti, toliko sam radoznalije prigrlilo Lipovčanovo minuciozno pretraživanje Tinove mladenačke biografije i ranih radova: naravno, Ujević do danas vuče negativne posljedice svojega mladenačkoga jugo–angažmana, mislim, neopravdano i posve suvišno. Dapače, ponešto poznavajući taj njegov raniji period, imao sam ga rado kao uzor, a posebno mi je sada drago s kojim je taktom Lipovčan ispitao sve njegove »zablude«. Pravi je trijumf njegove povijesno i književnoznanstvene metode što, ni zbog kakvih idejnih »skretanja«, Tin ni za crticu nije umanjen, dapače, sada kad sam mnogo toga doznao, Tin (za mene) sjaji još i više. Iznenadio me je Lipovčan fantastičnom akribijom, ali što je najvažnije, njegov se rad može čitati »s guštom«, kao prava proza!

Niko Bartulović: »*Glas iz gorućeg grma*« (iz. SKD »Prosvjeta«, Zagreb, 2003.)

S one strane nepoznata groba i neodređenoga datuma smrti (do danas se pogrešno navodi da je poginuo s četnicima i dakle u njihovim formacijama, a »u jesen 1943.«, dok novija saznanja govore da je likvidiran od strane nekog pokretnog/prijekoga partizanskoga suda, veljače/ožujka 1945., na sprovođenju iz Zadra u Zagreb), javlja se ponovljenim izdanjem knjiga još jednog odbačenog/zanemarenoga hrvatskoga književnika. Niko Bartulović iz Staroga Grada na Hvaru (23. XII. 1890.) otpisan je kao književna činjenica iz korpusa naše književnosti i strpan među »minorese«, a sve zahvaljujući svojem *jugoslavenstvu*. Prema nepravednome aršinu političkih ocjenjivanja i njegov jedini, za života objavljeni, značajniji roman »Na prelomu« (Beograd, 1929.) — koji je sada ovdje preobjavljen, a uz dodani drugi svezak zamišljene trilogije preimenovan prema, čini se, izvornoj piševoj ideji, kao »Glas iz gorućeg grma« — bio je od naših književnih povjesničara čitan, na brzinu i ovlažno (među onima koji ga barem spominju, kao što ga nema kod **Frangeša, Jelčića** i **S. P. Novaka!**?), pa će, tako, za **K. Nemeca** (»Povijest hrvatskog romana, od 1900. do 1945. g.«;

»Znanje«, 1998.) taj roman jedne generacije, koji je htio »analizirati njezine temperamente i nervoze, politička i nacionalna raspoloženja«, na kraju pokazati »neusklađenost između autorovih intencija i ostvarenja...: rezultat je Bartulovićeva tekstualna rada tek razvučena i dosadna malogradanska kronika«. Da je više htio, nego mogao, to se može reći za Bartulovićev roman, ali meni osobno njegova kronika nipošto nije dosadna. Možda zbog pristranosti, jer poznajem lokalitete o kojima detaljno piše **Bartulović** (Stari Grad i Hvar, Jelsa, Split...), s radoznalošću sam tražio sličnosti/razlike na istim mjestima s početka 20. stoljeća (kad se po njima mota Bartulovićev alter ego) i sredine istoga, kad ih je *moja malenkost* upoznivala (vidi vruga: pa nije mi potrebno u dnevničkim bilješkama upotrebljavati tu »retoričku figuru« *skromnosti*, kao što je »parvitas«, »mediocritas«, »nullitas mea«..., kad sam je već dosta istrošio u javnosti, zarazivši njome čitav dodanašnji prostor od Triglava do Đevdelije, a sve zahvaljujući »Notesu« iz VUS-a... ali, evo, kao da je navika jača od svijesti kome se obraćam!?). Također je točno, da je Bartulovićev izričaj dosta slab u opisivanju romantičarsko-sentimentalnih situacija, no u njegovom tekstu preteže i time mu težinu daje, strastven i zauzet opis *idejno-političkih previranja* na hrvatskome Jugu, tj. u Dalmaciji početkom 20. stoljeća. Izuzetno je intrigatno njegovo (protagonistovo) druženje s **Tinom Ujevićem** i **Vladimirom Čerinom** u najuzarenijoj fazi njihova jugo-unitarističkoga djelovanja (pa me čudi kako se N. Bartulović nije našao barem spomenut kod **Lipovčana**!?), jer o tome, iz prve ruke, ali romansirano (dakle, možda i literarno »nadograđeno«), nema drugih i boljih izvora. I dalje, Bartulovićevo putešestvije od Staroga Grada, preko Splita, do Zagreba i onda Praga i Beograda, uvlači u priču mnoštvo likova »iz lektire« (književne, društvene i povijesne), pa je sve to skupa više nego zanimljivo. Susreti s nekadašnjim protagonistima hrvatske, srpske i češke javne scene (od **Oscara Tartaglie** do **Milana Marjanovića**, od **Frana Supila** do **Jovana Skerlića** i... čak... **Gavrila Principa**!), prvorazredno su štivo, kao napeći politički »krimić«, utoliko intrigantniji što je sve autentično (ne znam, zapravo je li »sve«, to bi trebao provjeriti jedan znanstvenik kalibra **S. Lipovčana**). Uglavnom, da se više ne opterećujem, ali **Bartulović** je vraćen u (potencijalnu) čitalačku orbitu, jer uza sve mane, njegova proza nadilazi puko kroničarenje (uostalom: što ima nepovoljnoga u idejnome tematiziranju jedne generacije, a slični nam radovi o mnogima i te kako nedostaju).

Renato Baretić: »*Osmi povjerenik*«, AGM, Zagreb, 2003.

Jedno od malobrojnih pripovjedačkih djela novijih hrvatskih pisaca (R. B. je rođen 1963. g.) koje sam pročitao natenane, s guštom i »od šuba«, ne ispuštajući ga danonoćno iz ruku. Duhovitom domislicom, Baretić je jednoga našega »jupija« bacio među 'urođenike' na neki izmaštani dalmatinski otok (meni tako prepoznatljiv, u sintezi mnogih oznaka, što ih desetljećima sakupljam između naklonosti i odbojnosti koje gajim prema sličnim utočištima/čistilištima) i natjerao ga, kao i čitatelja, da se sabere/sredi. Vješta jezična preplitanja čine ovu prozu vježbalištem za marna čitatelja, ali što je najbolje, Baretić je solidno

izgradio romanesknu strukturu (što našim mladim pripovjedačima inače teško ide), sve u svemu — sjajna stvar!

Siniša Vuković: »Uzimanje mjere«, književne kritike; vlastita naklada, Split, 2003.

Evo, još se jedan mladi naivac (S. V. je rođen 1973. g.!) žuri staviti svoju *glavu na panj* književne kritike, odnosno, riskirajući podijeliti onu sudbinu koja čeka ama baš sve zauzete u tome poslu. Ovo »naivac«, kažem kao kompliment, sudeći prema junoškoj ambiciji da se bude svestrani kritičar, sve dok polet i krila ne splasnu. Utoliko bolje i *u korist vlastite štete!* Kao kritičar, Vuković je »friška« pojava: od dvjestotinjak napisanih/objavljenih i kojekud rasutih recenzija, iz vremena 1998.–2001. g., ovdje ih je preobjavio 115 i sam zadovoljan tom »zavidnom brojkom«. Ambicija mu je bila predočiti »svojevrstu kroniku literarnih zbivanja na prijelazu stoljeća« i to tako da »registrira svaku iole značajniju knjigu navedenog razdoblja«. S podjednakim žarom i marom on se potrudio *sve »pratiti«* (tf, nismo li mi kritičari, tek »suputnici«?), pa je i kritike žanrovski odijelio po poglavljima: »poezija«, »proza i drama«, »publicistika i teorija« i »rječnici«. Odnekuda mi je i nekako *poznata ova ambicija*, da mladi kritičar »rukne« u književne krugove i to baš kao *totalni kritičar svega i svačega*. Zaista, pa zar se i sâm nisam bio usudio nešto slično napraviti i vidi me sada, tko sam, gdje sam i što sam? Moja prva knjiga »Uz dlaku« (književne kritike 1965.–70.), naklada »Mladost«, Zagreb, 1971.; bila je čak i bombastično najavljivana, recimo, posredovanjem letaka/listića na raznobojnim papirima (sâm sam to bio sugerirao uredniku **Otu Šolcu** i nakladniku **Branku Juričeviću**), ali sam i sâm dijelio te letkiće po svim zagrebačkim novinskim kioscima!), na kojima je pisalo između ostaloga: »Prva knjiga jedinog hrvatskog književnog kritičara koji je posljednjih 5 godina pratio cjelokupnu književnu produkciju u Hrvatskoj« (po poglavljima u knjizi: »poezija«, »pripovjedačka proza«, »kritička proza i antologije«). Zato kažem, evo još jednog naivca koji će podijeliti skupnu kritičarsku sudbinu. Ne uspoređujem ni vremena, ni osobe, ali da se neke pojave i *ambicije/naivnosti periodično ponavljaju* to je očito i neizbježno. Dakle, kao nekad i kod mene, **Vukoviću** temeljitost ide na uštrb svestranosti, dubina na račun strastvenosti, teoretičnost od žurbe ne dolazi do riječi, kritičnost ponekad kleca pred renomeom, strogo ocjenjivanje zanemaruje se u prilog *rada za stvar (hrvatske) književnosti...* Što još mogu loše reći o sebi, a ne pripisati mladem kritičaru? Barem ja znam koliko je ovo *samozatajan* posao i trud, kod njega još s posebno otežavajućom okolnošću, što nema jednu i trajnu tribinu za objavljivanje (kao što sam ja imao u »Vjesniku«, u kojemu sam bio zaposlen kao književni kritičar, što je bio i ostao osamljen slučaj kod nas!), već se mora snalaziti kojekako, objavljujući gdje god stigne. Takva formalna raspršenost tekstova ne pogoduje *uvježbavanju jedinstvenoga* kritičareva stila, na kojemu Vuković mora još poraditi, da bi izbjegao konvencionalnosti. Treba mu i oštine, ostrašćenosti i jačih kriterija (ne stižem provjeriti, ima li u njegovoj knjizi ma i jedna negativna kritika!?), no, ipak je riječ tek o mladiću koji svoju

prvu knjigu (kritika) nudi na ogled. Dakako, da će moj zaključak biti pozitivan, pa ipak je **Vuković** o nekolikim knjižicama moje malenkosti (evo, opet mene?) objavio pozitivne kritike!

Cristina Moles Kaupp: »Vruće stvari, erotična kuharica« (prev. **Milka Car Prijić**; AGM, Zagreb, 2004.)

126

Ova mi je knjižica pristigla u pretpraznične dane, vjerojatno kao znak, od strane urednika, da još računaju na moja *eros* »gastro-pisma«. Ali i kad bih imao gdje, ne znam što bih se trudio reklamirati knjižicu kakvu sam i sâm odavno sročio (predavši jednom nakladniku svoj »*Seksi gastro-art*«, ali kako tada još nije bila osjetna pomodna plima sličnih tekstova, rukopis je ostao neobjavljen: vraga, »rukopis«, bili su to *istrišci* jedne moje *kolumne* objavljivane u nekom iščezlome listiću, još iz vremena dok sam radio u »Romanima i stripovima«, svojevrsnoj »*podzemnoj*« i »*pod-kultnoj*« redakciji, još u sklopu izdišućega gigantosaurusa »Vjesnika«). O *navodno erektivnim* (što se tiče muškaraca) i za *pičku-vlaženje-jela/receptima* sve mi je poznato i ništa od toga nije istinito. Točno je da »ljubav ide kroz želudac«, ali to je ključ samo za dugotrajno-strasnu vezu — koja se obično pretvara u dugotrajno-bračnu otupjelost — ali da ćemo nekoga, bilo koga, naprečac, iznenada ili tek nekom prilikom, »samo« s kuhanjem dovesti, baciti, zavesti u krevet *to su* — *bajke*. Navodna »afrodizijačka« jela i sastojci, u načelu, dobro dolaze onima kojima već dobro stoji kurac ili koje su se voljne dati pojebati, a sve je ostalo tek *izvještačenost*, u kojoj je hvale vrijedno barem to, da bilo koga natjera na *ozbiljno bavljenje* u kuhinji. Nažalost, gđa **Cristina** ovdje je servirala tek petnaestak stranica autorskoga teksta, na svoju naslovnu temu, a to je malo za tekstualnoga oblapornika i pohotnika kakvim se vidim. Ostalo su više-manje korektne recepture, meni uglavnom poznate i koje, kombinirane, mogu dati ideje za poneki zgodni jelovnik, ali treba znati da *međusobno* »*napaljeni*« žena i muškarac *prije* trebaju jedno drugoga *izjebati*, a tek se onda *prepustiti* »afrodizijačkom« *kulinarstvu* (tko ovo ne zna ili misli suprotno-taj/ta je naivac/naivka koji nikada nisu osjetili *pravi jebozov*, zbog kojega se sve prekoračuje i ostavlja po strani).

* * *

No, dosta mi je »vodenja« lektire, što ionako nisam radio od nižih razreda gimnazije (kad sam prof. **Krešića** odobrovoljavao svojim svestranim čitanjem). Vještičja kuhinja i dalje radi, a mic po mic, ručak po ručak, večera po večera i eto stiže (nam) i Silvestrovo.

31. prosinca 003.

»Stara« godina: a, što ćemo slaviti? **S.-a** i ja nemamo se tko zna čemu veseliti, pa nam je svejedno, a »naši mladi« još imaju perspektive, pa unose malo žara. Da se ne bismo pretrgli od kuhanja, sve jednostavno (ma, vraga): pečena patka s mlincima, ja sam doduše inzistirao na fazanu (pa imamo oboje), uz francusku

salatu (neizbježnu) i onda »zapečeni grah« (famozno makedonsko–srpsko »gravče (na) tavče«), kako bi ostao meni za rezervu, jer se naši već 2. siječnja vraćaju u Basel, sa **S.-om**, pa ću biti »slamnati udovac«. Koji su kurac, ti »mlinci«, tako obožavani u ovim kajkavskim krajevima, pitao sam se od prvoga dana, kao Dalmoš na (budućem) doživotnome robijanju u Zagrebu? Te *krpetine od tjestenine* — predpripremljene i obavezno kupljene kod kumice na Dolcu — potom 'pofurene' i zamašćene sokom odgovarajuće pečenke (purice, guske, patke), nikad mi nisu išle u slast makar ih je moja S.–a znala ponekad i sama predpripremiti, pokušavajući me obrlatiti. Ali, nije prošlo ni do danas, pa tek malo brčkam po njima, kao i po literaturi. Kod **Skoka** u »Etimologijskom rječniku...« mlinac, su hrv.–kajk. i slov. »mlinec«, u hrvatskim gradovima obično u pl. *mlinci*, gen. –aca – mninci (Žumberak) »*jufke*«..., ali ne kaže se što su (to se, kao, zna, no, ovo je ipak »samo« etimologijski rječnik), no dalje kaže da ima također slov., češ., polj., oba luž.–srp. od mlin »Kuchen« (bug., ukr. i rus.) novogrčki 'mliva'. Od ie. baze 'melei'; mli (ništični stepen) potvrđene samo u slavinaama s formatom formantom — no, v. *mljeti*. Pogledao sam i »mljeti«, a tamo ima svašta, od gnječiti do razmočiti, razmeljužati, *muka* kao brašno, pa *meljava*, meljivo, *mlivo kao brašno*, pa čak i mlevo, mlijevom mlivo (mlin, ar). Očito bi, po ovome, mlinci bili *skriveni u »mlivu«*, ali meni se čini da ima još neka mogućnost, jer *tajanstveni su putovi kuhinjskih izraza*. Možda je ova naša riječ doplutala iz germanskoga kulinarnstva, u kojemu postoje »*plinse(n)*«, kao pojam za *palačinke*. Dakako, mlinci i palačinke nisu isto — oba su beskvasna tijesta, ali za palačinke je važno mlijeko, i jaje, dok se mlinci prave s vodom, bez jaja, premda može. Mlinci se razvlače i valjaju, pa *peku* na vrućoj podlozi, *bez masnoće*, dok se masa za palačinke *lijeva* u tavu *na masnoću*. Ali, kad pogledamo snop mlinaca mogu nam se učiniti kao *loše pečene palačinke* (presušene i prepečene). Zbog utjecaja kulturno–kulinarnskih krugova zar nije bilo moguće da se u davnini neki germanski primjer zvan »*plinse(n)*« naprosto *metatezom* preimenuje mlin–ci (od *pli* — dobivamo *mli*)?? U jednom njemačkome rječniku za *plinse(n)* iliti *palačinke* piše da je riječ istočno–srednjonjemačkoga, a u jednoj njemačkoj enciklopediji stoji da je ista riječ, vidi vruga, »*slavenskoga porijekla*«!? Kako nisam germanist ni išta sličnoga, ne bih se u ovo mnogo petljao, ali meni je vjerojatnija *metateza (pli–mli)*, nego traženje porijekla u *mlinu* i *meljavini*. Nekoć davno, neki su građani i/ili *seljaci* vidjeli kako neki germanski trgovci, na proputovanju kroz njihovu vukojebinu, sebi u kuhinji pripremaju nekakvo tijesto (vruga je tko mogao kontrolirati točan proces pripreme), pa su ga ponašili i tako su nastali famozni — mlinci (koji sveudilj ne valjaju, ma otкуда vukli korijen).

Dalje: ne budi lijen, zavirujem u **Belostenčev** »Gazofilacij«, latinsko–hrvatski (»ilirski«), odnosno u hrvatsko–latinski rječnik, tiskom objavljen 1740. g. (kasno nakon autorove smrti, 1594.–1675.), računajući da bi se, *po prirodni stazežine* njegovih izvora, tu moglo nešto pronaći o ovoj riječi. Pa kaže:

Mlinecz. Tracta panis, laganum, ni, artolaganus. ni.

Obrnuto: *Tracta*, ae, f... tracta farinae, šaka puna melje. Cato. 2. *tracta*, orum, n. pl. n. *Mlinecz*, it. fanyek, rites, apic.

Laganum, ni. n. p. c. aliqui Lachanon strukel, szirni, Acron, 2. rezanci, 3. v. Lachanum.

Lachanum, f. lachanon, ni... 2. jesztvina, ali *strukel* iz zelicha, Virg.

Artolaganus, i. g. m. 2. p. e. & *Aartolaganum*, i. g. m. 2. *panis* seu placenta in oleo, aut butyro, 2. pingvendine in patela, aut fartagine cocta. Rites. 2. *jesztvina* z-melye, mleka, olya, mafzla, y pepira. Ruel.

Sve se ovo vrti ukруг: mlinci su sada »vučeno tijesto«, pa onda »štrudel sa sirom« (kod potonjega se tijesto za omatanje — ovojnica, maramica — izjednačava sa »sadržajem«, tj. sa onim što se umata) i čak »zeljanica«, pa onda »palačinka«, a ništa od toga nisu oni jebeni »mlinci«, koje nam serviraju kao *zgužvanu kašu* od tijesta (mislim u restoranima, koji se diče sličnom »ponudom« iliti »kaj su jeli naši stari«). Dalje: zavirujem u latinsko-hrvatski riječnik **Mirka Divkovića**, izvorni još s kraja 19. st., i tu za »*artolaganus*« kaže da je »*pita (krušna)*«, a »*laganum*« je »vrsta kolača, *palačinka*«. *Q. e. d.* Ipak su, naposljetku *mlinci* — *palačinke*, *ali nisu*, kao što znamo. No, što su znali naši stari? Jeli su bogtepitajkaj, pa u našim boljim »kuharicama« o *mlincima nema ni traga*, kao što su se predajom sačuvali kao neka vrsta *sirotinjskoga dodatka* pečenjima, sačuvajmebože da bi itko u Dalmaciji išao koju pečenku vrijedati s gužvom raskvašena tijesta!? Zato i ponavljam, ispraćajući staru godinu *koji su kurac ti mlinci?*

1. siječnja 004.

[Izmožden televizijskim programom, ponovno se zavlačim u svoj brlog i gle — ovo je bilo déjà vu — samo prije dvadesetak godina.] Flashback:

1. siječnja 1981. g.

Prvi sati nove godine zatiču nas pred televizorima: izručeni na milost i nemilost tom elektronskome Molohu, pasivno gledamo kako nas on istrebljuje malo po malo. TV nas kljaštri, ljušti opnu po opnu našega otpora, ponosa, volje i individualnosti..., da bi nas na kraju imala u svojoj vlasti kao potpune slabiće. Kad nas posve isiše, kad iscijedi sve sokove našega otpora, onda će nas TV s lakoćom mijesiti kao podatno tijesto. Ustvari, sve se to već zbiva i, masa je spremna. Nije masa slučajno od grčkoga »maza«, ječmeno brašno, koje se upotrebljavalo za miješenje najprostijih pogača i spremanje pučkih kaša. Mi smo pred ekranima, masa u tom izvornom smislu, tj. jeftino tijesto za jeftina jela.

Morali smo se napokon do kraja prepustiti stvaranju ništavila s ekrana, u novogodišnjoj noći i danu koji je uslijedio, da bih tek u tom krajnjem padu shvatio koliki užas televizija danas predstavlja. Nažalost, godinama sam se nudio kao zastupnik novih audio-vizualnih medija (u našoj kulturi), da bih vremenom spoznao i uočio apsolutno degradirajuće karakteristike njihova utjecaja. Kad se televizija nudi kao totalni spektakl — tj. kad je u stanju zaokupiti našu lijenost tijekom čitavoga dana, kao što se dogodilo tih dana krajem 1980. i početkom 1981., u kojemu sam gledao televiziju od 10 ujutro, do 1,30 ujutro sli-

jedećega dana, dakle punih 15,5 sati — onda se ona konstituira kao TOTALITARNI SPEKTAKL. Izmoždjeni tv gledaoci najbolji su podanici.

Prva jutarnja vijest, koju mi ing. U. saopćava telefonski; radio Pariz je javio da je noćas (31. XII. 1980.), umro **Marshall McLuhan!** Ode elektronski papa, ode prorok »Tesline galaksije«, ode pop-filozof... Čitao sam niz njegovih knjiga posljednjih desetak godina, trudeći se, među prvima u našoj sredini, da populariziram neke njegove postavke, odnosno da prema njegovom primjeru shvatim fenomene nove medijske kulture... Taj utjecaj pomogao mi je u oblikovanju stanovitih paradoksa, kojima sam nastojao lakonski lansirati nove ideje, ma da nisam siguran koliko su daleko one doprle. Naravno, ne treba tražiti previše: ako u mojim idejama ima zrnca novosti, onda je potrebno najmanje jedno desetljeće da bi ono prokljalo. To je primjer samoga McLuhana: njegova »Mehanička nevjesta« nije 1951. imala naročitoga odjeka, pa čak ni »Gutenbergova galaksija« 1962. Ova posljednja bila je nisaono i stilski odviše složena za racionalni um, a tek je »Understanding Media« 1964. probila led oko njegovih ideja. Ne kažem da sam imalo prerastao visinu njegovih koljena, već se tješim ovim primjerom, da neke ekstrapolacije jednostavno ne dopiru do razuma, makar da su čitane, komentirane, pa čak i kopirane. Ovo posljednje događa se tu i tamo, a da moji nasljedovatelji nisu niti svjesni onoga što čine. Jednostavno neke moje ideje tako se uklapaju u »trendove«, da ih oni upijaju s duhom vremena i onda ih izriču ne znajući da ponavljaju ono što sam ja već odavno napisao. Ali, neka, to je i svrha pisanja.

129

I dalje flashback:

4. siječnja 1981.

Vijest o još jednoj smrti, pogotovo mi ne daje mira. Tek danas saznajem iz novina — naišao sam samo na noticu u »Politici« — da je umrla **Nadežda Mandeljštam** i to 29. XII. 1980. g. Sirota žena, barem će opet biti sa svojim **Osipom**. Kakav je to nesporazum (mislím u mojim osjećajima)? Jer, kad pročítamo vijest da je umro ovaj ili onaj više ili manje ugledni (poznati, slavni) kulturnjak, pisac itsl., onda nam ta vijest ne izaziva neke dublje potrebe. Ako smo i cijenili dotičnoga, svejedno nemamo osjećaj gubitka, patnje, lišenosti, duboke žalosti (što sve imamo za naše bližnje, u doslovnome smislu). Ali, kad čujem za smrt nekoga patnika/žrtve soc.-kom. sistema, onda me podilaze *trnci istinske sućuti...*, sudjelujem u toj smrti kao da se dio moga bića kida. Sve stoga, jer se (teatralno?) izjednačujem s njenom borbom i patnjom (od kojih ništa nisam iskusio). Ovo me primorava, da se malo sredim (da, »malo«?) i zabilježim barem trunku od svega što me proždire, a što nemam hrabrosti ispoljiti na bilo kakav djelatni način. Najprije se trebam — otrijezniti (doslovno). Prigovaranju mi ukućani, a i sâm sam toga svjestan, da se već godinama svake večeri beznadno naroljavam, te da se sutradan ujutro prethodnoga dana sjećam samo do tv dnevnika. Nakon toga mrak: ako hoću rekonstruirati sjećanje, moram pogledati jučerašnji tv program (pa, kao kroz izmaglicu priznati, da se ipak sje-

ćam što smo zajedno gledali). Crno ti se piše, moj i–gore i teško da će biti i–bolje!

I dalje flashback:

5. siječnja 1981. g.

[Pabirćeći po starim tekama, putujem u svoju prošlost, kao navigator u vremenskom stroju »jastva«, obraćajući se prošlim strastima, onome iščezlome što me je oblikovalo!]

Mi se možemo smatrati ZATVORENICIMA NA SLOBODI.

Sudeći prema apsurdnim osudama na višegodišnju robiju — o kojima se tu i tamo nešto dočuje — npr. osudama zbog izjava u vlastitom stanu (!), zbog sličnih VERBALNIH DELIKATA, zbog posjedovanja neke literature ili tiskovina..., sudeći prema tim osudama, SVI SMO UNAPRIJED KRIVI. Utuživo je naše mišljenje:

130

COGITO, ERGO SUP

Ako ne postoji IDEALNA LOJALNOST, koja je jednaka ROPSKOM MENTALITETU, onda smo svi zaista — privremeno na slobodi!

Ćitiram »L'Express« (od 3. siječnja. o. g.), tek sam ga uspio nabaviti):

Mort en prison

Bavure policière à Zagreb. Le jeune intellectuel croate Ernest Brajder, 32 ans, est mort en prison le 27 novembre. Atteint d'un cancer en phase terminale, il avait été incarcéré trois jours plus tôt. Prétexte : la police avait découvert à son domicile un exemplaire d'une pétition non autorisée. La centaine d'intellectuels de Croatie — dont le Dr Ivan Supek, ancien recteur de l'université de Zagreb — qui ont signé ce texte, réclament une amnistie générale pour « toutes les personnes ayant commis des actes de nature politique » punis par les lois en vigueur. Brajder n'avait fait que prendre connaissance de cette pétition, et son état de santé lui interdisait toute action politique.

La police s'est contentée de déclarer à son frère qu'il était mort « empoisonné ».

Jednostavno, ne smijem odustati od osvete. Ustvari, ne od osvete, nego od istine o nama. Od ove istine, koja tek u fragmentima odjekuje u svijesti malobrojnih i kod nas i vani. Nemam iluzija da će moja istina — kako je ja shvaćam — namah grnuti u javnost i uopće biti shvaćena (prihvaćena?). Ne samo da je to nemoguće (subjektivno i tehnički), nego je i nepotrebno, jer nemam ambicije da jednu istinu namećem kao općevažeću. Ali, ovo je zatvoreni krug relativizma! *Bez malo fanatičnosti, nijedna se istina ne može probiti.* Ta mi odlika bitno nedostaje.

O čemu govorim? O ISTINI OVOGA SISTEMA (režima, uredjenja, poretka) koja još izmiče. Ravnodušna rulja oko nas, koja se usalila u breši dobrobitka, onemogućuje rast bilo koje DEMOKRATSKE SAMOSVIJESTI. Kad već nemam KONDICIJU ŽRTVE i mučenika, koji bi se »za svoju stvar« htio nametnuti kao prorok ili lider, onda mi preostaje otužni trud pisanja. OBJAVLJIVANJE ISTINE mučan je i dugotrajan posao, ali to je jedina OSVETA koja bi mi možda ispunila dušu. Nesumnjivo je, da u idol.–političkome razračunavanju (ali, uvijek i jedino — što se mene tiče — na teoretsko–spisateljskoj razini, dakle s onu stranu bilo kakve praktične akcije) subjektivni i privatni impulsi igraju presudnu ulogu. Čovjek mora biti bitno potaknut u svojem biću, POGOĐEN u svojoj egzistenciji, DIRNUT U VLASTITI BITAK pa da se uopće može stvarno i efikasno pomaknuti s mrtve točke. Angažman je UVLJEK PROTIV...

Mene BIRA OSUJEĆENOST. Činjenica, da nam je uskraćen razmak mišljenja, da su nam oduzete demokratske slobode, da nam je mišljenje (UNAPRIJED) uhapšeno, to je pokretač moga osjećaja osvete. Jednom, ali što prije, moram srediti SVE FRUSTRACIJE, koje su se nagomilale u dugogodišnjem (mi/nam) ODUZIMANJU RIJEČI. Ne velim da mi je uskraćena riječ o onome, o čemu sam želio pisati, nego mi je umjetno AMPUTIRANA sama potreba za riječju u svemu što me osujećuje. Drukčije rečeno: *više me stvari pogađa, nego što se usuđujem svojim mišljenjem o njima uopće izazivati sudbinu.* Za sada i do sada, moj se (NAŠ) revolt protiv totalitarnoga komunizma OGRANIČAVAO na šutnju o bitnim problemima. Znajući da mi nitko ne bi objavio iole problematskiji tekst o osnovama iliti principima sistema, odnosno o njihovim manifestacijama, jednostavno (!?) takve tekstove nisam niti napisao. Zadovoljavajući se *verbalnim buntom u granicama obitelji*, samo sam AKUMULIRAO neustavni otpor, što je sve skupa — ništavno! Radi se o tome da je već jednom NUŽNO RISKIRATI. To znači samovoljno STAVITI GLAVU U OMČU sve dok je režim ovakav kakav jest. Čekam, godinama, u stanju opće ravnodušnosti i unutar osobne lijenosti, čekam... ali što? Nikakav »prevrat« nije mi mio, jer se bojim svakog nasilnog rješenja na ovim našim vukojebinama. Jedino DEMOKRATSKA EVOLUCIJA može značiti nešto, a sve drugo bilo bi GRAĐANSKI (ili evropski, svjetski?) rat. Bolje je i nepravedni mir, nego i najpravedniji rat — stara je mudrost.

OSVETA, dakle, onima koji me (nas) ideološki TLAČE, mora biti pitanje moga PISANJA. Barem jedna šačica današnjih komunističkih lidera mora PROČITATI ono što mislim o njima, o njihovoj partiji, o njihovom totalitarnom

vladanju, o duhovnoj bijedi njihovih ideja i o praktičnom slomu njihove politike. Barem sinovi ili unuci današnjih moćnika — pred kojima STREPE milijuni običnih građana — morat će iz čitanja mojih tekstova doznati što smo mi PROPATILI za vladanja njihovih predaka. NETKO ĆE MORATI POCRVENITI.

Ne tražim ništa, NI U KOJEM DRUKČIJEM DRUŠTVU, osim da kažem, napišem i slobodno objavim i BRANIM svoje mišljenje, bilo o čemu... To je jedino pravo pisca, koje on osvaja samim pisanjem, to je i jedina obaveza demokratskoga društva prema njemu.

Još nemam svijesti o načinu ostvarenja ove osvete (?). Godinama se branim od NAPASTI, da se na bilo koji način uključim u inozemnu političku pamfletistiku protiv ove zemlje, mada se ne mogu smatrati pristašom njena političkoga uređenja. Odbijam SVE dosadašnje pokušaje RUŠENJA ovog uređenja NASILNIM putem, jer se užasavam »revolucije« i prevrata, pogotovo kada znam da bi svaki takav čin ovdje, kod nas, bio pokrenut mračnim instinktima. U inozemstvu, koliko znam, nema niti jedne prave grupacije koja bi htjela preurediti ovu zemlju prema NAPREDNIM DEMOKRATSKIM načelima. Sve su te grupice zatrovane nacionalističkim idejama i kao takve su ANTIDEMOKRATSKE. Preostalo bi, jedino, kad odbacim »članstvo« u bilo kakvoj grupi te vrste, da svoje tekstove usmjerim prema demokratskim sredinama u inozemstvu, s onu stranu domašaja utjecaja domaće emigracije. Preduvjet, koji sam sebi postavio jeste ovaj: ne isplati se STRADATI NEPOZNAT i zbog nekoga člancića (& peticije i sl.). *Uzaludne žrtve u tišini nisu moj ideal!* Pisac mora ODJEKNUTI PRI PADU ili je promašio svoj poziv. Budući da mene ne vode niski impulsi (kao nacionaliste svih boja), nego teoretsko-ideološka zabrinutost, to imam dužnost da svoje tekstove ZAŠTITIM relativnim autoritetom svoga opusa i ličnosti. Tekstovi koji bi trebali i mogli izazvati uzbunu, poremećaj, ljutnju, osvetu ili progon od strane režima, moraju prethodno biti podržani težinom moga djela. Mora biti poznato tko i zašto piše to što objavljuje. Nije mi stalo do prigovora da se tako OSIGURAVAM od nekih BRUTALNIJIH METODA progona, jer je to istina. Hoću reći, da ne želim ISTINU VIKATI IZ ZATVORA (dok na to nisam prisiljen), nego je izlagati NA SLOBODI.

Sada, svejedno: sazrelo je doba, da se život isproba. Nema druge: danas, sutra, za godinu ili više, ali valja poduzeti sve da se ovaj OSJEĆAJ IZIRITIRANOSTI pretvori u tekst, da brojne OSUJEĆENOSTI prerastu u sustavnu kritiku sistema. Mnogo je toga, već i na raznim stranama, iz kojekakvih pobuda i s najrazličitijim rezultatima smišljeno i kazano PROTIV KOM. REŽIMA, ali mislim da i meni ostaje dobar dio toga posla. Upravo tako: ne meni osobno, neskromno govoreći, nego čitavim *generacijama iziritiranih* pada u dio i u obavezu preispitivanje ove stvarnosti s njena ideološko-psihološkoga aspekta. Ima milijun lica unutrašnjega NALIČJA sistema, o kojima može svjedočiti samo onaj koji ih je preživljavao iz dana u dan, iz godine u godinu. Kao KUNIĆI jednog GIGANTSKOGA EKSPERIMENTA, mi smo najpozvaniji da svijetu iznesemo sve devijacije, nastranosti i gluposti ovakvog uređenja. Sve fasete laži i

pokvarenosti, koje nas godinama tjeraju u očaj, treba složiti u cjelinu koja bi mogla bolno odjekivati. Zato se, u neku ruku, valja »osvetiti«!

Tako nazivam osobnu motivaciju, koja me godinama sve upornije tjera da saberem sve ono što me ljuti, rastužuje, užasava i maltretira. Skupljene u cjelinu, sve te »sitnice« moraju odjeknuti. Usporedo s teoretskom platformom, koju su zaista zavidno do danas izgradili mnogi bistri i jetki umovi (zapadnjačkih pisaca i istočnjačkih disidenata), potrebno je dati baš ovaj UNUTRAŠNJI ASPEKT TOTALITARIZMA. Istina je da su strah i strepnju, drhtanje i užas već dojmljivo predočili disidenti iz SSSR-a, ali *nedostaje ovaj YU-aspekt*. Nas se nekako ispušta iz vida, zbog pogrešne procjene da smo mi — zbog rascjepa 1948. g. — nekako izmakli iz kaveza. Budući da do danas iz našega »grmena« nisu »izašli« nikakvi poznatiji disidenti (nacionalno/nacionalističke emigrante malo tko shvaća ozbiljno) — osim dva izuzetka **M. Dilasa** i **M. Mihajlova** — prevladava nekakav dojam da je s nama ako ne sve, a ono barem *napola u redu!*? Nije se našao nitko koji bi posvjedočio o sistemu IDEOLOŠKE REPRESIJE u YU..., ali zašto i kako to? Umireni ZDJELICOM DOBROBITKA, uljuljkani relativnom sigurnošću, nagrađivani za poslušnost, naši intelektualci nisu ni pomislili na mogućnost demokracije.

DEMOKRACIJA OBAVEZUJE: polovica naših intelektualnih lidera u prvoj demokraciji ne bi bili ni obični nastavnici! Njima se ne da rušiti autoritet političara kad im je jasno, da bi time *kompromitirali i vlastitu poziciju*. Sprega inteligencije i režima u nas je jača nego što se to čini onima koji komentiraju (izazivaju ili stišavaju) odnose KP i inteligencije. Sistem je lukavo našao načina (inherentno vlastitoj biti) kako da PODMITI sve i svakoga, a za račun SLOBODNE RIJEČI. Što će sloboda većini ljudi, kad se na nju nisu naučili? Mislim, što će im sloboda štampe, štrajkanja, mitingašenja, privatiziranja novina, knjižara i tiskanja knjiga, organiziranja novih partija, frakcija i sekcija, napokon što će im — SLOBODNI IZBORI? Masi su važne druge »slobode«: jelo, pilo, privid luksuza, putovanja... To je trajno rebus za sve strance u ovoj državi (pa i u našem domu): tko se i zašto ima ovdje buniti, kad (relativno) imate dosta toga, pa i zabavni život, televiziju, pasoše, devizne račune..., dakle, kad je kod vas (nas) očito bolje nego na Istoku?? ? Na stranu to, što je ovakva konstatacija prihvatljiva i za mnoge domaće ljude, za milijune zaslijepljene totalitarnom propagandom..., ali odgovor je ozbiljan, koliko i jednostavan: BUNE SE ONI KOJIMA NEDOSTAJU DUHOVNE SLOBODE. Nema(mo) zraka za SLOBODNO DISANJE: atmosfera je zasićena strahom, da svaka kritičnija primjedba povlači za sobom EKSKOMUNIKACIJU iz zajednice. Doslovno tako: kao religiozna država (a ne pravna), kao IDELOŠKA DRŽAVA, mi smo poprimili navike i rituale koji definiraju jedan takav sistem. Pod Predsjednikovim geslom:

DEMOKRACIJA JE ZA ONE KOJI SU ZA SOCIJALIZAM...

u nas se pravno i nepravno, de facto i de iure postupa tako sa svim kritički raspoloženim pojedincima. Nije važno, što u ovome geslu hramlju dva pojma, podjednako i demokracija i socijalizam. Naime i demokraciju i socijalizam ne

moramo shvaćati u smislu vladajuće prakse, pa se može teoretski i praktički dokazati, da pod njima podrazumijevamo druge, ali jednakopravne stvarnosti. Važno je, u citiranome geslu, da su ta dva pojma dovedena u kontradiktoran odnos. *Demokracija uključuje sve prijentacije*, ideološke i praktično-političke naravi, koje su i kakve uopće pojmljive i moguće, pa se, dakle, ne može zasnivati samo na socijalizmu, niti može njime BITI UVJETOVANA. Ali, ovakve su spekulacije bile daleko od onoga koji je lansirao spomenuto geslo. Mnogo jednostavnije, to znači: mi ćemo ili onemogućiti ili hapsiti svakoga, koji nije za našu verziju socijalizma, a to nazivamo demokracijom.

Unutar ovoga flashbacka — iz 004. natrag u 1981. g. — dopuštam u njegovu okviru i jedan kratki ekskurs u »budućnost«, te iste, 1981. godine. Kad sam već vlasnik vlastita sjećanja, prebirem unaprijed bilješke iz tog vremena, krećući se naprijed–natrag *kroz vrijeme svojega bića* i bivstvovanja. Čitajući ovih dana, dakle nakon mnogih godina, kakve su me to grozne huje bile uhvatile, potražio sam za *svoje litanije i neku konkretniju potporu*. Nalazim je u bilješki od:

10. rujna 1981. g.

Danas je u novinama jučerašnja presuda **dr. M. V.** na 11 godina robije! Drakonska kazna kao dokaz da kod nas IMA GRAĐANSKIH PRAVA, što je — između ostaloga — u svojim intervjuima dovodio u pitanje M. V. Ono što sam njegova pročitao, svojevremeno u HT–u i napabirčio iz raznih sličnih izvora, na mene nije ostavilo poseban utisak. Ali, svatko ima pravo govoriti i zastupati svoje mišljenje: to je SRŽ DEMOKRACIJE. Nažalost, ova banalna teza, otrcana već od povlačenja po svim mogućim sudovima, forumima i katedrama, sada je i ovdje, kod nas, prekvalificirana u LAŽNU PROTEZU.

Citiram, iz Tanjugova izvještaja, djelić iz presude suca **Hamiltona**:... »skrivajući se iza tobožnje slobode na vlastito uvjerenje...«! Ovo je *užasna i dalekosežna postavka*. Jer, ili je **M. V.** (odnosno bilo tko drugi na njegovu ili sličnome mjestu) bio POGREŠNO UVJEREN da ima VLASTITO UVJERENJE ili je svaka sloboda na vlastito uvjerenje »tobožnja«!? Čini se da M. V.–i podvaljuju kako ono što govori nije njegovo uvjerenje, jer da on ima istomišljenike. Dakle, još bi se i dopustilo neku slobodu na vlastito uvjerenje, kad bi to uvjerenje bilo IDEALNO IZOLIRANO u privatnom intelektualnome vakuumu. Dočim se neko uvjerenje izrazi, logično je da se barem netko može s njime složiti. Tu, stop: istomišljenici su dokaz da je to uvjerenje nekakva OPASNA INFEKCIJA i da onog koji ga zastupa/izlaže treba — izolirati, tj. zatvoriti.

Može se ići i dalje: TOBOŽNJA SLOBODA na vlastito uvjerenje već je, orvelovski' zahvat u današnjicu: ili je SVAKA SLOBODA tobožnja ili je to — samo sloboda uvjerenja!? Ovo se ne može odvajati. Za misleće biće — dakle, os-

tavljamo po strani ljudska stvorenja, koja se nikada nisu zapitala o svome mjestu u svijetu — *vlastito uvjerenje je osnova egzistencije*, izvor opstanka i mogućnost svih DRUGIH SLOBODA. Nikakvu se slobodu ne može željeti bez slobodnoga vlastita uvjerenja! No, ovo je kazuistika s kojom naš sud očito ne želi imati doticaja. Sjekirom drakonske presude, sada se bitno kompliciraju svi naši životni putevi, a ne samo dotičnoga ekonomista, koji će u zatvoru trunuti NI ZA ŠTO. Njegova politička platforma krivo je postavljena, utoliko što je on zaslijepljen nacionalizmom i sve bi to bila glupa i promašena stvar, da SUD ne dokazuje kako je UVAŽAVA kao prvorazrednu opasnost. Poanta je, ipak, na početku: SKRIVAJUĆI se iza... tobožnjeg... Dakle, sloboda vlastita uvjerenja, makar i »tobožnja«, ustvari je nekakav PARAVAN iza kojega se »skriva«... što? A, sloboda!

Povratak u prvotni flashback od 5. siječnja 1981. g.

Ova parodija logike i demokracije na snazi je, međutim, kod nas već 35 godina. Tko nije s nama, taj je protiv nas, iako oni (vladajuća klika) čine tek 7% cjelokupna pučanstva. Kad se svaka kritika automatski izjednačuje s anti-državnom djelatnošću, zbog koje mora biti osujećena, onda je logično da je svaki DEMOKRATSKI REFLEKS odavno negativno uvjetovan. Električni udari javne osude, besprizivno izrečene na skupovima (nedostupnim običnim smrtnicima), nemogućnost bilo kakve javne obrane, hapšenje bez znanja javnosti, suđenja iza zatvorenih vrata, osude zbog MIŠLJENJA I OBJAVLJIVANJA (kao da RIJEČ UBIJA), odnosno dugogodišnje izgnanstvo u *polusvijet anonimnih i prokazanih* (koji se u svojim krugovima prave kao da nose žutu traku oko rukava)... itd., sve su to brojne i dugotrajne lekcije koje su šačice eventualnih buntovnika odavno naučile. Za demokratski refleks dobiva se kazna, a nagrade sljeduju onima koji se povinuju. Najgore su brojne racionalizacije, kojima su posebno *intelektualci kamuflirali svoju predaju*. To je ona filozofija KETMANA o kojoj, na primjeru poljske inteligencije piše **C. Milosz** u »POROBLJENOM UMU« (La Pensée captive). Trebalo bi i kod nas opisati sve TIPOVE PREDAJE, od rezignacije do suradnje, od brundanja i prihvaćanja, do lažne, ali strastvene apologije sistema. NAŽALOST, zbog složenih međunacionalnih odnosa, čini se da je uopće mali broj onih kod kojih demokratski refleks nije, dodatno, ISKRIVLJEN NACIONALISTIČKOM STRAŠĆU. Koja vajda od unutrašnjih oopenata, ako je nacionalističko rješenje sve što znaju i što nude?

Jer, opasnost EKSKOMUNIKACIJE nije beznačajna. U emigraciju se ide silom, a ne slobodnom voljom. Zašto bih bježao iz domovine, s tla mojih predaka? Zar kod nas nije moguća duhovna sloboda u punome ispoljenju? Ne živi se samo o kruhu! Ovaj dosadašnji privid ekonomskoga prosperiteta — koji se tako naglo i lako razotkrio — ne može u san i lijenost i u mir i poslušnost uljuljkati sve one koji traže više. Ne zanima me usporedba s UŽASOM ISTOKA i tezom da smo, ipak, *u predvorju njegova pakla*. Hoću se uspoređivati s DUHOVNOM slobodom ZAPADA. Bez ikakvih naivnih iluzija, ali ta su uređenja, sa svim

svojim manama, za sada ono najviše što se moglo zamisliti u ostvarivanju sloboda. To je ono što nam nedostaje, a nije riječ ni o Coca Coli, »Playboyu«, deviznom računu, privatnim vilama, obrtima i restoranima (premda se hvalimo da to već i »ionako« imamo!). Sistem DUHOVNOGA TLAČENJA upravo i omogućava taj nevjerojatni spoj totalitarizma i ekonomskoga »raspašoj« stila. Nažalost, mali broj ljudi ovdje osjeća nedostatak spomenute slobode. Čak me i vrlo liberalni sugovornici ponekad slušaju s čuđenjem, kao da im nije jasno što više hoću. Tzv. »širenje granica ljudske slobode« — koja se floskula u nas bezočno upotrebljava (kao da u razmjerima jednopartijskoga sistema ima ikakvo značenje) — upravo se ovdje može primijeniti.

Bitno je, *otresti se principijelne dominacije SK*. Kako? Ne znam. Nitko na miran način neće ispustiti vlast iz ruku, a meni je odbojna svaka pomisao na organizirani otpor. Taj je otpor nužno pragmatičan, dakle kanaliziran ponovno u nekoj partijskoj (antipartijskoj) liniji, pa je samim time — neslobodan! Znači li to, da je otresanje šape SK s naših leđa moguće kao intelektualni, teoretski »otpor«? Glupost, ali to je jedino što znam. Onaj koji jedino želi pisati, mora se pomiriti s granicama svoje riječi. Nemam nikakvu misiju na zemlji, niti u ovom društvu, ali moram misliti kao da je imam (!?) Dovoljno je male i privatne ciljeve smatrati nužnima, pa da pisanje postane djelatno. Jer, kao što je poznato, soc.-komunizam se UŽASAVA PISMENOSTI. Nigdje riječ nije toliko opasna, kao u ovim uređenjima, budući da su oni sazdana na laži, na UTOPIJI, na bezočnome iskorištavanju čak i ljudske naivnosti. Ne može se ove sisteme rastočiti, dakle IZNUTRA PODROVATI samo tako, običnom papirušinom, ali to su ipak injekcije u tkivo, koje bole, koje truju, koje djeluju na dugi rok.

O ovome je riječ: moram PISMENO OBRAČUNATI sa svojim iskustvom u YU-KOM. Na pitanjima pameti i logike, kulture i stila (medija, življenja, duhovnosti...), moram ispostaviti MORALNI RAČUN ovoga tlačenja. Bilanca mog ogorčenja jedini je put kojim mogu svoju istinu istresti u lice prepotentnim facama koje me okružuju. Koliki su od takvih umrli u svojim osamama proteklih desetljeća (na vrhuncu osobne vlasti i društvenih priznanja), a da nikada nisu doznali koliko ih narod ne podnosi, koliko ih njihove žrtve mrze, koliko ih preziru malobrojni intelektualci. Nikad nisu doznali, da su oni, koji ih nadživljavaju, sami po sebi živi dokaz kako ovo sve skupa NE FUNKCIONIRA kao — pozitivna ljudska zajednica. Ovo naglašavam jer je, nažalost, točno, da je 35. godina ovaj sistem funkcionirao kao režim, pod paskom policije, vojske, špijunaže i međunarodnih komplota, od Versaillesa do Jalte. Sada je napokon *puknula iluzija* — dugo i umjetno podržavana — da, ako ništa drugo, slabo funkcioniramo u pogledu ekonomskoga prosperiteta. Inflacija, devalvacija, stabilizacija, nestašica svega i svačega, uz 25. milijardi dolara vanjskoga duga, napokon su dokazali laž o uspjehu socijalizma u YU. Kad se živi i radi bez volje, kad se pljačka državu (u svim su aferama članovi SK na čelu!), kad nema pozitivnih moralnih ciljeva u društvu, kad je 95% stanovništva svrstano u građane 2. kategorije, koji ne mogu s ponosom obnašati svoja (i vjerska) uvjerenja..., onda je logično (!?) da nakon stanovita vremena (iliti perioda od 35. go-

dina) dolazi do ovakvoga kraha. Do sada je međunarodni komplot imao razloga da nas održava na površini (SAD i SSSR, jedni protiv drugih), ali kako i njihove motivacije postaju sve slabije (u održavanju međusobne napetosti), sudbinski smo sada prepušteni sami sebi, ako nismo ostavljeni na milost i nemilost zemlji Velikoga Brata.

Ekonomski razrovani, moralno dezorijentirani, politički preplašeni, egzistencijalno ugroženi, društveno razjedinjeni..., sada demonstriramo što to znači kada jednu zemlju NA OKUPU pokušava ODRŽATI IDEOLOGIJA (a ne zakoni, pravo, interes, tradicija... i sl.). Komunizam ne funkcionira ni u jednom svom aspektu, osim u — policijskome. Hvaliti se *da smo ipak opstali* obična je šala, ako znamo da smo plesali kao klaunovi na žici iznad ponora koji dijeli dva sistema, dva svijeta, dva svemira (Zapad i Istok, SAD i SSSR). Svaki napredak i sve krize direktno su vezani uz napetost te žice, a vidjet ćemo što će se dogoditi u slučaju da netko olabavi na svom kraju. Jer, sistem koji favorizira *ulizištvo* (Partiji), *samokritiku* (posipanje pepelom), *korupciju* (zbog slaboga funkcioniranja pravnoga sistema), *lijenost* (kod svih koji rade za državu, a to su praktički — svi) *neodgovornost* (malo se koga može izbaciti s posla), *nekompetenciju* (dok konkurencija pretpostavlja veliki napor, u »harmoniji« našega sistema to se ne odobrava), *glupost* (što lideri SK non-stop dokazuju svojim govorima)..., takav sistem se ne zasniva na pozitivnim vrijednostima.

Dovoljno je istaknuti samo primjer krilatice o NOVOM ČOVJEKU, krilatica koja je u svijet poletjela još iz **Rousseauovih** spisa, da bi preko **Marxa** dolepršala u praktičnu filozofiju DIJAMAT sistema. Upotrebljavana kao (i) IZGOVOR za sve fizičke i psihičke degradacije, kojima je čovjek izvrgnut u soc.-kom. sistemima, ta je krilatica značila odlučnost da se čovjeka IZMIJENI sve do »korijena«, naime čak iz korijena njegove biološke osnove. Jer, ukidanje privatnoga vlasništva i proganjanje religija (s kojima je trebalo »raskrstiti«), utjerivanje u jednopartijski kalup, to je *bio i ostao dril*, kojim se iz čovjeka htjelo iscijediti njegovo povijesno iskustvo, iscrpsti njegovo biće, oblikovati ga prema IDEALU ROBA. Kod nas se dugo razbacivalo tom floskulom, svaki put kada je trebalo *opravdati neko — nasilje!* Jer, ne može se imati ništa protiv toga da se čovjeka pravi »novim« DODAVAJUĆI mu nešto, ali ovdje je uvijek bila riječ o ODUZIMANJU. Praktički i teoretski *sve se oduzima* (vlasništvo, vjera, duhovne slobode, pravo na osobno uvjerenje...) ili se, pak, neke manifestacije tih suština *tjeraju u ilegalu*. Do jučer smo slušali prave tirade o tome kako će naš sistem prije ili kasnije stvoriti toga KOMUNISTIČKOGA HOMUNKULUSA, koji neće težiti bilo kakvome posjedovanju, koji će biti toliko slobodan, da neće imati potrebe ni za vjerom, koji, dakle, osim u jednoj i jednoj Partiji (oličenoj u njenoj rukovodstvu) neće IMATI DRUGOGA BOGA. *Koliki su zločini počinjeni u ime Novoga Čovjeka!?*

Kad, odjednom, kanonada tom floskulom kao da je splasnula. Što se dogodilo? Otkrilo se da NOVOGA ČOVJEKA NEMA NI U CK.-ima, pa im je očito postalo glupo, makar i policijom, tražiti ga među nama. Jer, »najnoviji« čovjek koji se ikada rodio među nama bio je toliko pametan da je, prije odlaska na

onaj svijet, zajebao svoje nasljednike nametnuvši im ideju KOLEKTIVNOGA RUKOVODSTVA. Nije ta organizacijska shema smišljena, kao nova forma vladanja iz nekih pozitivnih razloga, nego iz straha da se ne pokaže kako NISKO može pasti bilo koji Novi Čovjek kad omiriše vlast! Reklo se, odmah, da je ta ideja »injekcija protiv bilo kakvih leaderskih pokušaja«, što će reći da naši CK-ovci najbolje poznaju sami sebe, da su svjesni koliko su se razvili do »novočovještva«... Zaista, od nastupa KOL.-RUK. više nema spomena o NOV.-ČOV. To će reći da je *ova iluzija šaptom pala!*

Ali činjenica, da se kod nas šaptom pokapaju raznorazne iluzije, npr. re-staurirano je privatno vlasništvo, vjeru se ne proganja kao ranije — što ne znači da se odustalo od ključne poluge režima, oličenoga u JEDNOJ PARTIJI. Potpuno raspolaganje svim aspektima moći (kako ih je pobrojio **J.-F. Revel**) jedini je modus opstanka. Prokopana/omogućena breša privatnoga vlasništva kompromitira *asketsko-altruističku frazeologiju »dijamata«*, pokazujući svu nje-nu farizejstinu. Puštajući na volju svim slugama (da se bogate) ili nagrađujući privatnike za njihovu šutnju, ravnodušnost i držanje po strani, režim se pokušava pokazati kao prosperitetan i konkurentan, usprkos svim ideološkim zamkama (u koje, pri tome, upada). Jer, bogaćenje i krađa, korupcija i upropaštavanje društvene/državne imovine, sve to potkopava sistem, makar na dugi rok. Religioznost još nema nikakav stvarni opozicijski karakter, jer se crkva odbija na neki djelatniji način upustiti u sukob s režimom. Stoga se OTPOR JEDINOJ PARTIJI još uopće nije formulirao! Čak ni mnogi članovi SK nisu svjesni koliko su brojčano slabi prema postotku što ga posjednici članske iskaznice imaju u cjelokupnome stanovništvu!). Izvan zemlje, nažalost, mnogi čitav narod identificiraju s SK, *kao da smo tu partiju mi birali* i kao da nam je mila (!?). Takva identifikacija u pravilu škodi svakome našem glasu koji vani odjekne: pa, zar vi niste iz komunističke zemlje i što onda hoćete! Apsurdno je (u identifikaciji cjelokupnoga pučanstva s njegovom jedinom partijom), što se ne zna i ne shvaća, kako se KOMUNIZAM NE BIRA, već se njega silom nameće. Mi to nismo htjeli i stvar je u prevari! Stotine hiljada ljudi najrazličitijih političkih orijentacija, koji su poginuli u oslobodilačkome ratu, nisu računali da će rezultati njihove smrti biti *samo stavka* u komunističkome obračunu sa svakom VIŠEPARTIJSKOM IDEJOM. Te njihove žrtve (većina palih, čak, pod sloganom za »jednakost« ne bi trebale biti »moneta za potkusurivanje pri povratku u »lošiju prošlost«.

Zašto su oni izginuli? Zar za ovu FARSU? Povijest se poigrala s nama kao mačka s mišem, a onda je KPJ vješto preuzela ulogu mačke, prevarivši i saveznike i naivnu domaću rulju. Uz pomoć totalitarne mašinerije SSSR-a, onda kad je bilo najvažnije i najteže za konsolidiranje vlasti (1945.-48.), režim se ustalio, naučivši veliku policijsku lekciju. Rascjep 48. g. može biti ideal samo u očima *pokorene raje na Istoku*, ali pravo je čudo kako su toj obmani nasjeli i mnogi na Zapadu (pa i neki trijezni ne-komunisti!). Kad se mafijaši dijele, oni ne prestaju biti mafijaši (podsjećam se, da bih trebao detaljnije izložiti usporedbu između frazeologije ilegalne KPJ i žargona amero-talijanske mafije), napro-

tiv! *Mlađi »capo« koji otpada od velikoga »bossa«*, zaposjedajući vlastiti teritorij i uspostavljajući svoju jurisdikciju zna biti još lošiji prema podanicima. Njegov moral i metode ostaju isti, jedino je teritorij podijeljen. Upravo nakon otpadanja (od Velikoga brata i čak Oca, 48. g.) u nas se panično nastojalo dokazati kako nismo skrenuli s puta »dijamata« ako smo već podijelili carstvo. U tu svrhu poduzeta je STRAVIČNO REPRESIVNA *nacionalizacija i kolektivizacija*, kojom su oduzeti posljednji preostaci privatnih posjeda (i obrta, radnji...). Nacionalizacija i eksproprijacija provedene su brutalno bez presedana, a sve u sluganskom pokušaju da (Velikome Bratu) dokažemo, kako nismo »revizionisti«. Rane koje su ostale u narodnome biću od tada još nisu zacijelile, ma da je ironijom sudbine (koja se, očito, ponavlja kao »farsa«) došlo do paradoksalna preokreta. Naime, *restauracija* privatnoga obrta i poduzetništva (od obrtničkih radnji do tvornica, od kojekakvih servisa do motelčića), prava je PARODIJA nacionalizacije iz 48. g. Da se moglo dokazati, kako je tadašnja nacionalizacija bila provedena u svrhu pravilnijega ekonomskoga rasporeda, onda bi vjerojatno i dobronamjerni, mada razvlašteni pojedinci, bili mogli shvatiti pozitivnost te akcije. Ali, kako je (svjedocima) poznato, da je ta nacionalizacija bila puka KRAĐA u korist države (Partije, vojske i policije...), tako da su ovrhovoditelji dobar dio stavljali u PRIVATNI DŽEP (potkoživši se za budući — današnji? — rascvat privatnoga pod-sistema), jasno je koliki su očaj i gnjev akumulirani u narodu. Taj je narod dobio FIGU, onda kao i danas, a nije se ni u kojem smislu okoristio rezultatima nacionalizacije. Osim svega: što su neki mali i/ili osrednji poduzetnici, obrtnici, bili dužni narodu, kao da sami nisu bili *dio toga istoga naroda?* Mala i srednja naša građanska klasa mogla se smatrati svime prije, nego EKSPLOATATORIMA u marksističkome smislu. Čista je bila glupost insinuirati da je maloposjednik ili malotrgovac mogao biti — narodni neprijatelj. Živeći od vlastita rada (u obiteljskom malome »biznisu«) i pružajući mogućnost zarade i preživljavanja još ponekome radniku, takvi su (»mali...«) bili pripadnici onoga provincijskoga srednjega sloja, nošenoga povijesnim burama, jednako kao i radništvo, seljaštvo i inteligencija.

Okoristivši se tom nacionalizacijom u paradne (ideološke) svrhe, režim je, kasnije, postepeno, ali poprilično popuštao uzde novoj poduzetničkoj klasi. Jer, CRVENOJ BURŽOAZIJI YU-TIPA trebalo je stvoriti standard dostojne/zavidne razine, a to nije bilo moguće bez sloja privatnika (mesara, zubara, frizera, gostioničara, zlatara, krznara, »abortus-doktora«). Ta je NOVA KLASA (v. **M. Dj.**) još trebala solidne usluge državnoga sektora, ali opet nije mogla za svaku »sitnicu« putovati u inozemstvo. Tako se posljednjih desetljeća, paradoksalno, razvija jedan sloj privatnika, dakle male i srednje buržoazije, koji i prema unutar i prema vani jedini daje i PRIVID da mi živimo u nekom boljem režimu. Taj je sloj nastao naglo, gotovo preko noći, u zemlji lišenoj razvijene tercijarne djelatnosti, ali u kojoj su mnogi već imali akumulirani znatni kapital. Došlo je do enormnog bogaćenja — u razmjerima našega, prosječnoga, sirotinjskoga standarda — u sprezi partijskih budžovana i »privatnika«. Prvi su se već opskrbili stanovima, vilama, automobilima i namještajem, tijekom prvih poratnih

godina, dok su im bili na raspolaganju diplomatski magazini (za povlaštene partije) i skladišta s nagomilanom robom (koju su u vrijeme II. svj. rata, okupatori i kvislinzi opljačkali najviše od Židova i Srba, da bi im to naplatiti »ljudi iz šume«, koji su sve to rekvirirali za svoje potrebe!). Potkoženi, osigurani za nekoliko generacija unaprijed, pribavivši zaposlenje, stanove i privilegije djeci, ženama i ljubavnicama, oni su, napokon, »prirodno« *dopustili i razmah privatnoga sektora*. Taj je, pak, pokazao svoju sposobnost regeneracije, premda mu je i tradicija upitna: naime, dogodio se novi pomak u socijalnoj stratifikaciji. Njegovu su pripadnici, sada, uglavnom deklasirani elementi, a ne nasljednici obiteljskih zanimanja (ali ima ponešto i kontinuiteta). Svjež i čvrst (seljački) element, promućuran i politički (trajno) šutljiv, voljan da PODMAŽE SVAKI PARTIJSKI DLAN koji mu se pruži, on je na brzinu stvorio velika bogatstva, kao u doba nekoga *proto-kapitalizama* kad je svakom smionijem poduzetniku lova jednostavno padala s neba.

[Prisjećam se, ovom prilikom, jedne bizarne anegdote prije nekih desetak godina. S prijateljem, vodio sam gradom u šetnju jednoga njegova znanca iz Italije, inače ljevičarski nastrojenoga. Kad je na Trgu Republike, uz ulaze u famozne javne WC-e, ugledao čistače cipela, koji kao da se s toga mjesta nisu maknuli otkako su Hrvati iz opanaka skočili u postole, taj nam je naš znanac značajno namignuo: »Aha, počeo i kod vas privatni sektor!?!« Nas dvojica domaćih samo što se nismo zacenili od smijeha, a uzalud mu je bilo početi objašnjavati da je ta sirotinja tu »navek« te da njen sitniš od »zarade« nisu niti mrvice što već otpadaju sa stolova naših novostečenih bogatuna. No i taj nam je »ljevičar« bio samo još jedan pokazatelj, koliko se i u našem najbližem susjedstvu malo, ako išta uopće zna o pravoj naravi društva u kojemu živimo. A tko je tome bio kriv? Pa, mi sami, naravno.]

I što sada imamo, ako ne IRONIČNI PREOKRET? Kome je i čemu trebala nacionalizacija (eksproprijacija, kolektivizacija), kad se danas *sve vratilo na isto, ako nije još i gore?* Čini mi se, kako bi bili potrebni nekakvi kontrolni mehanizmi za sprečavanje »bogaćenja preko noći«, ali zar to nije, istovremeno, IDEJA ZAPADA (tj. ostvarivanje sličnoga »sna«)? No, važno je ovo: osobno nemam ništa protiv određenih oblika prosperiteta, ali mi na živce ide CRVENA BURŽOAZIJA, koja je nama, mnogima, zapečatila sve izgleda na bilo kakav materijalni napredak. PARTIJSKI PAJAC I POSLUŠNI PODUZETNIK imaju sve šanse da svoje živote učine ugodnima i udobnima, prema najboljim zapadnim, dakle GRAĐANSKIM KRITERIJIMA života, ali to je zapriječeno mnogima, od radničkih slojeva do inteligencije (radništvo je na »fiksnoj« plaći, a intelektualcima je svaka dodatna zarada, provedena kroz isplatu na žiro-računima, dok partiji mlate mito, a privatnici dobivaju gotovinu, bez ikakve kontrole i naknadnoga oporezivanja). A propos: naši partijski birokrati s govornica grme protiv građanskoga načina mišljenja i protiv građanske kulture, ali nemaju ništa protiv toga da se vozikaju u građanskim automobilima — vozni park naših birokrata čine uglavnom »merde«, a ne sovjetska ili istočnoeuropska kola! — ili da se 'pacaju' po građanskim »Interconti« bazenima. Prokleti FARIZEJI.

Radništvo je potisnuto do ruba normalne egzistencije, inteligencija tavori u prosječnosti (materijalnoj, koja je u vidnom raskoraku s komforom crvene buržoazije). Ta *frazerska koterija* zasjele je na tron nedodirljivosti i siluje nas svojom glupošću, pazeći da ne dignemo glave iznad čanka! Štos je u ovome: NE POSTOJI TRŽIŠTE IDEJA, na isti način na koji je SK dopustio da se otvori — robno–novčano tržište! To će reći, da IDEJE NE MOGU BITI KONKURENTNE, *budući da ih nema — tko kupiti!* Jedini vlasnik IDEOLOŠKOGA POLJA je režim, tj. PARTIJA? A ONA NARUČUJE I OTKUPLJUJE JEDINO ono što njoj treba i odgovara. *Logično ubitačno!* Držeći pod ideološkom kontrolom sve sfere — školstvo, sudstvo, masovne medije... — režim se osigurao protiv intelektualaca. Baš Partiju briga što će neki krojač ili gostioničar steći dvorcu, a neki direktor vilu i jahtu, što će neki općinski sekretar nagomilano mito prebaciti na račun u Austriji ili Švicarskoj — važno je samo da su poslušni i šutljivi. Ali, kad bi se otvorilo mogućnost, da pisci i intelektualci slobodno djeluju, da se udružuju i da eventualno pronalaze mecene u privatnicima, kad bi takvi slobodnjaci mogli otvoreno pisati o svim fenomenima režima, kad bi novine bile neovisne (možda »privatne«?)..., tad bi došlo do SLOMA REŽIMA. Ovako, totalna indoktrinacija i trajna propaganda mogu po volji održavati režim, usprkos svim vanjskim i unutrašnjim pritiscima.

141

Pa, da li se ovo uvida? I tko? Zar je *strah od zatvora i progona* dovoljan da uguši svaku riječ pobune (ne računajući nacionalističke ispade, koji nisu politički artikulirani)? Može li se ova ravnodušnost masa i otupjelost intelektualaca objasniti isključivo strahom? Činjenica je, da kod nas nije bilo progona, deportacija i logora, odnosno masovnoga terora sovjetskoga tipa (unutarpartijske obračune, kao što je Goli otok, ravnodušno malogradanstvo nikada nije smatralo uperenima prema sebi). Mi ipak nismo Azija, a nismo ni u takvom zemljopisnome okruženju kao neki sovjetski sateliti, da bi vojska iliti policija mogle po volji divljati. Međutim, čak i u tim zemljama, koje su proživjele diluvijalne užase, glas protesta neprestano se čuje: unutrašnji otpor konstituirao se apsolutno razgovijetno, a njihovi disidenti već desetljećima svijetom pronose istinu o režimu. Dakle, ako do otpora dolazi i u takvim okolnostima, usred terora, kako objasniti da ovdje, u razmjerima jednoga ipak nešto razvijenijega standarda (otvorenih granica) do danas nema nikakva suvisle, smisaone, teoretski koherentne reakcije?

Izgleda mi, da je paradoks u ovome: relativna životna sigurnost neka je vrsta DUHOVNOGA ANESTETIKA. Čovjek *prisiljen na prosječnost* (a svjestan da osvajanje nečeg boljega pretpostavlja angažman, borbu i žrtve, naročito u »Sanjanoj« demokraciji), lako se PRIVIKAVA NA PROSJEČNOST. Misli se: bolje i ovoliko malo, ali garantirano, nego nešto drugo, možda i bolje, ali nesigurno. Ta perfidnost Yu–režima, koji GARANTIRA OSREDNJOST i sve njoj podvrgava, vjerojatno je psihološki ključ za ravnodušnost i pomanjkanje otpora (što sve, ovako na mah, pokušavam opisati). Kao UGOJENI AUSCHWITZ, režim se održava igrajući na kartu ljudske lijenosti. Demokracija je izazov i borba, a jednom uspostavljen, ovakav je soc.–kom. režim tek mrtvilo, smradna sta-

ja, ali u kojoj se sigurno drijema. Demokracija pretpostavlja razvoj, izazov, a komunizam je — stagnacija. To se rješava trikovima, koje su vladajuće ekipe desetljećima razvile do savršenoga modela. Opća socijalna sigurnost, koja do smrti garantira zaposlenje, osnovni je način potkupljivanja. Izvjesnost, da nikakva i ničija NESPOSOBNOST nije, neće i ne može biti razlog otpuštanja (s posla), *dobro je pogođen način podjarmljivanja*, ali vjerojatno je toliko snažan, da bi podjarmio svaku ljudsku dušu, bilo gdje i bilo kada, u bilo kojem društvu!!!

Svijet se temelji na prosječnosti i tek ga stanovita nužda navodi na probijanje i napredovanje. Zvuči cinično, ali, dok soc.-kom. sistem odriče i zabranjuje političko takmičenje, htio bi da se ljudi, na poslu, takmiče u altruističke svrhe, tj. za državu. Da je to biološka besmislica, dokazom je ekonomska slabost svih soc.-kom. režima na Istoku i kod nas. Takmičenje s ciljem OSOBNOGA/PRIVATNOGA MATERIJALNOGA USPJEHA, negira se u soc.-kom. društvima — jer je to princip kapitalistički — a time se ukida mogućnost da se ljudski duh razvija. Relativna sigurnost, koju ovakav tip režima ipak pruža, uzima se, dakle, kao objašnjenje *zašto se većina podanika — ne buni!* Non-stop bombardirani *propagandom o manama kapitalističkoga svijeta* (koji nam je na dohvat ruku, preko granice i uočljivim u filmovima i na televiziji), naši se ljudi zaista iskreno zgražaju nad *egzistencijalnom nesigurnošću* koja, navodno, tamo vlada (što i nije daleko od istine). Slabo obaviješteni, recimo, o sindikalnoj podršci, koju radništvo na Zapadu ipak nekako dobiva, naši su ljudi olako stekli dojam da je ama baš svaki radnik tamo ovisan isključivo o hirovima poslodavaca. Filmovi, koji su u zapadnim demokracijama snažan poligon, na kojemu se njihovi kritički autori razračunavaju s mnogim slabostima vlastitih uređenja, još više uvjeravaju našega Druga Prosječnoga, da je sretan što ne živi na Zapadu. Umjesto da neke od tih (uvezenih) filmova shvati kao izraz tamošnje političke polemike, on ih ovdje prihvaća kao dokaz partijske propagande, koja sistematski širi laži. Međutim, neporeciva IZAZOVNOST života u slobodi, OTVORENOST šansi koje se svakome pružaju, sve je to u zapadnim demokracijama stvarna činjenica za koju se više ne traži PRISTANAK INERTNE MASE. Štoviše, ta se masa odavno pokrenula, prihvaćajući sve što sloboda može pružiti. S ove strane, pak, uljuljan u sigurnost svoga zaposlenja, redovnu plaćicu, uz nuzzarade, zdravstvenu zaštitu i kakve-takve penzije..., naš se DRUG OSREDNJI zadovoljno smješka kad sluša što se sve nudi u zapadnim demokracijama. Sistem mu je uspio u glavu utjerati FILOZOFIJU LIJENOSTI: nitko me ne može toliko malo platiti, koliko malo ja mogu raditi. Jer, budući da sistemu dugo godina nije bilo stalo do tržišne i konkurentske borbe (doduše, sada se nastoji malo, ali kasno, ponešto preorijentirati, no teško će itko izmijeniti duboko usadene navike!), on je prešutno dopuštao takvu filozofiju, samo da radnici... ŠUTE. Jebi ti sve prednosti kapitalizma — kaže naš drug — kad u njemu treba mnogo i teško raditi! A, zar nije bolje ovako: *malo radiš, osrednje živiš i kó Bog...!?*

Ima u toj »filozofiji« one *vječne inertnosti života*, koji se opire svim promjenama. Zato su naši ljudi toliko istrenirani, da su nespremni za bilo kakvo radikalno pitanje i radikalni odgovor: koji su RAZLOZI KVIJETIZMA u YU? Siguran sam: kad bismo pitali naše radništvo, da li bi bili spremni za *bolje plaće* uz TEŽI RAD (pod cijenu sindikalne borbe i relativne nesigurnosti), da bi ono ODBILO pokušaj sličnog obrata. Kod nas se uvijek lovi u mutnome: mala plaćica, nešto honorarnoga rada (plus još nečija plaćica u obitelji i/ili komadić zemlje)... već se nekako može izgurati, a staž ide, penzija je garantirana. *Od gladi nećemo umrijeti.*

Možda je u tome razlog našem kvijetizmu: nama JOŠ NIJE BILO DOVOLJNO LOŠE! Nije nam bilo dovoljno loše u egzistencijalnome smislu, pa da bismo shvatili važnost DUHOVNIH SLOBODA (ili je obrnuto: što je prije, ko-koš ili...?) *Utovljeni kvijetisti*, okruženi bodljikavom žicom, smješamo se u svojoj sigurnosti. Ali, ta ŽICA nije ŽELJEZNA ZAVJESA, koja ne propušta ništa, ni ikoga, ni u jednome smjeru. Naša je *žica transparentna*, dovoljna za osiguranje, kao i da onima, koji su njome ograđeni, omogućiti promatranje onih izvana. Unutra je sve relativno poznato, ispitano i sigurno, a vani je (s one strane) stalno uzbuna, nemir, novosti, buna i napredak. No, može li/smije li itko ovako nešto smatrati — pozitivnim životnim idealom? Je li on, kao takav, uključen u utopijski marksistički projekt? Dakako, da nije: čak ni najtvrdi marksistička glava ne može reći da je DUHOVNO ROPSTVO ono čemu teži. Čovjek, kao famozno »generičko biće«, trebao bi biti nešto drugo i nešto više, ali što? U kojim uvjetima? Jesmo li još u prelaznom periodu, u porođajnim mukama nekoga budućega humanijega društva? Tko je dužan otplaćivati dugove takvih manijakalnih manipulacija?

Zaplećući se u takva pitanja, svjestan sam da u mojem pisanju postoji itekakva teorijska zbrka. No, nemam namjeru riješiti KVADRATURU KOMUNISTIČKOGA KRUGA, jer sam svjestan svojih skromnih kapaciteta. Imam samo iluziju, kako bih trebao pokušati ocrtati *emocionalne i psihološke aspekte življenja* u soc.-kom. društvu i to u nekom proznome križancu između političke esejistike i romanesknoga prosede, oscilirajući dok ne osjetim koji je moj pravi medij. Znam, samo, da iz ovoga moram pokušati napraviti — nešto!

5. siječnja 004.

Cijeli sam dan prepisivao ovu prethodnu litaniju iz 1981. g. i osjećam se kao da sam pretrpio »*jet lag*« iliti vremensko zakašnjenje/zaostajanje. Iz jednoga drugoga vremena odjekuje mi vlastiti glas/intonacija, ali kako je sve poremećeno *entropijom*, jedva ga prepoznajem. Čitam kako sam drobio svašta — doduše, za vlastito zadovoljstvo i kućnu upotrebu — u čemu danas pronalazim sijaset slabih mjesta (što da radim, kad me je *tek* »*tuđmanizam*« *otrijeznio od anti-komunizma!*?). Bio sam tih prošavših godina do guše u protukomunističkoj i anti-marksiističkoj literaturi (podjednako disidentskoj iz Istočnoga bloka, kao i onoj francuskih »novih filozofa«, upotpunjavanoj djelima **M. Đilasa** i **M. Mihajlo-**

va, barem nekih vrijednih odmetnika s naših strana!). Upravo se 1980. g. pojavio i tom »Glavnih tokova marksizma« glasovita poljskoga filozofa **Leszeka Kolakowskog** (izd. BIGZ; prev. i pogovor dr **Risto Tubić**, Beograd) davnih godina još vodećega među ondašnjim marksistima (treba li reći i člana Partije?), koji je s »poljskim proljećem« 1956. već bio počeo mijenjati poziciju, da bi iz Partije bio izbačen 1966. i izgubio katedru 1970., da bi onda izbjegao na Zapad (rod. 1927.). »Glavni tokovi marksizma« — u tri toma 1978. g. — bili su dočekani, posvuda, kao *definitivni obračun* s marksističkim iluzijama, utoliko važnijim što ih je napisao preobraćeni/odbjegli ex. marksist/komunist. Žudno sam čitao tu eminentno filozofsku analitiku, neostrašćenu, ali fantastično temeljito zahvaćenu/obrađenu *od samih korijena nastanka dijalektike*. Drugi tom je u BIGZ-u izašao 1983. (a treći...?), no za onu moju pamfletsku litaniju iz 1981. g. bio je dostatan već i samo prvi (to se iz mojega teksta očito ne nazire, ali kako moje kompetencije nisu ni bile filozofske, to sam se zadovoljavao samo jednodimenzionalnom ljutnjom/bijesom/ogorčenošću). Sve bih ovo trebao tek razraditi — još jedna »odgođena inicijativa«? — a sad se noća i »*vлага snova hvata dušu moju*«...

6. siječnja 004.

Don Cico mi grebe po vratima spavaće sobe. Hajde, ustani lijenčino i pusti me k sebi, poručuje mi moj mali zlatni maćak. Znači, opet imam razloga za ustajanje: mačkama treba dati jesti (uz **Don Cicu**, tu su još **Panda** i **Sissy**), očistiti njihove zahode i ići kupiti novine. Bogue, posao pritišće! Ma, koje novine, kad su izašli dvobrojevi za 5/6 siječnja, o Bogojavljenju iliti sv. Tri kralja. Dobro, onda ništa, pa listam hrpe već nabavljene papirušine. U »Nacionalu« definitivni rezultati ankete o tome koja je »najznačajnija ličnost u hrvatskoj povijesti«. Prisjećam se, da sam o tijeku i prvim rezultatima ovoga anketiranja već nešto zapisivao (pa da, pod nadnevkom 22. prosinca 003.), a sada se ispostavilo kako definitivno jesmo »*lud narod*«, jer je proizašlo da je **Josip Broz Tito** najveći Hrvat u povijesti! Što je najgore i meni se tako čini, usprkos mojem nekadašnjem protestiranju protiv njegove devize kako je »demokracija (samo) za one koji su za socijalizam«. I bilo je vrijeme, da mi se sve moje negativne iluzije razbiju o glavu. No, danas ipak jest nešto što me naprijed kreće: imam poziv za *domjenak* »*kod Srba*«, kako se kolokvijalno kaže. Krovna udruga srpskih društava i stranaka u Hrvatskoj iliti SNV, ponovno mi je ponudila gostoprinstvo prigodom obilježavanja »*srpskoga Božića*« (koji je jednako kršćanski, kao i »hrvatski«, samo je riječ o starom kalendarskom pomaku, koji neupućenima stvara zbrku).

Rado se odazivam i odlazim na to skromno druženje, na kakvome sam bio nekoliko puta proteklih godina, uvijek u duhu one snošljivosti koja mi je, srećom ucijepljena od djetinjstva. Naime, majčina mi je sestra, teta **I.-a**, bila udana za Srbina, kojega sam u dječastvu, prije njegove preuranjene smrti (1954.), zapamtio kao izuzetno žovijalnu osobu. Tada, u okružju posve katoličke baki-

no-djedovske obitelji (a mene je mama, tih godina, upravo privodila svim rimokatoličkim sakramentima) temperament strica **D.-a** (ili »barbe«, kako se u Dalmaciji sve rodbinske veze pojednostavljaju) iznenadivao me je kao dobro došli kontrast. Od njega sam, prvoga, naučio kojekakve tradicionalne, srpske konvencionalne izreke i poštapalice, a objasnio mi je i »krsnu slavu«. Još i *danas kandilo tinja* pred njegovom ikonom, a od prvih dječaćkih dana upio sam i upamtio tu uporednost iskazivanja/očitovanja iste vjere, na jedva malo različite načine, tako da danas, odlazeći u prostorije »Prosvjete«, u Preradovićevoj ulici, na rečeni domjenak, nisam imao »problema« kako se Božić čestita Srbima. Našao sam na brojnije uzvanice nego ranijih godina, izmiješane s neočekivano mnogo fotoreportera i televizijskih ekipa. Dok čestitamo s »*Hristos se rodi*«, jedni drugima i odgovaramo »*Vaistinu se rodi*«, čini se kao da je neka napetost u zraku, kao da se nešto/nekoga očekuje. Još se stižem našaliti s kime stignem, kako je ovakav domjenak »*jedina prigoda*« kojom se možemo sastajati i družiti *mi — ateisti i ne-strančari!*« Hoću reći, da je tu ozračje posve svjetovno, unatoč nazočnim pravoslavnim svećenicima (koji se ni proteklih godina nisu nametali) i da nekakvoga pandana nema u hrvatsko-strančarskome/vjerskome ozračju. Pa, kako me na Božićni domjenak *ne poziva* nijedna hrvatska stranka, ovome se uvijek rado odazivam, susrećući osobe iz najrazličitijih orbita mojega maloga življenja. Očekivanje je bilo opravdano, jer me obavještavaju da se očekuje dolazak našega Premijera, naravno s pratnjom, što nas sve i svakoga ugodno zbunjuje. Kad je komešanje doseglo vrhunac, čulo se po strci na stepeništu da se nešto događa i zaista, pojavio se impozantni **Ivo Sanader** s brojnim uglednicima. Kako se poznajemo — doduše, površno — još iz Splita (kad je Sanader bio urednik u »Logosu«), te kako do tada nisam imao prilike čestitati mu na rezultatima izbora, sad sam se našao u gužvi blizu njega i impulzivno sam ga zagrlio i poljubio (*dvostruko*: za izbornu pobjedu i za čin dolaska u ove prostorije). Mislim da me je prepoznao, sudeći kako je primio moju čestitku, a kako je Sanader *prvi Premijer kojega sam zagrlio i poljubio* (kad se sjetim njegovih prethodnika, to mi ionako sigurno ne bi bilo palo na pamet), istom sam prilikom na isti način čestitao i njegovoj supruzi (čije sam knjige o antičkoj arheologiji nabavljao prethodnih godina).

Sve ostalo je (bila) novinsko-televizijska senzacija i više nije (bila) moja priča. Dok je prijem još trajao, iskrao sam se sâm, na zubato sunce i sam ručao u »Korčuli«, jedva čekajući da stignem doma, zavalim se u fotelju i pripalim koju lulu. Naime, od 2. siječnja ostao sam »*slamnati udovac*«, pa se za ručkove snalazim obilazeći kojekakve krčme, gostionice, restorane, tražeći krepku i jednostavnu prehranu (gulaš, grah, fileke i sl.). O ovome ću napisati jednom čitavo poglavlje, a za sada zapisujem samo, kako je — *jesti sam isto što i masturbirati (sam, dakako)*! Ovo me podsjeća na **Barthesovo** »čitanje« **Brillat-Savarina** i na njegovu »analogiju između pohote i gastronomije«, koju je pronicljivo već razlučio **Stanko Andrić**, u pogovoru **Hamvasóvoj** »Filozofiji vina«. Uz opojni dim iz lule (a trenutno trošim **Mac Barenov** »Navy flake« duhan), ta mi je knjiga pri ruci (izd. »Ceres«, Zagreb, 1993.; prev. **Ivan Ladislav Galeta**)

i slažem se kako je Andrić odvojio »samotničko« od »skupnog objedovanja«, a sočnije bih rekao — kako sam neki dan i sam zapisivao, povodom »lektire« — da je *primarno jebanje, a sekundarno objedovanje!*

12. siječnja 004.

Jučer me je, iz mamurluka nedjeljnoga prijepodneva, trgnula emisija »Nedjeljom u 2«, pa se primoravam na sabranije pisanje. Dnevničarenje i pabirčenje prilično su neobvezatni, pa se stalno podsjećam da »moja malenkost« nema razloga zapisivati tričarije i koještarije, ako bih pomislio da bi ovi zapisi ikada bili vrijedni objavljivanja (?). I usto, ako me već nema na televiziji (a i tome ću tek reći neku), onda televizije ima kod mene.

Ako Zlo izbjegavam(o) imenovati, znači li to da ga se izbjegavam(o) riješiti? Ova je dvojba, ako stoji preteška za moju malenkost i potražiti ću pomoć etičara (filozofa i teologa) da me iz nje izbave. Kad bih citirao i ono malo što sam o tome pročitao, bilo bi preopširno na ovome mjestu i po svemu suvišno. Stoga, evo odmah *'in medias'* — *tres!*, reći ću »konkretno« što me je po stoti put dovelo u spomenutu dvojbu. Jučer (u nedjelju, 11. siječnja), u standardno kvalitetnoj i zanimljivoj »raz-govornoj« emisiji **A. Stankovića** (HTV I), »Nedjeljom u 2«, gostom je bio **Igor Zidić**, pjesnik i (likovni) esejist *par excellence*, čiju su višesložnost urednički pretjerano jednodimenzionirali predlažući gledateljstvu da glasuje o pitanju »Jesu li Hrvatskoj potrebne još jedne novine?« Nešto se već prije dočulo o ovoj iznenadujućoj, ali *dobrodošloj inicijativi* (koju natkriljuje sama Matica hrvatska!), ali ne želim sada i ovdje o tome, premda je omjer u glasovanju vrlo simptomatičan i (za inicijatore) pobudan (79 posto za; 21 posto protiv!). Nešto me je drugo *izbacilo iz konteksta*, pa ako se voditelj emisije nije dogovarao sa svojim gostom, činilo se da je i njega u stanovitoj mjeri iznenadilo. Naime, usred raspravljanja o sasvim drugim stvarima, voditelj je najavio kako će toga trena *u eter* »pustiti« jednu »poskočicu«, pa neka je gost izvoli komentirati. Možda računajući, da će se kroz komentiranje onoga što je odjeknulo, bolje oblikovati eventualna *politička filozofija gosta* u emisiji (koji je, inače, neke svoje ambicije na tome planu višekratno otklanjao), voditelj nam je pružio *neugodnu priliku* da »u živo« saslušamo jedan nazovi lako glazbenjački uradak iz onoga ispodstandardnoga izričaja koji se odaziva na kategorizaciju »*pastirski rock*«.

Pred svojim sam televizorom poskočio od zaprepaštenja i najradije bih u njega bio zavitlao pepeljaru, da mi nije žao troška (a, zašto nisam naprosto »ugasio« televizor, već je prvo pitanje kojim se otvara naredna dvojba?), a bilo mi je neobično krivo što je meni omiljeli **I. Zidić** *stoički otrpio* dotični zvučni nasrtaj. Riječ je (tj. galama je) o poskočici »Jasenovac i Gradiška Stara«, u izvedbi nekoga estradnoga dvojca, koji žanje svoju *herostratsku slavu*, pa ih ne želim imenovati. Uostalom, na mnogim je javnim mjestima, tj. u novinskim komentarima, tekst dotične pjesmice prokazan kao *nakazna tvorba*, te djelo *izopačena »tvorca«*, koji svoju *nekrofilnu* narav predočava kroz veličanje (nekadaš-

njih prošlostoljetnih) bestijalnih koljača (ustaških, točno su imenovani!). Kako je tekstić te pjesmice već postao *dostupan* posredovanjem Interneta, a *objavljen* je i u dnevnim i u tjednim novinama, nije mi ni na kraj pameti imalo ga citirati. Pa, zašto je onda bilo nužno, dodatno »reklamirati« *takvu prljavštinu*, puštajući je na uši (nadam se) zaprepaštena slušateljstva/gledateljstva? Tko god da je do tada bio nešto načuo o tome skandalu, lako se mogao o tekstu obavijestiti, ali kako »naši ljudi« slabo i/ili malo čitaju novine — možda su rezonirali na televiziji? — u spomenutoj su se emisiji odlučili na radikalni gest i svima su nam — *bacili drek u lice!*

Opetovanjem, Zlo ne iščezava, jer ne blijedi, već možda samo uvećava užas. Utoliko je jedan ugledni židovski mislilac odavno rekao kako nije potrebno »istraživati uzroke holokausta«, jer da u tome *nema nikakve enigme!* To je vjerovatno u skladu s onom postavkom o »*banalnosti zla*«, koja je svojevrstno mnoge začudila, a mnogima je još i danas nejasna. Ali, što onda raditi kad (se) *Zlo ponovno — demonstrira!?* Po meni, sigurno ne to da ga dižemo na razinu masmedijske promidžbe — a u slučaju televizijskome zaista je riječ o »masi«! — tako da ga, lakše pamtljivo, *u ritmu »poskočice«* puštamo u uši onih koji do tada možda o svemu i nisu bili ništa čuli! Nesklapno (mi) je bilo od voditelja dotične emisije što je — u »*dobroj namjeri, ali na putu u pakao*« — išao provocirati i gosta i masovno gledateljstvo/slušateljstvo, kao što je i daleko od prosječnosti uma moje malenkosti zašto gost nije zatražio da se *prekine emitiranje takve skarednosti* (čemu na milijunsku potenciju podizati ono što su mnogi relevantni već upoznali iz drugih medijskih izvora?). Stoičko rezoniranje **I. Zidica**, koji je nešto tek promrsio o mogućim zakonskim represalijama protiv onih koji svojim *veličanjem ustaškoga genocida* drastično krše sveopće, svjetski prihvaćene moralne i etičke standarde, to me je rezoniranje u svojoj intelektualnoj ravnodušnosti (jer, ta je pjesmica na takvoj razini da o njoj *ne želi »ozbiljno razgovarati«*), kao što rekoh, na početku, zavelo u veliku dvojbu. Možemo li/smijemo li, Zlo naprosto odgurnuti nogom, kao što radimo s *izmetom* (ali kad se taj osuši, jer inače...)? ?

Ali, nije lako definirati Zlo — iliti *Zloga*, kao u »Očenašu« — uglavnom zato jer nemamo razvijenu *teoriju Dobra* (ovim povodom čitam veliki blok o »Kulturi zla«, u upravo objavljenom dvobroju 1–2, 2003. sjajnoga časopisa »Tvrđa«, u nakladi Pučkog otvorenog učilišta Ivanić-Grad!). Sad će se pobuniti svi koji misle da znaju što je Dobro i da su upravo oni na njegovoj strani, ali u spoznajnome smislu to baš i nije tako lako kako se čini (naročito kad **Alain Badiou** kaže »da je *Zlo trajna mogućnost* za svakog pojedinca!«). Otuda i moja početna zbunjenost: ako ne želim interpretirati, imenovati zle riječi problematične »poskočice«, kako mogu misliti da je moguće *riješiti se Zla* što ga one zazivaju (tako što ga opetuju)? Ali, to nije samo naš problem: već citirani **A. B.** kaže da »to proživljava cijeli svijet.«

27. siječnja 004.

Putujem u Beograd, ponovno, još jednom, vlakom (mučno drndanje 6–7 sati, kako u kojem smjeru), na poziv redakcije NIN–a, povodom dodjeljivanja ovogodišnje NIN–ove nagrade kritike za roman godine i o pedesetoj obljetnici NIN–ove nagrade (1954.–2004.). **S.–a** me ispraća nadopunjujući moju staru opomenu, koju sam joj uvijek došaptavao, kad bi koji put nekamo u inozemstvo odlazila sama. To su bila moja »tri P«: čuvaj »pasoš, pare i pičku« — ne nužno tim redosljedom (osobito u mojim ljubomornijim godinama!), a sada ih ona proširuje na »četiri P« (čuvaj se »pičaka«, motri na »pasoš i pare«, a pazi se »pića«), ih, čuvao se ja, ili ne pazio, na isto mu dode)

148

O tim mojim putovanjima »tamo daleko« (pišljivih 400 kilometara, koje obično pismo danas prelazi za nepunih sedam dana!) iliti »preko grane«, vodilo se računa nekada (a posebni je skandal bio izmaštan kad sam se bio usudio »još« 1996. g. tamo otputovati i tada na poziv NIN–a), a danas, baš je koga briga, hvala Bogu. Znam da mnogim radozalcima dugujem podrobnije izvješće o mnogim takvim putovanjima, mojim *razlozima/motivacijama*, a kad im ponekad objasnim da su oni isključivo *kulturološko–profesionalne naravi*, sumnjičavo mi otpuhuju. Pa, kad se baš hoće, nedavno sam našao jedan bolji. Slučaj je htio da sam se u tim, inače ranijih godina polupraznim vagonima međunarodnog vlaka (kod nas na relaciji Zagreb — Beograd i obratno), jednom prolazeći hodnicima vagona do restorana, susreo sa zagrebačkim kolegom, s kojim do tada nisam bio uspostavio neki poseban kontakt. *Mjerkali* smo se međusobno, pomiješanih osjećaja, ali činilo mi se, s nekim *uvažavanjem*, no *prisnost* teško pada *ukočenim tipovima* kakvi smo (bili) obojica. No, kako se u vagonima i u restoranu teško mimoići, ipak smo se pozdravili i počeli razgovarati, ustanovljavajući, malo pomalo, da dišemo na sličan način, da dijelimo srodna mišljenja i otada, do danas, naši su kontakti (u Zagrebu) stvarno učestali. Eto, odgovora: *čemu služi vlak* na relaciji Zagreb — Beograd? Pa, tome, *da se Hrvati bolje međusobno upoznaju!*

Tko nas, BRE — SASTAVI!? — pitao sam (se) u šali, ulazeći u gužvu kulturnjaka i pisaca na Svetosavskom sajmu knjiga, na kojemu se svečano uručivala ovogodišnja nagrada NIN–ova žirija. Mnoštvo raznoraznih (ne)poznatih faca iz mojih ranijih posjeta/bivanja u toj sredini, vrte se oko mene i ja oko njih, svejedno u nekakvoj *mutavoj komunikaciji*. Ono »bre«, meni se ne može omaknuti, ali sada ga namjerno umećem, jer sam tek presložio pitanje (»*rastavi*«/»*sastavi*«?). Oдавно sam se obavijestio kod **Skoka**, da je to »uzvik istočnih krajeva, nepoznat čakavskom i kajkavskom« (ali, eto, nasreću, ja sam ga od barbe **D. N.–a** naučio još kao balavac u Splitu!). Riječ je o balkanizmu grčkog podrijetla (vokativ, 'morè' od 'moros', 'moros', »luda«, skraćeno u *bre*), a nalazi se u bug., rum., arb. i ngr, te u turskome. Kako preko »*bale*«, vodi do »*brata*«, jasan mi je današnji *hrvatsko–srpski hipokoristik* »*brale*«, koji se često čuje od Dalmacije do Zagreba, a da oni koji ga upotrebljavaju, pojma nemaju kako time

kažu »bre«! A, tko nas »sastavi«? Pa, pisanje, tekstualnost, pismenost, novine, knjige, ideje, jezik... Dok se ovogodišnja nagrada (za 2003.) uručuje **Vladanu Matijeviću** (rod. 1962. u Čačku) za roman »Pisac izdaleka« jedna mi se poznata faca pomalja u drugom/trećem planu. Bradata, zgurena spodoba je **Goran Babić**, hrvatski pisac/odbjeglica koji, u Beogradu, koliko čujem životari u nezavidnim okolnostima. Raznorodni su osjećaji među nama odavno (bili) posijani, ali usprkos *žestokim (politikantskim) polemikama* koje smo vodili oko 1977. godine, ne mogu zaboraviti da sam kao književni kritičar ipak bio (možda) *prvi*, koji je *oduševljeno pozdravio* njegove prve pjesničke knjige (još 1970. g.). O daljnjem razvoju njegova talenta ponešto sam dvojio, a malo sam (do)znao o razlozima koji su ga devedesetih godina primorali da prebije štap preko koljena i da se otudi od svoje matice. Prethodnih smo se godina znali, tu i tamo, također slučajno, vidati u Beogradu, na kojekakvim skupovima, ali uvijek bez riječi, no sada mi je već svega toga dosta. Ipak sam ja nešto stariji (on je rođen 1944. g.) a kako *ne gajim nikakvu pizmu* prilazim mu, što srdačnije mogu, što on i uzvraća. Malo čakulamo, obilazeći vruća pitanja i ugovaramo da se neki drugi put obavezno dulje narazgovaramo. Eto, *ponovno, čemu služe ovakva putovanja* u Beograd: *da se Hrvati međusobno pomire!*

Imao sam i oblapornijih susreta (ovo, naravno, sve rekapituliram, za *dane između 27. i 30. siječnja*), kakvi se očekuju od mene da ih ispričam (jer, navodno, u Beograd odlazim samo na »žderačinu«, na »stomakliju«, »đuved« i »pasulj« kako bih potom mogao »*kreirati fekalij-tekstove*«: tako su o meni pisali 1996. g.) Famosni **Aleksandar Tijanić**, sada kolumnist NIN-a, vodi me kod »**Vuka**«, u kojemu me je najprije zabezegnula karta gotovih jela (spremnih od jedne, do pet minuta), karta koja svojom *opsežnošću* može u džep spremiti cjelokupnu ponudu svih zagrebačkih restorana zajedno. Kakva je demokracija zamišljiva u zemlji u kojoj, svakoga trena, *na jednome mjestu* možete naručiti (i dobiti), *jednu od — 15 različitih sarmi!*? *Ili, možda i jest, upravo stoga*. Ali, ono što je važno, tu naručujemo i kušamo nešto fenomenalno (i meni do tada nepoznato): »gušćja jetra na žaru«! Svašta smo **S.-a** i ja radili kod kuće s tom delikatesom i poznati su mi kojekakvi recepti visoke (francuske) kuhinje za gušćju jetru, ali nešto tako jednostavno (jetra, rezana tanko, kao papir, samo podgrijana na roštilju, s umakom od sjeckanoga luka, zamašćenoga sokom od pečenja) nadilazilo je moju maštu. Uz njih sam dozvao Palički »Chardonnay«, (2001. g.) vrhunsko vino s geografskim porijeklom, bistro i pitko »kao voda« (samo 10,9% vol alk.), ali zamamno kao sva »vina s pijeska«, koje inače egzaltira i **B. Hamvas!** Inače, povodom 50. obljetnice NIN-ove nagrade pozvan sam od redakcije i da glasujem za »mojih 10 najboljih«, kao izbor iz svih dosadašnjih, kao i da priložim jedan tekstić, što je sve objavljeno u NIN-u od 29. siječnja, pa mi je najprirodnije da ga ovdje priložim, jer nešto, drugo i bolje više nemam reći.

СЛОБОДАН ПОТИЋ

ИГОР МАНДИЋ

„Хрватски роман и НИН-ова награда & vice versa”

У омјеру према обимнијој и готово увијек квалитетнијој српској приповједачкој прози, хрватски је роман у процјенама НИН-ових жирија – још и добро прошао

Како сам имао прилику, задовољство и част бити првим критичаром из Хрватске, укљученим у рад НИН-овог жирија критике (1971-72. г.), а судбински стјецајем и последњи (1988-1989. г.), можда је то разлог што је, приликом ове важне обљетнице, моју маленкост „запала” насловна тема. Био сам још у једном наврату позван на судјеловање (1982-1983. г.), али на моје размишљање и писање о књижевности, посебно у склопу хрватско-српских односа, мало је шта могло тако пресудно ујетати као што је почетак и крај оваквих узајамних друштвено-културних и критичарско-колегијалних прожимања.

Почетком седамдесетих година све се некако „отварало” (у добром и у лошем смислу), а пред крај осамдесетих све је „гаснуло”, у сутону тих дотадашњих судношаја. Дакако, још су неколицина мојих колега – у писатељском смислу сигурно значајнијих од мене – подијелили чланство у НИН-овом жирију (Д. Цвитан 1973-74; 1976; нажалост, умро 1993. г.; М. Солар 1980-1981; В. Висковић 1984-1985; П. Матвјевић 1986-1987), па их држим позванијима да ауторитативније разраде сугерирани тему, него што је мени могуће у овој краткој изјави.

До почетка седамдесетих година, већ је неколико хрватских писаца за своје романе било почашћено НИН-овом наградом (М. Божић, 1955; М. Крлежа 1962; Р. Маринковић, 1965; С. Новак, 1968.г.), па се може рећи да је тадашњи жири у својем сталноме саставу – за који се

претпостављало да ће бити доживотни – већ уочио колико је, за престижност једне независне награде, потребно да она обухваћа и другу (не једину, али неизбјегну) страну стваралаштва на заједничкоме српско-хрватском говорноме, писменоме и изражајноме подручју.

Но, кад сам био добио прилику у НИН-овом се жирију критике придружити далеко угледнијим (и старијим) српским критичарима, нисам своје именовање схватио као дужност, лобирање, првенствено за хрватске писце, мада сам на попис књига, које су долазиле у обзир за „ужи” избор, обичавао предложити и понеку која је колегама промакла. Стога, ни у којем од својих „мандата” нисам тврдоглаво радио „за нашу ствар”, већ само у корист доброга писања (тако сам задовољан што сам од прве био у жирију који је 1971. г. додијелио награду М. Црњанском, а 1972. Д. Киш!).

Једино сам, колико се сјећам, 1988. мало више „агитирао” за „Форсирање романа реке”, Пубравке Угрешић, па је она те године – као прва списатељица – награду и добила (примјећујем, иначе, да је до данас још само једна жена, гђа С. Велмар Јанковић, 1995., „равноправна” мушкарцима у овоме жанру!). Можда је протеклих десетљећа, увијек у оштрој конкуренцији, с (не)правом заобијен који бољи хрватски роман, али катастрофални превиди нису направљени: у омјеру према обимнијој и готово увијек квалитетнијој српској приповједачкој прози, хрватски је роман у процјенама НИН-ових жирија – још и добро прошао. Након деvedесетих година (прошлого стољећа), награда се поновно „зтворила” у своје изходиште и данас (2004) не видим више разлога да буде друкчије.

ИГОР МАНДИЋ

Добрица Ћосић: *Корени* 1954.
 Мирослав Крлежа: *Заставе* 1962.
 Ранко Маринковић: *Киклоп* 1965.
 Меша Селимовић: *Дервиш и смрт* 1966.
 Слободан Новак: *Мириси, злато, тамјан* 1968.
 Милош Црњански: *Роман о Лондону* 1971.
 Данило Киш: *Пешчаник* 1972.
 Слободан Селенић: *Пријатељи* 1980.
 Милорад Павић: *Хазарски речник* 1984.
 Живојин Павловић: *Зид смрти* 1985.

P.S. Иначе, у НИН-у је изостављено да мој поредак није вриједносни, већ да је по *кronолошкome* *слиједу* *додјелјивања* (па сам стoga, оvdје *надописао* *одговарајуће* *године!*). Према *glasovanju* *svih* *dosadašnjih* *чланова* *жирја* *НИН-ове* *награде*, на *prvom* *se* *mјjestu* *ustoličio* **Selimovićev** »*Derviš* *i* *smрт*«...

31. siječnja 004.

Vratio sam se iscrpljen, gladan i pokvarene probave (zbog nekakvog stupidnoga pohanoga sira, u vagon restoranu), naliven brojnim pivima i onda, prije podne i oko ručka:

SINKOPIRAM!

Nije da nešto posebno volim jazz, ali eto, nešto je u meni izgubilo ritam i »preskočilo« pa sam u roku od pola sata *dva puta izgubio svijest* (prvi sam se put, čak, srušio na pod, a drugi bih put bio pao s licem u tanjur vruće juhe, da me moja S.-a nije pridržala). Opa, čak dvaput, kaže jedan doktor, kojega S.-a telefonski konzultira, nije ništa strašno i nije za neurologiju, već je za internu, vjerojatno su »sinkope« (?). Odlazimo predvečer u Vinogradsku bolnicu, na kojekakve pretrage (»nije mi ništa, neću taksi, mogu hodati«), kao »hitni slučaj« i od interniste, preko kardiologa, do neurologa zaista se potvrđuje da su to bile »vazo-vagalne sinkope«. Hajde, neka, da i to ubrojim u svoj *saldo (mortale)*...

151

Početak veljače 004.

Punim plućima udišem penzionerski život (da, čitavu mi proteklu godinicu na tekući kaplje penzija od 3.100 kuna, za 36. godina radnoga staža). Bogue, nije ni loše, ništa ne radiš (ništa?), a stiže lova s kojom mogu sigurno jedan tjedan dignuti sve četiri u zrak. Godinama sam rogoborio protiv »odlaska u mirovinu«, dok me S.-a nije upitala zašto je onda uplaćujem (naime i kad sam bio na *Burzi rada* i kad mi je bila istekla ona prvotna potpora, nastavljao sam uredno plaćati *rate za mirovinsko*, svejedno se buneći!?).

Svraćam ovih dana u HZZMO, zbog nekih papira i tek tu u Tvrtkovoju ulici shvaćam zašto me obuzima nekakvo *mirovinsko-mladenačko uzbuđenje*. Pa, penzionerska je središnjica udomljena u zgradi koja je nekoć bila *Studentski dom*, u kojemu sam čitavu jednu godinu boravio/spavao kao student, u šestoro-krevetnoj sobi (prva lijevo, u lijevome hodniku na polukatu). Tako (mi) se *zatvorila životna putanja*: u domu moje *najkurčevitiije mladosti*, sada je mjesto za isplaćivanje moje mirovine, mrmljam u sebi, dok mislim kako me je za jedno Silvestrovo (je li bilo 60. ili 61., sada se više ne sjećam) bila na cjedilu ostavila neka prekrasna, jedra plavuša (»vočkastoga« imena, Kruška, Trešnja, Dunja?), te kako sam se razočaran bio napio kao svinja i proslavio Novu godinu povraćajući s kreveta na zid. Ujutro sam se stidio pred cimerima — šestorokrevetna soba, nije ih bilo malo — i ma koliko da sam ribao i prao zid, još je dugo smrdjelo, a ako je do danas miris iščezao, svejedno mi je u nosnicama, dok se s *kolegama penzionerima* motam po beskrajnim hodnicima. Ala je tu nekada bilo veselo, sjećam se i to me vraća na stalno zazivanje:

TESTOSTERONA & ADRENALINA!

Lada Čale Feldman

Glorija i Gloriana

152

Naslov, ime izlaganja što slijedi, unaprijed je odredilo njegov tijek i zapreminu, ne obrnuto. U ovoj naslovnoj prilici, naime, zbio se, u više smislova, »obrnut slučaj — naslov na koji se iznenada naleti, katkad dobroano prije teme«, tako da funkcionira poput »uvodnih riječi... to jest poticaj: jednom kad je naslov tu, jedino što valja proizvesti je tekst koji ga *opravdava... ili ne opravdava*« (Genette, 1997, 67, istakla L. Č. F.). Utoliko više što se dvije riječi, a možda ujedno i dva ženska imena koja ga nastanjuju, očituju toliko homofonijski bliskim susjedima, da se, eto, kako i priliči imenima, posve arbitrarno — onkraj ili ispred eventualne srodnosti sadržaja što ga svojom pozicijskom obvezom najavljuju, fiksiraju, obećavaju ili prekrivaju — nude na uzajamno dozivanje, s jednim slogom jeke u produžetku drugog prizvanog člana.

Osim što su obje riječi–družbenice u mojem naslovu progutale latinsko ime za slavu, osim što su to i dva osobna imena, možebitno već pričvršćena za kakvu povijesnu ili fikcijsku osobu, to su, kao što se vjerojatno namah prepoznaje, i dva književna naslova, dva imena za dva izmišljena svijeta. Da teorija književnih naslova, pa i onda kad ih ne tvore osobna imena, pokazuje nekih srodnosti s teorijom funkcije, ontološkog i fenomenološkog statusa potonjih — intrigantno udvostručenih ili barem usložnjenih kad se osobno ime i naslov jedan u drugoga uvuku — sugerira i već ovdje navedeni Gérard Genette. Prema francuskom izučavatelju »paratekstova, pragova interpretacije«, među kojima naslov, »možda i više no ikoji drugi paratekstualni element... budi problem definicije i iziskuje brižljivu analizu« (ibid., 55), tri su funkcije naslova, pri čemu sve nisu obvezatne. Prva je od njih da identificira neko djelo, i to, poput imena, na arbitran način,

»te bez previše opasnosti od zbrke. Ali ljudi nisu dovoljno svjesni da nazvati neku osobu (između ostaloga) prekriva dva vrlo različita čina, te je tu nužno razlikovati ih brižljivije nego to čini prirodni jezik. Jedan se čin sastoji u odabiru imena za osobu koju imamo na umu. Nazovimo taj čin krštenjem —

jednom od rijetkih prilika u kojima možemo nečemu dodijeliti ime (za razliku od prezimena, u ovom slučaju) jer je doba onomaturga daleko od nas. Taj je čin, naravno, gotovo uvijek nečime motiviran — sklonošću, kompromisom, tradicijom. (...) Ali kad se ime odabere, dodijeli i dužno registrira, svi će ga rabiti u duhu i u svrhe koje s razlozima zbog kojih je ime odabrano nemaju nikakve veze. Imenovanje u smislu uporabe imena potpuno je nepovezano s imenovanjem u smislu krštenja, ili odabiranja imena; najmotiviranija imena nipošto nisu i najučinkovitija, to jest, *ne identificiraju nužno na najpouzdaniji način*« (ibid., 80, istakla L. Č. F.)¹.

Tako bi se moja dva odabrana naslova mogla, primjerice, odnositi na talijanski izvornik D'Anunzijeve drame *Slava — la Gloria* i, recimo, operu *Gloriana* Benjamina Brittena. Pa premda odgovori na pitanja koga i što te riječi, imena i naslovi ovom prilikom identificiraju nisu sasvim nevezana uza spomenuta djela — ili barem njihove naslove² — kontekst u kojemu se ističe njihova nametljiva sličnost bitno će suziti broj identifikacijskih pokušaja i pogrešaka: tako će u časopisu posvećenom hrvatskoj književnosti *Glorija* po svoj prilici biti naslov Marinkovićeva slavnoga dramskog teksta, nastala pedesetih godina. *Gloriana* već napućuje u više pravaca s ciljevima raspoređenim duž europskog obzora, prema mnogobrojnim fikcijskim ali i znanstvenim inačicama, ispisanim ili uglazbljenim, biografije engleske kraljice Elizabete I, uz koju se ime izmišljene osobe, Gloriane iz Spenserova spjeva *Vilinska kraljica*, pričvrstilo do neodljudnosti. Ime Gloriane kao da više i ne vodi — kako to zastupnik analitičkofilozofijske teorije imena, Saul Kripke, nalaže za sve »rigidne označitelje« koji žele izbjeći svoju katahrestičku uporabu — unatrag do izvornog čina autorskog krštenja³, kada je svojim upisom stvorilo lik vladarice vilinske zemlje, nego do

1 **Druga** je funkcija deskriptivna — tematska ili rematska — a upućuje na djelo koje se naslovljuje, na njegovu temu ili formu. **Treća** se funkcija ostvaruje konotativnim vezama, a one ishode iz »načina na koji bilo tematski ili rematski naslovi denotiraju« te skreće pozornost na one odlike naslova koje su »najopterećenije intencijama, ali i najnatovarenije nenamjerenim učincima« (ibid., 91). **Četvrta** je pak izazivačka, služi »doigravanju djela«, potičaju na njegovu konzumaciju. I tu vreba opasnost nenamjerenih učinaka: zavodljivost naslova može katkad i »raditi protiv teksta«, »onemogućiti ili blokirati njegovu recepciju« (ibid., 94).

2 O tome više kasnije, u bilješkama br. 6 i 11.

3 Kripkeova studija *Imenovanje i nužnost* (1972) samo je dio opsežne i mnogoglasne rasprave o značenju i referentu imena u krugu engleske analitičke filozofije, teorije modalne logike i mogućih svjetova. Suprotstavljajući se tezi o tome kako je ime prvenstveno sinonim, skraćeni- ca za deskripciju svojega značenja — a koje se sastoji od jednog ključnog ili pak snopa utvrdjivih radnji ili svojstava osobe ili pojave na koju ime referira — Kripke je poriče upravo pozivanjem na kontra-faktualna, alternativna stanja stvari u drugim mogućim svjetovima (recimo — u književnoj ili kazališnoj fikciji!), u kojima ista osoba ne bi bila zaslužna ili odgovorna za stanja stvari na temelju kojih se sudi o pertinenciji pojedinih deskriptivnih sastavnica njezina imena, a da svejedno ime koje se za nju rabi jednako rigidno na nju referira. Jedini preduvjet koji mora biti ispunjen a da bi se konvencija o rigidnom pridruživanju imena i njegova referenta mogla održati i onda kada se ne može pribjeći izravnoj ostenziji (»Ovo je Napoleon«), kao i onda kada se imenu ne može pronaći izvor u prvotnome činu krštenja, jest prema njemu poštivanje *zabrane katahrestičke uporabe*, isključenje, primjerice, mogućnosti da se papiga nazove Napoleon. U svojem tumačenju Kripkeove teorije Judith Butler naglasit

stvarne povijesne ličnosti koja je starija od njezina nastanka. Tom padu u povijest, međutim, pridonio je upravo tekstualni lanac uporna naknadna poistovjećivanja fikcijskog imena i njegova navodna početna onkrajektualna odredišta — a sve ionako prema želji samoga joj autorskog oca, Edmunda Spensera, koji se u pismu sir Walteru Raleighu povjerio kako u liku Gloriane »poima najizvršniju i najslavniju osobu naše vladarice Kraljice i njezina kraljevstva u Vilinskoj zemlji«⁴.

Isto je i s onom *Glorianom* koja nije točka na udaljenom europskom horizontu, a koju ovdje pridružujem *Gloriji*: naizgled, i njoj bi više priličilo društveništvo u europskom kontekstu, u obitelji spomenutih varijacija na zajedničku biografsku temu, negoli ukopanost u lokalno tlo, tek koji kronološki korak dalje od *Glorije*. I ona — naime, *Gloriana* na koju mislim, dramski tekst Borisa Senkera⁵ — nosi naslov i ime koji se, koliko god europske provenijencije bili, *Gloriji* primiču prije svega na hrvatskom obzoru, u kontekstu hrvatske dramske tradicije, gdje teško da zajedno odzvanjaju baš posve slučajno. Uostalom, i sam Senker, premda niti povodom *Glorije* niti povodom *Gloriane*, reče jednom kako nas:

»izreka *nomen est omen* upućuje na to da je ime poseban znak, moglo bi se reći: znamen — jer označeni je fenomen u nj preslikan na osobit način, potpunije, motiviranije negoli što je to inače slučaj s riječima. Ili, drugačije rečeno, fenomen je imenom oslikan, opisan, okarakteriziran. Ako se može ustvrditi da druge riječi na ovaj ili onaj način 'lijepimo' uz njima označene fenomene, ime i njegov fenomen uvlače se jedno u drugo, prožimaju se, stapaju. Imenu koje je znamen ne treba predikat; ono je cijela rečenica. Pogriješit ćemo kažemo li da se takav nomen–omen nekome ili nečemu 'daje'. Umjesto toga valja reći da nomen–omen nekoga ili nešto 'zadaje', da ga determinira« (Senker, 1990, 149–150).

Kako, primjerice, prema istom autoru, *Glorija*, to ime–u–naslovu, taj naslov–kao–ime, »zadaje« Marinkovićev komad, da li ga zadaje svojom europskom provenijencijom ili svojim hrvatskim priključkom, svojom književnom genealogijom ili svojom budućnosnom snagom? Naslov toga »mirakula«, naime, Sen-

će upravo prvotno krštenje kao točku u kojoj se uspostavlja patrilinearni iteracijski niz Božjeg dodjeljivanja imena Adamu, kao što će i propitati pretpostavke homogenosti socijalnog dogovora kojim se, kroz karike koje se nižu u lancu komunikacije, jamči opetovana pravilnost uporabe imena. Videći u tome mimezu fikcije božanskog imenovanja koja je nužno izložena posrnuću baš koliko i poslušnom slijedu, Butler pokazuje kako mimetičkom iteracijom ime ne ponavlja, nego retroaktivno proizvodi vlastiti izvor, ne referira na neki identitet, nego upravo samo uspostavlja identitet (Butler, 212–213).

4 Usp. bilješku o Edmundu Spenseru iz skraćena i jezično modernizirana izvotka iz njegove *Vilinske kraljice* u Orion Books Ltd iz 1996, str. 57.

5 Tekst, nažalost, dok ovo pišem još nije objavljen, ali jest praižveden, 27. siječnja 2001. u vrovitičkom kazalištu (usp. kritiku Milovana Tatarina, 2001) pa ću se pozivati na rukopis koji mi je autor ustupio a na kojemu se, kao i na ostatku trilogije koju tekst tvori i o kojoj sam već pisala (usp. Cale Feldman 2003), i opet autoru zahvaljujem.

ker kao povjesničar kazališta posebice ističe, stavljajući ga uz bok *Heraklu* i *Areteju*, pače čitajući u tom trojstvu imenH

»značenje izazovnih trosložnih manifesta individualističke drame. Nije isk-ljučeno da su kratkoća, sugestivnost i istovrsnost triju naslova, zajedno s njihovi-m iskakanjem iz skladne zajednice klišetiziranih impersonalnih, kolektivistič-kih naslova karakterističnih za našu dramsku produkciju u prvom poslijerat-nom desetljeću, također pridonijeli stvaranju suda o prevratničkom značaju up-ravo tih, a ne drugih drama« (Ibid, 105).

Ako je, pretpostavimo, autor *Gloriane* imao na umu *Gloriju* kad je svoj ko-mad odlučio krstiti četverosložnim imenom ne samo zajedničkih slova nego i zajedničkih leksičkih aluzija, ugrađujući, dakle, neki srodni *omen* u taj slični *nomen*, možda se i priliči dati u potragu za obilježjima tog znamenja–ispod–ime-na što ih dva komada eventualno dijele. Ili dijele baš njegovu polisemičnu gib-ljivost, a onda i varljivost njegove referencije, pouzdanja da riječ–ime u naslovu uistinu rigidno referira na neki utvrdiv pojam, karakterološki sklop i tekstual-ni identitet, to više što su, kako već čusmo, te riječi, imena, naslovi tek citati i posudnice⁶? Pa kao što latinska riječ u hrvatskome imenu oglašava seman-tičku zapreminu svojih biblijskih konotacija, da bi se u Marinkovićevu tekstu ujedno preobrazila u tek jedno od imena–uloga protagonistice, umjetničko ime akrobatkinje u cirkusu, tako i Senkerova Gloriana i nije nego »drugo ime« za naslov i protagonisticu komada austrijskog pisca Ferdinanda Brucknera, *Eliza-beta engleska*, što se u svijet Senkerova teksta uselio kao njegova tercijarna on-tološka razina, uokvirena svojim pokusima i napokon, pokusima pokusa.

Ako je tu pak, slijedom gore izloženoga objašnjenja, riječ o posebnom slu-čaju naslova kao »agensa ambigviteta«, o »nazočnosti djela drugog stupnja od kojega djelo preuzima naslov, tako da se ne može reći referira li naslov temat-ski na dijegezu ili, na čisto označavajući način, na djelo drugoga stupnja« (Ge-nette, 1997, 84), onda bismo mogli zaključiti kako nijedno od dvaju imena, ni Glorija ni Gloriana, ne identificira ijedan od likova dvaju komada, ni *Glorije* ni *Gloriane*, na način koji bi iziskivala Kripkeova teorija imena, pa ni iskorištena za potrebe teorije fikcijskih kao mogućih svjetova. U njima se, kaže Tomas Pa-vel, imena ponašaju analogno stvarnosnim fiksacijama rigidnih označitelja, pa

6 Možda je sad vrijeme da se vratimo Brittenovoj *Gloriani* i, još i više, D'Annunzijevoj *Slavi*. Dok je u prvome slučaju dodirnost očita, jer se i u Brittena i u Senkera javlja isti posudeni lik, koji se iz povijesne događajnosti slobodno šeće alternativnim svjetovima glazbene, znan-stvene, prozne i dramske fikcije (riječ je o operi na libreto Williama Plomera o Elizabeti I. i Essexu, koju je Covent garden naručio od kompozitora za inauguraciju Elizabete II, 1953), u drugome dodirnost, čini se, počiva isključivo na suzvučju, ali ne samo talijanskog izvornika D'Annunzijeva naslova i hrvatske njegove pretvorbe u žensko ime, a onda i hrvatski naslov, nego i u još jednoj zvučnoj analogiji s dijelom osobnog identiteta D'Annunzijeve junakinje Ele-ne Comnena, podrijetlom iz nepoznate zemlje Trapezunta, kojoj ime kao da bi prikladno mo-glo identificirati i »zemlju« profesionalne genealogije Marinkovićeve protagonistice, što je u otočku župu i pred svjetlo biskupovo lice dospjela skočivši ravno s — trapeza: »BISKUP: Evo, i ja vam vičem 'bravo', to je velik korak i, dopustite mi — vaš najslavniji skok« (Marinković, 55).

tako i kad Kordelija u preinakama Shakespeareove tragedije ne umire, ime joj jamči da u mentalnom obzoru recipijenata ostaje istom fikcijskom osobom upravo zbog uvijek retroaktivno ustanovljivog povijesnog čina autorove eksplicitne odluke da »jasno upojedinačen objekt« piščeva imenovanja podnese tu »operaciju«, pa makar u naknadnim preinakama i manipulacijama istim imenom i izgubio pokoje od svojih *izvornih* distinktivnih svojstava:

»Kada bi konjunkcija svojstava definirala vlastita imena u fikciji, Shakespeareova Kordelija bila bi različiti pojedinac od Tateova lika (misli se na Kordeliju u preinaci Nahuma Tatea, op. L. Č. F.). Premda bi neki estetičari to i tvrdili, uobičajenija je intuicija prije da Tate nije stvorio drugu Kordeliju, nego jednostavno da joj je priskrbio sretniju sudbinu« (Pavel, 1986, 34).

No možda sad imamo posla s podvrstom kazališnih, posebno »zbunjujućih slučajeva u ovom pitanju, slučajeva koji se daju opisati kao fikcije gubitka identiteta« (Ricoeur, 1999, 60), jer Glorija nije Glorija niti u svojoj matičnoj tekstovnoj kući i ne znamo što je ona »zapravo«, otkad je dekonstrukcijsku operaciju podnijela i dugogodišnja kritičarska vjera kako je Jagoda protagonističino *pravo* ime, koje bi svojom »voćnom metonimijskom asocijacijom« osiguravalo kakvu predznakovnu nevinost: umjesto voćke iz njega se danas dade iščitati tek »sudbina šupljeg subjekta«, umjesto jastva od boga, ja–odgoda, osobnost bez imenom učvrstiva identiteta, utoliko što se u nju »citatnost naknadnih imena trajno upisuje, pridajući joj uloge simulakruma, pogrešnih ili neuspješnih replika svojih prethodnica« (usp. Čale, 2001, 220).

Srodno navedenom, premda izvedba *Gloriane* zahtijeva samo jednu glumicu, preciznije, jedno žensko glumačko tijelo⁷, opet ne možemo uz pomoć imena, ponajmanje naslovnog, doznati tko je *zapravo* protagonistica, u obama smislovima koje to pitanje može pobuđivati — dakle i *tko* je i *koja* je od nabrojanih glavni lik komada: Glumica iz prvog okvira, ta, kako tekst jasno veli, ujedno i »Prima donna« i »Unica donna«, ili Prvakinja iz drugog ili možda ipak Elizabeta iz trećeg umetnutog plana? Ako, dakle, anonimnost što se razotkriva ljuštenjem umetnutih ontologija u objema dramama obznanjuje da »nemogućnost identifikacije postaje nemogućnost imenovanja« (Ricoeur, 1999, 59), kako je onda cirkusko ime uspjelo preplaviti Marinkovićev koliko god parodični mirakul, a ime fikcijskog lika vilinske kraljice, pridruženo povijesnoj osobi s mnogostrukim naknadnim tekstovnim egzistencijama i napokon umetnuto u tercijarno ontološko srce Senkerova komada, ipak dobilo pravo da obrli sve okvire i identificira taj raslojeni svijet?⁸

7 Jedino je ono neizbježno u kazališnoj izvedbi, za razliku od narativne i bilo koje druge medijske posredovanosti jastva, te u tome najbliže ontološkoj konfuziji sa »životom« ili pak ontološkim konfuzijama u »životu«, jer je »tjelesni uvjet življen kao egzistencijalno posredništvo između sebe i svijeta. (...) U mjeri u kojoj je naše vlastito tijelo dimenzija sebstva, imaginativne varijacije oko tjelesnog uvjeta varijacije su sebstva i njegove istovjetnosti« (Ricoeur, 1999, 60).

8 Isto, kaže Jeffrey P. Fruen, vrijedi i za Spenserov spjev: jedna je od najnepronijih a opet najmanje raspravljanih enigma *Vilinske kraljice* sam naslov! Jedva da je jasno zašto bi tako

Jedan se od odgovora kanda krije u asocijativnoj predi citatnih predložaka koji se u obama komadima pripremaju za izvedbu. Tako prema Morani Čale Marinkovićeve *Glorija* prije svega »ispituje performativni naboj uprizorenja« marijanskog mita, »toga hiperkodiranog kulturnog predloška« što »mistični spoj božanske i ljudske dimenzije«, tu »matricu nedostižnog identiteta, pouzdanosti i potpunosti« izlaže nuždi »obrednog prikazivanja«, »sakralnih vizualizacija« čija je

»pragmatika... srodnija — ili bi morala biti, u skladu s platonističkom logikom svojega nacrtu — kazališnoj mimetskoj transpoziciji: sukladno radikalnoj ontološkoj i spoznajnoj drugosti njezine supstancije naprama iluzornoj naravi materijalnih medija u koje se ona simbolično projicira, prikazi Djevice Marije ponavljaju neponovljivo kao stavljeno u zgrade istom virtualnom meta-porukom koja uvjetuje scenske izvedbe: 'ovo je pretvaranje, ovo je himba'« (Čale, 2001, 209–211).

Glorija se, ponovimo, prema autorici *ne bavi* marijanskim mitom nego iskušava moć njegove izvedbe. Na isti način *Gloriana* nije naslov–ime pozvano da identificira povijesnu dramu o kraljici Elizabeti, nego da Senkerovu tekstu zada srodnu iskušavateljsku kakvoću glede performativne učinkovitosti obnovljene dodjele slavnog imena — tekstu, ulozi i glumici. Osim što s vjerskim kultom svete Marije dijeli projektivnu participaciju u nebeskoj slavi koja je etimološkom osnovom imena vladaričine fikcijske dvojnice u Spenserovu epu, kult kraljice Elizabete poznaje, ili je bar svojedobno poznavao, razudjenost »sakralnih vizualizacija« gotovo identičnih razmjera, transcendentalnih implikacija i ikonografskih obilježja. Andrew i Catherine Belsey nazivaju Elizabetine portrete »ikonama božanstva« (2000, 155), a i sam je Spenser, prema Camille Pagli, slijedio tu piktorijalnu praksu kad je kraljicu pretvorio u niz raznorodno imenovanih likova razbudena »mističkog hijeratzizma moći« što svjedoče o »nagonu za hijerarhijom« koji osobito prožima »mračne ere gospodarskog kaosa i rata« (Paglia, 2001, 131 i 135).

Kao što je eklezijastička uporaba latinsku riječ *gloria* asocirala uza sve svjetlosti i ljepote stvorenoga svijeta iz kojih zrači moralni zakon, tako je i u ikonografskim prikazima lice engleske kraljice zračilo poput izvora, ne predmeta svjetla, baš kao što i Belphoebe i Britomart u Spensera »preplavljuju stihove čudnovatom zlatnom svjetlošću« (ibid., 135)⁹. Kraljica na slikama projicira au-

marginalni lik zasluživao izdvajanje kao glavna figura priče iz koje toliko očito — izbiva. Prema nekim kritičarima, veli autor, taj postupak ukazuje na temeljno platonističku pozadinu Spenserove alegorije i dio suptilne strategije pohvale kraljici Elizabeti. Ali uzorak priče i verbalne aluzije sugeriraju da je temelj te odsutnosti voljna imitacija uzorka biblijske tipologije: pozvani smo da vidimo ono što se uzdržava, Glorianu, kao temu Spenserova teksta u istome smislu u kojemu se Krist smatra provodnom temom Svetog pisma (Fruen, 1987).

9 Prema Fruenu (1994), simbolizam slave u tumačenjima *Vilinske kraljice* pobudio je ako ne nikakav ono barem razmjerno marginalni interes, osobito u usporedbi s aluzijom na Elizabetu I, aluzijom koja nikada nije bila dovedena u pitanje. Premda se ep naziva njegovim »drugim imenom«, imenom »vilinske kraljice«, lik Gloriane, rekosmo već, gotovo da se u djelu i ne pojavljuje. Pa ipak, Fruen inzistira, spjev sadrži »pet pogleda na Glorianu i njezino alegorijsko

toritet i zahtjev za pokornošću, čak štoviše, *nacionalni suverenitet* podržan božjom namišlju, po uzoru na portrete svojega oca, Henrika VIII, uz jednu bitnu razliku: zatajene seksualnosti, Djevica–kraljica sugerira nadzor ponajprije nad samom sobom, to jest, poput junakinje Marinkovićeve *Glorije*, nad svojim tijelom. Da Elizabetin samoproglašeni kult djevičanstva nije daleko od marijanskoga, pokazuju ne samo nazivi »druge Djevice« po uzoru na Mariju, »drugu Evu«, pa ni Spenserov prikaz jedne od njezinih inkarnacija, djeve Une, kako jaše s mliječnobijelim janjetom na krilu, nego i analogno ikonografsko Uznesenje do ranga samog Stvoritelja, na crtežima na kojima voluminozni rukavi natkriljuju model ptolomejskoga poimanja univerzuma, tako da Elizabeta uzurpira poziciju i ulogu Boga, pojavljujući se kao *primum mobile* i Vladarica ne samo svega svijeta nego i nebesa (usp. A. i C. Belsey, 2001, 171–172). Kao ni u slučaju mitske joj prethodnice, ni misterij njezina ljudsko–božanskog dvojstva ne da se, kako već obilato čusmo, zahvatiti jednim imenom, pa je tako ona i u Senkerovoj inačici i »vilinska kraljica« i »majčica Gloriana« i »Djevičanska Kraljica na vrhuncu slave, na vrhuncu moći«, »nebeska djevica na zemaljskom tronu«, »Carica Mercilla«, »kraljevska svećenica«, »Madona«, i »Elisabeta« i »Bess«, kako je u trećem umetnutom planu od milja zaziva mladi Essex.

Ako se u Marinkovića odnos protagonistice i don Jere ukazivao zapleten u zamjene mjesta svojstvene frejdovom optikom iščitljivoj »obiteljskoj romansi« marijanskog scenarija i njezinoj prisili na ponavljanje, i u *Gloriani* se, točnije, u njezinoj sekundarnoj ontologiji, vrti isti implicitni psihoanalitički trokut oca–Redatelja, majke–Prvakinje i sina–Mladog glumca, te se i odjekivanje imenH seli na svoje neovlaštene potpornje podudarnom logikom generacijske smjene u prisilnim ponavljanjima — »vječnog povratka istog« koju će kasnije glumac i glumica prvog okvira eksplicite ponuditi kao interpretativnu šifru¹⁰. Prije nego što će ljubavnika dekapitirati, naime, Elizabeta sebe naziva imenom svojega oca, Henrika, a Essex, tog zazivatelja »majčice Gloriane«, krsti imenom svoje jednoć isto tako ljubavno pogubljene majke, Anne Boleyn, koje je bila lišena

značenje« kojima se njezina »slava« ugrađuje u Spenserovu koncepciju vrline i samonadzora: njezina ljepota zabljeskuje Artura, zemaljski joj se kapital sučeljuje nebeskom Jeruzalemu, evocira se njezina »kraljevska nazočnost« i »carska moć« kao konstituensi »ljepote njezina uma«, simbola slave koja obaseže »sve drugo veliko i slavno što ovaj svijet može zahvatiti smrtnim okom«. Sve je to posvećuje kao »prvu i izvornu gospodaricu« svijeta, verziju prirodnog svjetla ili djelatnog uma, što ga u srodnim ekstravagantnim terminima alegoriziraju blijske Mudrosne alegorije.

10 Riječ je o jednoj od učestalih Senkerovih autoironijskih autoreferencija: Glumac i Glumica prvog okvira raspravljaju o Autorovoj nemaštovitosti, prseći se svojom navodnom presudnom ulogom u njegovoj odluci za dramaturški inventivnu, zapravo odavna znanu, posuđenu i citiranu, konačnicu komada, odrublivanje glave Mladog glumca koje koincidira s Essexovim istim pogubljenjem:

»GLUMAC: Ma ne bi njemu ništa sinulo da mu i ja nisam sto puta rekao: Politika, stari. Između Primadone i Mladoga glumca sve je politika...

GLUMICA: Pa nije baš sve...

GLUMAC: Dobro, ne baš sve. Ali politika skida glave, kad je već zapeo za to da klipanu i doslovno skinu glavu. (Podiže vrećicu, zaviruje u nju, odloži je nakon Glumičina gadljiva odvratanja pogleda.) Zapravo bez veze, samo radi nekakvog 'vraćanja istog', tako nešto... .«

baš kao i Marinkovićeva junakinja na pragu svoje glumačke žrtve majci-supstitutu.

Vidjesmo da je brojnost marijanskih ukazanja, srodnih kazališnomimetskom modusu, umjesto na mističnom jedinstvu poradila na pluralitetu izvedbenih imena, zbog kojih je lik u Marinkovićevoj *Gloriji* svoje logično mjesto objave potražio u glumačkom tijelu troimene protagonistice, tijelu koje je korijenski uvjetovano posrtati pod citatnošću naknadnih imena. Iz istih se razloga i imena s ikona Glorianina diviniteta mogu zbližiti s brojnim atributima i imenima glumačke dive iz sekundarne Senkerove ontologije: ona je Prvakinja, ali i »indijanska princeza«, »jezerska vila«, Lorelei, Gloriana. Jednom sljubljena sa svojim tvarnim potpornjem, međutim, božanska diva s povijesne i fiksijske pozornice drugoga okvira otkriva znake starenja, zbog čega se u tekstu krsti još i »živom krabuljom crvene smrti«, »kraljicom majkom karnevala«, a i »krezubom babom«, kojoj bi, kaže tekst, zbog godina i ubilačkih apetita kada su u pitanju jednako Essex koliko i Mladi glumac što s Prvakinjom sprema komad, umjesto redom zvučnih imena glavnih uloga, »od Crvenkapice do Medeje«, više pristajala zloglasna imena Barunice Castelli — u čiji monolog u jednom trenu kao da i nehotice zapada — zatim Šenoine Ljubice, Beatrice Cenci ili Salome¹¹. Tako joj barem na kraju, po dekapitaciji i Essexa i Mladog glumca — tog, kako se izričito veli, nesudenog Hamleta a genijalnog Fortimbrasa — obećaje lik Redatelja.

I on je osoba s više imenovanih znamenja — Bog-(Vrag)-Otac utoliko što likove »iz dana u dan gleda i sluša« ne nudeći »rješenja i odgovore«, zabavljen sam sobom i svojim »vražjim projektima i konceptima« u kojima su Prvakinja i Mladi glumac samo »figure, lutke, manje od lutaka — prah, dim i ništa«, upravo poput junakinje *Glorije*, koja je ne samo lutka u »globalnoj metafori« komada nego i stihom kanonizirani »prah, dim i ništa« u »travestiji završnog prizora *Hamleta*«, kako Senker u svojoj *Hrestomatiji novije hrvatske drame* krsti klaunsku slavu preminuloj iz Marinkovićeva teksta (Senker, 2001, 100). I Senkerov je Redatelj, slično Flokiju Flècheu u odnosu na kćer, dio protagostičina predživota, Prvakinjin je, naime, bivši suprug i trajni paternalistički nastrojeni profesionalni dušebrižnik; i on je, kao Floki Flèche s »vrtuljkom i panoramom«, dio profesije odradio u prezrenijem izvedbenom kontekstu nego što je onaj u kojemu teži arbitrirati — varijeteu; i za njega Glumica prvog okvira, kao da kroz nju govori Marinkovićev ironičar, nade kazališnih tipskih imen-

11 Pristajala bi joj i uloga koju tekst možda okultira, uloga Elene Comnene iz već spomenute D'Annunzijeve drame *La Gloria*, što smo je u vezu doveli s Marinkovićevim tekstom, premda bi joj dramaturgija više prizivala rukavicu Senkerove preinake-presvlake: i kod D'Annunzija se junakinja javlja obavijena svjetlošću (»svjetlucaju metalne pločice na šeširu, sličnome kraljoj kacigi«) i urešena mitološkom aurom spenserovske Amazonke (»Ona ne nosi nikakav dragulj osim male Meduzine glave, koja joj se ljeska na grudima kao na oklopu«); što je ponajvažnije, i ona manipulira jednim ostarjelim vladarom i jednim mladahnim pretendentom na prijestolje; i ona, na kraju komada, mladcu doslovce »dolazi glave« — nakon što ga probode bodežom, masa pod njezinim balkonom viče »Glavu, baci nam njegovu glavu!« Utoliko bi Marinkovićeva *Glorija* bila anamorfički odsjaj D'Annunzijeve, kojoj se Senkerova *Gloriana* dramaturški vraća u dvostrukom optičkom prijelomu blještavila književne slave.

skih ljuski pa savjetuje kolegi da ga igra kao da je »manje Pantalone, više Mefisto«.

Dijeleći poticaj na proliferaciju polinimije, ističući citatnost i iterabilnost osobnog imenovanja, međutim, imena–naslovi *Glorija* i *Gloriana* natkriljuju množinu unutrašnjih i izvanjskih jeka svjetova koje identificiraju, konfuziju uloga i ontoloških planova, korespondencije kazališnih i nekazališnih okvira svojim već spomenutim *alegorijskim* etimološkim posestrimstvom, što slavu poratnog socijalizma u Marinkovićevoj otočkoj župi i uspon i pad slave hrvatskog proljeća u Senkerovoj provincijalnoj zabiti¹² srazuje s imenima, predlošcima, kôdovima i pitanjima dostojnim europskih obzora. *Ime* što proizvodi alegorijsku personifikaciju u tom svojem intertekstnom svojstvu nalikuje, naime, ne samo zavodljivoj, stranputicama odanoj prividnosti, nego i materijalnoj zadanoosti *maske*, koja »nije pokretljiva; ističe jedinstvenu sliku ili ideju; upućuje na izbor. Oglašuje namjeru — barem privremenu — da se na neki način sudjeluje u kodiranom sustavu odnosa« (Poiron, 1999, 13). Alegorijskom potencijalu *Glorije Gloriana* bi u tome ključu pridružila svoju posudbu inozemnog emblema *nacionalne* slave, statusa što su ga uživale Spenserova vilinska i prava kraljica, a u koji su sedamdesetih žudne oči upirali hrvatski politički reformatori–prevratnici.

Bi li dakle valjalo konotativne rezonance te homofonijske (su–)igre, što kao da slijedi homofonijsko dozivanje niza imena iz Marinkovićeve *Glorije* istovjetnom pobudom da se time poluči mimologično prožimanje identiteta Marinkovićeve i Senkerova teksta, odčitati u jednakom političkom duhu podno kojeg se tijelo *Glorije* višekratno žrtvovalo? Ili bi tu homofonijsku *fort–da* jeku, kako za *Gloriju* predlaže Morana Čale, opirući se alegorijskom prepoznavanju na »prednjoj pozornici« (246), valjalo također uplesti u drugu, stražnju pozornicu? Ne bi tu bila riječ samo o pozornici marijansko–frojdijanske romanse, nego prvenstveno o njezinoj prisili na ponavljanje, a onda i o dekonstrukcijskoj nužnosti da se spozna »ishodišna suplementarnost« svakog izvorišnog načela, koja nesmiljeno »izokreće ontološki redosljed uzora i patvorine« (2001, 246–247), mlade a starije *Glorije* i ostarjele a mlade *Gloriane*, što svjesno kaska za tekstovnim zakašnjenjem svoje prethodnice u odnosu na citatne predloške koji su njoj prethodili.

Ali koja bi od dviju tumačiteljskih opcija, prednje ili stražnjepozornička, tu *zapravo* zauzimala mjesto doslovnog, a koja alegorijskog čitanja? Teško da je moguće birati između političke i psihoanalitičko–dekonstrukcijske šifre imamo li na umu postavku Slavoj Žižeka, prema kojoj se ideološki pojmovi poput »partije«, »demokracije« ili »nacije« ukazuju jednako toliko fantazmatskim

12 Sekundarna se dijegeza odvija početkom sedamdesetih, upravo pače u vrijeme izravno naznačene simbolične dekapitacije tadašnjeg hrvatskog partijskog vodstva u Karadordevu, no i ta se »povijesna pozadina« iskazuje kao medijski posredovana, uokvirena prizorima i vijestima sa televizijskog ekrana, baš kao što se i Autorovo stvaranje teksta uokviruje »zaslonom računala«, a i kao što se »hrvatsko proljeće« u dijalogu uokviruje i opet — posuđenim *naslovom: Frühlings erwachsen* Franka Wedekinda.

predmetima žudnje koliko i erotsko-samilosni pogledi što ih odašilje tijelo žene-majke, a i prema kojoj su postavki ti pojmovi ujedno i jednako toliko čisti, asemantični označitelji, provizorno fiksirani Lacanovim »prošivnim bodom« koliko i — *osobna imena* (usp. Žižek, 2002, 136–149). Ili je možda ipak na snazi de Manov sarkazam prema kojemu doslovno i alegorijsko značenje teksta ionako uvijek »tuku jedan drugog sa slijepom snagom gluposti«^{13?} Kao da se istoj vrsti »slijepe snage gluposti«, nuždi da se obvezatno odabere jedan ključ čitanja i sama *Gloriana* autoreferencijalno izruguje, kada šalje svoju Glumicu i Glumca da zasebice savjetuju autora:

»GLUMAC (vrati se): Da, i pazi. U svemu je bitna politika. Borba za vlast. Žudnja za moći. Seks je samo oruđe... (Ode.)

GLUMICA (vrati se): I ono najvažnije. Erotika. Sentiment i seks, to igra. Samoća, čežnja, ljubav... Politika je samo pozadina, povijesni dekor.... (Ode.)

(*Autor zdvojan bulji u igru slova na zaslonu: 'Gloriana, Gloriana, Gloriana'*« (istakla L. Č. F.)

Nasuprot dvojnosti, »zdvojnost« nad »igrom slova« alegorijske zvučne slike, ili, Žižekovim riječima rečeno, »gubitak orijentacije«, jer se »ista riječ beskonačno ponavlja« pa »gubi posljednji trag svojeg značenja i sve što preostaje je tromo prisustvo koje ima neku vrstu uspavljujuće hipnotičke moći — to je glas kao 'objekt', kao objektni ostatak označiteljske operacije« (Žižek, 2002, 146). Ispražnjena značenja i performativnog učinka, ta ljuska bi uspavljivala kad bi izostala specifična — don Zanina — »magija« alegorije-maske, kad bismo posve zanemarili glumačko tijelo pozornice na kojoj Glorija/*Glorija* i Gloriana/*Gloriana* ne samo nastupaju nego i koju udvostručuju eksplicitnim *kazališnim* uokvirivanjem toga nastupa. Bi li onda istovrsan otpis zbog manjka inteligencije u sukobu značenja što ga de Man opisuje morala pretrpjeti i navodna feministička doslovnost u razumijevanju ovih komada, bez obzira što su alegorijske personifikacije koje oni tematiziraju — maske, naslovi i imena, a onda i glumačka tijela kojima se njihovo djelovanje osigurava — najčešće baš ženskog roda^{14?}

13 Odlomak iz kojega je samovoljno iščupan ovaj provokativan sud — koji će de Mana od koncepcije alegorijskog značenja teksta odvesti do osebujna poimanja teksta kao alegorijske formulacije vlastita čitanja — bavi se analizom dijela Proustove *Potrage za izgubljenim vremenom* u kojemu Marcel nastupa kao teoretičar alegorije, a povodom Giottove slike *Milosrđe*, te gdje se razvija teza o diskrepanciji doslovnog i pravog značenja alegorijske imaginacije. Doslovnost prikazbe svojim »nemilosrdnim tretmanom pravog smisla« alegorije priziva nuždu imenovanja — da iznad slike ne piše naslov *Caritas*, veli de Man, »doslovno čitanje Giottove freske nikad ne bi otkrilo što ona znači, jer sve prikazane odlike upućuju u suprotnom pravcu«, tako da se i u Giottovom slučaju naslovom aludira na »pojam milosrđa« kao na »referencijsko i empirijsko iskustvo koje je izvan granica intra-tekstualnog sustava odnosa«. Nasuprot tome, de Manovo poimanje »alegorije čitanja« prepričava »nemogućnost čitanja«, Čitanje kao »riječ koja jednom i za svagda onemogućuje pristup do značenja koje ipak ne može prestati iziskivati razumijevanje« (de Man, 1979, 77).

14 Morana Čale, kako već rekosmo, dužno spominje kazališni mimetizam marijanskih ukazanja, ali isključivo iz, reklo bi se, don Jeronimovske vizure »privida«, »simulakruma« koji kalja »apsolut« obezvređujući ga »do kazališne predstave«, istodobno njome želeći izazvati »čudesnu moć da se prevlada drugotnost označitelja« i u prikazu obnovi samoprisutnost Istoga — Marijina milosrđa. Osim toga, autorica navodi Don Jerinu izjavu »Ja ne pravim teatar«, kao istodobnu laž i istinu, utoliko što don Zane inzistira da njegovu prikazanju manjka »magija igre«

Upozoravajući na to da je naslov »poruka« za sebe, odjeliti »artefakt recepcije i komentara« (Genette, 1997, 73, 56), ali i varljiv »ključ interpretacije« (Eco, prema Genette, 1997, 93) onoga što identificira, te da je predmet autonomne »diseminacije«, prije svega, dakle — *poput žene, slave i domovine* — nepopipljivi »objekt razmjene« (ibid., 75), *Gloriana* je ispisala de Manovu »alegoriju vlastita čitanja«, alegoriju nemogućnosti da se pronade siguran tumačiteljski oslonac, izranjao on na hrvatskom ili na europskom, lokalnopolitičkom ili globalnoteorijskom obzoru. Čitanje *Gloriane* koje na kraju ili na početku i opet vodi do *Glorije* — tog »protejskog teksta« što »neprekidno izmiče svim pokušajima zatvaranja i svodenja na samo jedno značenje« (Senker, 2001, 99) i koji ne samo novi »podupire« svojim »prestizom kulturne filijacije« (Genette, 1997, 91)¹⁵, nego i uvišestručenoj ontologiji koja se krije ispod jeke¹⁶ novoga naslova kao alegorijsku šifru podmeće vlastite onomastičke prekršaje — može se samo poskliznuti o nadzorničke pobude svakog doznačivanja identiteta. A opet, upravo uz *Glorijinu* pomoć i *Gloriana* postaje *slava katahreze*¹⁷. Riječ je, kako Ju-

No *Gloriju* u cjelini istovremeno sama tretira kao bilo koju vrstu *pisma*, koje unutrašnju pozornicu doduše imaginira *ali vlastitu kao da ne izvodi*. Iz perspektive pozorničke produkcije moglo bi se prigovoriti da don Jere i sestra Magdalena nipošto ne igraju fort-da igru na istoj ontološkoj razini: prvi se igra redatelja, dok druga, posredovanjem izvedbenog tijela, ulogu glumice metateatarski uvišestručuje. Možda se u tome krije i autoričina nelagoda prema feminističkoj vizuri, budući da se protivi tezi o junakinjinu »opravdanu viktimizmu«: zatječe je tako gdje se, prurušena u lik Gospe, samoj sebi obraća u zrealu, tepajući si »Ti-ti-ti-ti...« i tako svjedočeci o vlastitu »narcizmu... tj. premještanju ljubavi od nemogućeg predmeta na samu sebe i stoga nesposobnosti, jednake Jerinoj, za privrženost Drugome kao zreloj zamjeni dječjih opsesija nemogućim predmetom žudnje, tj. fiksacijom na oca/majku« ili pak dokazujući da se tim potezom »obraća inkorporiranome Drugom kao inherentnom subjektu, rascijepljenom od samoga sebe« (Čale, 2001, 235). Nije li potonje upravo opis *glumačkih poremećaja* što ih psihoanalitički diskurz redovito iznalazi u ponorima »ženskosti«? Je li onda Senker doslovno ili alegorijski shvatio protagonisticu Marinkovićeva teksta kad u uvodniku svoje *Hrestomatije* posvećenom *Gloriji* dopušta i »feminističku raspravu« ne toliko o liku i njegovim psihoanalitički odčitljivim bezdanima koliko o »dvije 'maskerade'... Djevice... i Amazonke... koje to biće (baš kao i jedina glumica *Gloriane*, slijedeći dvojnju Spenserovu fikcionalizaciju Elizabete i kao djevičanske vile i kao amazonske ratnice, op. L. Č. F.) »izvodi za muške oči« (Senker, 2001, 101, istakla L. Č. F.)?

- 15 Kad smo već kod podupiranja prestižem kulturne filijacije, naslov mojega teksta mogao je glasi i *Glorija*, *Glorietta* i *Gloriana*, jer prije Senkera istovrsna se »kapitala« pokušao domoći i piščev mladi prezimenjak, Pavo Marinković, kojemu je parafraza slavnog predteksta pretezala manje na crkvenu, više na cirkusku stranu Marinkovićeve jednadžbe, o čemu usp. Čale Feldman, 1997, 297 te Muhoberac, 1997, 247–250, gdje autorica kaže: »U *Glorietti* se, osim toga, pokušava sastaviti sjećanje na *Gloriju* Ranka Marinkovića, paradigmatski klaunovski tekst/prizor u hrvatskoj književnosti... (...) *Glorietta* (usp. glorijeta = kućica u vrtu, sjenica, naravno i poznata građevina u bečkom parku; pamučna tkanina finih niti; ali i mala *Glorija*, *Slavica* odnosno *slavica*)...« et passim.
- 16 Da je načelo jeke svjestan izbor Senkerove ironijske »zakašnjelosti«, govori i podnaslov, koji glasi »Elizabeta i Essex, ili kazalište i seks«.
- 17 *Gloriana* samo intenzivira i tematizira problematiku demonizma ženske prevrtljivosti kao prevrtljivosti citata, nehomičnih i hotimičnih ponavljanja, zamijenjenih odnosa estetičke i političke »starosti« i »novosti«, dakle sve ono što je provodna nit trilogije u koju se smješta, a koju još tvore *Pobjednica Judit*, *Prijepis starozavjetne knjige* i *Dandy*, *San Glavosječke noći*, *quite useless copy of a beautiful thing*, također ontološki udvojeni komadi, koji se eksplicite obilježuju kao parazitski »prijepisi« i »kopije« te na doslušne načine uspostavljaju ironijske ili paradrijske dijaloge s europskom tradicijom ženskih glavosječa otprije utkanom u kanonizirane hrvatske predloške, *Juditom* i *Salomom*, prvom Marulićevom a drugom Krležinom.

dith Butler sugerira a naši naslovi i njihovi tekstualni svjetovi rječito obznanjuju, o riziku izgreda samoga imena, izgreda unaprijed strukturno ugrađenog u željkovanu rigidnost, posjedničke namjere i razmjensku pragmu primjene patronimijskog zakona, kojemu se apetiti za fiksacijom, vidi vraga, najupornije obnavljaju kada je posrijedi ime prevrtljivih, prijetvornih, zamaskiranih glumačkih entiteta: »žene«, »slave«, »domovine« ili pak — same drame¹⁸.

Navedena literatura:

- Belsey, Andrew & Catherine (2000) »Icons of Divinity«, u: *Feminism and the Body*, ed. L. Schiebinger, Oxford: Oxford University Press, 155–181.
- Butler, Judith (1993) *Bodies that matter, on the discursive limits of sex*, London and New York: Routledge.
- Čale, Morana (2001) *Volja za riječ*, Zagreb: Zavod za znanost o književnosti.
- Čale Feldman, Lada (1997) *Teatar u teatru u hrvatskom teatru*, Zagreb: Matica hrvatska i Naklada MD.
- Čale Feldman, Lada (2003) »Žena i žanr: o Mujičiću i Senkeru, i opet bez trećega«, *Zbornik Krležinih dana u Osijeku 2002, Žanrovi u hrvatskoj dramskoj književnosti i struke u hrvatskom kazalištu*, Zagreb–Osijek: Zavod za povijest književnosti, kazališta i glazbe HAZU, Odsjek za povijest kazališta, Zagreb, HNK, Osijek i Pedagoški fakultet, Osijek, 247–257.
- Feldman, Božidar & Mladen Vukmir (1994) *Zakon o autorskom pravu*, Zagreb: Glava.
- Fruen, Jeffrey P. (1987) »True Glorious Type: The Place of Gloriana in The Fairie Queene«, *Spenser Studies: A Renaissance Poetry Annual* (New York: AMS Press, Inc.), vol. VII, str. 147–174.
- Fruen, Jeffrey P. (1994) »The Faery Queen Unveiled? Five Glimpses of Gloriana« *Spenser Studies: A Renaissance Poetry Annual* (New York: AMS Press, Inc.), vol. XI, str. 53–88.
- Genette, Gérard (1997) *Paratexts, Thresholds of Interpretation*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Kripke, Saul (1972) *Naming and Necessity*, Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
- Man, Paul de (1979) *Allegories of Reading. Figural Language in Rousseau, Nietzsche, Rilke, and Proust*, New Haven i London: Yale University Press.
- Marinković, Ranko (1972) *Glorija, mirakl u šest slika*, Beograd: Nolit.
- Muhoberac, Mira (1997) »Svijet u motrištu dvorskih luda«, *Kolo* 2, 239–258.
- Pavel, Thomas G. (1986) *Fictional worlds*, Cambridge, Massachusetts, London, England: Harvard University Press.

18 Povijesni aspekt Kripkeove teorije imena, naime, imenovanje neizbježno uranja u patrilinarni slijed, opunomoćen institucijom egzogamije i razmjenom žena, koje se moraju odreći vlastita imena kako bi mogle osigurati perpetuaciju patronimika (Butler, 1993, 216). Da nije riječ o metaforičkoj nego i pravničkoj uporabi riječi zakon, svjedoči i Članak 7 hrvatskog *Zakona o autorskom pravu*: »Naslov autorskog djela zaštićen je po ovom Zakonu kao i samo djelo. Nije dopušteno uzimati za naslov autorskog djela naslov već upotrijebljen za neko autorsko djelo iste vrste, ako bi takav naslov mogao izazvati zabunu u pogledu autora djela.« (Feldman & Vukmir, 1994, 75, istakla L. C. F.).

- Poiron, Daniel (1999) »Mask and Allegorical Personification«, in: Rereading Allegory, Essays in Memory of Daniel Poiron, ur. S. Amer i N. G. Guynn, *Yale French Studies*, 95, 13–46.
- Ricoeur, Paul (1999) »Ja i narativni identitet«, u: *Autor, pripovjedač, lik*, ur. C. Milanja, Osijek: Svjetla grada i Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera, Pedagoški fakultet, 49–81.
- Senker, Boris (1990) *Pogled u kazalište*, Zagreb: HDKKT.
- Senker, Boris (2001) *Hrestomatija novije hrvatske drame*, II. dio, 1941–1995, Zagreb: Disput.
- Tatarin, Milovan (2001) »Teatar u teatru (u teatru)«, *Kazalište* 5–6, 38–39.
- Žižek, Slavoj (2002) *Sublimni objekt ideologije*, preveli Nebojša Jovanović, Dejan Kršić i Ivan Molek, Zagreb: Arkzin.

Nikola Batušić

Ranko Marinković urednik i suradnik časopisa *Dani i ljudi*

165

I.

Na samom svršetku godine 1935, s nadnevkom od 1. prosinca, pojavio se u Zagrebu novi časopis koji, nažalost, nije bio duga vijeka. Naziv mu je bio *Dani i ljudi*, a nosio je i podnaslov koji mu je pobliže određivao ne samo žanr, već i nacionalnu orijentaciju — *hrvatska književna revija*.¹ Motto — *Za Narod Za čovječanstvo Za Socijalnu Pravdu* otisnut na naslovnici (koji će nepromijenjen ostati na istome mjestu kroz sva tri izašla broja) jasno je naglašavao temeljne namisli uredništva.

Na unutrašnjoj stranici prvoga broja naslovne stranice naći ćemo svojevrsnu programatsku orijentaciju publikacije kao i ime onoga kome valja slati rukopise. Ta kratka deklaracija glasi: *Hrvatska književna revija 'Dani i ljudi' je nezavisni književni mjesečnik koji će donositi književne i kulturne priloge najjačih i najaktualnijih hrvatskih pisaca*. Slijedi administrativni dio toga proslava koji najavljuje kako časopis *izlazi prije svakoga prvoga u mjesecu*. *Pretplata iznosi godišnje Din. 100. i razmjerno*. *Rukopisi se šalju na adresu: Ranko Marinković, Deželićeva ulica 28*. Na dnu pak posljednje, 42. stranice časopisa, stoji kako mu je *vlasnik, glavni i odgovorni urednik Ranko Marinković*, a ponovljeni su i prethodni podaci o adresi redakcije te visini pretplate.

U drugome broju *Dana i ljudi* koji je izašao u siječnju 1936. urednički je uvod otisnut na istome mjestu, ali je ne samo proširen, već i znatno promijenjen. Sada je on mnogo izraženijih političko-ideoloških akcenata: *Književna re-*

1 O tom časopisu lapidarno piše Miroslav Vaupotić u studiji *Časopisi od 1914–1963*. u zborniku *Panorama hrvatske književnosti XX stoljeća*, (prir. Vlatko Pavletić), str. 823, Zagreb, 1965. U samo desetak redaka Vaupotić daje temeljnu ideološku kvalifikaciju publikacije (*napredna, protufašistička orijentacija*), ali i griješi u dataciji izlaženja (prvi broj je tiskan 1935, a ne 1936!) te opisu impressuma (dr. Branimir Ivakić potpisao je, naime, kao urednik samo treći, posljednji broj, a ne sva tri, kako tvrdi Vaupotić).

vija 'Dani i ljudi' je nezavisni književni mjesečnik koji donosi priloge svih kulturnih radnika i pisaca napredne (protufašističke) orijentacije. Konceptije, teorije i zaključci u člancima o kulturno-literarnim prilikama kod nas i u svijetu koji izlaze u našoj reviji, samo su prilozi oko kristaliziranja pojmova i ne može im se pridavati važnost definitivnih sudova. Zato smatramo potrebnim naglasiti da ne odbijamo ničiju naprednu kritiku mišljenja iznesenih u našoj reviji, uz uvjet da kritika ne bude lično obračunavanje, da bude kulturna, efikasna i pod punim potpisom. Impressum o vlasniku, glavnom i odgovornom uredniku ostao je nepromijenjen.

Treći i posljednji broj, datiran veljača–ožujak 1936, donosi urednički proslav identičan prethodnome broju, ali časopis, međutim, potpisuje, novi izdavač (riječ *vlasnik*, kao u ranijim brojevima, više se ne spominje), ujedno glavni i odgovorni urednik. To je sada bio dr. Branimir Ivakić, s adresom u Zagrebu, Goljak 3.

Branimir Ivakić (Karlovac, 1906 — Zagreb, 1943) bio je sin hrvatskoga književnika Joze Ivakića (1879–1932). Pravnik po struci, kao novinar je pretežito glazbenim, ali i književnim kritikama (kijih je objavio preko tri stotine!)² surađivao tridesetih godina u brojnim zagrebačkim dnevnicima i časopisima te uredio nekoliko knjiga sa slavonskim književnim temama. Za vrijeme NDH radio je u *Hrvatskom dojavnom uredu* (tadanjoj državnoj izvještajnoj novinskoj agenciji), ali je kao zauzeti demokrat i ljevičar istodobno objavljivao članke, zapise i proglose u ilegalnim zagrebačkim protuosovinskim glasilima te partizanima slao pomoć u sanitetskom materijalu. Zbog toga je uhićen i kao talac obješen prigodom poznate ustaške justifikacije u Dubravi nadomak Zagrebu 19. prosinca 1943.³

U našoj književnopovijesnoj znanosti kao i u literaturi o Ranku Marinkoviću časopis *Dani i ljudi* ne spominje se izdašno, ali se uvijek navodi kako su ovu publikaciju pokrenuli i uređivali Ivan Dončević i Ranko Marinković, odnosno dr. Branimir Ivakić, pri čemu se malobrojni autori pozivaju, uglavnom, na spomenutu Vaupotićevu raspravu.⁴ O *Danima i ljudima* nakon nje je vrlo kratko, ali i netočno barem što se godine početka izlaženja časopisa tiče, izvijestio i Vlado Madarević u knjizi *Književnost i revolucija*⁵, navodeći kako *godine 1937. pokreću Ivan Dončević, Ranko Marinković i dr. Branimir Ivakić lijevu književnu reviju 'Dani i ljudi' od koje je izašlo svega tri broja i u kojoj su sudjelovali od tadašnjih najmlađih književnika Ivan Goran Kovačić, Milan Selaković i neki drugi*. Da je rigidni marksist Madarević sredinom sedamdesetih go-

2 Podaci prema kartoteci *Leksikografskoga zavoda 'Miroslav Krleža'* u Zagrebu.

3 O tom događaju postoji brojna literatura. Upozoravam, međutim, na knjigu Andrije Kovačevića *Bijeg s uješala*, Disput, Zagreb 2002, s obiljem novih pojedinosti o zbivanjima tih dana. Usp. i Ivo Horvat u prikazu te knjige — »Vjesnik«, elektronsko izdanje, god. V, br. 1263, str. 10, Zagreb, 2. IX. 2002.

4 Usp. Miroslav Vaupotić, nav. dj. u bilj. 1

5 Usp. Vlado Madarević *Književnost i revolucija*, str. 157, A. Cesarec Zagreb, 1974.

dina prošloga stoljeća među suradnicima časopisa namjerno previdio Viktora Vidu pa jamačno i Olinka Delorka, tada politički ominozne ili barem, sa stajališta »revnih« marksista suspektne, bliže ili dalje Marinkovićeve vršnjake — s njegove tadanje, a i kasnije ideološke pozicije, možemo čak i donekle razumjeti. Ali da među autorima brojnih priloga nije naveo Novaka Simića, Grgura Karlovčana ili Josipa Bognera (a da o starijima Begoviću, Ujeviću, Cesariću ili Tadijanoviću i ne govorimo), to je već teže shvatiti. Madarevićevu točnu ideološku kvalifikaciju časopisa, ali netočnu godinu izlaženja (1937!) kao i nedokumentiranu atribuciju o njegovim pokretačima, gotovo doslovno preuzima Ljubomir Cvijetić u razmjerno dobro pisanoj monografiji *Književno djelo Ranka Marinkovića*⁶, tako da se, kako je već rečeno, u dosadašnjoj literaturi o *Danima i ljudima* posvuda spominje suponirani urednički tandem Marinković–Dončević (za br. 1 i 2), a potom dr. Branimir Ivakić (za br. 3), premda niti u jednom od prva dva broja nećemo u *impressumu* naći Dončevićovo ime. Ono se, međutim, izdašno pojavljuje na listi suradnika u pravu obliku, ali još češće i pod pseudonimom Nikola Mraz.⁷

Dok, dakle, ne utvrdimo drugačije činjenice, glavnim urednikom za prva dva broja *Dana i ljudi* ipak moramo smatrati jedino — Ranka Marinkovića. Podaci o Dončeviću supokretaštvu, odnosno i suuredništvu časopisa ne mogu se danas nigdje egzaktno verificirati, ali za pretpostaviti je kako su jamačno potekli ili od Marinkovića ili od Dončevića prigodom nastanka citirane Vaupotićeve studije.⁸ Iz konteksta malobrojnih rasprava o časopisu *Dani i ljudi*, jednako kao i iz nekih tekstova objavljenih u njemu, moglo bi se pretpostaviti da je Dončević možda i bio supokretač te književne revije, ali zbog svoje tada vrlo snažno eksponirane pozicije na ljevici (Marinković je u tom pogledu bio mnogo diskretniji), nije iz opreza stavio svoje ime u *impressum*, bojeći se, očito, cenzure i pljenidbe časopisa.⁹

A da se tako što upravo i dogodilo svjedoči podatak o promjeni urednika nakon drugoga broja. Zbog čega je Ivakić u *impressumu* trećega broja zamijenio Marinkovića? Odgovor bi se mogao naći u dva mala ljubičasta žiga utisnuta u naslovnici drugoga broja *Dana i ljudi* sačuvanom u kompletu časopisa u zagrebačkoj Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici. Na spomenutu svesku čitamo — *zabranjeno*. Razlozima zabrane ovoga broja nismo uspjeli ući u trag, dok sumarni pregled sadržaja ne otkriva posve jasno razloge ove represivne mjere.

6 Usp. Ljubomir Cvijetić *Književno djelo Ranka Marinkovića*, str. 18, Svjetlost Sarajevo, 1980.

7 Usp. Miroslav Vaupotić, nav. dj. u bilj. 1, str. 823.

8 Književni povjesničar i kritičar Miroslav Vaupotić (1925–1981) dio je svoje književnopovijesne metodologije temeljio i na raznovrsnim anketama s izravnim sudionicima minulih literarnih zbivanja, pa se može pretpostaviti da je u doba nastanka citirane studije razgovarao i s Marinkovićem i s Dončevićem.

9 Nepotpisani autor polumjesečnika *Hrvatska gruda* u neugodno–žestokom polemičkom napadaju na Marinkovića, br. 2, str. 2–3, Zagreb, 15. II. 1936 (o čemu će biti riječi kasnije), tvrdi kako je zapravo Ivan Dončević pravi začetnik i stvarni urednik *Dana i ljudi*, a Marinković tek njegova supstitucija pred vlastima dode li do sudskoga progona publikacije.

Časopis je već od početka donosio i različite reklame. I one, na svoj način, govore o političkoj orijentaciji ove publikacije. U prvom broju (str. 48) oglašava *dobre i aktualne knjige* koje se mogu nabaviti u *Naučnoj biblioteci* (Zagreb, Medulićeva 18), a među naslovima nalaze se djela Marxa, Engelsa te njemačkih, engleskih i ruskih (sovjetskih) sociologa, filozofa, ekonomista i povjesničara izrazito marksističke orijentacije. Reklamira se i hotel *Esplanade*, tvornica emajliranoga posuda *Arko*, u drugome ponovno *Esplanade* a oglašavaju i knjige iz knjižare *Orbis* (Masarykova 15) gdje se mogu kupiti naslovi Krleže (*Evropa danas*, komplet časopisa *Danas*), Franza Werfela, Ignazija Silonea, Hasana Kikića, Ivana Dončevića, ali i knjige Karla Kautskoga i Augusta Bebela. U trećem se pak broju u obliku oglasa–recenzije registrira izlazak danas čuvenoga *Minervina* leksikona.

Kao suradnik, tada dvadesetdvogodišnji, odnosno dvadesettrogodišnji Marinković u *svom* je časopisu objavio četiri žanrovski različita priloga. U br. 1 tiska svoju prvu kazališnu kritiku, recenziju O’Neillove drame *Elektra u crnini* (premijera, HNK Zagreb, 8. X. 1935) i kritički prikaz Krležine knjige eseja *Evropa danas*¹⁰, u drugome pjesmu *Monolog na konopcu*, dok u trećem i posljednjem broju, polemički britko odgovara na vrlo ružne napadaje koje je protiv njega poduzeo anonimni autor u krajnje desnom, profašističkom polumjesečniku *Hrvatska gruda*, kušajući ga moralno, nacionalno, politički i stručno posve difimirati. S obzirom na ideološki nedvosmislenu orijentaciju ovoga lista (geslo mu je, tiskano u zaglavlju, glasilo — *U čuwanju krvi i tla — budućnost je Hrvatskog Naroda!*) ova se invektiva može i mora shvatiti kao očito i namjerno prokazivanje *pro futuro*, kada se *Blut und Boden* politika bude 1941. javila i kod nas kao tragična stvarnost.

Osim ovih literarnih tekstova, u br. 2 *Dana i ljudi* (na pretposljednjoj, 41. stranici) čitamo nekoliko zanimljivih glosa koje kao urednik potpisuje Ranko Marinković. Uz one uobičajena sadržaja (isprike zbog tiskarskih pogrešaka u prethodnom broju i dr.) dvije su od njih izrazito autobiografskoga značaja. One su jasan Marinkovićev odgovor na neka očita podmetanja pa i ogovaranja i ne tiču se samo tadanjega Marinkovićeve statusa u hrvatskom književnom životu, već su i duboko osobne naravi.

Pod naslovom *Iz antropoknjiževne geografije (urednik po narodnosti i vjeri!) znatiželjnima na znanje!*, Marinković citira sljedeće pismo (s komentarom — *pravopis don Silvestra netaknut*): *Svjedodžba rođenja.... kojom se tvrdi, da se je Ranko Marinković zakoniti sin rimokatoličkih roditelja Vicka i Anke Marije Zaccaria rodio u Visu dne... itd. Bio je kršćen dne 27 Travnja iste godine. Od Natpop. Župskog ureda, Vis, 1. listopada 1928. Don Silvestar kan. Bonačić, natpop-župnik.*¹¹ Marinković je ovim citatom župnikova dopisa očito želio suzbiti ra-

10 Za razliku od drugih tekstova u ovom časopisu, članak u zaglavlju ima samo inicijale R. M.

11 Na ovaj je zanimljivi podatak, publiciran očito u obranu vlastita digniteta, upozorio već i Anđelko Novaković u studiji *Jedan uvod u Marinkovićevo djelo (u nas i u svijetu)*, NSB, Zagreb, 1988. Ovaj Marinkovićev odgovor *zlim jezicima* bit će, vidjet će se kasnije, povodom daljnjih napadaja na njegovu osobu, i uvod u vlastitu obranu od invektiva koje su potekle iz ekstremno desnih krugova.

zličita i jamačno brojna govorkanja o svome podrijetlu, vjeri svojih roditelja a očito i vlastitoj, a time posredno i posvjedočiti o svom nacionalnom opredjeljenju. Naime upravo je spomenuta *Hrvatska gruda* u svome paskvilu objedila Marinkovića s jugonacionalizma.¹²

U posljednjoj uredničkoj glosi Marinković upućuje prosvjed uredniku lista *Mladost* (u kome je nekada i sam surađivao)¹³ jer je tiskao neki njegov prilog, izjavivši kako je već davno poručio redakciji da *nikakav moj rukopis ne štampate* te je, na kraju, zahtijevao *da mi (...) sve što se nalazi u Vašim rukama vratite*.

//

Prva objavljena kazališna kritika Ranka Marinkovića¹⁴ napisana je nakon zagrebačke premijere *Elektre u crnini* američkoga dramatičara Eugena O'Neill. To je, ujedno, i jedna od onih autorovih kazališnih recenzija koja kasnije nije ušla niti u prvo, a niti u drugo i treće izdanje njegovih izabranih kazališnih kritika i eseja *Geste i grimase*.¹⁵ Pojavila se tek u četvrtom, i za sada posljednjem izdanju pišćevih izabranih kritika.¹⁶ Kao i u slučaju kritike Držićeva *Dunda Maroja* u adaptaciji i režiji Marka Foteza¹⁷ kada je Držićevo djelo ocijenio krajnje negativno, kritike koja nikada kasnije nije bila pretiskana, Marinković očito dugo nije želio još jednom predočiti javnosti svoje nekadašnje negativne sudove o američkom dramatičaru. Neuvrštavanjem tih, ali i još ponekih kritika u kasnije zbirke, elegantno je izbjegao možebitnu pozornost književnih i kazališnih povjesničara prema nekima od svojih mladenačkih kritičarskih po-

12 Insinacije vezane uz Marinkovićevo nacionalno opredjeljenje nisu, međutim, prestajale. U *Hrvatskim književnim kalendarima* za god. 1940. i 1941. koje su uredili Rikard Simeon i Vladimir Jurčić (*Hrvatska knjiga*, Zagreb), Marinković je svrstan (zajedno s M. Durmanom, S. Galogažom, H. Kikićem, N. Simićem i drugima) među pisce koji radove doduše objavljuju u zagrebačkim časopisima i izdavačkim knjižnicama, ma da nisu Hrvati po rodu, a neki čak ni po narodnom osjećanju. Usp. o tome i A. Novaković, nav. dj. u bilj. 10

13 Usp. Ljubomir Cvijetić: *Književno djelo Ranka Marinkovića*, str. 18, Svjetlost, Sarajevo, 1980.

14 *Dani i ljudi*, br. 1, str. 39–41, Zagreb, 1935.

15 Prvo izdanje — Zora, Zagreb, 1951 (urednik nije označen). Drugo izdanje — Znanje Zagreb, 1979, prema tvrdnjama Brune Popovića (ur. Glosa II u trećem izdanju), autor je sâm priredio. U odnosu na prvo izdanje ovo ima, što se uvrštenih kritika tiče — više izmjena: ispuštena je kritika Čapekove drame *Mati* (HNK, Zagreb, 1945), a uvršteno je više prijratnih recenzija o Goldoniju, Shakespeareu i Benedettiju. Treće izdanje (objavljeno u okviru prve edicije Sabranih djela, ur. Bruno Popović, GZH Zagreb, 1982) u korpusu Marinkovićevih kazališnih kritika identično je drugome.

16 Četvrto izdanje (takoder u okviru nove redakcije Sabranih djela, Globus Zagreb i Svjetlost Sarajevo, 1988) uredili su formalno Mirko Marjanović i Livija Kroflin, ali je stvarni urednik opet bio Bruno Popović. Razlikuje se od trećega izdanja uvrštenjem još nekoliko kritika kojih u prethodnim edicijama *Gesta i grimasa* nije bilo. Jedna od njih je i ona o drami američkoga pisca E. O'Neill. No, još uvijek ima nekoliko Marinkovićevih kazališnih kritika koje nisu ušle niti u jedno izdanje *Gesta i grimasa*. Prema uvriježenim tekstološkim načelima, četvrto se izdanje *Gesta i grimasa*, objavljeno za autorova života, mora smatrati njegovim konačnim definiranjem korpusa.

17 Pod naslovom *Naš Molière*, *Nova riječ*, III/1938, br. 100, str. 12–13, Zagreb, 10. XI.

gleda kojih se, kao već etablirani profesor dramaturgije na Akademiji za kazališnu umjetnost (od 1950) i sve utjecajni arbitar u brojnim zagrebačkim, i ne samo zagrebačkim kazališnim pitanjima — očito prisjećao s nelagodom. Iz osobnih razgovora s autorom prisjećam se njegova rezolutnoga otklona svake mogućnosti kompletiranja *Gesta i grimasa* svim, ili barem većinom objavljenih kazališnih kritika iz razdoblja prije II. svjetskoga rata, pri čemu razlozi nisu baš bili naročito uvjerljivi (*izgubilo se to u ratu, nemam više rukopisa, nevjesto je odbijao takve prijedloge*). Kada sam se pak, svršetkom sedamdesetih, ponudio poći u potragu za *'nestalim'* kritikama u Sveučilišnu knjižnicu i tamo pregledati novine i časopise u kojima je objavljivao, zamalo da nije došlo do dramatičnoga prekida naših inače, bez obzira na dobnu i tadanju statusnu razliku, vrlo prisnih odnosa.

Što je Marinković naknadno, 1951, mogao prigovoriti samome sebi kada je kritiku O'Neillove drame izostavio iz knjige koju je, očito, uredio sâm? Bez sumnje oštar sud o dramatičaru koji će godinu dana nakon zagrebačke premijere dobiti Nobelovu nagradu (1936), a u vrijeme kompozicije *Gesta i grimasa* biti cijenjen kao jedan od vrhunskih svjetskih dramatičara. Međutim, za Marinkovića je on 1935. bio *američki individualist, probisvijet i dekadent koji je u ludilu newyorške panike gubio živce pišući i gladujući godinama, anonimian i prezren kao i svi maštoviti i turobni pješaci što teku ulicama metropola, noseći u sebi duboko zakopane talente, kao crveni žižak što nemirno treperi u mraku (...)* O'Neill je od onih buntovnih nihilista (nešto slično Strindbergu ili Przybyszewskom), kojima je ovaj naš život hrpa neobrazloženih gluposti, gdje netko stoji neoborivo gore, a netko bespomoćno dolje, a sve što lebdi u sredini propada između dva zaraćena svijeta (...) Po tome je Eugen O'Neill neaktuelan nakon tolikih nedavnih sličnih primjera evropske provenijence. Ovaj neobični i zakašnjeli dekadent stoji bliže prošlostoljetnim nordijskim majstorima naturalističkog teatra (koji su — uz Zolu — triumfirali Evropom pravo onda kad se O'Neill rodio i učio alfabet) ili možda simboličnim dekadentima koji su se hranili mutežom idealističke filozofije, postavljajući transcendentne metafizičke principe u drami i bruseći ujedno literarnu formu — svemu tome Eugen O'Neill stoji bliže nego svojim američkim suvremenicima aktivističke književnosti.

Niti za redatelja Tita Strozija nije, očito opravdano, bilo lijepih riječi. U analizi njegova postupka prepoznajemo, međutim, kasnijega Marinkovića — autora lucidnih analiza brojnih i različitih aspekata inscenatorske interpretacije književnoga predloška. Prepoznajemo, međutim, u tadanjoj Marinkovićevoj rečenici i primjetan odzvuk Krležina esejističkoga diskurza: *mjesto nervozno bolesne, napete i naturalistički impresivne interpretacije (koja može da bude itekako klasična), na sceni su se kretala skoro apstraktna, simbolizirana lica i sve je djelovalo kao događaj na krovu, među somnambulima, o ponoći.*

Ono što, međutim, jedan dio ove Marinkovićeve kazališne kritike svrstava među njegova bolja ostvarenja u tom žanru jest bez dvojbe analiza glumačkih interpretacija, gdje se posebice ističe portret Dubravka Dujšina, umjetnika koji će ubrzo postati Marinkovićevim scenskim miljenikom i kojemu će, u kasnijim

kritikama, posvetiti brojne stranice lucidnih zapažanja o njegovu glumačkom profilu: *G. Dujšin je realizirao Ezru Mannona neusiljeno, u jednom adekvatnom crescendo emotivnog materijala od sentimentalnih refleksija o smrti i tihe, pri-tajene ljubavi oporog ratnika do eksplozije sirovog nagona i razjarenog mužjaka. I ovom je prilikom Dujšin podvukao elementarnom snagom svog golemog talen-ta davni svoj napor da svede scenu na životnu normalu i da glumačkoj umjet-nosti dade uvjerljivu realističku intonaciju i kreativnu inventivnost, izbacujući sav balast isforsiranih i hipertrofiranih kretnji. G. Dujšin posjeduje smisao za 'momenat', za epizodnu, refleksnu kretnju, za nesvjesnu djelatnost motornih cen-tara, smisao za nijemi efekat pogleda. On daje uvijek dvostruko — lice i sebe. On je individualan kao glumački subjekat, posjedujući svoj stil.*

Nakon ove kritike Marinković se u *Dnima i ljudima* nije više javljao tea-tarskim recenzijama, ali ih je, nešto kasnije, nastavio pisati u časopisima *Ars 37* i *Nova riječ*, da bi od jeseni 1940. postao povremenim kazališnim kritičarom zagrebačkoga dnevnika *Novosti* gdje je kulturnu rubriku uređivao njegov pri-jatelj Ivan Goran Kovačić.

Takoder u prvom broju *Dana i ljudi* (str. 45 — 46) objavio je Marinković prikaz netom izašle Krležine knjige *Evropa danas* (Zagreb, 1935). Krležinu na-dasve aktualnu političku esejistiku Marinković je pozdravio i ocijenio zanosno, pri čemu je zamjetljivo da je, kao i u slučaju kazališne kritike povodom izvedbe O'Neillove drame, prepoznatljivo nasljedovao Krležinu frazeologiju i sintaksu. Prvi je odlomak ovoga prikaza napisan u jednoj jedinoj rečenici(!) i broji više od dvije stotine riječi, što će mu *Hrvatska gruda* ubrzo zajedljivo predbaciti.¹⁸

U drugom broju *Dana i ljudi* (str. 31–32) Marinković je tiskao jednu od svojih možda najboljih pjesama — *Monolog na konopcu*. Poeziju je od 1931. ob-javljivao u časopisima *Mladost* (Zagreb), *Učiteljski podmladak* (Užice) i *Južni pregled* (Skopje), književne, sociološke i filozofske eseje uglavnom u *Mladosti* i *Književnim horizontima*, a zapažene i nagradene kratke priče u beogradskoj *Politici* 1934. i 1935. Sredinom je tridesetih godina, dakle u vremenu koje će prethoditi njegovoj predratnoj književnoj afirmaciji na stranicama Krležina *Pe-čata*, bio bliz i književnoj skupini *Akcija*¹⁹ koja je djelovala pod utjecajem SKOJ-a, a njezini su najistaknutiji sudionici bili Zdenko Štambuk i Ivan Don-čević, dok je Ladislav Žimbrek, urednik revije *Književni horizonti* zabilježio za-paženu Marinkovićevu aktivnost u tzv. *Društvu mladih zagrebačkih književni-ka*²⁰, svojevrsnoj alternativnoj skupini koja se neformalnošću suprotstavljala etabliranom udruzi *Društva hrvatskih književnika*.

Pjesma *Monolog na konopcu* sastavljena od šest strofa nejednakoga metra i kombinacijom slobodnih i srokovanih stihova s prisjećanjem na neke glasove ujevićevske intonacije, groteskna je slika clowna, ujedno i akrobata koji se pro-ducira na razapetu konopcu i trapezu. Danas slike iz ove pjesme djeluju gotovo

18 Usp. bilj. br. 9

19 Usp. V. Madarević, nav. dj. u bilj. 5, str. 162

20 Usp. Lj. Cvijetić nav. dj. u bilj. 6, str. 18

kao anticipacija cirkuskoga ambijenta iz posljednjega čina kasnije autorove drame *Glorija*...

*Na trapezu, na konopcu,
Na tri proste prazne flaše
Okrećem se ja naglavce,
I dok ti se oči krijese, strepe, plaše
I viola, kao mačka, žalostivo cvili —
Ja visoko stupam s kišobranom po napetoj svili —
Ha-ha! — Mili!*

Kraj, međutim, pjesme o tom zračnom Yoricu i *Rigoletu*, suludom arlecchiniu i lakrdijašu, signiran je kasnije još jednim prepoznatljivijim obilježjem Marinkovićeva rukopisa. Nismo, naime, sigurni je li clownovski, Beppov *salto mortale* završio tragično, ili je to bila tek šala za gledatelje. *Non si sa come*, rekao bi Luigi Pirandello, očito već tada veliki Marinkovićev uzor.

172

U trećem i posljednjem broju časopisa Marinković tiska pod naslovom *Surrogat rasizma* (str. 45–46) na puna četiri stupca opširni polemički odgovor nakon što je bio žestoko napadnut u *Hrvatskoj grudi*, izrazito nacionalističkom polumjesečniku koji je pod uredničkim vodstvom Ferde Ivankovića te Iva Karadjole izašao u Zagrebu u samo tri broja, i to 1. II. 1936, 15. II. 1936. i 1. III. 1936.²¹ U br. 2 rečenoga lista, a na str. 2–3 objavljen je nepotpisani podlistak *Demaskiranje — o današnjim književnim listovima*. To je bezobzirni i grubi napadaj na književnike i urednike Milana Čurčina te Ladislava Žimbrega, na književne publikacije koje su uređivali, odnosno u njima surađivali, a potom i na časopis *Dani i ljudi*, a posebice na njegova urednika. *Tko je taj R. Marinković?*, pita se anonimni autor i nastavlja: *to je svršeni preparandist, a sada stud. philos. treću godinu. Rodom je s otoka Visa (Rasica!). Cinič i čovjek spreman na sve. Poznati član 'Mlade Jugoslavije'²² i denuncijant. Još je u preparandiji, u III. Razr., preko 'Mlade Jugoslavije' denuncirao svog katehetu, g. Dr. Ivana Hulenića sudu 'da vodi hrvatsku politiku'. Na prvoj osudi g. Dr. Hulenić je bio riješen, ali je taj klip nastavio s denuncijacijama i konačno je g. Dr. Hulenić bio osuđen. Taj R. Marinković drukčije misli za sebe da je veliki književni talenat. Isprva je prijateljevao sa g. Ivanom Kozarčaninom, naravno ne iz pravoga prijateljstva, nego zato da mu g. Kozarčanin plasira njegove 'jake književne radove' koje nije htjela štampati ni 'Omladina', ni 'Hrvatska revija', a 'Srpski književni glasnik'? Otpisao je g. Kozarčaninu da pjesme R. Marinkovića*

21 Usp. bilj. br. 9

22 Izrazito jugounitaristički omladinski pokret koji je kao svoje ideološko-političko glasilo izdavao tjednik *Mlada Jugoslavija* (počeo je izlaziti u Zagrebu 4. IV. 1931, dok mu se, prema raspoloživim vrelima, tragovi gube nakon 1935.) Geslo mu je bilo *jedan narod—jedna volja*, zazivao je *onakvo jugoslavenstvo kakvo propovijeda naš kralj Ujedinitelj, a želio je da jugoslavenstvo nebo obasjava samo Karađorđeva Zvijezda, jer je ona najsigurnija predvodnica naša*. Niti u jednom od brojeva koji se nalaze u zagrebačkoj NSK (komplet, međutim, nije sačuvan!), među suradnicima se ne nalazi Ranko Marinković.

odišu — pubertetstvom. Konačno je g. Kozarčanin prozreo namjere toga tipusa i prekinuo s njim. Naravno, time to nije završilo i R. Marinković mu se osvetio, napisavši o njemu u šaljivom listu (kuda i sam spada) 'Urnebes' članak pod naslovom 'Zagrebački uljez'.²³ Dabome da je kao urednik 'hrvatske' (ovaj tip s kriminalnom drskošću zloupotrebljava hrvatsko ime u svoje mračne, jugo-marxističke svrhe) revije i on napisao nešto u nju: o O'Neillovoj 'Elektri u crnini' napisao je toliko gluposti da to ne bi progutao ni pas s maslom, dok je o 'Evropi danas' (Miroslav Krleža) majmunski počeo oponašati Krležu te se nabacivati s frazama kao provincijalka kojoj dopadne u ruke staro izdanje Šeringerova rječnika tuđih riječi; osim toga postigao je u tom 'prikazu' i neslužbeni rekord: uspjelo mu je napisati jednu rečenicu od ništa manje nego 283 (slovima — Dvije stotina osamdeset i tri) riječi! Anonimni se autor nadalje čudi ozbiljnim književnicima Slavku Kolaru i Tinu Ujeviću što su nasjeli na atribut *hrvatski* u podnaslovu časopisa i pristali u njemu surađivati, a zamjera i kritičaru Josipu Bogneru jer je objavio (neposredno pred smrt!, op. N. B.) tekst kod Marinkovića. Bogneru se spočitava što nema nikakove linije, budući da karakteran hrvatski književnik ne smije dati svoje radove prvome gangsteru koga sretne i koji ga pokušava mistificirati s hrvatskim imenom. Autor navodi, kako smo već uvodno istaknuli, da je marxist Ivan Dončević stvarni vlasnik časopisa, dok je Ranko Marinković samo urednik, koji će, bude li potrebno, u zatvor kao 'urednik' i to je njegovo 'urednikovanje'. Valja čitati, završava ovaj militantni anonimus posve prožet fašističkom ideologijom, eminentno hrvatske časopise, a to su *Hrvatska smotra*, *Evolucija* i *Omladina*, a tek nakon njih, i to samo eventualno, *Hrvatsku reviju*.

Niti jedan članak u tim novinama nije bio potpisan. Već spomenuti *motto* prvoga broja — *U čuvanju krvi i tla — budućnost je Hrvatskog Naroda* i više no signifikantno govori o ulozi koju je to glasilo trebalo odigrati. Upravo na agresivne fašističke i rasističke ideje koje je list nastojao promicati i što više širiti, polemički je odgovorio Ranko Marinković pod naslovom *Surogat rasizma*.

23 U humorističkom listu *Urnebes*, polumjesečniku za društvenu satiru i humor koji je u Zagrebu izašao u samo dva broja, a vlasnik, izdavač i odgovorni urednik bio mu je bio Ante Petričić, Ranko Marinković je pod pseudonimom *Erem* (tj. R. M., op. N. B.), u br. 1 (15. XI. 1935) na str. 4 objavio polemičku koseriju protiv Ivana Kozarčanina, a pod naslovom *Zagrebački Ulysses* (čitaj: *Uliz*). List je inače donosio šale, viceve i karikature iz političkoga, ali i vrlo mnogo smješica iz kulturnoga, napose književnoga života. Naročito iz studentske sredine (vicevi i anegdote o tada poznatim sveučilišnim profesorima — Bazala, Andrassy, Šišić, Bakšić, Hondl i dr.). Osim Marinkovićeve teksta signiranog šifrom, niti jedan drugi prilog u tom listu nije potpisan! U odgovoru *Hrvatskoj grudi* Marinković nije zanijekao autorstvo teksta iz *Urnebesa*. Marinković u kozersko-humorističnom tonu ismijava Kozarčanina koji po zagrebačkim uredništvima novina i časopisa, na radiostanici i u kazalištu *prodaje* svoje tobožnje *velike Ideje*, a zapravo iz lukrativnih razloga nudi vlastite, ne baš osobito vrijedne literarne sastavke i prijevode. Usput, Marinković duhovito karakterizira brojne sudionike tadanjega zagrebačkog književnoga i kulturnoga života (Novak Simić, Rikard Simeon, Josip Torbarina, Mihovil Kombol, Ive Mihovilović, Marija Jurić Zagorka, Ivo Hergešić, Slavko Batušić, Olinko Delorko, Dragutin Tadijanović i dr.). Kozarčanin je u tom okruženju prikazan kao lukav pisac koji svoju ne baš uvijek vrijednu literarnu robu nudi bilo kome i bilo gdje, nastojeći je tek što bolje i odmah unovčiti. Ovaj, do sada nigdje spominjani Marinkovićev tekst, valjalo bi jednom objaviti u cijelosti!

Već je na početku prozreo zle namjere *Hrvatske grude* pokrenute, kako kaže, da bi pojam *narod* interpretirala iz aspekta *slinave imitacije jedne političke vratolomije (rasizam)*, što je zapravo politička parafraza jednog malograđanskog, jadnog, mišjeg pogleda na svijet. Marinković, nadalje, žestoko osporava tome listu tezu da svaki narod mora imati jakoga vođu, a takvi su, prema mišljenju *grudinog* člankopisca, prije Mussolinija i Hitlera bili nitko drugi do — Hrvati Ante Starčević i Stjepan Radić, dakle fašisti prije fašizma. Suprotstavljajući se tim stavovima, Marinković zastupa tezu kako *hrvatski elemenat danas znači moćan stup kulturnih stremljenja demokracije, slobode i mira, što je, uostalom, masovno uvijek značio od prvih seljačkih gibanja pod Gupcem, do organiziranog seljačkog pokreta pok. braće Radića i do danas*. U drugom dijelu članka autor priznaje da je sa sedamnaest godina (dakle 1930, šest godina prije nastanka ove polemike!), u razredu, na satu vjeronauka, *oponirao* profesoru u *antiklerikalnom smislu*, da je potom u *diskusiji palo svakakvih pubertetskih ekstravagancija*, ali odlučno poriče i denuncijaciju vjeroučitelja višim vlastima i pripadnost organizaciji *Mlada Jugoslavija*. Po Marinkovićevu ironijskom, a mjestimice i sarkastičnom spominjanju biografskih detalja njegova napadača iz *Hrvatske grude*, očito je da ga je dobro poznao. Osim novinarstvom bavio se taj enigmatikom, a bio je i nogometaš. Marinković mu, pri kraju polemike, poručuje da bi na njegove brojne uvrede trebalo, zapravo, *odgovoriti jednim dobrim amaterskim šutom da bi odletio u aut*.²⁴

III

Kako je i u kolikoj mjeri Ranko Marinković samostalno uređivao 'svoj' časopis danas nije moguće utvrditi. Ali da je popis suradnika u sva tri broja odista bio vrijedan poštovanja (što je naročito razgnjevalo političke oponente *Dana i ljudi*) to je i iz današnje vizure, nakon gotovo sedamdeset godina, bjelodano vidljivo. U tu se tvrdnju možemo uvjeriti i samo letimičnim pregledom uvrštenih priloga sviju književnih rodova i brojnih žanrova s kojima su se naša i strana ime-na predstavila čitalačkoj publici.

U prvome broju Slavko Kolar objavljuje prozu, Tin Ujević stihove, Bratko Kreft piše na tragu Krležina predgovora Hegedušićevim *Podravske motivima* o problemima tzv. socijalne književnosti. Đuro Vilović tiska prozu, a Cesarić prevodi stihove njemačkoga pjesnika Maxa Dauthendeya, a čitati možemo i zanimljiv esej Ilje Erenburga o André Gideu. Poeziju i prozu objavljuju Novak Simić, Vjekoslav Majer, Vlado Vlajsavljević, Ante Dean, Petar Bakula te Ivan Dončević. Josip Bogner, jedan od tadanjih najzanimljivijih hrvatskih književnih kritičara, piše nekrolog-esej o Henri Barbusseu, a Nikola Mraz (Ivan Dončević)

²⁴ Autoru ovoga oglada preostaje, međutim, potraga za stvarnim identitetom toga paskvilanta, *rebusara* i *nogometaša* kako ga naziva Marinković, koji je, a i to doznajemo iz citiranoga odgovora, i u imenu i u prezimenu imao strane riječi kojih je pretjeranu uporabu u prikazu knjige *Evropa danas* M. Krleže, upravo on zamjerao Marinkoviću.

polemički feljton o aktualnim književno–knjižarskim problemima. Ranko Marinković objavljuje kritiku predstave O’Neilllove *Elektre u crnini*, Dončević recenzira prozu Mihovila Pavleka Miškine, a Petar Bakula književni rad Hasana Kikića.

U drugome je broju na čelu časopisa Milan Begović fragmentom III. čina komedije *I Lela će nositi kapelin*, Stjepan Mihalić se javlja prozom, a Josip Bogner objavljuje veliki esej o suvremenim ruskim romanopiscima (Pantelejmon Romanov, Leonid Leonov). Bio je to posljednji njegov književni rad objavljen za života (umro je 14. III. 1936). Poeziju tiskaju Viktor Vida, Grgur Karlovčan, Vjekoslav Majer, Milan Selaković i Miroslav Feldman. Među tim je stihovima mnogo socijalno (V. Majer) i antiratno (M. Feldman) intoniranih. Posebno je značajan prijevod politološko–sociološkoga eseja E. M. Fostera *Sloboda i kulturna tradicija u Engleskoj*. Bio je to govor na kongresu u Parizu u lipnja 1935, gdje su nezavisni i liberalni europski pisci zaključili kako će osnovati *Internacionalno udruženje književnika za obranu kulture od fašizma*. Foster je u tom članku rekao: *pisac ako je istovremeno hrabar i osjetljiv za pravdu, izvršio je svoj javni poziv. Pomogao je, na očigled katastrofe, okupiti čovječanstvo*. Možda su upravo ove riječi bile razlogom zabrane drugoga broja *Dana i ljudi*. Ivan Dončević počeo je objavljivati podužu prozu *Djevojka na uglu* a posebno je zanimljiva rubrika *Govornica* gdje se mogu naći polemički tekstovi. Luka Perko- vić piše o Ladislavu Žimbrecu, njegovu shvaćanju književnosti i reviji *Književni horizonti* koju je tada uređivao, a Nikola Mraz (Ivan Dončević) polemizira s Jovanom Popovićem koji je u beogradskom *Stvaranju* napao prvi broj *Dana i ljudi*, što je bio i jedan od prvih snažnijih signala sve primjetnijega sukoba na književnoj ljevici.

U trećem broju poeziju, između ostalih, objavljuju Dragutin Tadijanović, Olinko Delorko, Drago Ivanišević, prozu Ivan Goran Kovačić i Ivan Dončević, dok se među prevedenim stranim piscima ističu imena Maksima Gorkoga, Aldousa Huxleya (esej *Narav i granica književnikova utjecaja*) i Friedricha Burschella koji raspravlja o tendencijama da se u suvremenoj Njemačkoj podigne razina slobode i ljudskih prava. Posebno je zanimljivo razmišljanje Ivana Dončevića (pod stalnim pseudonimom Nikola Mraz) o suvremenom značenju Starčevićeve politike. Naime 1936. komemorila se četrdeseta obljetnica smrti osnivača Stranke prava pa su njegova politička misao i baština interpretirane s različitih ideoloških pozicija. Nasuprot sve glasnijim i agresivnijim desničarima koji su u Starčeviću, kako smo razabrali iz polemičkoga odgovora Ranka Marinkovića *Hrvatskoj grudi*, gledali začetnika militantnoga i rasistički obilježenoga nacionalizma, Dončević je pisao ovako: *ako se ikoga ne smije iskorištavati u tamne svrhe, onda se to ne smije — Starčevića. Daleko bi me odvelo kada bi citirao sve njegove misli o narodnim, kulturnim i socijalnim pitanjima, koje su kod nas, uostalom, i prilično poznate, a iz kojih nedvolumno proizlazi da je Starčević bio čovjek vrlo naprednih, demokratskih i čovječanskih načela i kao takav, hrvatskom radnom narodu može da služi samo na čast. Ako je njegova politička koncepcija morala doživjeti slom, onda to nije — s moralnog gledišta — krivnja*

Starčevića lično, neko njegovih nasljednika, nego hrvatskih malograđana uopće (...). Takvo razmišljanje o Starčeviću godine 1936. jasno govori i o vremenu i o općoj političkoj atmosferi u kojemu je nastalo, ali i o autoru koji je napisao ovu lijevo orijentiranu analizu te, napokon, o časopisu u kojem je objavljena.

Razlozi obustave izlaženja hrvatske književne revije *Dani i ljudi* nisu nam danas poznati. Bili su očito političke naravi. No, iz navedenoga sadržaja njezinih triju brojeva, u kojima je kao suradnik i urednik sudjelovao i Ranko Marinković, jasno govore da je pred vrlo skorim urlikom iz *Zoopolisa* ova demokratska tribina morala ustuknuti i nestati.

Nedjeljko Fabrio

Tragoedia adriaca

1. Giosuè Carducci i Gabriele D'Annunzio: dvije varijante pjesništva talijanske iredente

177

Samo je po sebi razumljivo da su dalmatinski i istarski Hrvati izravno, a to znači istodobno s izlaskom iz tiska i bez prevoditeljskoga posredništva, čitali talijanske pisce; samo je po sebi razumljivo i to da su zato prvi upozoravali na eventualnu nazočnost hrvatskoga segmenta u njima suvremenim djelima talijanske književnosti. Posebice na pojave negativnoga odslika toga segmenta.

Tako je Vladimir Nazor 1932. godine u eseju *Kobna lađa ili Carducci, D'Annunzio i Hrvati* upozorio da je Gabriele D'Annunzio, zapravo, nastavio tamo gdje je u svom viđenju iredentizma bio stao Giosuè Carducci; pa dok je Carduccijev iredentizam — nastavimo s naše strane — plod nezadovoljstva politikom vlade Agostina Depretisa, koja će 1882. godine potpisati Trojni savez s Bečom i Berlinom te tako protiv sebe izazvati masu koja će u uličnim prosvjedima spontano obnoviti i potvrditi vjeru da austrijski Trst i Trento imaju pripasti talijanskom Kraljevstvu, dotle je dva desetljeća kasniji D'Annunzijevo iredentizam plod već moćne talijanske buržoazije i projekt njene ekspanzionističke politike koje su krajnji cilj Jadran, Mediteran i Balkan, tako da će se iredentizam tijekom još dva slijedeća desetljeća, dakle uoči Prvoga svjetskog rata, preobraziti u fašizam.

Sve ovo moglo bi se kazati još i ovako: Carduccijevo mazzinijanstvo priječi njegovu ranom pjesničkom djelu nastalom tijekom 1850-ih i 1860-ih godina (*Juvenilia*, 1871) da se oglasi kao antihrvatsko, priječi mu to čak i onda kada je za takvo što imao opravdanih razloga s obzirom na nemili ulog hrvatskoga vojništva u sklopu austrijske okupacije dijelova sjeverne Italije, pa će Carducci kao prvak talijanskoga postrisordimenta ne samo Hrvatima oprostiti, nego se s njima i eksplicite bratimiti, nadopunjujući oprost dodatnim saznanjem da oni u austrijskom ratu ginu kao tudinci: *Perchè piangi, o fratello Croato, / Il figliuol che in Italia morì?*

U vremenu nastanka *Odi barbare*, a to znači između 1877. i 1882. godine Mazzini nije samo već fizički mrtav, nego je u Italiji u tom međuvremenu izumro i onaj njegov brižan interes za hrvatski narodni preporod i onaj njegov proslavenski politički program kako bi se srušila austrijska dominacija nad talijanskim i slavenskim narodima.

Među pjesničkim iredentističkim/antidepretisovskim slikama što ih je stvorio zreli Carducci u znak potvrde talijanstva krajeva što ih je u državnom vlasništvu još uvijek držala Austrija, jedna je slika presudna za temu kojom se ovdje bavimo: to je slika italske nave što plovi čitav da osvoji svijet (*Rim*), ali ploveći prema *Adriji, k tršćanskom moru, Justinopoliju* (Kopru) *biseru Istre, Puli* — zapravo još uvijek poštuje granice one Italije, koje je označio Dante stihovima 112–114 u devetom pjevanju *Pakla: Com'a Pola presso del Quarnaro, / che Italia chiude e suoi termini bagna* (u prijevodu Mihovila Kombola: *Kod Pule, blizu žala, / gdje Kvarner među Italije pere*).

Istarski lokaliteti koje je maločas nanizao Carducci (u pjesmi *Italiski pozdrav*) nagnat će Vladimira Nazora da zaključi kako je to, istinabog, »malko previše, ali bar vidimo do kojih granica tjera pjesnik ekspanzivnu težnju svojih sunarodnjaka. I razabiremo odmah da njegovi zahtjevi nisu, u razmjeru, baš tako veliki (...) Carducci je bio prema nama pravedniji od mnogih drugih talijanskih pjesnika; učinio je dubljim i življim talijanski iredentizam, ali ga nije — s obzirom na količinu njegovih težnja — i raširio. Moglo bi se, od šale, kazati da bi Carducci, kao i Dante, bio zacijelo, godine 1919., odmah pristao bar na Wilsonovu liniju«. Ali pak sudeći kasni Carduccijev iredentizam iz perspektive Europe 1930–ih godina (kada spomenuti esej piše 1932. godine Italija se nalazi u tzv. desetoj godini fašističke ere) morat će novom rečenicom taj sud zaoštriti: »Carduccijevi stihovi o *golemoj lađi što plovi čitav da osvoji svijet* jesu prve klice d'Annunzijanizma, imperijalizma i fašizma, koji će zauzeti Tripolis, Dodekanez, Goričku, Istru, Rijeku i ostalo.«

S iredentizmom drugoga modernoga pjesničkoga kolosa, Gabrielea D'Annunzija, stvari stoje stubokom drugačije. Jer dok nobelovac Carducci nikada nije bio kroatofob, D'Annunzio je to odmah!

Nema mu ni trideset godina i već njegov brod, kao direktna pjesnička posudenica nave iz kasnoga antiaustrijskoga Carduccija, sada plovi kao hipertrofirana talijanska torpiljarka: godina je, naime, 1893., a pjesničkom je ciklusu naslov *Odi navali* (*Ode o lađama*). Među njima je i oda s naslovom *A una torpediniera nell'Adriatico* (*Jednoj torpiljarki u Jadranu*) u kojoj odi agira izvjesni Faa di Bruno. Koga se to sjetio pjesnik? Faa di Bruno bio je u viškome boju zapovjednikom admiralskoga broda talijanske ratne mornarice »Re d'Italia«; u izravnom sudaru između »Re d'Italia« i admiralskoga broda neprijateljske austrijske ratne mornarice »Ferdinand Max« s hrvatskom posadom austrijski je brod pramcem rasporio »Re d'Italia« i poslao ga na dno. Na što je Faa di Bruno dragovoljno potonuo sa svojim brodom.

I sad: talijanska optika istočnoga Jadrana u Carduccijeva je učenika, dakle, nešto fatalno novo u odnosu na Carduccijev klasicistički jadrinizam, pogotovo kada se uzme u obzir da D'Annunzijev Faa di Bruno ustaje od mrtvih i, gotovo tri desetljeća nakon viškoga boja, pita sunarodnjake koliko će još dugo i da li

možda vječno trajati talijanska sramota da je Jadran još uvijek austrijski. Da pjesnikov bijes bude još žešći, stoji činjenica da će spomenuti Trojni savez s Bečom i Berlinom biti 1896. godine — obnovljen! Nazor svjedoči: »Talijanski ratni brodovi čuvali su se da uđu — i kao gosti saveznici — u austrijske vode i luke Trsta pa sve do Budve.«

Na ovome mjestu slijedi grdna zamjerka koju s naše strane upućujemo natuknicama o Gabrieleu D'Annunziju u svim dosadašnjim hrvatskim leksikografskim izdanjima: naime, talijanska politička pozornica u eskalaciji od Depretisa do Mussolinija, na kojoj je taj Vate izrastao do glamuroznosti svjetskih razmjera, začudo je u nas posve izbačena iz razmatranja. A primjerice, u ovom trenutku našega eseja nije moguće ne kazati u tom smislu slijedeće: iste godine kada su nastale *Ode o lađama*, dakle 1893., Italija je dobila vladu kojoj će — s kraćim prekidima — sve do 1914. godine na čelu stajati Giovanni Giolitti. Italiju profiliranu njegovom premijerskom politikom historija pamti kao zemlju belle époque, povećanoga standarda stanovništva i niza ekonomskih reformi, pa će je i zvati, deminutivno i od milje, Italietta. No dva crva strpljivo su izjedala tzv. »giolittijanski sistem«: maksimalistička ljevica (od 1904. poznata kao revolucionarni sindikalizam) i nacionalistička desnica.

Crv nacionalističke desnice hrani se antisocijalizmom, suprotstavljanjem Trojnom savezu i privrednim reformama, zapravo mržnjom prema Italietti. Danuncijevac Enrico Corradini pušta tako u opticaj sud o Italiji kao zemlji koja mora izići iz obamrlosti i samozadovoljstva: njegov tjednik »Il Regno«, što ga je pokrenuo u studenom 1903. godine, već u broju od 20. prosinca 1903. godine zalaže se za kolonijalni ekspanzionizam i za rat, koji ne samo da mogu poslužiti kao sredstva odvratanja inferiornih klasa od klasne borbe, nego se imperijalnom politikom i ratom sama ta inferiorna klasa radnika i seljaka može najjednostavnije i najefikasnije desetkovati (u članku *Un biglietto sull'espansionismo*).

Gabriele D'Annunzio, koji je početkom XX. stoljeća u zenitu književne slave i paradni konj rimskih i pariških salona, proizvodi klonirane danuncijance (dannunziani) ne samo u krilu te i takve nacionalističke desnice, nego i među republikancima, radikalima, pa čak i socijalistima.

U četiri sveska svojih kapitalnih *Laudi del cielo, del mare, della terra, degli eroi* D'Annunzio će, primjerice, u drugom svesku naslovljenom *Elettra* (1904) ponovo pjevati o sramotnoj istini da su Istra i Trst izgubljeni, ponovo pjevati o neosvećenome viškom boju koji da je kao takav za Italiettu *mrlja zvana Vis, ljaga, prava sramota*, prorokovat će da će se *na Kvarneru čuti pjesme Italije na vjetru*, prijetiti da se imaju *u tišini pripremati heroji* (sve u pjesmi *Alla memoria di Narciso e Pilade Bronzetti*). A tko su pak sad ta dvojica? Braća, koja su kao talijanski rodoljubi poginuli u borbama za nezavisnost i ujedinjenje Italije, prvi 1859. kod Trepontija, drugi godinu dana kasnije u obrani Castelmorronea. Dalje: u pjesmi *Per i marinai d'Italia morti in Cina*, također iz drugoga sveska *Lauda*, D'Annunzio će se sjetiti da je kao dijete *lijepim brodom posjetio prvi put Split, Gruž, Šibenik, obalu latinsku uz koju je sveti Marko privezao svoju galiju*.

Između treće i četvrte knjige *Lauda* proteći će devet godina tijekom kojih će se zbiti neke i opet izuzetno važne i dalekosežne stvari na putu prema danuncijadi i fašizmu: u Istri, naime, hrvatski politički a time i preporodno višedesetljetni pokret doseći će vrhunac izbornom pobjedom 1907. godine, koja će u Bečki parlament odvesti tri zastupnika (Matko Laginja, Vjekoslav Spinčić i Matko Mandić, koji će 1. rujna te godine pokrenuti u Trstu hrvatski dnevnik *Balkan*); u Firenci pak bit će 1910. godine utemeljena Associazione nazionalista italiana (kome Društvu smjernice će napisati danuncijanac Enrico Corradini!); futuristi će obznaniti *Manifeste*, među kojima je i onaj od presudne važnosti za hrvatski i slovenski Jadran u kome se 27. travnja 1910. godine traži »stvaranje industrijske i vojničke Venecije što može vladati Jadranskim morem, velikim talijanskim jezerom«. I ono možda najpresudnije: Kraljevina Italija, pod pritiskom nacionalističke desnice i krupnoga kapitala, okrenula je leđa Depretisovu i Giolittijevu pacifizmu te 1911. godine u Libiji anektirala Tripoli i Cirenaicu, a 1912. godine u južnim Sporadima skupinu grčkih otoka kod obale Male Azije poznatih pod imenom Dodekanez. Sve to, naime, kao odgovor ne samo Italietti u vlastitoj kući, nego i francuskom preglashenju Maroka protektoratom i njemačkim dobivanjem dijela francuskoga Konga kao kompenzacije za francuski Maroko.

Toj »Novoj Italiji«, umjesto Italiette na umoru (koju je zvao »kukavičkom Italijom«), D'Annunzio će kao njen navjestitelj (D'Annunzio, tal. annunzio = objava, vijest) servirati kazališni komad *Lada* (*La Nave*) i četvrtu knjigu lauda pod nazivom *Merope* i s podnaslovom *Le Canzoni della gesta d'oltremare: La Nave* je iz 1907. a *Merope* iz 1912. godine.

U knjizi *Merope* nalazi se i *La canzone dei Dardaneli* na koju svakako valja upozoriti. Naime, u završnoj tercini spomenute *Pjesme o Dardanelima* pjesnik priziva glasovitih 'pet dana' iz ožujka 1848., koje talijanska risordimentalna povijest pamti kao 'Cinque giornate di Milano' tijekom kojih su talijanski rodoljubi slomili austrijsku opsadu grada i prisilili generala Josefa Radetzskog na povlačenje. D'Annunzio pjeva da se trećega dana opsade dogodilo da je u džepu jednoga od ubijenih austrijskih Hrvata pronađena odsječena ženska ruka s nataknutim prstenjem koja da je okrvarila džep (*mozza man piena d'anelli / che insanguinò la tasca del Croato*).

Appendix. Kada sam prevodio i za tisak pripremao lombardijski roman Piera Chiare *Biskupova soba* (Zagreb, 1977.), zamolio sam pismom autora da hrvatsko izdanje svoga romana poprati pogovorom. Što je on rado učinio i pri tome se sjetio antiaustrijskih oslobodilačkih borbi u Lombardiji. Ali kako ih se sjetio! »Prijevod *Biskupove sobe* na hrvatski« — piše Chiara — »pruža mi po drugi put mogućnost razgovora s narodom koji posjeduje točno naznačena umna i ljudska obilježja, poradi kojih me se uvijek snažno doimao i privlačio moju pozornost. Talijani, posebice Lombardani i Mlečani, upoznali su Hrvate u vremenu kada je Habsburško carstvo, primjenjujući lozinku 'Divide et impera', slalo vojnike iz Hrvatske i Češke u vinograde da posluže kao kolci, kako je napisao Giuseppe Giusti, to jest da pozovu na red Talijane, baš kao što je Milance i Mlečane slalo da pozovu na red Hrvate i ostale podređene narode. Otada,

dakle, mora da postoji zajedništvo sudbine i međusobno razumijevanje, s obzirom na to da Giusti, u povodu Hrvata i Talijana, u svojoj glasovitoj pjesmi *Sant'Ambrogio* govori o *zajedno zbratimljenim narodima na protivnim stranama*, u kojem stihu *protivnu stranu* ne valja shvatiti kao *neprijateljsku* nego, u dobroj latinštini, kao 'drugom stranu', što će reći da su posrijedi narodi koji stoje sučelice jedan drugom, kao što stojimo mi, u prijateljstvu i u pobratimstvu.«

2. D'Annunzijeva Lađa: što i kako

Kazališnu dramu *Lađa* autor na samom kraju teksta zove »tragoedia adriaca«, a sastoji se od uvodne pjesme *Jadranu*, prologa i tri epizode.

Užagrena uvodna pjesma *All'Adriatico* počinje invokacijom *velikoga i stranoga gospodina Boga* te uvjerenjem pjesnikovim da su ga zazivali također i *očevi, boreći se na objema skelama što na pramcu galijske tvore kule: a to što ti ja pripaljujem jesu Lomača i Svjetioniik* (ali može biti i Zvijezda vodilja). U petom retku D'Annunzio parafrazira onaj ovdje već spomenuti znakoviti Danteov dvostih (po treći put parafrazirat će ga u dnevniku *Bakarska poruga*, 1928.), pa kaže na svoju da je *između Pule i Labina kod Kvarnera/ posjekao jelu junačnu i Lovor gorak/ i hrast sveti sječivom sjekire dvosječne* i njima ukrasio Pobjedu te se pri tome *sjetih svih naših mrtvih, svih se sjetih naših mrtvih/ u vrtlogu, svih naših mrtvih/ u vrtlogu što gramzljivo proždire jake/ i njihovo bojno brodovlje*. Pjesnik ipak poručuje Bogu da će *svi koji su živi, koji su živi biti ti/ koji će te ponad Mora/ veličati (...) i ponad Mora/ prikazati ti žrtvu izmirne i krvi s oltara/ što ga nosi kljun broda*. Uvodna pjesma *Jadranu* završava stihom koji je, prepoznat ćemo to sada, onaj bojni poklič nacionalističke desnice, futurista i kapitala »Nove Italije«: *Fa di tutti gli Oceani il Mare Nostro! Amen (Načini od svih Oceana Naše More! Tako neka bude)*.

Da bismo znali o čemu se u *Lađi* uopće radi, poslužiti ćemo se već prepričanim sadržajem iz pera Kerubina Šegvića (u »Glasu Matice hrvatske«, Zagreb, 25. veljače i 10. ožujka 1908.) uz našu pripomenu kako u *Prologu* autor za vrijeme i mjesto zbivanja radnje kaže: »Na jednom otoku u venecijanskoj laguni, u godinama spasonosnoga Utjelovljena Sina Božjeg 552.« Prenosimo Kerubina Šegvića:

»Iz *Prologa* doznajemo za borbu između obitelji Gratico i Faledro. Orso Faledro bio je tribun otočića, ali ga narod svrgne radi nekih krađa i razbojstva, koja su se njemu pripisivala. Narod ga je ne samo svrgao, nego je oslijepio njega i njegova tri sina i jezik im odrezao. Iz toga pokolja pobježe četvrti sin Ivan i kći Basiliola u Carigrad. Pokretači toga narodnog suda bijahu braća Gratico pod uplivom majke diakonise Eme. Ovi su otišli sada s otoka da potraže sveta tjelesa pokrovitelja zatrpana pod ruševinama okolnih gradova.

Na javnom trgu je živahno. Tu je sjedište tribuna, sada prazno. U blizini cehovi vrše svoj posao gradeći baziliku. Tu se miješaju zidari, opekari, kamenari, tesari, konopari, kovači itd. Na dnu se vidi luka puna lađa iz kojih izlaze i vraćaju se mornari i razgovaraju s majstorima cehova. Uz to se začu iz daleka

poklik 'majstora nad vodama i nad trpezama'. Vraćaju se braća Gratico veseli što su otkrili sveta tjelesa odvjetnika i sobom ih nose na otok.

Veseo narod ide im u susret. Na tu viku naroda gane se i oslijepjeni Faledro sa svojom djecom. Nadaju se da će banuti Ivan sa Narsetovom vojskom i osvetiti svoje mile. No nasuprot se povratila Basiliola. Došla iz Bizancija da rasplamti baklju krvne osvete. Vratila se lijepa i čarobna, iskvarena sirenskim čarolijama. U njezinoj crvenoj kosi 'plamte nepoznati mirisi'. Ime joj: Uništenje. Ona će pobijediti silom svoje ljepote i svoje pohote. Platit će narod, platit će obitelj Gratico za nečovještvo počinjeno na njezinu ocu, na njezinoj braći. Sve ih je pohvatala u mrežu svoje varke. Sirena je ljubav koja zadaje smrt.

Na kraju *Prologa* Sergio Gratico postaje biskup, a njegov brat Marko izabran je tribunom. Na jednom širokom kormilu lađe nose ga naokolo u trijumfu i polažu ga na prijestolje. Na podnožju toga sjedala gurani su i poplesani otac i tri sina Faledra slijepa i nemoćna. A Basiliola stisne srce zubima, taji neizrecivu bol te pleše pred tribunom pobjednikom, kome se nudi 'ružom plijena'.

Prva epizoda. Na jednoj strani vidimo tribunovu kuću u obliku lađe, a s druge strane poganski oltar, a na njemu sija crveno svjetlo između stupova tebanskog mramora. Na dnu nebo je tmasto, a pod njim borovik. U sredini, između visoka kamenja je jama, ponor, tamnica 'Fruja'. Iz nje se čuju vapaji osuđenika koje je tu strovalio ljubomorni Marko. Vape da im bude dato poginuti od ruke Basiliole na njezine oči. Ona im rado priuštava tu 'nasladu' te ih strjelja strjelicama.

Dijakonisa Ema, majka braće Gratico, koja je znala pripremiti događaje i podići jednoga sina do biskupske stolice, a drugog do tribunske, pobjegla je s otoka radi sablazni djece. Basiliola je putenošću uza se privezala Marka, a krimonice se zaplela u odnošaj sa biskupom Sergijem. Zadojena je putenošću i željom osvete.

Monah Treba oštro kori Marka i šapće mu o bogumrskoj svezi bratovoj sa pogrčanicom. Uzalud! Sirena je izvela svoju čaroliju. Ova je otkrila u srcu pomorca težnje za slavom, za osvajanjem na moru, za širenjem mletačke slobode i buduće carevine. Ipak ga ona znade svojom nagom ljepotom zaslijepiti do ludila. On je ovije svojom crvenom dolamom, prigine se da joj digne pojas što joj ispade tobož slučajno iz ruke kad si svlači tuniku. Žena pobjeđuje i podrugljivo se smije, a zmijskim riječima ga blaži i postavlja mu na glavu svoj pojas govoreći: »Evo, to ti može biti krunom!«.

Druga epizoda. Noć je. Vidi se atrij u četverokutu nove bazilike. Vrata su na dnu otvorena i vidi se cijela crkva kroz srednji brod do apside. Puk vrvi sa svih strana u crkvu. U atriju je po poganskom obredu pripravljena u polukrugu trpeza za kojom sjedi biskup Sergij, a do njega Basiliola, pa redom svi njegovi diakoni — pijani. Tu se jede i pije bez mjere. U crkvi odjekuju crkvene svete pjesme, kojima odgovaraju iz atrija povici, neskladno deranje pripitih ljudi za gozdom. Napokon se razvija oštra borba između vjerskih revnika i vanjskih učesnika 'agape' (grč. zajednička gozba prvih kršćana, nap. N. F.). Basiliola izazivlje anateme vjernika. Uzme sobom sedam svojih polunagih drugarica pa, okolo are (lat. žrtvenik, nap. N. F.) mornara 'postavljene do jame Fruje', zapleše ples strasti, ples putenosti. Mađe ponosno mačem urešenim biserom i

siplje tamjan na oltar uvijek plešući. Igraju oko njezine glave purpurne kose, kad eto dolazi Marko. Smiješi mu se čarobnica, ovije se hlamidom (grč. muška gornja haljina u starih Grka, nap. N. F.) tribuna i pruža mu vina sa svetogrdne trpeze. Odbija to Marko, lupi o zemlju čašom. Nastaje živa borba između Sergija i Marka radi nje. Uhvate se u koštac. Marko nakon kratkog hrvanja probode brata i presiječe mu vrat. »Bog je sudio i strovalio svetogrdnika na nečistu trpezu.«

Odmah za tim dotrči Simon Armario i javlja da velika pogibao prijeti domovini. Ivan Faledro zauzeo je luku Pilo i iskrcao vojsku Eunuha. Narod hoće da vrši pravdu nad pogrčenicom i začetnicom tolike nesreće. Ali Marko toga ne dopušta, nego zapovijedi da je svežu uz oltar, a on s narodom trči na obranu domovine.

Oštri zvuk trubalja odjekiva naokolo, a narod obuzet bijesnom željom borbe viče: arremba! arremba! i zove u pomoć Krista i svetog Mohora.

Treća epizoda. Zora je. Na škveru je dograđen velik brod, zove se »Totus mundus« (»Cio svijet«). Spravljeno je sve da ga rinu svečano u more (...) Skupili su se svi cehovi, gredari, kovači, tesari, konopari, mornari, piloti, krmari, puk i svećenstvo.

Marko Gratico dao je sagraditi ovaj brod da na njemu okaje bratoubojstvo, a domovini steče slavu, gospodstvo nad »gorkim Jadranskim morem«.

Diakonisa Ema zamišljena stoji upirući se u križ. Basiliola Faledra je još privezana uz oltar. Shrvana je i satrvana. Raspuštene neuredne kose kriju joj lice. Do nje stoji nepomičan krvnik, držeći u vatri krasni mač biserom urešen što ispade iz ruku Sergija kad se borio s bratom Markom. Katekumeni (grč. odrasli kandidat za primanje krštenje, nap. N. F.) pjevaju, a diakonisa Ema opetuje narodu što naokolo kleči riječi božjeg obećanja. Ona tom narodu prikazuje sjajnu prikazu prama istoku: ona vidi budući grad, grad zlata... Marko Gratico svladav čete, koje bijaše doveo Ivan Faledro, danas će se ukrcati na svoj brod, a s njime cvijet mletačkih stanovnika. Basiliola po naredbi Diakonise mora podnijeti kaznu oca i braće: po bizantskom običaju mora biti oslijepljena. No ona moli Marka da je ubije. Kuša još jednom oružje čara. Više je puta do sada zaustavila njegovu ruku tim sredstvom, ali sada je nemoćna. »Fali« — kliče Marko — »na provi slika, za to neka pričavljaju Faledru Basiliolu!«

Odriješi je od žrtvenika, podigne je i prenosi, a ona mu se ipak izmakne iz ruke, a »pošto nije bila ničija, nego onoga kom se rada dala« hoće da umre te prigne glavu na goruću vatru i umre očišćena njome. Brod se uz to spušta s izlazom sunca u more uz zvuk trubalja da osvoji istok. Na njemu je sudbina Mletaka, budućnost i gospodstvo nad Jadranskim morem. Otimlju se ko će slijediti toga kapetana. Staro i mlado svak želi s njim. More je carevina Mletaka.«

Nakon što je, eto, prepričao sadržaj D'Annunzijeve *Lade*, Kerubin Šegvić je odmah pripomenuo da pjesnikov »secentistički (odnosi se na sedamnaesto stoljeće, nap. N. F.) jezik nije moguće prevesti. To bi teško išlo i našim Dannunzianistima. Smjele figure, nečuvene prisposode ne dadu se lako prevesti«. I doista je tako!

Prije nego što upozorimo na inkriminirano notiranje Hrvata u *Ladi*, podsjetimo da je D'Annunzio dao Graticovoj ladi ime »Totus mundus«, dakle »Či-

tav svijet«, što je izravno pozivanje na Carduccijev stih iz pjesme *Rim o gole-
maj lađi što plovi čitav da osvoji svijet*. A kad se uzme u obzir još i to da je
cilj porinuća lađe da se njome osvoji *gorko Jadransko more* — kako kliče puk
na kraju predstave — onda je jasno kao jedanput jedan da je zadovoljena i po-
litika »Nove Italije«.

A sad detalji te pjesničke politike *Lađe*:

Primjer prvi:

»PELJAR: (...) *Atila je umro prije stotinu godina; i eto
uvijek u obruču ste od željeza i vatre
Brdo drže Franci, nizinu
Goti, Grci močvarno primorje. Neka
za Mlečiće Gospod pruži ruku
nad morem!*

MLINAR: *O peljaru, a slavenski lopovi
drže more.*

KLESAR: *Vuci iz Hrvatske
pljačkaju po svakom vremenu.*

PELJAR: *A vi
uputite brodovlje da ih satre (...)*«.

Primjer drugi:

»NAROD (*Marku Gratiku*): — *Svijet! Svijet! Naoružaj veliku Lađu!
— Nazovi je Čitavsvijet! Totus Mundus!
— Neka bude najveća!
— Pa ćemo posjeći šume
za tisuću lađa. Dat ćemo ti gvožđa
za tisuću pramaca brodskih.
— Naoružaj pramac pa isplovi!*«

Primjer treći:

NAROD (*Marku Gratiku*): — *Ovo je odšteta. Isplovi put mora Egipta!
— Pođi! Gusári Jadranom!
— To je odšteta. Izbori Jadran!
— Oslobodi od lopova naše more! (...)*«

Primjer četvrti:

»NAROD: (...) — *O Gospode, posveti Lađu!
— Bože jakih, posveti Lađu!
— Kralju morH, posveti Lađu! (...)
— Gospode naš, izbavi Jadran!
— Oslobodi svom puku Jadran!
— Dom je Mlečiću čitav Jadran! (...)*«

3. Riječka predigra rimskoj praizvedbi D'Annunzijeve *Lađe*

Kako bi *Lađu* kazališno praizvela baš Compagnia Stabile di Roma pri Teatro Argentino (u kojoj je slavni glumac Ferruccio Garavaglia od 1904. primo attore, od 1905. doravnatelj, a od 1906. i ravnatelj), Gabriele D'Annunzio sastao se s njim dva puta: prvo u Napulju 11. studenoga 1906. godine, kada mu je čitao dijelove svog teksta, i potom na Rijeci, tijekom tamošnjega gostovanja Garavagline Compagnia Stabile di Roma (21. X. — 4. XI. 1907.)

Slijed vijesti o boravku Gabrielea D'Annunzija u listopadu 1907. godine na Rijeci izgleda na stranicama talijanskoga riječkoga dnevnika »La Bilancia« ova-ko:

»19. listopada 1907. (subota): Kako tvrde rimska 'Tribuna' i 'Gazzetta di Venezia' jednoga od idućih dana bit će među nama Gabriele D'Annunzio, koji će amo doći kako bi umjetnicima iz Compagnia Stabile di Roma čitao svoju novu dramsku poemu *Lađa*, predodređenu za pozornicu 'Argentine'.

Djelo će nakon toga biti uručeno Ferruccio Garavagli koji će podijeliti glumačke zadatke te, svakako, ovdje održati i prve probe.

Upravo smo obaviješteni da će Gabriele D'Annunzio stići ovdje sutra ujutro putničkim parobrodom iz Ancone, u društvu s direktorom Compagnia Stabile di Roma Ugom Falenom.

Pjesnik će u našem gradu dočekati ansambl Compagnie koji amo stiže u ponedjeljak poslije podne.«

»21. listopada 1907.: Gabriele D'Annunzio spriječen nekim osobnim razlozima nije mogao stići jučer ujutro kako smo bili navijestili, niti shodno informacijama što smo ih poslije toga pribavili možemo danas s točnošću kazati točan dan njegova dolaska. Drži se, međutim, da će pjesnik doputovati sutra ili prekosutra.«

»24. listopada 1907.: Sinoć je brzim vlakom u 9.57 stigao među nas Gabriele D'Annunzio koji, kako smo već javili, dolazi amo kako bi čitao svoju *Lađu* umjetnicima Compagnia Stabile di Roma, koja nastupa na pozornici našega Kazališta.

Na željezničkom kolodvoru dočekali su ga neki članovi Compagnie, nekoliko Talijana iz Kraljevine Italije i nekolicina naših mladih sugradana.

Pjesnik će prisustvovati večerašnjoj predstavi u našem Kazalištu.«

»25. listopada 1907.: Jučer popodne guverner grof Nako uspeo se u Hotel Europa kako bi posjetio Gabrielea D'Annunzija. Guverner se prilično dugo zadržao u razgovoru s uglednim gostom.

Sinoć je pjesnik prisustvovao predstavi u našem kazalištu i to iz središnje lože te bio oduševljeno pozdravljen poklicima: Živio D'Annunzio!, kao i akklamacijom publike koja je poustajala na noge.

U pet popodne pjesnik će se uputiti u Filarmonico–Drammaticu gdje će se susresti s njenim članstvom, mnogim gradskim uglednicima i predstavnicima novinstva.

Kako nam javljaju, na inicijativu skupine građana u tijeku su pripreme za banket u Hotelu Europa u čast velikoga talijanskoga pjesnika.«

»25. listopada 1907.: Predstavi (Eshilove *Orestije*, nap. N. F.) prisustvovao je u središnjoj loži Gabriele D'Annunzio, kome su pri kraju prvoga dijela priredene u gledalištu oduševljene ovacije. Ustavši na noge, pjesnik se zahvalio uljudnim naklonima«.

»26. listopada 1907.: Sinoć u 8.15 Gabriele D'Annunzio je otputovao putničkim parobrodom u Anconu. Na Riva Stefania pjesnik se prisno oprostio od skupine mladih Riječana koji su ga došli pozdraviti.

Ravnateljstvo Circolo letterario, na čelu s dr. Andreom Bellenom, posjetilo je pjesnika jučer u podne u Hotelu Europa.

Gabriele D'Annunzio biranom je ljubaznošću primio članove Ravnateljstva i obećao im da će biti nazočan na Rijeci kada će se ovdje izvoditi njegova *Lada*.

Kako smo jučer izvijestili, pjesnik je bio prihvatio želju brojnih članova Filharmonice da posjeti njihove društvene prostorije; ali kako je morao ubrzati odlazak i na drugim mjestima obaviti izvjesne poslove, tužna je srca odustao od posjeta.

Iz istih razloga ubrzanoga odlaska moralo se odustati od zamisli da se njemu u čast priredi banket.«

Riječki hrvatski dnevnik Frana Supila »Novi list« objavio je još 16. kolovoza 1907. godine kratku vijest: »Gabriele D'Annunzio svršio je djelo na kome je radio nekoliko godina. Djelo nosi naslov *La Nave*«, da bi u broju od 25. listopada 1907. godine prepričao vijest iz »La Bilancie« od 24. listopada 1907. godine. No zato je silno zanimljivo pisanje »Novoga lista« od 26. listopada 1907. godine:

»U gradu je pubudila živahno zanimanje činjenica da je predprošle večeri, kad je poznati talijanski pisac prisustvovao predstavi, sjedeći u loži, kazalište bilo gotovo prazno, naročito su lože zijale svojom proždrljivom prazninom. Ta bi praznina bila još veća i poraznija da nije u njima bilo nekoliko odličnih hrvatskih obitelji koje su bile došle gledati predstavu klasičnog grčkoga komada *Arestjade*.

Poslije tako sjajnog dočeka u kazalištu imali su naši talijanaši talijanskom pjesniku pokazati još podobčine i naš hrvatski puk u podobčinama te bi onda pjesnik bio sasna načistu što imade držati do kojekakvih izmišljenih i smušenih dopisa u 'Tribuni' o pradjedovskoj talijanskoj kulturi na Rijeci!«

4. D'Annunzijeva *Lađa* u hrvatskim književnim vodama

Kazališna praižvedba *Lade* bila je 11. siječnja 1908. godine. Ferruccio Garavaglia bio je u dvostrukoj funkciji: i kao redatelj predstave, i kao tumač glavnoga muškog lika Marka Gratika. Scenografiju je potpisao Duilio Cambellotti, a scensku glazbu skladao Ildebrando Pizzetti (ali potpisan kao Ildebrando da Parma!). Iste godine (1908.) *Lađa* je izišla tiskom u milanskoj izdavačkoj kući Treves.

U Hrvatskoj su praižvedbu *Lade* prve zabilježile zagrebačke »Narodne novine« (u broju od 14. siječnja 1908. godine, dakle nevjerojatna tri dana nakon

rimске praižvedbe!). Hrvatski kazališni kritičar (potpisan samo kao: H) ocijenio je tekst apsolutno negativno: » (...) Pjesnik se odviše prepustio lirskom elementu u tragediji i odviše zahtijeva od glumačkog umijeća i iluzornog dojma dekoracija i čitave inscenacije (...) Uistinu bijaše mu uzaludan svaki napor i trud.«

Kuriozuma radi zanimljivi su nam kritičarevi 'štikleci' u kojima nam otkriva da su npr. »tragediju na pozornici opremili s neopisivim bogatstvom i raskoši nošnja i nuzgredica. Samu je korablju sagradio majstor del Trevere, a radi one podzemne prostorije Tossé Tine koja je u tekstu drame iskopaše na samoj pozornici jamu četiri metra duboku.«

Jedino što kritičar H. priznaje jest to da »do dana današnjega, mislim, u nikakvom drugom dramskom djelu puk nije bio takvim junakom drame, grmeći iz tisuću glasova s raspojasanom hrabrošću u širokom epskom ritmu.«

O političkoj, dakle antihrvatskoj, pozadini *Lade* nema ni riječi.

Drugi zagrebački dnevnik »Obzor« (i on već u broju od 16. siječnja 1908. godine) potvrđuje da »mnogo kola sada po Rimu zlobnih primjedbi kao npr. da taj uspjeh nije D'Annunzijevo nego Garavaglin i Cambellottijevo«, pa i on nudi 'štiklec' kako su tu »tri godine naporna rada, prekapanja po arhivima, traženja historičkih dokumenata da se radnja zaokruži, zaobli, da se poda cjelina i jasan pregled, da se poda slika one mase koja govori, živi, ubija i osjeća (...)«.

Ni u »Obzoru« nema još riječi o političnosti *Lade*.

Prvi takav napis pojavit će se, međutim, u splitskom dnevniku »Velebit« što ga je izdavao i bio mu odgovornim urednikom dr. Ante Trumbić. Je li on i autorom članka *Hrvati i 'La Nave'*, tiskanom u broju od 12. veljače 1908. godine, ne možemo odgonetnuti (članak je naime potpisan s dvije zvjezdice). Zbog važnosti njegove prenosimo ga u cijelosti:

»Talijanski pjesnik Gabriele D'Annunzio kad god je u svojim djelima spomenuo naš narod, učinio je to na pogrđan način koji njemu prvome ne služi ni malo na čast. U zadnjoj mu razvikanoj drami *La Nave (Korablja)* stoji i 'ladri slavi' i 'lupi di Croazia' i 'smerghi (vodena ptica, nap. N. F.) di Schiavonia'. Zato je hrvatsko novinstvo imalo razloga da bude protiv *Korablji*, ali nije smjelo ići tragom berlinskih i bečkih listova.

Ako i Nijemci i Hrvati imaju razloga da budu proti tendenciji te drame, nijesu tome jednaci razlozi. Pjesnik je u nazdravici izrečenoj na gozbi poslije premijere nazvao naše more 'gorkim Jadranom'. Ni nami nije baš slatko. Pangermani su zlo govorili o *Korablji*, koja sadrži iredentističke težnje, jer i oni imaju na naše more slične željice kao Talijani. Oni bi htjeli pretvoriti Trst u južni Hamburg, a Jadran u cestu njemačke trgovine. Austrijanci drže čvrsto Jadran, jer bez njega ne bi među državama imali sadašnju moć i važnost. Naprotiv Hrvati moraju se opirati iredentističkim i pangermanskim pretenzijama kao branitelji svoje domovine i kao pravi gospodari jednoga dijela Jadranskoga mora. S ovoga je gledišta posve opravdano rešetati tendenciju *Korablje*, ali nije se smjelo prenašati iz bečkih i berlinskih listova neke vrlo malo duhovite rugalice i nemoćna omalovažavanja pjesnikova rada.

Hrvati se mogu tješiti da djelo koje sadrži one uvrede proti njima nije baš ni dobro. Na primjer ona razbludna Basiliola, koja mami svojim plesom i čari-

ma, pa se konačno baca u plamen, odviše sjeća na Straussovu Salomu i Jorijevu kćer od istoga D'Annunzija. Ozbiljni talijanski kritičari opazili su pjesniku *Korablje* da u obrađivanju ženskih lica svojih drama ne zna izaći iz stalnoga okruža, već ih sve obradi po jednom te istom kalupu.

Ukratko rečeno, *Korablja* je razvučena i dosadna, puno dosadnija nego li je drama u prozi *Più che l'amore*, koja je lani onako svečano propala u Rimu. Čitatelj se mora svladavati da dopre do kraja. Nemoguće je da sami Talijani ovo ne opažaju.

Kada je pred par godina gostovao u Zagrebu jedan od najpriznatijih pariških glumaca, vidjelo se da nije onako velik umjetnik kako Parižani trube. Jedan naš kritičar, htijući protumačiti tu čudnu stvar, ustvrdio je da Parižani navlaš uzdižu svoje umjetnike e da bi zadržali prvenstvo u glumačkoj vještini.

Tako je sa Talijanima i sa njihovim D'Annunzijem. On je njihov prvi pjesnik. Dakle ga moraju slaviti i kada ne zaslužuje. Rimska publika i rimska kritika slavljahu *Korablju* pričinivši se kao da se ne sjećaju onih krupnih izraza kojima je D'Annunzio bio lani navalio na njih u predgovoru svoje propale drame *Più che l'amore*.

Svaki narod traži svoje idole, a nadasve Talijani. D'Annunzio je i nehotice morao postati onakav šarlatan i majstor reklame. Kada je nedavno bio na sebijskoj Rijeci da pročita svoju *Korablju* rimskoj kazališnoj družini, rekao je jednom tršćanskom novinaru da je rukopis svoje drame vezao svilenom vrpcom koju mu je poslao jedan japanski oficir što je bio i u bitci kod Čušime kad je doznao da pjesnik piše dramu u slavu mora! Neka vjeruje ko može.

Pretjerana reklama, egzotična oprema knjige, slova u starinskom obliku, nastrane risarije, podržavanja starovječne štampe, otisak crnom i crvenom tintom i sva druga pomagala ne mogu da *Korablju* učine ljepšom nego što zapravo jest.

U toj drami kao da je pjesnika izdala i njegova poznata umjetnost forme. Stihovi *Korablje* ne pružaju onakav umjetnički užitak kao oni u drugim mu prijašnjim djelima. Možda sam pjesnik osjeća da ga snaga izdaje, pa se je od nevolje latio iredentističkih praznih maštanja. Tako su valjda došli izrazi 'slovenski lupeži' i 'vukovi od Hrvatske' da bude veći dojam. Čudnovato da se najumniji talijanski pisci ne mogu okaniti gruboga vrijeđanja Hrvata. D'Annunzije prijatelj, suradnik rimske 'Tribune', bio je nazvao Hrvate 'zvijerima žednim krvi' pišući o demonstracijama na Rijeci i u Zadru prigodom povratka sokolaša iz Zagreba u Dalmaciju.

Kada široka neuka svjetina u Italiji misli e da je u Istri i Dalmaciji talijanska većina pučanstva i da je tobož tlačena od Hrvata, pa nas u to ime grdi, možemo joj oprostiti jer ne zna što čini. Ali kakovo mnijenje moramo imati kada se za neukom svjetinom povodi jedan odvjetnik V. Morello (Rastignac) i D'Annunzio, o kojemu se govori da je učena glava.

Tendencija *Korablje* neće ni malo pospješiti pobjedu iredentizma nad našim krajevima i nad našim dijelom Jadrana, koji je i nama gorak, možda više nego li našim prekomorskim susjedima. Gorak nam je zato, jer gromovnici u monarhiji ne postupaju s nama kako bi se moralo s narodom čija je domovina po svom položaju temelj velevlasnoj sili monarhije i jer se od nas zahtijevaju samo

tereti i žrtve, osobito na moru. U ratnoj mornarici hrvatski su mornari najbrojniji i najbolji, ali uza sve to ratni brodovi imaju samo njemačka i mađarska imena, a hrvatskom se jeziku ne daje mjesto što ga ide.

Uza sve to Jadran nam ipak nije tako gorak da bismo ga prepustili Talijanima i Nijemcima. Stražare nad njim ljuti 'lupi di Croazia'.

Četvrti u nizu promptnih reakcija na pojavu D'Annunzijeve *Lade* bit će Kerubin Šegvić u spomenutom zagrebačkom »Glasu Matice hrvatske« (u brojevima od 25. veljače i 10. ožujka 1908. godine).

» (...) Gabriel Arhandel najavi cijelome ljudskom rodu dolazak otkupitelja« — piše Šegvić — »dolazak učitelja, dolazak kralja duša i srdaca, on navijesti početak nove ere, novih vremena, novih ideja, novoga carstva na zemlji (...) D'Annunzio je osim protucrkvene žice (tko je zaronio u povijest kršćanstva u Italiji za Justinijana, taj se mora sažalno smijati ovakovu izopačivanju povijesne istine) dirnuo u još jednu, koja ugodno zuji u talijanskim ušima. Dao je 'drami' tendenciju političku. Jadransko more jabuka je nesloge između Austrije i Italije. Ova hoće da 'rivendicira pravo' stare mletačke republike na sve naše obale. To je davni ideal talijanskoga naroda. Talijani će učiniti sve da to postignu. Ja tu težnju shvaćam, pa kad smiju drugi otimati tude, zašto ne bi oni otrgali ono što je faktično bilo njihovo, a ni sada nije pravoga gospodara Hrvata. Ni sada Hrvati ne zapovijedaju svojim obalama.

Pa kad u trećoj epizodi narod kliče Graticu: *Osvoji nam to gorko Jadransko more! Nikad nije kasno koracati naprijed!* nastaje frenetični aplauz.

Sa talijanskog stanovišta ovo je najbolja strana *Lade*. Ova radnja dokazuje da ni talijanski 'modernisti' ili 'mladi' nisu bez tendencije ni bez 'patriotskih tirada'. Da nije tih 'patriotskih tirada' *Lada* bi bila prve večeri potonula zauvijek u Teatru Argentina u Rimu. Patriotizam ju je spasio.

Opazio je već jedan talijanski kritičar, Domenico Oliva, da u *Ladi* nema povijesti, nema psihologije, nema onoga bitnoga dramskoga elementa, nema središta, logične, jake akcije, nema lica, nema fabule, ali mjesto svega toga imade veliki spectacle: porinuće broda u more. Taj *spectacle* uz patriotsku žicu dovoljan je da zabavi općinstvo i da piscu pribavi svu silu ovacija, premda je djelo sa književnog pogleda neuspjelo.

Na koncu ću spomenuti da se Rapagnetta (pravo prezime Gabrielea D'Annunzija, nap. N. F.) osjetio prinukanim dobaciti jasnu uvredu nama Hrvatima. Ne bi ta 'drama' bila 'patriotična' kad ne bi spomenuo 'slavenske lupeže' i 'vukove iz Hrvatske'. Makar da je to velik anakronizam trebalo mu je, da uzruja talijanske šovinističke mase, i takovih sredstava. Mi ne prosvjedujemo, mi se tek smijemo. Da je takovu uvredu dobio Hrvat-književnik susjednom narodu, Talijani bi ga nazvali *barbaro-Croato*. Mi nasuprot ne dovikujemo ništa gospodinu Rapagnetti, niti tražimo od ministra vanjskih poslova da intervenira. Hrvat stoji visoko nad tim uvredama.

Od praižvedbe i od prvoga tiska *Lade* proći će samo jedanaest godina i Gabriele D'Annunzio — usuprot optimizmu člankopisca (Ante Trumbića) u »Velebitu« i smijehu Kerubina Šegvića — bit će ponovo na Rijeci: kobna danuncijada može 11. rujna 1919. godine započeti.

Sredinom veljače 1918. godine predigra danuncijadi zvala se D'Annunzijeve ratnički upad u Bakarski zaljev s nakanom da tamo dignu u zrak usidreno austrijsko ratno brodovlje: diverzija nije uspjela, ali je zato pjesnik napisao dnevnik *La Beffa di Buccari* (1918.) s atentatorskom *La Canzone del Quarnero* (*Kvarnerska pjesma*). U dnevniku *Bakarska poruga* sjetit će pjesnik svoje autorske riječke epizode: »Pa se sjećam daleke listopadske noći, dolaska na Rijeku kako bih mojim putujućim glumicama čitao poemu navještenja, ja glasnik Italije. Tamo gdje bijah došao ladom od riječi, eto gdje se vraćam u naoružanoj ljusci, kao borac uz suborce.«

Iako i sam žrtva danuncijade i Rapalla nakon nje, Vladimir Nazor poanti-rat će u onom svom, ovdje već apostrofiranom, eseju iz 1932. godine Pjesnikovu i Comandanteovu kroatofobiju doskočićom: »U *La Nave* spominje autor i Hrvate. Netko, negdje, u njoj veli: *I lupi di Croazia tengono il mare* (*Hrvatski vukovi vladaju morem*). D'Annunzio dakle zna da su Hrvati vladali Jadranskim morem još onda kada su protagonisti drame *La Nave*, bjegunci iz porušenoga Ogleja (Anquileja), dograđivali na pustim mletačkim lagunama svoja naselja i turali u more svoju 'Tutttilmondo' ('Čitavsvijet'). Morao je dakle također znati (...) da su Hrvati imali svoju državu na istočnom žalu Jadrana i da su svojim liburnama plovili i vojevali još i prije no su Mleci nastali ili bar došli do neke snage na moru (...) Sjećam se da su se mnogi naši ljudi ljutili na autora *Lade* zbog tih njegovih 'lupi di Croazia'. Ja sam se tome gotovo veselio. Tf, D'Annunzio nam je time nešto važno — i ne hoteći — sam priznao (...)«.

Milan Begović reagirat će na *Ladu*, međutim, isključivo kao na umjetninu od riječi, pa će je nazvati »huraganom bogatog verbalizma« (*Luigi Pirandello: 'Šest lica traže autora'*, 1921.), odnosno zaključiti kako je njen autor »ugradio čitavu veliku dramu za to da se uzmogne rasuti u zanosnu burnu vijavicu lijepih stihova« (*Gostovanje beogradskog pozorišta*, 1931.).

No zato će Miroslav Krleža — u onom svom glasovitom (i od naših krležologa prešućenom) govoru što ga je 2. srpnja 1952. godine održao u istom onom riječkom Narodnom kazalištu u kome je one listopadske večeri 1907. godine sjedio u središnjoj loži Gabriele D'Annunzio — ponovo i po posljednji put svratiti pozornost Hrvata na *tragoedia adriaca* pod naslovom *Lada*: »(...) Kao što se to u historiji zapadno-europske civilizacije često puta dešavalo, i u ovoj političkoj zavrzlami poezija je za posljednjih 50 godina odigrala svoju fatalnu ulogu. Jedan ne pretjerano nadaren, socijalno ograničen, upravo snobovski borniran i ne pretjerano originalan pjesnik obmanuo je vještinom prestidigitateura građanski društveni medij na zapadnoj obali Jadrana svojom dekorativnom, kvazivenecijanskom historijskom retorikom, koja se pretvorila u besmisleni i kriminalnu pustolovinu naivnog, ali ne manje kriminalnog političkog sistema.«

Doista, bit će skoro stotinu godina otkako *Lada* Gabrielea D'Annunzija tu i tamo obide i uznemiri hrvatski duhovni prostor i potom nestane iz njega do te mjere fatamorganski da generacije stasale tijekom posljednjih pedesetak godina o toj *navi* ili *korablji* ili *lađi* ne znaju apsolutno ništa, a o vremenu u kome je plovila još manje. Uoči stvaranja briselske Europe bilo je barem poučno ući joj u brazdu prije, no što definitivno potone.

Leo Rafolt

Slobodan Prosperov Novak, tko je to?

Ili: o pozadini jednog *projekta kanonizacije* književne povijesti

1. Uvodne napomene

191

Na jednom mjestu unutar svoje opsežne *Povijesti* u devet knjiga Herodot lucidno napominje »Moja je dužnost da ispričam ono što se pripovijeda, ali mi nika-ko nije dužnost da svemu vjerujem, i ova tvrdnja neka vrijedi za cijelo moje djelo (VII, 152).«¹ Taj latentni sukob unutar narativnog, svojevrsni logički raskorak između fikcijskog i faksijskog, osnovno je obilježje Herodotova historio-ografskog rukopisa. Zanimljivo je da tim autopoetičkim *inputom* Halikarnašanin utire put gotovo svim suvremenim shvaćanjima povijesti ili, točnije, *pisanja* po- vijesti.² Naime, Herodot priznaje *posredovanost* svoga historioografskog pisma, osobitu povezanost s usmenom kulturom priče, te istodobno negira svaku mo- gućnost apsolutnog historioografskog uvida. Na tragu takve ideje povijesnoga pi- sma Slobodan Prosperov Novak piše svoju *Povijest hrvatske književnosti. Od Bašćanske ploče do danas*,³ doduše — bez izravnog uvida u suvremena kreta- nja u književnoj historiografiji i njezinoj teoriji.⁴ Pojava Novakove sinteze na- staje u trenutku kada hrvatsko književno i historioografsko tržište raspolaže tek s nekoliko naslova toga žanra.⁵ Upravo iz tog razloga i, dakako, posvema u skladu s aksiomom o potrebi svake generacije da napiše vlastitu *povijest nacio-*

1 Herodot (2000), str. 597.

2 Usp. White (1973) i (1978).

3 Usp. Novak (2003).

4 Ovdje prvenstveno mislimo na američke autore poput Haydena Whitea i Dominica LaCapre, hrvatsku teoriju historioografskog diskurza (Vladimir Biti, Nenad Ivić), ali i na razvijeni teo- rijski val američkog *novog historizma* (new historicism) i britanskog *kulturalnog materijaliz- ma* (cultural materialism).

5 Ovdje prvenstveno mislimo na ideološki jednostranu *Povijest hrvatske književnosti* Dubravka Jelčića iz 1997. godine. Frangešova *Povijest hrvatske književnosti* iz 1987. godine metodološki je posvema tradicionalna (to vrijedi i za njezino drugo i nadopunjeno izdanje, *Geschichte der kroatischen Literatur*, Koeln–Weimar–Wien, 1995).

nalne književnosti, Novakov historiografski uradak naišao je na osebujnu recepciju unutar domaćih književnih (i znanstvenih) krugova. Ipak, pažljiviji čitatelj kritičkih odjeka autorove povijesne sinteze ne može se nikako oteti dojmu da se polje artikulacije akademskog interesa za spomenuti uradak uvelike (ako ne i radikalno) promijenilo.

Teorijska analiza autorova historiografskog diskurza svakako bi trebala krenuti od osebujnog *otekstovljenja* i modela *posredovanja* povijesti nacionalnog književnog korpusa, dakako, modela posvema prisutnog u Novakovoj *Povijesti*. Ipak, mišljenja smo da je unutar takve analize moguće doprijeti jedino do autorovih narativnih strategija i mehanizama, koji nastoje ukinuti tradicionalni historiografski aksiom *post hoc ergo propter hoc*⁶ i, nadalje, uvidjeti mnoštvo diskrepancija između povijesnog kretanja, zbiljskog slijeda i njegova jezičnog uobličenja. Ali takav nam pristup neće omogućiti razotkrivanje modela koji nastoje spomenuti autorski projekt kanonizirati, smjestiti ga u okružje koje suvremeni akademski diskurz određuje semantički fluidnim pojmom *humanistike*. Naime, model pisanja (književne) povijesti, u svakom slučaju, jedan je od *nestalnih* modela pisanja. Carolyn Steedman napominje da gotovo svaka historiografska praksa pridonosi narativnoj nestabilnosti. Tome pridonosi i svako razotkrivanje novih činjenica, to neprekidno razvrstavanje beskrajnih detalja koji sačinjavaju kartu prošlosti.⁷ Novakova povijest najvećim svojim dijelom zadiru u suvremenost pa upravo taj dominantni književni korpus postaje najsnažnijim faktorom nestabilnosti autorova historiografskog tkiva. Nas ovdje neće toliko zanimati *struktura* autorova pri/povijesnog rukopisa, već ponajprije — medijska artikulacija osnovnih problema koji su se pojavili oko spomenutog projekta, tj. osnovna polazišta *diskurza o Novakovoj Povijesti*, zatim oblici, strategije, mehanizmi i razlozi prodora *popularnog* u historiografsko tkivo autora te, naposljetku, socioekonomska pozadina projekta kanonizacije književne povijesti u suvremenoj kulturi.

Historiografske obrade književnika tzv. starije i novije hrvatske književnosti redovito su opterećene posve selektivnim motrištem analitičara. Pisanje povijesne sinteze kao da isključuje općekritički, kulturalnoantropološki, socijalni i drugi kontekst istraživanja. Težnja za književnoestetskom koherencijom, »drvenilo« usredotočenosti na književni tekst i ništa izvan njega, kao da priskrbljuje (ili dosad jest) književnom povjesničaru svojevrsan epistemološki imunitet, cje-pivo apsolutnog uvida. Naravno, svako isključivo estetsko motrište i poetološka dedukcija nastoje književnopovijesna značenja (ili pak označiteljske prakse) promatrati isključivo preko »sveuključivih« književnih tekstova. Selektivnost kritičarskog oka kao da tu ne prestaje! Naime, slojevitost ili, bolje rečeno, *slojnost* u promatranju europske književnosti samo je jedan od čimbenika sveopćeg projekta kanonizacije. Primjerice, starija književnost — i ona na katedarskoj, akademskoj razini — ostaje vjerna svojim fragmentarnim, prvenstveno uskim

6 Usp. Biti (2000).

7 Usp. Steedman (1999).

estetičkim oznakama kao što su visoka ili umjetnička, pučka, trivijalna i folklorna (usmena) književnost. Kada takve simplifikacije dolaze »s one strane katedre«, neizbježno se pitamo — nije li to jedan od *inputa* teorijski usustavljenom kanonizacijskom projektu. Pobjegnemo li pak od takvih apsolutističkih i naoko *endističkih* oznaka, kritičko polje svojevrstne filološke *conspiracy theory* kao da se posve samostalno proširuje na sva područja historiografskog diskurza.

Kada se, napokon, pod kritičkom *lupom* nade toliko disparatan fenomen kao što su to *suvremenici*, književna povijest postaje *opća stvar*. Novakova sinteza u tom je smislu osobita. Naime, dok Jelčićeva *Povijest* na posljednjoj stranici bilježi književnu antologiju suvremene hrvatske ratne lirike Ante Stamaća i Ive Sanadera⁸, Novak svoj pregled suvremenosti završava s fenomenom FAK-a. Isto tako, valja napomenuti da je *tretman* suvremenika u Novakovu povijesnom pregledu u mnogo čemu osobit. Autor, naime, suvremenicima⁹ posvećuje tristotinjak stranica, dakle — skoro pa polovicu svoje knjige, od čega živućim, uglavnom mladim ili tek afirmiranim, autorima negdje oko dvije stotine stranica. Uvođenjem takvog analitičkog motrišta, *izvaninstitucionalnim*¹⁰ nametanjem osjetljivog dijaloga s bliskim vremenom devedesetih godina, usađivanjem svojevrstnog živog tkiva u kanonski žanr »velike povijesti«, Novak je svoj rukopis pretvorio u *javnu stvar* (imagarne ili ne) hrvatske humanističke javnosti.

2. Književna povijest, književni i kulturni kanon

Kada bismo pokušali sustavno prikazati povijesni razvoj hrvatske književne povijesti, a s time i hrvatskog književnog kanona, uvidjeli bismo da postoji cijeli niz izvanknjiževnih, socijalnih i ekonomskih, čimbenika koji reguliraju ili barem utječu na artikulaciju moći i *odnos snaga* prisutnih unutar određenog kulturnog polja. Književni kanon nije nipošto fenomen kojemu valja tražiti apsolutnu legitimaciju. Naime, kanon je pojam koji svoju semantiku vuče iz jednog monologijskog i dogmatskog diskurza, kao privilegirani dio korpusa biblijskih tekstova — za razliku od apokrifa. S druge pak strane, »primjena pojma u

8 Radi se, dakako, o knjizi *U ovom strašnom času* iz 1992.

9 U suvremenu književnost Novak svrstava poslijeratne autore, počevši s Vjekoslavom Kalebom i Novakom Simićem, preko Drage Ivaniševića, Srećka Dijane, Radovana Ivšića i dr.

10 Autor se u mnogim intervjuima koji okružuju ovaj književni i izdavački projekt redovito deklarira kao svojevrstan *outsider*, nipošto kao pripadnik domaćeg akademskog miljea i protivnik svakog oblika »profesorštine« u književnim, povijesnim i komparatističkim studijima. Ta pozicija *akademskog egzila* ili istraživačkog, odnosno spisateljskog, *slobodnjaštva* Slobodanu Prosperovu Novaku omogućuje tzv. »neopterećenu« revalorizaciju domaćeg književnog i znanstvenog okružja, ali ga isto tako i postavlja na privilegirano mjesto — u *središte* medijskog interesa. Prisjetimo li se na trenutak medijskog interesa nezavisnog novinskog diskurza koji su sredinom devedesetih godina privukle prvakinja hrvatskog spisateljskog egzila, Dubravka Ugrešić i Slavenka Drakulić, donekle i Predrag Matvejević, pa će nam pozicija koju ovdje pripisujemo Novaku postati jasnija.

svjetovnoj sferi datira iz ranoga srednjeg vijeka kada patristički k.[anon] obuhvaća podjednako kršćanske i paganske *auctores*. Pojava svjetovnih jezika u renesansi unosi razmirice u dotad manje–više stabilan latinski standard jer počinje konkurencija među kulturalnim i estetičkim standardima. Sve do 19. st., međutim, pojam se k. [anona] u umjetnosti rabi više u analogiji s kanonizacijom crkvenih svetaca, dakle s ulaskom u besmrtnost, nego s k.[anonom] Svetog pisma. Tek se s nastankom povijesti književnosti stvara potreba da se pojam k.[anona] poveže s atribucijom djela pojedinom autoru. Pošto su se takvom atribucijom malo–pomalo izgradili tzv. veliki autori, pojam k.[anona] približio se svojem suvremenom, današnjem značenju: skupina književnih djela kojoj je (obično) akademska institucija pripisala središnju važnost za jednu kulturnu zajednicu. U tom značenju, providenom podjednako estetičkim i ideologijskim konotacijama, k.[anon] ulazi u suvremenu književnoteorijsku raspravu.¹¹ Unutar suvremenih teorijskih strujanja takvo poimanje književnog ili kulturnog kanona podvrgnuto je oštroj kritici. Naime, marksistička, feministička ili pak postkolonijalna kritika *izvlače* taj pojam iz svojevrsnog *sve–estetskog* okruženja te semantiku kanona prvenstveno vežu uz njegovu ekonomsku, socijalnu, političku, ali i pedagojsku podlogu. Kanon je, na taj način, sve osim izraz općih i svevažećih vrijednosti; prije posljedica i izraz složenih odnosa moći. Drugim riječima, moguće je da kanon »isključuje podređene grupe na mnogim razinama. Prvo, kanonska djela mogu predstavljati određene grupe (ne–bijelce, siromašne, žene), u skladu s kulturalno dominantnim stereotipima. Drugo, moguće je da kanon isključi djela proizvedena od strane tih grupa, ili pak ne prepozna medij unutar kojeg su se te grupe tradicionalno izražavale. Naposljetku, moguće je da je način izražavanja slavljem unutar kanona (uključujući predrađene o prirodi ljudske subjektivnosti i kreativnosti) neprikladan u artikulaciji iskustva podređene grupe.«¹² Književni ili kulturni kanon na taj se način nužno veže uz fenomen književne (odnosno kulturne) vrijednosti, ali tu istu vrijednost nužno i relativizira. Ukoliko postoje neke izvanknjiževne paradigme, institucije ili strategije koje sudjeluju u artikulaciji kanonskih vrijednosti određene kulture, tada nam se i sâm pojam *kanonskog* čini upitnim.

Frangéšova *Povijest hrvatske književnosti* iz 1987. godine izvrstan je primjer svojevrsnog institucionalnog kanoniziranja književne povijesti. Naime, nastala nakon godina procvata tzv. unutarnjeg (formalističkog) pristupa književnosti te dominacije metodološkog instrumentarija *Zagrebačke stilističke škole*, ta je književnopovijesna sinteza njezin očekivani ishod. Teško je povjerovati da bi se u to vrijeme bilo koji teorijski pristup osim spomenutog *unutarnjeg* izborio za pravo pisanja kapitalnog sintetskog prikaza povijesti nacionalne književnosti.¹³ S druge strane, Jelčičeva književnopovijesna sinteza iz 1997. predstav-

11 Biti (2000), str. 170.

12 Edgar/Sedgwick (1999), str. 51–52.

13 Ovdje valja spomenuti i postojanje tzv. *Librovog* projekta povijesti hrvatske književnosti s kraja sedamdesetih godina prošloga stoljeća, ali taj je projekt autorski, a onda i stilski heterogen, te ostaje izvan našega interesa. U prilog dominaciji *zagrebačke stilističke* paradigme u

lja snažni kanonizacijski projekt *pisanja povijesti* u nacionalnom ključu.¹⁴ Historiografska sinteza Dubravka Jelčića je sve ono što Novakova nije, ili kako navodi sâm Novak:

»Veselim se što izlazi novo izdanje Jelčićeve knjige. Ne vidim zbog čega te dvije knjige ne bi koezistirale. Ali kada ih već vi uspoređujete, onda moram kazati da one možda pripadaju istom žanru, ali su vrlo različite. One imaju isti predmet, ali ga opisuju na različit način, služe se drukčijom terminologijom i leksikom. Uostalom, i opsezi su naših knjiga različiti jer je moja knjiga čak tri–četiri puta opsežnija od Jelčićeve. Za razliku od Dubravka Jelčića, ja sam se trudio da mi političko hrvatstvo nekoga pisca ne bude glavni razlog pozitivnoj ocjeni. Tražio sam druge razloge za nečiju važnost. Uz to, u mojoj knjizi nema političkog dodatka koji difamira Dubravku Ugrešić i Slavenku Drakulić, a zbog sudjelovanja u Domovinskom ratu glorificira Ivana Tolja i Veljka Barbierija. Uz to, ja sam se više od Dubravka Jelčića trudio spomenuti naše mlade književne suvremenike, pokazati da je naša književnost većinom u prezentu i da je njezina prošlost pomalo postala jedino stvar filoloških katedara.«¹⁵

Uvidamo da je kanon književne (nacionalne) povijesti u svakom slučaju dvorazinski fenomen. S jedne strane, historiografski prikaz uključuje *dijakronijski*, ali isto tako i *urednjući* logički slijed. Lako je pretpostaviti da će u idealnoj književnoj povijesti unutar pojedine periodizacijske paradigme autori biti razvrstani od najznačajnijeg prema manje značajnima, od kanonskih autora epohe — koji uostalom i sačinjavaju određenu povijesnu paradigmu — prema autorima marginalne estetske difuznosti i epigonskim pojavama unutar epohe. S druge strane, gotovo svaka povijesna sinteza, kanonizirajući određene autore, njihove opuse, odnosno dijelove njihovih opusa, kanonizira i sebe samu. Naime, zadaća svake književnokritičke ili teorijske škole jest upravo *ponovno vrednovanje* književnog kanona. Vrlo je teško makar i zamisliti svojevrsnu povijest nacionalne književnosti bez manje–više razvidne ideologijske i pedagogijske pozadine. Jedinstvenu interpretaciju neke književne (i kulturne) pojavnosti unutar teorijskih strujanja zadnjih desetljeća dvadesetoga stoljeća *potkopavalo* je nekoliko dominantnih diskurza ili sistema. Prodiranje semiotičkog i naratološkog diskurza u polje književnih studija omogućilo je jednak *tretman* artefakata tzv. visoke i trivijalne književnosti.¹⁶ Uvođenjem ideologije u diskurz o književnim studijima, svojevrsnom revitalizacijom marksističkih interpretativnih mehanizama unutar teorijskih koncepata kao što su novi historizam (*new historicism*) i kulturalni materijalizam (*cultural materialism*), donekle je ukinuta formalistička dominacija *unutarnjeg pristupa* — književni artefakt našao se u mnogoslojnom epistemološkom polju *povijesti*. Diskurzi roda (spola) i rase ulaze u po-

pisanju nacionalne književne povijesti ide i činjenica da su urednici inače iznimnog komparativističkog projekta *Hrvatska književnost u evropskom kontekstu* (1978) i *Hrvatska književnost prema evropskim književnostima* (1970), Aleksandar Flaker i Krunoslav Pranjić, također pripadnici stilističke teorijske škole.

14 Valja napomenuti da se u 2004. očekuje drugo i znatno dopunjeno izdanje ovog pregleda.

15 Iz intervjua objavljenog u *Večernjem listu*, 15. 11. 2003.

16 Dobar primjer takve teorijske strategije je Ecova analiza narativnih mehanizama u književnom i filmskom ciklusu o tajnom agentu Jamesu Bondu.

lje književnih studija afirmacijom teorijskih projekata feminističke (odnosno rodne) i postkolonijalne kritike.¹⁷ Svaka od navedenih teorijskih strategija, naravno, teži manje–više radikalnoj *revalorizaciji* književnog i kulturnog kanona.

Unutar diskurza *o* i diskurza *unutar* kulturalnih studija spomenuta se teorijska subverzija dodatno zamršuje fenomenima institucije, kulturne ekonomije i politike, problemom *moći* i sličnog. Mišljenja smo da se upravo na mjestu takvog *raslojavanja* otvara prostor za interpretaciju medijskoga projekta kanonizacije Novakove *Povijesti hrvatske književnosti*.

3. O pozadini jednog projekta kanonizacije književne povijesti

Novakova *Povijest hrvatske književnosti* u hrvatskim se knjižarama pojavila sredinom 2003. godine, u srpnju ili kolovozu, dakle, za ljetnih mjeseci, u trenucima kada akademska javnost spava. Upravo se takvom nadasve simboličkom *konstelacijom odnosa* otvara jedno od zanimljivijih poglavlja suvremene hrvatske književnosti ili ono što smo krajnje afektualno nazvali »projektom kanonizacije« jedne književne povijesti.

3.1. Struktura rukopisa

Novakov iscrpan pregled starije i novije hrvatske književnosti, ali i suvremene domaće književne produkcije, otvara se vrlo zanimljivim predgovorom. Naime, autor ovdje iznosi nekoliko teza koje su istodobno i osnovni impulsi njegova književnog (i povijesnog) pisma.

Novakova *Povijest* nastoji se legitimirati kao *interkulturalna* povijest hrvatske književnosti. Naime, autor nacionalni književni tijek shvaća prvenstveno kao naraciju »o vlastitim književnim susjedstvima«.¹⁸

»Ispricao sam priču o književnosti što su je na tlu Hrvatske, ali i u drugim zemljama, stvarali Hrvati. U toj priči sudjeluju i pripadnici drugih naroda koji su dolazili u priliku da s Hrvatima podijele svoje identitete.«¹⁹

Upravo iz tog razloga Novak u svoj pregled uključuje i, primjerice, srpske slaviste koji su svojim istraživačkim interesom obilježili hrvatsku književnu historiografiju ili pak književne *renegate* o kojima Jelčić ne govori.

Drugi važan moment autorova pregleda njegova je *kontekstualnost*. Novak u hrvatskoj književnoj historiografiji slijedi onaj Ježićev *aksiom* o nužnoj neod-

17 Sličnu klasifikaciju tzv. glavnih teorijskih intervencija unutar književnih studija dvadesetoga stoljeća donose svi teorijski priručnici napisani u zadnjih nekoliko desetljeća. O afirmaciji spomenutih strategija govori i Antony Easthope u knjizi *Literary into Cultural Studies* (1991). Njegova shema dominantnih fenomena unutar suvremenog teorijskog diskurza ponešto se razlikuje od naše. Naime, on govori o šest osnovnih sustava: (1) znakovni sustav, (2) ideologija, (3) rod, (4) psihoanalitički sustav, (5) institucije i (6) »drugi«. Usp. Easthope (1991).

18 Iz intervjua objavljenog u *Novom listu*, 31. 8. 2003.

19 Novak (2003), str. 1.

vojevosti književne povijesti od kulturne, religijske, ekonomske, političke i društvene, dakle, od opće povijesti nekog naroda.

»Ovo djelo napisano je s dubokom vjerom da je povijest hrvatske književnosti samo dio povijesti naroda hrvatskog. Ta vjera me do danas nikad nije napustila. Nije me napuštala ni u protekle dvije godine dok sam daleko od domovine, u New Havenu, na Sveučilištu Yale, dovršavao ovaj rukopis. Pojavila se ta vjera u meni davno, još u vrijeme dok sam kao gimnazijalac u Dubrovniku, u Naučnoj biblioteci koja je tada bila smještena u Kneževu dvoru, halapljivo počeo proučavati hrvatsku književnu prošlost i živjeti njezinu sadašnjost.«²⁰

Upravo iz tog razloga njegov nam se pregled često čini kao niz mikrohistorijskih skica, prije nego tradicijom uvjetovan model književnopovijesnog kanoana.

Nadalje, autor nam unutar svoje *Povijesti* nastoji ispričati priču. Taj moment *narativnog* u historiografskom diskurzu autor nerijetko naglašava, i u spomenutom predgovoru i u svim svojim intervjuima.

»Od Vatroslava Jagića rano sam naučio da 'književnost imamo ali da je ne poznamo'. S vremenom sam shvatio da ova konstatacija oca naše književne povijesti, koja je bila izrečena 1867., više nije valjana. Mi, na početku trećeg tisućljeća, parafrazirajući Jagića, jedino možemo reći da književnost poznajemo ali da ju više nemamo. Naraštaj smo koji je izgubio osjećaj cjelovitosti, naraštaj smo koji je monolitnost književne povijesti žrtvovao fragmentarnosti. Mi više ne znamo ispričati povijest vlastite književnosti, i to je posve logično u vremenu koje je objavilo smrt velikih naracija i čvrstih istina.«²¹

Kao osnovni historiografski uzor za svoju knjigu Prosperov Novak spominje *History of Polish Literature* Czesława Miłosza, izvorno pisanu na engleskom jeziku za englesku čitalačku publiku. Takvom simboličkom analogijom autor svoju poziciju označuje kao *stanje suprotiva*, stanje »tako često[g] u boljoj hrvatskoj književnosti«.²²

»I moja *Povijest* izvorno je pisana za englesku čitalačku publiku i nastajala je u svojoj posljednjoj verziji u sredini u kojoj je engleski jezik materinji većini stanovnika. Dakle, nastajala je iz stanja suprotiva. Nastajala je oko pretpostavke da hrvatska književnost nije književnost ni renesanse, ni baroka, ni prosvjetiteljstva, ni ilirizma, ni realizma, nego da je ona prije svega jedna zrela književnost 20. stoljeća.«²³

Upravo je suvremenost motrište koje Novak kao književni historiograf zagovara, ali to je istodobno i vrijednosna pozicija, zanimljivo, Novaka kao čitatelja. Spomenuti tip *favoriziranja* sugerira nam i opseg rukopisa — naime, od oko sedam stotina stranica *Povijesti* suvremenicima je posvećeno više od tri stotine.

20 Ibid.

21 Ibid.

22 Ibid.

23 Iz intervjuja objavljenog u *Globusu*, 1. 8. 2003.

Takva raspodjela analiziranog korpusa proizvodi i svojevrsno *odostražno načelo vrednovanja*, dakako, posve legitimno. Tradicionalna književna historiografija, naime, posjeduje linearnu svijest o razvoju svoga predmeta te, nerijetko, upravo iz takve pozicije artikulira svoje estetske stavove. Sadašnjost tako, unutar svakog sustava povijesnoga pisanja, probire svoje izvore, vrednuje ih, sortira i hijerarhizira ili, pojednostavljeno rečeno, tretira prošlost na taj način da joj *pripisuje* povijest. S druge pak strane, u Novakovoj sintezi čini nam se da je osnovna i polazišna točka zapravo *suvremenost*. Gotovo sve se *odmjerava* o suvremena književna strujanja! Metodološke napukline takvoga pristupa vidljive su, na taj način, unutar onih razdoblja književne povijesti koja su, zbog unutarnjih ili vanjskih razloga, naprosto stilski retrogradna, primjerice unutar književnosti osamnaestog stoljeća, donekle i romantizma itd.

Drugi je metodološki problem Novakova rukopisa izostanak nekih osnovnih književnopovijesnih, odnosno tipoloških kategorija, npr. klasifikacijskih, generičkih ili pak periodizacijskih. Autor to objašnjava tzv. *popularnim* karakterom svoje *Povijesti*. Ipak, ne možemo a da se ne zapitamo: tko je zapravo potencijalni skup recipijenata tako strukturirane, »popularne«, povijesti hrvatske književnosti? Postoji li neki idealni korisnik takve sinteze, recimo — takav da povijesni pregled shvaća kao *inicijaciju* u nacionalnu književnost? Sâm autor ovako određuje vlastito metodološko polazište:

»Ja pripadam onom njezinu krilu [sveučilišne kritike] koje se zalaže za čitljivost i za razumljivost, za publiku koja nije nužno akademska, i koja se protivi proizvodnji književne dosade koja je do jučer prijetila da uništi hrvatsku književnost i koja je u nju uvela šifrirano nazdravičarstvo.«²⁴

Govoreći o idealnom recipijentu autor dodaje:

»Nisam je pisao katedarskim kenjkalima. Namijenio sam je onima koji hrvatsku književnost vole usuprot njezinih samoproglašanih čuvara, onih koji su razgovor o njoj pretvorili u dosadu. Nisam pisao knjigu da ugodim onima koji su jezik književne povijesti šifrirali te ga pretvorili u sprdnju.«²⁵

Takvo samoodređenje historiografskoga rada kao svojevrsnog *projekta za široke mase* ipak proizvodi niz aporija. Naime, jedno od ključnih pitanja koje se postavlja je ono o *navodnoj potrebi* stalnoga populariziranja istraživačkog (znanstvenog) diskurza u svrhu približavanja čitateljskoj publici. Sveopće dokidanje periodizacijskog pojmovlja, ne samo »baroka«, primjer je takvog pristupa.

»Moja se knjiga protivi idealističkim poetičkim i vremenskim kategorijama. Logično je da iz takvog, uvjetno recimo, materijalističkog doživljaja književnih tekstova budu isključene odrednice koje su dodane tek kasnije, i to najčešće u didaktičke, što će reći i u političke svrhe. Poglavlja u mojoj knjizi su tek mjerne jedinice vremena i zato ovo djelo samo zlonamjernik može prosuđivati dok ga čita napreskok.«²⁶

24 Ibid.

25 Iz intervjua objavljenog u *Jutarnjem listu*, 30. 8. 2003.

26 Ibid.

Iako je suvremena teorija historiografije, od Rolanda Barthesa do Haydena Whitea, ukinula dihotomiju između književnog i povijesnog *pisanja*, domaći se historiografski diskurz ne može osloboditi dominantne težnje za *samoprikazivanjem*. Povjesničar, naime, nastoji oblikovati svoje istraživanje tako da ono samo izvješćuje o sebi, pritom zanemarujući cijeli niz *posredujućih sustava*, od jezika, subjektiviteta, sveprisutne selektivnosti izvora i sličnog. Stoga, posve je legitimno pisati modernu književnu povijest kao posve osobnu *priču* o književnim susretima i vlastitoj lektiri.²⁷

Novak, dakako, intuitivno²⁸ stoji na tragu takve teorijske tradicije, kojoj korijene možemo tražiti u njemu poznatim radovima Fernanda Braudela i francuskih analista. Ipak, uzevši u obzir sve dosad rečeno, skloniji smo mišljenju da je Novakov zaokret u pisanju *Povijesti* prvenstveno tržišno ili ekonomski uvjetovan. Njegova *Povijest hrvatske književnosti* iz 2003. sinteza je velikog i nedovršenog projekta hrvatske književne povijesti u šest knjiga²⁹, ali je istodobno i veliki tržišni potez, zanimljivo, u izdavačkoj kući koja je u toj istoj ediciji objavila *Povijest svjetske književnosti* Milivoja Solara te kapitalnu *Povijest grčke književnosti* Albina Leskyja.³⁰ Tezi o tržišnoj uvjetovanosti posljednje faze njegova autorskog opusa pridonosi i knjiga *Zlatno doba* (2002), inače zanimljiv ciklus monografskih obrada kanonskih pisaca, Marka Marulića, Marina Držića i Ivana Gundulića, ali naprosto reciklaža ili preslika poglavlja o spomenutim autorima iz autorove trosveščane povijesti.

3.2. Medijsko posredovanje i humanistička kritika

U ovom trenutku preostaje nam promotriti tzv. *receptijski segment* Novakova projekta. Mišljenja smo da je analiza kritičkog (ne nužno akademskog) *nasrtaja* na *Povijest* ilustrativan signal ne samo slabosti ili mana autorova rukopisa, već

27 Za problem historiografskog diskurza u suvremenoj (postmodernoj) kulturi, uz već spomenute radove Haydena Whitea i Dominica LaCapre, usp. Jenkins (1997).

28 »Intuitivno« — jer smo uistinu skeptični spram tezi o autorovu navodnom poznavanju spomenutog teorijskog konteksta. U trenutku kad je, primjerice, Novak napisao svoju *Planetu Držić* (1984), britanski i američki akademski krugovi bilježe procvat »novopovijesnih« teorijskih koncepata, ali autor to samo *naslućuje* (u spomenutoj knjizi, doduše, vrlo uspješno), bez izravnih metodoloških dodira.

29 Od zamišljenog projekta izašla su tri sveska, 1996., 1997. i 1999. godine. U većini spomenutih intervjua Novak za propast tog projekta krivi izdavača tj. njegova glavnog urednika. Na novinarsko pitanje o četvrtom svesku tzv. »crne« *Povijesti*, autor odgovara: »On [četvrti svezak] je napisan još prije dvije godine, ali me izdavač Antibarbarus, tj. Albert Goldstein, ostavio na cjedilu i tako zasad uništio onu izvornu ideju o jedinstvenoj, velikoj *Povijesti hrvatske književnosti* u šest svezaka za koju je moj kritičar, inače po moralnosti nadaleko glasovit, pa zato valjda i nagrađivani, novinar Inoslav Bešker utvrdio da je 'znanstvena dijareja'.« (*Globus*, 1. 8. 2003.)

30 Radi se, dakako, o izdavačkoj kući koja svojim *hardback* izdanjima prednjači po visini cijena unutar domaće humanističke literature. Simbolički, naravno, moguće je utvrditi da se upravo ta izdavačka kuća, između ostalog, *specijalizirala* za izdavanje tzv. *kanona* humanistike (npr. N. Frye, E. Panofsky, M. Foucault, C. Lévi-Strauss).

i stanja u onome što na ovom mjestu nazivamo *humanističkom kritikom*. Pod tim pojmom podrazumijevamo sve oblike kritičkoga rad, od novinarskog kritičkog (recenzijskog) diskurza, preko redovitih kritičkih rubrika unutar časopisa za književnost i kulturu, pa sve do »visoke«, akademske ili institucionalne kritike. Na rubu spomenute prakse stoji donekle nekritičko ili pak *usko novinarsko* promatranje fenomena, primjerice unutar forme razgovora ili intervjua, raznih »kraćih« novinskih izvjava i sličnog.³¹

Na samom početku valja nam donekle prikazati slijed recepcije (ili recepcija) Novakove *Povijesti hrvatske književnosti*, naznačujući pritom neke bitne momente, primjerice medij i žanr.³² Prvi *medijski glas* o autorovu projektu zasigurno je negativna kritika ili, bolje rečeno, osvrt Borisa Becka objavljen na stranicama *Jutarnjeg lista* početkom kolovoza, dakle, netom nakon izlaska *Povijesti*. Zanimljivo je da Boris Beck ponajprije analizira hrvatsko historiografsko tržište u posljednjem desetljeću, ali uvelike se dotiče i Novakova djela te ga naziva *predugom šalom*. U jednom kasnijem intervjuu autor mu odgovara na sljedeći način:

»Beck nad mojom knjigom vježba sklonost pretjerivanju. On tvrdi da je po analogiji s državnom cestom broj 1 moja Povijest državna knjiga broj 1. Taj moj nekadašnji student htio se igrati Popaja sa svojim profesorom, ali mu je drskost ostala bez pokrića.«³³

Nakon toga Novak se pojavljuje u *prime time* terminu, u kulturnoj rubrici, dakle na samom svršetku središnjeg *Dnevnika* HRT-a. Medijska slika je posve ma jasna! Autor, naime, u *špici* turističke sezone, na splitskoj rivi komentira epohalnu važnost svoga projekta, naravno, iz pozicije *suprotiva*. Cijeli je prilog popraćen nadasve afirmativnim komentarom novinarke te zauzima uistinu velik dio medijskoga prostora.³⁴ Sljedeća medijska pojava također je simptomatična. Naime, sredinom kolovoza³⁵, u popularnoj televizijskoj emisiji *Dobro jutro, Hrvatska*, Slobodan Prosperov Novak javlja se izravno iz splitskog studija HRT-a te ponovno svjedoči o važnosti svoga projekta. I ovaj put, u žanru televizijskoga intervjua, u prvi mah ne uvidamo logiku takve prezentacije, radije njezin krajnji nedostatak. Dean Duda napominje da je »teorijske pretpostavke o aktivnosti publike u procesu dekodiranja pokušao [je] empirijski potvrditi David Morley (*The 'Nationwide' Audience. Structure and Decoding*, 1980), jedan od uglednijih proučavatelja televizije iz birminghamskog Centra, u studiji posvećenoj BBC-jevu programu *Nationwide*, emitiranom svakoga radnog dana

31 Naravno, i spomenute forme mogu imati manje ili više izraženu dozu kritičnosti, štoviše i polemike, ali ovdje prvenstveno mislimo na tradicijski novinski diskurz novinskih dnevnika ili tjednika.

32 Naravno, na ovom mjestu interpretirat ćemo samo neke najznačajnije medijske reakcije na Novakovu *Povijest*, u potpunosti svjesni da nismo u mogućnosti obuhvatiti sve momente.

33 Iz intervjua objavljenog u *Jutarnjem listu*, 30. 8. 2003.

34 Takva je prezentacija artikulirana unutar onoga što Stuart Hall naziva prostorom tzv. *dominantnih* ili *hegemonijskih* kodova. Usp. Hall (1993).

35 Točnije, 15. 8. 2003.

od 18 do 19 sati, dalekom srodniku emisija kao što su *Dobro jutro, Hrvatska* i *Hrvatska danas*.³⁶ Takva emisija uistinu funkcionira kao »zrcalo svih naših problema i preokupacija«, a njezini voditelji redovito »koriste sintagme koje transcendiraju moguću nekoherentnost diskurzivnoga 'mi' koje je u igri«. ³⁷ Značenje koje takve emisije proizvode uvijek je temeljeno na nekoj vrsti konzensusa, dakle, iznimno pogodno i za Novakovu medijsku prezentaciju.³⁸

Pisana recepcija autorova historiografskog projekta nije se uvelike razlikovala od spomenute, televizijske.³⁹ Visokotiražni tjednik *Globus* objavio je početkom kolovoza⁴⁰ intervju s autorom, pod uredničkim naslovom *Strašni sud S. P. Novaka*. Spomenuti članak, redakcijski bogato opremljen, sadrži mnoštvo citata, ulomaka iz *Povijesti*, zatim recentne hvarske fotografije autora (sve određena krupni planovi, uz obalu, u biblioteci Mediteranskog instituta »Grga Novak«, na kamenom stepeništu), arhivske fotografije Miroslava Krleže kao i poluobnažene Lucije Stamać (sic!), zatim istaknute naslove ključnih dijelova teksta (Zrela književnost, Ilirsko raspuknuće, Politički čin, Obzirni osvrti, Medijski karteli) i slično. U završnom dijelu intervjua Novak govori o svojevrsnim *medijskim kartelima* koje su kroz povijest stvarali pisci, od Držića do FAK-a, napominjući kako »bez tih kartela ne može u nas niti jedna generacija pisaca biti prepoznata«. ⁴¹ Nakon toga uslijedio je veliki intervju objavljen u *Jutarnjem listu* krajem kolovoza.⁴² Na tri velike stranice dnevnickog formata, unutar subotnjeg priloga *Kultura*, pod uredničkim naslovom *Marulić, tko je to?*, prostiru se Novakove fotografije, uglavnom krupni planovi s prijeteći uperenim prstom. Zanimljivo je da na naslovnoj stranici spomenutog novinskog priloga, u donjem lijevom kutu, stoji svojevrsna legitimacija za učinjeni intervju. Naime, taj intervju nastoji biti *odgovorom* »na sve kritike upućene nakon objavljivanja 'Povijesti hrvatske književnosti'«, dakle konačni obračun s neistomišljenicima. Nadalje, cijeli intervju popraćen je afirmativnim ulomcima izjava prvih kritičara, Velimira Viskovića, Vlahu Bogišića, Branimira Donata i Zdravka Zime, naslovljenim (dakako) senzacionalistički (u skladu s uredničkom politikom): *Veliki historiografski doprinos, Ispunjenje Krležina sna, Prvi iskorak u suvremenost*. Zanimljivo, jedino je naslov ponad izjave Branimira Donata, *Benevolentno prema mlađima*, donekle *ne-afirmativan*, što je vizualno popraćeno kritičarevom fotografijom — »polemički«⁴² uzdignuta prsta. Stoga nam se čini da jedino Donat, barem simbolički (ili pak vizualno: podignuti prst!), prkosi apso-

36 Duda (2002), str. 83.

37 Ibid., str. 84.

38 Skloni smo vjerovati da bi televizijske emisije kritičkoga tipa, primjerice *Pola ure kulture*, za autora bile posvema neprikladne. Dakle, radi se bez sumnje o nekoj vrsti *usmjerenog* ili *selektivnog* medijskog angažmana, bez obzira — svjesnog ili ne.

39 Na ovom mjestu valja napomenuti da je Novakova medijska *prezentacija* spretno dohvatila i, inače krajnje konzervativan, nacionalni radijski medij.

40 Točnije, 1. 8. 2003.

41 Iz intervjua objavljenog u *Globusu*, 1. 8. 2003.

42 Točnije, 30. 8. 2003.

lutnoj medijskoj hegemoniji Prosperova Novaka. Slični intervjui (doduše, manje vizualni) objavljeni su i u drugim dnevnim listovima, primjerice u *Novom listu* samo dan nakon onoga u *Jutarnjem*⁴³ te, napokon, u trenutku kad se polemika »bura« već stišala, u kulturnom prilogu *Večernjeg lista*.⁴⁴

Prva snažna kritička reakcija akademske javnosti dolazi s tekstom Krešimira Nemeca, objavljenim u jednoj rubrici *Vjesnika*. U redakcijskom podnaslovu autorove kritike, svojevrsnom sažetku osnovnih Nemecovih teza, čitamo sljedeće:

»Površno pisana, neobjektivna, a u brojnim dijelovima i forsirano apartna — Novakova 'Povijest hrvatske književnosti' baca debelu sjenu na autorov dosad stečeni ugled na području književne znanosti i historiografije.«

ili:

»Ova jednosveščana knjiga pokušaj je da se spasi što se spasiti daje. No, napor i piščeve želje su jedno, a stvarni rezultati, nažalost nešto sasvim drugo. Kao prvo, ova knjiga nije nikakva 'povijest' hrvatske književnosti, već tek običan leksikon linearno i kronološki poredanih imena.«⁴⁵

Nakon sveobuhvatnog Nemeca, usko krležološkim segmentom Novakove povijesne sinteze bavili su se i Predrag Matvejević i Velimir Visković⁴⁶, a lirskim korpusom Nikica Petrak.⁴⁷ Uvidamo da je većina kasnijih Novakovih intervjuja zapravo izravan odgovor na napise spomenutih kritičara.⁴⁸

U ovom trenutku valja nam pobrojati neke zajedničke elementi spomenutih medijskih *prezentacija*. Prvo, gotovo svi novinski intervjui popraćeni su semantički praznim, ali afektivno jakim, naslovima. U njima se redovito spominje Novakov *alternativni* status, izbacivanje s fakulteta, sadašnje mjesto boravka i slično. S druge pak strane, televizijska zastupljenost autora kreće se unutar medijske sfere (prostora) iznimno *visoke gledanosti*. Krajnje monološkim oblikom prezentacije svojih stavova, iako u formi intervjuja, autor dominira cjelokupnim medijskim diskurzom, tako da se argumentirane kritike Nemeca, Matvejevića ili Viskovića gotovo zanemaruju.⁴⁹ U ovom se trenutku korisno zapitati: vrši li Novak time određenu *selekciju* recipijenata? Koliko je uopće op-

43 31. 8. 2003.

44 *Obzor. Tjedni prilog za politiku, kulturu i znanost*, 15. 11. 2003.

45 *Vjesnik*, 24. 8. 2003.

46 *Feral Tribune*, 20. i 27. 9. 2003.

47 *Novi list*, 29. 8. 2003.

48 Osim na onu Velimira Viskovića, Novak je odgovorio uglavnom na sve svoje kritike, dakako, sporadično, unutar medijski *aranžiranih* intervjuja. U ovom trenutku nećemo ulaziti u problem legitimnosti tih kritika, osobito Viskovićeve i Matvejevićeve, koje se bave samo Novakovim čitanjem Krleže. Ipak, sasvim je jasno da je autorov *revizionistički* stav spram kanonskom piscu hrvatske kulture, i to u vremenu kada Krležina popularnost uvelike opada, domaću književnu historiografiju pogodio u bolnu točku.

49 Ovakav tip novinskog intervjuja smatramo *monološkim* zato jer onaj koji biva intervjuiran dolazi u priliku da nesmetano iznosi, nerijetko, samo svoj stav. Doduše, spretan novinar mogao bi pokušati polemizirati s autorom, ali za to naprosto u okviru *žanra* i, dakako, u okviru ograničenog prostora medija, nema suviše mjesta. Televizijski ili radijski tip emisije, primjerice *talk show*, mogao bi ukinuti takvu komunikacijsku jednosmjernost.

ravdan projekt književne povijesti za široke mase, za svakoga? Drugim riječima, je li baš povijest nacionalne književnosti knjiga za svaku policu?

Takvim se pitanjima može bez ikakve opasnosti proširiti *domena*. Naime, tko je u Hrvatskoj krajnji korisnik humanističke kritike? Pogledajmo na trenutak prostor koji je u hrvatskim pisanim medijima ostavljen književnoj ili pak humanističkoj kritici.⁵⁰ Dvomjesečnici ili mjesečnici poput *Književne republike* ili *Republike*, *Književne smotre*, *Književne revije* i sličnog, zatim dvotjednici poput *Zareza* i *Vijenca*, imaju donekle ograničenu recepciju. S druge strane, novinska (dnevna ili tjedna) prezentacija spomenutih kritičkih podvrsta doživljava pravi *boom*. Primjerice, tjednici poput *Nacionala*, *Globusa* i *Feral Tribunea* imaju redovite recenzijske rubrike. I dnevni listovi unutar svojih kulturnih rubrika nerijetko otvaraju prostor za neke oblike kritike. Razloge tomu valja tražiti u *redefiniciji* polja književnosti i književnih studija. Danas se književni kanon, a onda i kanon književne povijesti, artikulira na tržištu, kao roba, pa na taj način i legitimira svoju vrijednost. Upravo novine, neakademska javnost, publika ili, naprosto, sud nestručne većine, to su *definitori* vrijednog.⁵¹ Ali isto tako zanimljivo je da se u Novakovu slučaju ili, točnije, u *kritičkim impulsima* koji su se pojavili oko njega, »visoka« i, u svakom slučaju, stručna kritika odlučila boriti istim sredstvima. Nijedan od spomenutih kritičkih osvrtâ nije objavljen u tzv. *akademskim glasilima*, već je manje–više spretno artikuliran kroz popularne medije (*Vjesnik*, *Feral Tribune* itd.). Posljedica tog fenomena je dvostruka. S jedne strane, obični (nestručni) čitatelj u tom se slučaju ne osjeća *akademski inferiornim* jer ga novinski diskurz uvlači u povlašteno polje, u ovom slučaju, humanistike. S druge pak strane, polje onoga što su Horkheimer i Adorno nazvali *kulturnom industrijom* na taj se način neprestano širi.⁵² Unutar tako radikalno proširenog prostora čini se da je sve moguće, a *posljednja riječ* pripada medijski, dakle reklamno, najdominantnijem — na djelu je svojevrsna *popularna konstrukcija legitimiteta*.⁵³

3.3. Književna povijest i popularna kultura

Popularna kultura redovito se isključivala iz književnog i kulturnog kanona. Dovoljno je pogledati tradiciju europske književne historiografije i teorije, prije i nakon procvata ruskog formalizma,⁵⁴ pa ćemo uvidjeti da je popularno gotovo

50 Razlikujemo ovdje književnu kritiku koja se bavi prvenstveno književnim i beletrističkim artefaktima od humanističke kritike koja promatra recentne naslove iz područja kritičke esejistike, publicistike te humanističkih (donekle i društvenih) znanosti.

51 U tom smislu je indikativan tzv. *diskurz krčme* o kojem govori Slobodan Prosperov Novak u svim svojim intervjuima, osobito u onom objavljenom u *Globusu*, 1. 8. 2003.

52 Usp. Horkheimer/Adorno (1989).

53 Za određenja i probleme oko termina *popularnog* u kulturi usp. Hall (2003).

54 Easthope napominje da formalistička književna struja, npr. ruski formalizam, nije u osnovici antimarksistička, tj. bavila se *literarnošću* književnog i kulturnog artefakta i nije pritom artikulirala razliku *vioko–nisko*. Usp. ibid.

uvijek i *trivijalno* i *nisko*. John Storey napominje da »dio poteškoća [pri definiciji popularne kulture] proizlazi iz implicirane *drugosti* koja je uvijek odsutna/prisutna kada koristimo termin 'popularna kultura'. [...] popularna kultura je uvijek određena, izravno ili neizravno, u suprotnosti s ostalim konceptualnim kategorijama: narodna kultura [folk culture], masovna kultura [mass culture], dominantna kultura, kultura radničke klase [working-class culture], itd. Potpuna definicija mora uvijek to uzimati u obzir.«⁵⁵ S druge strane, napominje Easthope, postoji samo mali broj ljudi koji uistinu razumije vrijednost, primjerice, Shakespearea, Dantea, Tassa ili Goethea.⁵⁶ Znači, radi se o svojevrsnom *diskriminativnom* motrištu manjine, uglavnom institucijske (akademske). Tradicija tzv. *novog* ili, rekli bismo, liberalnijeg pogleda na kulturu u Engleskoj započinje s bračnim parom Leavis, T. S. Eliotom i R. Williamsom.⁵⁷ Posljednji tako govori o demokratskom, znači i političkom, principu književnih studija. Naime, prema Williamsu, književni studiji trebali bi se baviti diskurzima svih članova društva, a ne samo privilegiranim diskurzom manjinske elite.⁵⁸ Uviđamo da ukoliko takvo liberalno motrište izostane, književna vrijednost bit će posvema *hegmonijski artikulirana*.⁵⁹

Slobodan Prosperov Novak u svoj historiografski diskurz elemente popularnog unosi dvorazinski. S jedne strane, popularno se u njegovoj *Povijesti* artikulira kao *tema*, u smislu obrade autora i korpusa koji pripadaju toj sferi, primjerice Darka Rundeka. Na drugoj razini, popularno prodire u autorovo tekstovno tkivo kao jedna od dominantnih *narativnih strategija*. To prvenstveno pretpostavlja anegdotalan način obrade korpusa, ukidanje strogo znanstvenog diskurza u korist popularnog i slično.

Osnovni paradoks spomenute artikulacije valja tražiti u autorovu, trenutnom, izvaninstitucionalnom položaju. Naime, Slobodan Prosperov Novak apriorno se svrstava u svojevrsnu *alternativnu* struju domaće književne historiografije. Primjerice, navodi Vatroslava Jagića, Branka Vodnika i Mihovila Kombola kao autore koji su imali problema s akademskom recepcijom.

»Branko Vodnik, kad je 1926. krenuo završiti drugi svezak svoje 'Povijesti hrvatske književnosti', bio je izbačen s fakulteta da bi iste godine umro od posljedica moždanog udara. Mihovil Kombol bio je nečasno otpušten tek što mu je izašla 'Povijest književnosti' 1945. Ivi Frangešu su 1972. zabranili da bude šef Katedre za hrvatsku književnost, a kasnije su ga na ružan način poslali u mirovinu. Odgovorio im je 1987. svojom 'Poviješću hrvatske književnosti', lijepom knjigom, ali knjigom iz koje se nazire strah što ga je jedna sredina proizvodila nad tim čovjekom. O sudbini Ježićeve 'Hrvatske književnosti' iz 1944. govori činjenica da smo je tek Dubravko

55 Storey (2001), str. 1.

56 Usp. Easthope (1991).

57 Radi se prvenstveno o studijama Q. D. Leavis, *Fiction and the Reading Public* (1965), T. S. Eliota, *Notes towards the Definition of Culture* (1962) te R. Williamsa, *Culture and Society* (1958) te, osobito, *The Long Revolution* (1961).

58 Usp. Williams (1958).

59 Easthope takvo motrište logički označuje kao »ili-ili«. Naime, unutar takve artikulacije književna vrijednost nekog djela ili postoji ili izostaje. Usp. Easthope (1991).

Jelčić i ja početkom 90-ih pretiskali i prekasno vratili aktualitetu. Jelčićeva 'Povijest' je poseban slučaj. Ta je knjiga pisana kao partijsko štivo, hvali generala Tolja, ističe antologiju dr. Sanadera, a ružnim riječima kori sve nacionalne renegate, ne shvaćajući da je povijest Hrvata i povijest njihovih susjedstava. Oni koji su bili recenzenti te male povijesti nisu mogli kazati da niska razina i politikanstvo tog djela ugrožavaju akademski status autora.«⁶⁰

Isto tako, govori o tzv. »profesorštini« hrvatske književne historiografije:

»Što se pak onoga što nazivate profesorskim pristupom povijesti književnosti tiče, moram podsjetiti da u nas povijesti književnosti nisu pisali profesori ili, kad su je pisali profesori, bili su to ljudi koji su sa svojim kolegama imali problema, političkih ili stručnih svejedno, od Vatroslava Jagića i Branka Vodnika do Mihovila Kombola i Ive Frangeša, a Slavko Ježić i Dubravko Jelčić nikad nisu niti bili sveučilišni profesori.«

te zaključuje:

»I sada, molim vas, o kakvom se to u nas profesorskom pristupu književnoj povijesti može govoriti kad su ljudi koji su napisali najvažnije povijesti hrvatske književnosti upravo imali problema s onim što mi danas u negativnom smislu nazivamo profesorštinom.«⁶¹

S druge strane, kao pripadnik tog ne-akademskog miljea, Novak postaje iznimno zanimljiv svakodnevnom medijskom diskurzu te, u velikoj mjeri, iskoristava svoju poziciju. O tome nam svjedoči i već spomenuti kratki pregled televizijske i novinske recepcije njegove *Povijesti*.

Pogledajmo na trenutak strukturu rukopisa Novakova pregleda ili, bolje rečeno, načine *otekstovljenja* popularnog unutar iste. Naime, ne možemo a da ne primijetimo da se autorov historiografski mehanizam iscrpljuje u *anegdoticizmu*. Primjerice, govoreći o književnom radu Lucije Stamać, autor napominje:

»Glumica i pjesnikinja Lucija Stamać, rođena 1972., postala je popularna kad je objavila nekoliko provokativnih erotskih zapisa i kad se u hrvatskom izdanju *Playboya* polunaga slikala na stonskom grobu svojega djeda. Ne samo zbog rečenice da bi se radije obnažila u crkvi nego u hotelu, Lucija Stamać je Parka mladega ženskog erotskog narcizma.«⁶²

Takav tip obrade, nažalost, ostaje samo na razini zanimljive prispodobe. Autor, naime, ne pokušava iščitati utjecaj popularne na visoku, legitimnu, kulturu ili pak strategije *upisivanja* popularnog u tekstovno tkivo interpretiranog autora itd. U jednom svom intervjuu, govoreći o važnosti biografskih istraživanja u pisanju književnih povijesti, Novak donekle objašnjava i svoju »anegdotalnu« strategiju.

»Kad bih kojim slučajem išta znao o seksualnom životu Marina Držića, napisao bih cijelu studiju o tome. Zar nisu erotske pjesme Marka Marulića koje je otkrio Darko Novaković biografske činjenice. Na Filozofskom fakultetu nitko se ozbiljnije ne bavi biografijama hrvatskih pisaca. Bavio se Lasić kojeg su prisilili da se s fakul-

60 Iz intervjua objavljenog u *Jutarnjem listu*, 30. 8. 2003.

61 Iz intervjua objavljenog u *Večernjem listu*, 15. 11. 2003.

62 Novak (2003), str. 697.

teta samoizbaci. Nemecu smeta anegdota o Josipu Kulundžiću, čovjeku kojemu je muž njegove ljubavnice mačetom otkinuo ruku. Kako da ja preskočim tu epizodu koja se dogodila u isto vrijeme dok našom literaturom defiliraju krvoločne Laure Lenbachove. Ili da ne spomenem uz Đurđicu Ivanišević da je poželjela biti kuharica Franje Tudmana. Što može bolje oslikati niskost vremena nego činjenica da je kvalitetna književnica poželjela biti kuharica najomiljenijeg sina našeg naroda? Anegdota je povijesti književnosti primjerenija nego šifrirani jezik struke. Kako može ne biti bitno da Tin Ujević nije imao što jesti ili da je Milan Begović izgubio građanska prava dok je predsjednik hrvatskog Sabora bio Vladimir Nazor.⁶³

Kao ilustrativan primjer interferencije popularnog i visokog u književnosti može nam poslužiti književni krug FAK-a. Nažalost, Novak i taj fenomen interpretira površno, ne uvidajući važnost FAK-a u profilaciji hrvatskog književnog tržišta, njegov doprinos otkriću novoga medijskog prostora — »usmenosti«. Naime, spomenuti književni pokret, manje ili više heterogen, svoje ideje artikulira u obliku »festivala«, krajnje teatralno, u svakodnevnom prostoru i pred publikom, te na taj način prekida višegodišnju tradiciju časopisnog okupljanja književnih generacija. Doduše, stilske tendencije i oblikovne karakteristike, primjerice, krugovaškog, razlogovskog, offovskog, fantastičarskog ili pak kvorumaškog naraštaja, također nisu jasno prikazane, pa se u Novakovu slučaju ne može govoriti o »novom« poglavlju unutar hrvatske književne historiografije.

4. Zaključne napomene: književna povijest kao estetski korektiv

Na nekoliko smo već mjesta unutar naše rasprave pokušali Novakovu projektu *pretpostaviti* idealnog korisnika. Krajnje pojednostavljeno, idealni recipijent autorove sinteze ni po čemu se ne razlikuje od idealnog korisnika *žanra* književne povijesti. Dakle, radi se o jednom užem krugu akademskih čitatelja s jedne strane te isto tako uskom krugu zainteresiranih čitatelja nestručne javnosti s druge. Autor u više navrata ponavlja kako ova *Povijest* nije pisana za akademsku javnost. Ne možemo se, ipak, oteti dojmu da on pritom vrši svojevrsnu *selekciju korisnika*, koju je možda najbolje artikulirati kroz dva paradoksa. Prva je vidljiva diskrepancija ona unutar samog žanra nacionalne povijesti. Naime, koliko god to pokušavala biti, niti jedna povijest hrvatske književnosti nije komunikacijski otvorena spram svim čitalačkim slojevima. Problem je, uistinu, mnogo složeniji i možda bismo ga mogli pojasniti jednom anegdotom iz domaćeg akademskog života. Jednom sam prilikom sudjelovao na tribini posvećenoj problemima *popularizacije* znanosti. Ugledni hrvatski kemičar ili farmaceut, pripadnik najviših akademskih krugova, problem je definirao na sljedeći način. Humanističke discipline, po njemu, ne žele se dovoljno *popularizirati*, nastoje zadržati svojevrsan *hermetizam* mišljenja. S druge strane, prirodne znanosti po mnogočemu su otvorenije, komunikativnije, čak i prema *humanistici*. Kao »ilustrativan« primjer navodi sljedeće: pripadnici prirodnih znanosti čitali su Shakespearea (i time se, dakako, otvorili tzv. humanistici), a pripadnici huma-

63 Iz intervjua objavljenog u *Jutarnjem listu*, 30. 8. 2003.

nističkih krugova navodno ne znaju ništa o kemijskim procesima u molekuli vode. Ovdje se, naravno, radi o posvemašnjem *nerazlikovanju* predmeta proučavanja od znanosti koja isti predmet proučava. Prigovor time izazvanog književnog znanstvenika naprosto je izostao, a mogao je glasiti: vi ste, dakako, čitali Shakespearea, možete reći sviđa li vam se ili ne taj i takav stil pisanja, ali ne znate ništa o aktantskim modelima u renesansnoj dramaturgiji; na istoj liniji, književni je povjesničar svakodnevni korisnik vode kao napitka, on umije govoriti o njezinim blagodatima za organizam, zatim o nijansama okusa ili pak izostanku istog, ali ne može govoriti o atomskim vezama unutar jedne njezine molekule.

Sljedeću diskrepanciju također je moguće potražiti unutar autorove *namjere* pisanja književne povijesti »za široke mase«, za tzv. neakademska sredinu. Lako je pretpostaviti da takva *revalorizacijska* povijest nastoji istodobno postati i posve osobit *estetski korektiv*,⁶⁴ a time istodobno sama sebe kanonizirati. Tome zasigurno pridonosi i *reciklažna* strategija njezina nastajanja.⁶⁵ U posljednjem intervjuu objavljenom u *Večernjem listu* Novak napominje sljedeće:

»Kad se bude radilo drugo izdanje, ono će, kako je već dogovoreno s izdavačem biti bitno promijenjeno pa će struktura rukopisa biti jasnije podijeljena na manje cjeline. Najviše promjena odnosit će se na suvremene autore i njihove novije prinose, a bit će i manjih dopuna, ali i kraćenja, starijih razdoblja.«⁶⁶

Autor dodaje da će takvo izdanje »biti namijenjeno školama i sveučilištima, a prvo je bilo za širu publiku pa je zato gradu prezentiralo kao da je riječ o romanu, a ne o povijesti nacionalne književnosti.«⁶⁷ Ono što slijedi iz spomenute anegdote, ali i Novakove *korekcije* rukopisa, možemo formulirati na sljedeći način: ne postoji, naime, posvemašnja *komunikacijska otvorenost* nekog žanra i tvrditi takvo što je, naprosto, iluzija. Povijest nacionalne književnosti, kao i svaka povijesna sinteza, može se *popularizirati* samo donekle, ali takav izostanak periodizacijskih, generičkih i ostalih tipoloških kategorija, koje su, naravno, *pedagogijski* uvjetovane još u procesu učenja, čitatelj će prije interpretirati (i osjetiti) kao nedostatak, nipošto kao olakotnu okolnost.

5. *Post scriptum: književna povijest i književno tržište*

Pisati književnu povijest oduvijek je značilo ući u polje višestruke artikulacije, sudjelovati na jedan poseban način u onome što se često naziva književnim tržištem. Dakako, književna se historiografija, s jedne strane, nužno okružuje

64 U tom smislu je indikativan primjer »novog« vrednovanja opusa Miroslava Krležu, kao i *recepције* tog istog vrednovanja unutar domaćih krležoloških krugova (Matvejević, Visković).

65 Cijeli segment posvećen starijoj književnosti preuzet je iz tzv. »crne« *Povijesti*, neki elementi tog segmenta objavljeni su u već spomenutoj knjizi *Zlatno doba*, ali i u prijašnjim Novakovim radovima.

66 15. 11. 2003.

67 Ibid.

akademskim krugom korisnika, ali istodobno nastoji proširiti taj krug i prilagoditi se svakodnevnom čitatelju. Naravno, tom pokušaju pridonose dva iznimno važna momenta. Prvo, svaka iole cjelovita sinteza nacionalne književnosti mora u svoj korpus uključiti i njezin suvremeni segment. Nadalje, prodor popularne kulture u suvremenu književnu proizvodnju toliko je snažan da ga književna povijest ne može i ne smije nipošto zanemariti. S druge pak strane, postavlja se pitanje: popularizira li takvu književnu povijest spomenuta historiografska intervencija ili sâm pristup gradi, ne toliko stil pisanja koliko *interpretacija korpusa* (i popularnog, dakako)? Primjerice, povjesničaru srednjovjekovne književnosti takav *kontekstualni* pristup bit će krajnje neophodan. Unutar takve, pretpostavljene, analize slojevi popularnog i visokog, trivijalnog i institucionalnog, nužni su za iščitavanje svojevrsnog *jedinstva različitosti* kulture srednjega vijeka.⁶⁸ Književnopovijesni opis suvremenosti, dakako, trebao bi preuzeti isti interpretativni mehanizam. Novakova *Povijest* upravo u tom je segmentu ponajviše zakazala. I dok se starija razdoblja tumače posve u skladu sa spomenutom *kulturalnom* analizom, novija razdoblja uistinu nalikuju, kako je Nemeć napomenuo, telefonskom imeniku, svojevrsnom neprekidnom *nizu* biografskih i bibliografskih podataka, bez nadindividualnih fenomena i stilskoformacijskih kategorija. Stoga ne možemo a da ne pomislimo kako je jedan od osnovnih poetičkih (tvorbenih) mehanizama Novakova rukopisa, naprosto, *trač*. Pretpostavljeni prodor popularnog u historiografsko tkivo trebao bi računati sa svojevrsnom *svijesti* o hijerarhiziranosti književne kulture. Nadalje, historiograf bi u tom slučaju nastojao iščitati splet utjecaja, međuprožimanja, dakle cjelokupni *interferencijski* književni mehanizam i, dakako, njegove posljedice po »visoku« ili pak svakodnevnu kulturu. Novakov *argument u korist popularnog* u tom je smislu posvema nefunkcionalan. On se redovito zadržava, a time i iscrpljuje, na razini individualnog fenomena, nerijetko samo autorske osobe ili njegova života.⁶⁹ Dakako, »privatni život nije ništa prirodno uvjetovano od početka vremena. To je povijesna realnost koju su različita društva konstruirala na različite načine. Granice privatnog života nisu postavljene zauvijek; podjela ljudske djelatnosti na javne i privatne sfere je podložna promijeni. Privatni život ima smisla jedino u odnosu na javni; njegova povijest je prvenstveno povijest njegova određenja.«⁷⁰

Već spomenuta kritičarska »četvorka« upitana za mišljenje u *Jutarnjem listu* krajem listopada 2003. godine slaže se da je Novakov projekt hrvatskom čitateljskom tržištu prijeko potreban, ako ne i neophodan. Zašto je tomu tako? Koja je to *nova paradigma* prisutna u autorovom pregledu? Ako bismo još jed-

68 Naravno, kao primjer takve analize redovito nam se nameće studija ruskog teoretičara i estetičara kulture Mihaila Bahtina o reprezentativnim polaritetima srednjovjekovnog i renesansnog društva, ali isti su pristup čitanja tzv. *teksta kulture kroz književni tekst* (i obrnuto) razvili i američki novohistoričari, britanski kulturalni materijalizam, talijanska mikrohistorijska škola i dr.

69 Autor tu vrstu interesa proglašava *biografskim*, krivo interpretirajući moderni interes za biografiju, primjerice, unutar već spomenutih teorijskih paradigmi.

70 Ariès/Duby (1991), str. 3.

nom usporedili dvije posljednje povijesti hrvatske književnosti prisutne na hrvatskom tržištu, uvidjeli bismo nekoliko *izvanjskih* razlikovnih elemenata.⁷¹ Prvo, sintetski pregled povijesti hrvatske književnosti Dubravka Jelčića nipošto nije rasprodan, dakle nakladnički posvema uspješan, iako se za 2004. godinu najavljuje njegovo drugo, znatno prošireno, izdanje. Novakova *Povijest*, s druge strane, rasprodana je za svega nekoliko mjeseci, priprema se drugo izdanje, dakle — mogli bismo je, bez imalo pretjerivanja, proglasiti velikim nakladničkim (tržišnim) uspjehom. Slobodan Prosperov Novak uistinu je shvatio što je potrebno književnom i humanističkom tržištu? Suvremenost, *ne-kanon*, jer kanon, primjerice Miroslav Krleža, se ne čita, medijska prezentacija i provokacija polemike, *top lista* kao jedini kriterij, dobar tržišni plasman tj. pomno izabrano vrijeme izdavanja knjige, ključni moment kad akademska javnost ne proizvodi, izbjegavanje akademskih glasila itd. — sve su to artikulacijski momenti koji okružuju Novakov historiografski projekt. Konačno, akademski čitatelj njegove opsežne *Povijesti hrvatske književnosti* neminovno će se zapitati: koja je to nova književnopovijesna paradigma u njoj prisutna? S druge pak strane, u očima svakodnevnih čitateljske javnosti koja je, dakako, dobro upoznata *s likom i djelom* Slobodana Prosperova Novaka, ta će *Povijest* ubrzo postati kanonskom.⁷² Takvom, medijski i tržišno uvjetovanom, ishodu pridonosi i još pokoja činjenica. Obični, svakodnevni, neakademski čitatelj ove knjige uglavnom ne poznaje tradiciju hrvatske književne historiografije. Za njega će Novakov povijesni pregled biti upravo ono što je o njemu medijski rečeno, dakle — takav će čitatelj njegovu *Povijest* čitati bez ikakve teorijske *podloge*, osim one *samoposredovane* od strane njezina autora. Na tragu smo, dakle, jednog posve osobitog *samooblikovanja* književnoga kanona, ali vjerojatno prvog od mnogih u hrvatskoj književnoj kulturi.

6. Literatura

- Ariès, Philippe / Duby, Georges (ed.) (1991) *A History of Private Life, V. Riddles of Identity in Modern Times*, Cambridge–London.
 Biti, Vladimir (2000) *Strano tijelo pri/povijesti*, Zagreb.
 Duda, Dean (2002) *Kulturalni studiji. Ishodišta i problemi*, Zagreb.
 Easthope, Antony (1991) *Literary into Cultural Studies*, London–New York.
 Edgar, Andrew / Sedgwick, Peter (ed.) (1999) *Key Concepts in Cultural Theory*, London–New York.
 Hall, Stuart (1993) »The television discourse — encoding and decoding«, u: Gray, Ann / McGuigan (ed.) *Studying Culture. An Introductory Reader*, London.

71 Tzv. *unutarnje* razlike između ta dva historiografska rukopisa već smo donekle pobrojali. Uostalom, naveo ih je i Prosperov Novak u jednom od svojih intervjua. Te razlike uistinu su velike ali prvenstveno se tiču (1) analiziranog korpusa, zatim (2) ideološkog (odnosno *pedagogijskog*) pristupa te, naposljetku, (3) stila pisanja.

72 Naravno, mala je vjerojatnost da će Novakova jednosveščana *Povijest hrvatske književnosti* iz 2003. godine, u bilo kojem svom izdanju, postati sveučilišnim udžbenikom, ali sasvim je izvjesno da će biti tzv. *prešutna* literatura mnogima (osobito studentima književnosti).

- Hall, Stuart (2003) »Bilješke uz dekonstruiranje popularnog«, u: K. Časopis za književnost, književnu i kulturalnu teoriju, 2, Zagreb.
- Herodot (2000) Povijest, Zagreb.
- Horkheimer, Max / Adorno, Theodor (1989) »Kulturna industrija«, u: Dijalektika prosvjetiteljstva, Sarajevo.
- Jenkins, Keith (ed.) (1997) The Postmodern History Reader, London–New York.
- Novak, Slobodan Prosperov (2003) Povijest hrvatske književnosti, Zagreb.
- Steedman, Carolyn (1999) »Culture, cultural studies and the historians«, u: During, Simon (ed.) The Cultural Studies Reader, London–New York.
- Storey, John (2001) Cultural Theory and Popular Culture. An Introduction, London–New York.
- White, Hayden (1973) Metahistory. The Historical Imagination in Nineteenth Century Europe, Baltimore.
- White, Hayden (1978) Tropics of Discourse. Essays in Cultural Criticism, Baltimore.
- Williams, Raymond (1958) Culture and Society, London.

Marko Grčić

Neke davne uspomene na pjesme Mate Ganze

211

Kad se, 1961., Mate Ganza pojavio s prvom knjigom, *Pjesmama strpljenja*, objavljenom u izdanju Pododbora Matice hrvatske u Splitu, kritika je odmah jednodušno u njemu prepoznala — unatoč tome što su se u njoj mogli dosluhnuti daleki odjeci Rilkeovih *Devinjskih elegija* — još jedan nov i izvoran glas. Odmah bi valjalo dometnuti: i *zreo* glas. Ganza se, naime, otprve predstavio gotovo sa svima svojim karakterističnim pjesničkim svijetom, s usporedbama tipa *kao* — što ih je onako lucidno, a istodobno i nepravедno, napadao Gottfried Benn u *Problemima lirike* — s glavninom repertoara slika i s biblijskim inverzijama te s kadencama koje kao da se otad u njega nisu gotovo nimalo izmijenile.

Možda ne bi bila pretjerano nepravедna tvrdnja da se Mate Ganza kao pjesnik uopće nije razvijao. Napisati to o pjesniku koji neprekidno stvara već blizu četiri desetljeća vrijednu poeziju može se doimati usiljenim i, što bi bilo mnogo gore, potpuno neistinitim. Riječ *razvijati se* prebogata je biološkim i kulturalnim konotacijama, i zato smo uvijek izloženi pogibelji da je upotrijebimo ili tako da znači premalo ili da znači previše, pa čak i da ne znači ništa. Kad se usuđujemo tvrditi da se Mate Ganza kao pjesnik nije razvijao, onda naprosto konstatiramo jednu očiglednost, tj. da je on već prvim djelom gotovo potpuno zacrtao granice svojega svijeta, koje su vidljive u svima njegovim knjigama, a onda pojedina njegova područja osvajao, i preobražavao, kako mu je što donosio život i aktualni kulturni kontekst u kojem je djelovao.

Mogli bismo, štoviše, dodati da je Ganza već u toj knjizi pokazao i najveće kvalitete i, možda, najveće mane svoje poezije, tj. najdublju moguću iskrenost, tako da smo, kadšto, u nedoumici da li pred sobom imamo potresan privatni dnevnik, *mon coeur mis à nu* (kako bi rekao Baudelaire), u kojem se do boli lucidno i pedantno bilježe i najneuhvatljiviji preljevi i iskrenja duševnoga života, ili pak poeziju koja je u sebi sabila, i potpuno preobrazila, ličnost, a onda

se, u najvišim dosezima, otkinula od njezina individualnoga korijena i tako postala nešto nadosobno, općeljudsko.

Ta će, za modernu poeziju čudnovata, ambivalencija ostati značajkom Ganzina pisanja sve do danas, pa će njegovi kritičari, od kojih neki i vrlo pronijetivi, neusporedivo više pozornosti posvećivati psihološkim, filozofskim ili antropološkim implikacijama njegovih pjesama, a gotovo nimalo njihovoj formalnoj strukturi, koja je u njega doista drugorazredne važnosti.

Tako Bruno Popović, književni esejist s jakim filozofskim sklonostima, u predgovoru poetsko-grafičkoj mapi Mate Ganze i Virgilija Nevjestića piše: »Ganza nije pjesnik gracioznih kompromisa, ljupkog razuma koji oklijeva. Ne nagada se s anegdotskom površinom stihovnog dnevnika, metafizikom lažnih idila, nikakvim varavim bljeskom ponoćnih vremena. Ove pjesme mučne su pogodbe trpljenja. Sabiru se u pasijsku legendu pomračena svijeta, koji ne ide dalje od razdiobe nasilja i straha — nauka mržnje između živih sjena, spodoba mrtvih duša, lomeći jezik i njegove simbole otkupljenja, kao što slama tijela i raznosi savjesti u prah. Beskrajno hranjen mukom života, postojanošću svojih straža, nesustalo barbarski epos tu dobiva intimno-lirski lik negativne utopije. Raspored pjesama, šireći ga, ponavlja agonična značenja kruga, u kome se odigravaju sve igre života i smrti između predaka i potomstva, tolika pojavljivanja i tolika iščeznuća istoga.« Ako dobro razumijemo ovaj pregnantni zapis, Popovića u Ganzinoj poeziji najviše privlači njezina etička beskompromisnost u »ponoćnim vremenima«, kao i njegova snaga da mračni epos modernoga svijeta transponira u lirsku negativnu utopiju.

Slavko Mihalić, u sitnoj novinskoj bilješci uz Ganzinu pjesmu *Prijatelji*, lucidno primjećuje: »Rekao bih, Ganza je u svojoj generaciji najdalje otišao i u odricanju da se *pokorava pjesmi*. Naslovi su u njegovim knjigama rijetki, poetski zapisi — oni izdašniji i oni od nekoliko stihova — međusobno se nadovezuju, a čitaocu se često prepušta da, čitajući, sâm odluči *koliko će mu trajati pjesma*, gdje će je početi, gdje završiti... Ne tvrdim da je ovo neki bitno novi oblik poezije, ali naslućujem kakve se mogućnosti pružaju pjesniku koji će, poput Ganze, i u formalnom smislu biti još slobodniji u iznošenju svojih poetskih vizija.«

Premda misli da u Ganzinim pjesmama — koje se upadno slabo, formalnim i tematskim svojstvima, odvajaju jedna od druge — nazire put na kojem pjesnik, ustraje li, može potpuno izjednačiti svoj govor i poeziju, preskočiti onaj naoko nepregazivi jaz koji dijeli pjesničku stilizaciju i prirodni jezik, Mihalić ipak indirektno upozorava na njihovu amorfnost i zapanjujuću ravnodušnost prema ludičkim jezičnim komponentama, tako milima drugim hrvatskim pjesnicima. Čudno je da kritičari nisu zapazili u Ganze dubinsku potrebu za fragmentacijom, za koanskim bljeskovima, kakvu susrećemo, npr., u zreлом djelu Renéa Chara *Feuillets d'Hypnos*, možda naslonjenom na kriptične Heraklitove ulomke, ili u zazivima Giuseppea Ungarettija.

Možda nitko tako otvoreno nije iskazao sud o Ganzinoj amorfnosti kao Mirko Peti, pjesnik koji se na kraju svoje karijere pretvorio u jezikoslovca:

»Ganza nije vješt u dotjerivanju forme, nije tvorac stilizirane pjesme; temelj je njegovoj stilizaciji goli doživljaj. Imamo dojam da Ganza svoj pjev otpočinje uvijek ispočetka; on sâm je žarište pjevanja svijeta, a nikad zatvorenom mogućnošću iščekujuća u kakvom naizgled perifernom značenju, upućen iz središnjeg toka zbivanja kušnji neke druge kristalizacije i sabiranja.«

Nikica Petrak, i sâm jedan od najboljih pjesnika Ganzina naraštaja, i njegov štovatelj, u neobjavljenoj recenziji za izdavača o knjizi *Svjetlopis* (1991.), također piše: »U novije vrijeme, doduše, kritika, uza sve obzire prema Ganzi, počinje primjećivati stanovito 'nemijenjanje', stanovito odsuće 'inovativnosti' s obzirom na već jednom stečeni i afirmirani vlastiti izraz, kao da želi reći kako Ganzinu pjesništvu nedostaje neka dijalektika nutarnjeg razvitka. Izvanjski gledano, to bi moglo biti točno. Međutim, tko je pomnije pročitao zadnje dvije-tri zbirke, uočiti će sljedeće: istina je da se njegov tip invokacije (pjesnik se uvijek obraća sebi kao dvojniku u svojoj raspravi s kozmosom) ne mijenja; gramatički struktura koja uvjetuje gradbu pjesme također ostaje ista: krug problemH, međutim, osjećanje svijeta, izbor objektivnih korelativa, metaforika i slikovnost — pomaknuti su, novi, drugačiji. Polako, vrlo sporo, ali bjelodano, Mate Ganza mijenja svoj izraz *iznutra*, ne još po vanjskim obilježjima.« Petrakova napomena o unutarnoj preobrazbi samoga pjesnika, kao svojevrsnoga *alter ega* kad se priziva u stihu, možda je najbliža istini, premda se ne odražava izravno na sâm tip pjevanja.

Ovo nekoliko, vrlo *srodnih*, mišljenja — što su ih iznijeli kritičari i pjesnici prilično *nesrodni* među sobom — možda doista pogađa okvir problema, premda ne sasvim i njegovu srž.

Ovakva sljubljenost pjesnika i njegovih pjesama, kao u slučaju Mate Ganze, možda nije najraširenije svojstvo moderne poezije; dapače, kad na to pogledamo iz današnje, postmoderne, perspektive, iz perspektive cvata svojevrsnoga neobaroka, ona nas se može doimati kao čudnovat anakronizam. Ali, opet, tko god doista usredotočeno pročita bilo koju bolju Ganzinu pjesmu, gotovo će izravno iskusiti da ima pred sobom verbalnu umjetninu. Odakle, onda, ta dihtomija što je i kritici i čitateljstvu nameće Ganzino poetsko djelo?

Mislim da je jedan od putokaza za rješenje toga paradoksa dosad, iz političkih obzira, zanemarivana činjenica da Mate Ganza ima izrazito *religioznu* — štoviše: izrazito *kršćansku* — imaginaciju, i da je on jedan od rijetkih modernih hrvatskih religioznih pjesnika, čak i onda, i osobito onda, kad njegove teme i slike uopće nisu preuzete iz biblijske ili kršćanske scenerije.

Kao što je poznato, on se pojavio zajedno s cijelom skupinom nadarenih i inovativnih pjesnika što ih je povijest književnosti klasificirala kao razlogovsku generaciju. Nije ovdje mjesto da se polemizira s tom, odviše komotnom, odrednicom, koja, možda, pomaže kao etiketa da se, za nuždu, označi jedno razdoblje hrvatske poezije, koje je pjesnik i književni teoretičar dr. Ante Stamać omedio kao *pojmovno pjesništvo*, ali veoma zbunjuje kad se razni opusi njome obilježeni podvrgnu pomnijoj raščlani. Tada su gotovo istodobno na javnu pozornicu, s knjigama ili u časopisima, izišli tako različiti pjesnici kao što su Mate Ganza,

Tonko Maroević, Zvonimir Mrkonjić, Tonči Petrasov–Marović, Nikica Petrak, Dubravko Horvatić, Josip Sever i dr. Za razliku od Mate Ganze, svi su oni bili ono što su bili i drugi moderni pjesnici: gotovo su svi sumnjali u općeprihvaćene vrijednosti tradirane u vlastitome nacionalnom pjesništvu i, radi izbora po srodnosti, osvrtni se osobito za anglosaksonskom, francuskom, njemačkom, španjolskom ili ruskom poezijom. Većina ih je poznavala glavnije europske jezike i, štoviše, prevodila s njih i obogaćivala tako i svoj poetski repertoar.

Ganza je među njima, od početka, bio apartna pojava; čak sumnjam da je isprva, uopće, imao ikakav emocionalni ili intelektualni afinitet prema drugim pjesnicima svojega naraštaja. Nije prevodio sa stranih jezika, a, koliko nam je poznato, nije ni čitao na njima. Zato još više začuđuje njegov istančani smisao za vizualne i audibilne valere hrvatskoga. Po mojem mišljenju, on je primio neusporedivo dalekosežnije poticaje od dvojice svojih prisnih prijatelja nego i od koga drugoga izvan toga kruga. Prije svega, to je njemu bilo prijeko potrebno: kao mladić, premda onizak i atletski graden, čvrstih i energičnih vilica drvo-sječe, povijena, pomalo orlovskoga, nosa, bio je natprosječno senzibilan, poput seizmografa, i zatvarao se na najblaži znak nekoga ledenijeg vjetra u svojem okruženju. Dvojica njegovih najprisnijih prijatelja u tome formativnom razdoblju bili su Ante Popović i Josip Meštrović: oni su doista bili neka vrsta stražara na medama njegova svijeta.

Ante Popović, podrijetlom iz Zadvarja na Cetini, bio je čudo od djeteta: pisao je profinjenu poeziju, punu iznenadnih i zablješćujućih slika, vrlo aluzivnu, a opet zasićenu emocionalnom i gotovo mimetičkom konkretnošću. Bio je, miljenik djevojaka, visok i plav; znao je, za svoje godine, vrlo dobro francuski, i prijateljima je u Kazališnoj kavani prevodio ulomke iz Mallarméa, Valéryja, sv. Augustina, Tome Akvinskoga i Buddha: osobito mi se usjekla u pamćenje Tomina slika ribe koja, kamo god krenula, uvijek u moru ostavlja posve skrivenim svoj put. Nažalost, otkako je, 1962., otišao u emigraciju u Francusku, od njega je, koliko znam, za hrvatsku književnost ostalo samo nekoliko pjesama što ih je, šezdesetih, objavio Vinko Nikolić u *Hrvatskoj reviji*. I danas sam uvjeren da bi ponovno otkrivanje toga pjesnika bilo dobit za hrvatsku književnost.

Josip Meštrović danas je ugledan radijski redatelj i pisac lucidnih i ezoteričnih tekstova koje je tek u novije doba sabrao i objavio kao tematske knjige: to su *Neki tragovi nekog koji se gubi* (1974.), *Listovi za Marka* (1988.), *Grabersko brdo* (1992.), itd. Svi su oni jedinstveni uzorci najradikalnijega samoispitivanja koje mi je poznato među suvremenicima.

U *Nekim tragovima* čitamo:

Smrti moja, sve sam ti vrsti žrtava pridonosio,
a ti si samo mijenjala svoj položaj.
Smrti moja, bila si ondje
gdje se vonj moje žrtve gubio.
Smrti moja, zahtijevala si od mene žrtve
da ne bih opazio koliko sam tvoj.

Smrti moja, na koje me sve žrtve nisi nagonila
ne bi li mi sakrila da sam ti ja.
Smrti moja, ondje gdje te još nisam otkrio,
ondje gdje se još nisam otkrio,
novu mi žrtvu spremaš.
Smrti moja, žrtvo moja
koja me ne čekaš
samo ondje gdje me nema,
samo ondje gdje te vidim
Smrti moja, baštino moja,
koje se nikako ne mogu odreći.

Knjige Josipa Meštrovića prilično su izdvojena pojava u hrvatskoj književnosti: prije svega, one nisu, niti teže da budu, književnost u najužeme smislu riječi, pa ih jedva ima smisla procjenjivati samo estetskim kriterijima. S druge strane, one nisu ni puki pokušaj da se, više ili manje otvoreno, moralistički opišu i raščlane etape vlastitoga emocionalnog, intelektualnog i moralnog razvoja, pa ih jedva ima smisla procjenjivati kao psihološki dokument ili etički *vademecum*. Kakve su to onda knjige, zapravo? Recimo bez okolišanja: to su knjige u kojima Meštrović, mjestimice neutralnom pripovjednom prozom, a najčešće probranim stilom pjesme u prozi, prenosi vlastito, izravno, emocionalno i intelektualno iskustvo pri neprekidnom pokušavanju da se otme usudu dijalektike i dvojnosti i da se domogne onih mogućnosti, ili nepoznatih predjela, vlastitoga života u kojima je sposoban vidjeti svijet kao nešto što ga doista nadilazi, pa je, upravo zato, izdajnički ili ubilački prema njemu, i prema sebi i drugome, svaki pokušaj da se on podjarmi. To su tekstovi koji na kraju, svojim metaliterarnim dosezima, postaju književnost, mogli bismo reći, i protiv piščeve volje. Kao što se vidi, u sredini kakva je naša, koju često obilježava gotovo manijačka potreba da se život, sa svojim bezbrojnim mogućnostima, podvrgne nekome ograničenom projektu i gdje su pseudokolektivističke tradicije tako uvriježene, ovakav pokušaj može zvučati, pa čak i biti, anakronizam. Imamo, dakle, pred sobom spiritualne tekstove u kojima se estetska sredstva upotrebljavaju da bi se što zornijima učinili nasluti o nepoznatoj zemlji do koje se pisac probija, ostavljajući stari zavičaj, kao do nove domovine.

Kad se kaže *spiritualni* tekstovi, to prosječnu čitatelju može zvučati pomalo tuđe, pa čak i odbojno, jer obično pomišlja da oni teže da ga pretvore u adepta neke okultne religije ili učenja. No, Meštrovićevi tekstovi ne samo da nisu religiozni ni u kakvu tradicionalnome, konfesionalnom, smislu nego oni, ironijski, razobličuju svakoga boga koji se leže iz gnijezda bilo kakve, i bilo čije, jednostranosti, a upravo je takvih bogova, smatra on, prepun panteon svakoga pojedinca i svakoga društva. Zato su oni uvelike i prikrivena, na višu razinu podignuta, politička satira. Ovdje je posrijedi apoteoza jedva naslutljive životnosti koja, oslobođena priviđenja što ih proizvodi i među kojima se gubi, gori plamenom — kako bi kazao Meštrović — *koi se sâm od sebe pali*. Ipak, mislim da je preporučljivo da čitalac, prije negoli se ovim knjigama prepusti kao svoje-

vrсноj partituri za *vlastitu* glazbu, pokuša da im pride kao poeziji, jer one, svojim metaforama, inkantacijom, mjestimično biblijskim stilom, kombiniranjem uzvišenoga i gotovo uličnoga tona, sarkastičnim paradoksima, profinjenom samoanalizom, u kojoj se dijalektika, prije negoli se napusti, dovodi do vlastite karikature, katkad sasvim privatnim aluzijama na nepoznate osobe, i još nepoznatije snove, doista mogu podnijeti i najzahtjevnije estetske kriterije.

Ovlašnim spominjanjem Josipa Meštrovića na ovome mjestu nipošto ne želimo reći da mu Ganza duguje i jedan jedini redak svoje poezije. Uostalom, to nije nimalo važno. Mnogo je važnije upozoriti da se u Meštrovićevu i u Ganzinu djelu susreće izrazita potreba da se tematizira vlastito *ja* i da se obojica, kadšto, služe vrlo srodnim jezikom. Ali, tu neće biti posrijedi neki književni utjecaj u običnu značenju riječi nego trag, možda neizbježiv, dugogodišnjega druženja, evociranje atmosfera i slika do kojih su se često zajednički dovinjavali puštajući da njima budu ozareni ili pak osjenjeni.

Sve ovo spominjem zato da natuknem kako mogu biti vrlo krive kontekstualizacije pisca i njegova djela. Mate Ganza, na kraju krajeva, možda *doista* pripada tzv. razlogovskoj generaciji, jer nepoznate sile vremena mogu, kad se gleda s povijesne udaljenosti, sjediniti ljude koji se, možda, u privatnom životu ne bi ni pozdravljali, što samo, još jednom, dokazuje da se književnost stvara i nezavisno od književnika, a često i protiv njih. Pa ipak, ja mislim da nije zgoroga navesti i ovu komponentu radi razumijevanja osebujnoga Ganzina pjesničkoga djela: nitko razuman ne može previdjeti stanovitu srodnost tema i stila među njima, pa ipak posrijedi su iz temelja dva različita pisca, čak i dva svjetonazora.

Kraj pedesetih i šezdesete godine bile su obilježene velikom transformacijom jugoslavenskoga društva, napose hrvatskoga, pri čemu su se za prevlast borile dvije glavne tendencije: želja partije na vlasti da očuva monopol nad društvom i decentralizacija političke sfere koja je vodila u liberalizaciju. Mate Ganza i njegova najprisnija prijateljska i književna okolina bili su pritom više istančani seizmografi društvene drame negoli njezini sudionici. U to su doba istinske kulturne grupacije, podzemne, daleko od očiju javnosti, zapravo bile, premda pasivna, jedino istinska oporba zatečenome stanju političke opresije. Općenito je, možda, zanimljivo da je cijelu tzv. razlogovsku generaciju obilježavala više potreba da se osvoje novi intelektualni i emocionalni modeli unutar kojih se može književno djelovati nego tendencija da se radikalno nasrne na sam društveni sustav. Unutar toga, prividno eskapističkoga, ponašanja, Ganza se doimao još izoliranijim i ezoteričnijim od drugih pjesnika. Ne znam kako današnja generacija čita, ako uopće čita, njegovu poeziju, ali mi se čini da je ona još i sad, premda izvan glavnih trendova — što joj, uz ostalo, možda osigurava veću trajnost — pouzdaniji svjedok tjeskobe minule epohe nego oni koji su se njome, naoko, izravnije bavili.

Tako, dok Meštrović nastoji što preciznije zabilježiti dramu *napuštanja* svojih još maloprijasnih polazišta, rvanja s njima, povremeno pružajući dokaza čak o dubokome mističkom iskustvu dosezanja samoidentiteta, o potpunom

prevladavanju dvojnosti, Ganza gotovo uvijek ostaje pjesnik zdvojnosti, *trpljenja*, bačenosti u svijet, koji mu, jao, uvijek ostaje nasuprot. Meštrović, možda, pruža autentičniji dokaz, u svojim spisima, o sebi kao čovjeku, dok Ganza potresnije svjedoči o svijetu. I dok Meštrović gotovo nimalo ne haje za Boga u svojim mističnim uvidima, za Boga koji je tamo negdje daleko, Ganza je on, kao i Rilkeu, nedohvatna klisura o koju se može samo razbijati u svojim nastojanjima da ga dosegne, ali ga neka sila, u njegovoj ličnosti, neprestance goni da obnavlja svoje pokušaje.

O ta hrana najbolnija od sviju
koja nas je uvijek pobjeđivala
O taj krušni andeo
koji nas je prokleo ljubavlju
O taj zavjet tijela
što sa strašnom istinitošću jede moju dušu
Moraš znati da su u ovu zemlju bačena rijetka zrna
blagosti za budući rizik
Moraš znati ljubiti to neprijateljsko srce u grudima
Svaka je tvoja nada ovdje na zemlji
Dok možeš rasti protiv vječnosti
Dok možeš neizrecivo da listaš — mučenje
Nijedno nebo nijedno gnijezdo
Ne može da primi natrag tvoj gorostasni bezdan

217

Ovi razmravljeni krici, ovo uzaludno zazivanje drugoga koji se ne odziva, dolaze iz takvih predjela očaja da je čovjek u napasti da ih pročita čak kao neku vrstu osobne oboljelosti i pometenosti kad nas toliko velike moderne poezije ne bi opominjalo da je posrijedi izgubljenost koja nadilazi individualna obzorja i otkriva neusporedivo širu panoramu tragičnosti našega doba.

Taj očaj, ta užasna *odsutnost drugoga*, bio on bližnji ili naličje naše vlastite ličnosti, jesu crnica, humus, Ganzina osobitog religiozitetu. To *jest* religiozna emocija posebne vrste i intenziteta po tome što vapije za drugim, i za Bogom, ali se ni u čemu što joj se odaziva kao drugi, ili kao Bog, ne smiruje. Ona kao da potječe iz najdublje potrebe za utjehom, ali je ipak ni od čega ne prima. To uporno variranje, u sve blistavijim slikama, beznadnosti svojega položaja na kraju kao da otkriva vlastito nevidljivo naličje: uživanje u samomučenju, pomamni egotizam koji kao da se nadimlje od vlastite, gotovo svemirske, praznine. To je, na kraju krajeva, podsvjesno priznanje da je sudbina koja nas snalazi pravedna, zato što je to kazna koju primamo za svoje grijeha, bez obzira na to da li mi o njima što znamo ili ne znamo. U tome pogledu Ganzin je doživljaj svijeta krajnje radikalno, i upravo zato vrijedan ozbiljnije rasprave.

Ako teološki pojam istočnoga grijeha ima ikakvu, makar i približnu, ekvivalenciju u svagdašnjeme iskustvu, onda Ganza pjeva upravo iz njega: on, što-više, pjeva iz najdublje uvjerenja o njegovoj neiskupljivosti na zemlji. Kako ne može dohvatiti Boga, za kojim čezne — ali ga, istodobno, i odbacuje da bi

za njim mogao još žarče čeznuti — tako ne može dohvatiti ni ženu: postelja u njega nije mjesto ljubavne blizine nego pustopoljina preko koje, na golo tijelo, nasrće najledeniji vjetar; ona je prije odar za leš koji ne može dokraja umrijeti nego mjesto spokoja, a pogotovu ne preporadnja.

U istome ključu, vjerojatno, valja čitati i jedan dio Ganzina stvaralaštva na koji se u kritici, dosad, nije skretala osobita pozornost: to su njegove *političke* pjesme. Najzrelije su, po mojem mišljenju, u najmanje raširenoj njegovoj knjizi, zbirci *Zemlja koje nema*, što ju je, u obliku niskonakladne mape, još 1976., objavio skupa s grafikama Virgilija Nevjestića. Vjerujem da je među njima najizričitija kritika postkaradordevske politike u Hrvatskoj sedamdesetih *Pjesma o putu*, u kojoj se represija toga razdoblja stavlja u široki kontekst *Utopije* Thomasa Morusa.

Zapanjujuće je koliko je u njoj Ganzin svjetonazor srodan s kršćanskom mišlju Nikolaja Berdjajeva i s njegovom kritikom pokušaja da se tzv. progresom nadomjesti nada u konačno božansko iskupljenje.

U svojem djelu *Značenje povijesti* on kaže da se, »mirne savjesti, može reći da ova teorija sprema samo smrt i grob golemu mnoštvu bezbrojnih naraštaja koji su živjeli u bolima i nesavršenstvu; samo će se, dakle, na kostima svih onih što su prethodili, na vrhuncu povijesnog života, pojaviti jedno pokoljenje sretnih ljudi koji će uživati najveću punoću života, najviše blaženstvo i savršenstvo. Svi ljudi koji su živjeli ranije bit će, prema tome, tek sredstvo da se dođe do ostvarenja toga blaženog života, do dolaska izabranoga naraštaja koji treba da se dogodi u budućnosti, koja nam je nepoznata i strana. Religija napretka smatra sve ljudske epohe ne kao svrhe same po sebi nego kao sredstva koja služe izgradnji budućnosti. To je glavna protivurječnost napretka koja ga čini moralno neprihvatljivim i nedopustivim. Ona je položena u osnove jedne religije smrti, a ne uskrsnuća; ona ne daje nikakvo obećanje vječnoga života svima živima... Naša svijest odbija da primi takve činjenice...«

Veliki društveni eksperiment kroz koji je Jugoslavija, a s njom, možda, ponajviše Hrvatska, prolazila šezdesetih i sedamdesetih godina, od privredne reforme 1965. do sloma Hrvatskoga proljeća 1971./72., sa svim neizdržljivim frustracijama, možda nigdje nije tako odjeknula kao u poeziji, uključujući i Ganzinu.

Ganza, moralno krajnje osjetljiv i u osobnome životu, bio je svjedokom mnogih progona kojima su, sedamdesetih, bili izlagani njegovi prijatelji i znanci. Istodobno je bivao sve svjesnijim nepremostive diskrepancije između optimizma vladajuće političke retorike i zatvorske atmosfere što ga je okruživala. I, kao što u svojim pjesmama o ljubavi odbacuje svaki pokušaj da se njome zakrili drama pojedinca i da se ona sakrije u bilo kakvu ujedinjujućem zagrljaju, kao što u svojim religioznim pjesmama odbacuje gotovo svaki mistički uvid kao puko samozavaravanje da se ne bi vidjela, na zemlji, neiskupljiva osamljenost i nesvodljivost pojedinca, isto tako odbacuje i svako utopijsko opravdanje zala povijesti i politike.

Koračamo/ Koračamo — kaže on — *Znajući da nema mjesta/ Za koje već ne znaju naši tamničari. I: Ako su tvoje riječi bile ključ/ Ti si krvavi tamničar /Thomas Morus.*

Brzo izmjenjivanje zbijenih sugestivnih slika u toj pjesmi, u *staccato*-ritmu, prenosi istinski, premda stiliziran, osobni bijes, u bljesku natpovijesne pravde, tako da se jedva opaža da su se u nju uvukli i stihovi i tonovi iz Eliotove *Marine: Koja obala koja hrid/ Koja čista crta smrti*, što, doduše, ne smeta, ali bi bilo bolje bez njih.

I pjesma *Izgubljeni*, iz iste zbirke, ogorčena je kritika naličja rajskih utopijskih komponenata povijesti i politike sedamdesetih, ali mi se čini dubljom, jer jedan očit, i možda banalan, aktualni problem smješta u perspektivu u kojoj, u daljini, kao da se sijeku sva glavnija križišta povijesti ovoga podneblja. Po svojem ugodaju, ona je gotovo kao neka kafkijanska parabola u mehanizmima nesreće koji — po strogoj nutarnjoj logici, ali radi potpuno besmislene svrhe — neumitno melju pojedinca i društvo.

Ponavljaju nam
Samo prozvani po broju neka iskorače
Oni neka prozovu slijedeće a oni opet slijedeće
I tako redom
S najvećom triježnošću
Mora se stići do veličanstvene dугZ
Ispod koje ćemo svi proći
Ponavljaju nam
Čitajmo samo jednu knjigu
Komentar svih knjiga
Držimo samo jedan cvijet
Radost svih cvjetova
Vičimo samo jednu želju
Želju svih ljudi
Sve je u našim rukama
Sretni smo

219

Ne može se, također, ne opaziti njezin završni sarkazam, jer je pridjev *sretnan*, u ono vrijeme, pripadao izrazito političkomu rječniku.

Mate Ganza, po mojem mišljenju, jedan je od najosobenijih tvoraca moderne religiozne, političke i ljubavne poezije u nas. Prije svega, on, za razliku od svoga prijatelja Josipa Meštrovića, nije pritom mistik: njegovo je onostrano uvijek *tamo*, nikada *ovdje*, i on, gotovo do jednodušnosti, evocira sve preljeve svoje ljudske nesposobnosti da ga dosegne, da se poistovjeti s njime. Zbog istoga razloga u njegovoj je poeziji nedohvatan i drugi: ljubavni je zov načelno uzaludan, i na nj se nikad nitko ne odaziva. Ova poezija zato je najdublji izraz osamljenosti modernoga čovjeka... Ali u isti mah i čudnovate nade da, možda, postoji viša pravda, s onu stranu povijesti i politike.

P. S. Ovaj sam ogleđ završio još 12. ožujka 1996., dakle prije osam godina, ali ga nikad nisam objavio. On za mene ima duboku intimnu uspomensku vrijednost, i zato mu, a ne stoga što ga smatram posebno vrijednim objavljivanja, puštam da napusti mrak ladice.

Aleksandar Flaker

O IVI, zapravo

220 *Pola stoljeća sudbinskog pletiva*

Sprijeteljili smo se oko 1947. i otada smo bili prijateljski povezani. Stanovali smo u istom kvartu, njegovali zapravo istu struku, obojica nismo diplomirali na kroatistici, ali smo doktorirali na poredbenim temama u vrijeme kada Hergesić još nije bio ustoličen. U mnogome smo se razlikovali, jamačno ponajprije po životnom stilu. Naš je socijalni **background** bio različit: Ivo je socijalno uzlazio, ja sam silazio. Ivo je bio po naravi gospodin, ja sam se gospodstva odricao. Ivo je u Italiji nabavljao Borsalino šešire, ja sam nosio **bearet basque** ili šildkape engleskih radnika s početka stoljeća: sebe sam sâm smatrao tifštaplerom. Njega sam smatrao arbitrom elegancije odjevne i jezične. Ivi je naposljetku pristajao prvi red — ja sam ga se klonio. Pa ipak, isprva smo preokretali odijela kod istog podvornika na arheologiji, a kasnije, kad smo počeli putovati u inozemstvo u zvanju ordinariusa, kupovali smo bolju konfekciju. I tako smo jednoga dana stigli u Varšavu na kongres: odmjerili pogledom jedan drugoga i prasnuli u smijeh; imali smo ista nova odijela! Ivo koji se uvijek znao poigrati riječima, šaleći se ne samo na tuđi nego i na svoj račun, promptno je primijetio: »Bili smo komunisti — sada smo Muralisti!« Puni pogodak! Bile su duboke 60-te. Stranačka je rigidnost popuštala, standard je u poredbi s »varšavskim« rastao, ali je socijalističko glajhšaltovanje još vrijedilo, premda su zameci marketinga već bili očiti. Bitne su, međutim, postajale naše »stilističke« razlike. »Marksističku« stilsku kastraciju nismo dopuštali. Ali je Ivo bio elegantniji i u naslijedenoj »Barčevini«.

»Barčevina«

Ivu sam upoznao kao student. Stranka je tada tražila da svi neofilolozi steknu »marksističko obrazovanje«. A »marksizma« nigdje blizu. Barac je čitao već u

Rusiji odbačenu »sociološku metodu« Sakulinovu i postojao je aktualni Timofejevlev udžbenik *Teorije literature*. Organizirana su predavanja koja su bila namijenjena svima. Barčev asistent Emil Štampar preznojavao se parafrazirajući Timofejeva, pozivan je Miroslav Feller i Šinko Ervin koji je »socijalistički realizam« naglašavao sa strahopoštovanjem suradnika Bele Kuna, pa takva predavanja nisu mogla ispuniti dvoranu X. na bivšem trgu Kralja Aleksandra, a sada već Maršalovu. I onda se pojavila spasonosna ideja s romanistike (jamačno Velčićeva): asistent Frangeš imao je legitimitet, bio je profesorom partizanske gimnazije, široko je obrazovan (francuski i talijanski znade, a tamo je »marksizam« tada, navodno, još stanovao). I tako je Ivi Frangešu studentska mladež povjerala ciklus predavanja. Ivo je počeo od svjetskih vrhova. I nije pogriješio: klasici su bili svuda i vazda na cijeni, čak i u onih koji nisu u sintagmi Marx–Engels znali »ča mu je ime a ča bezime« (vic o Beari). Ivo je predavao sa njemu svojstvenom elegancijom o Balzacu, o Bocacciu, ali kao da se u Don Quijoteovu nadmoć nad prostačkom prizemnošću najbolje mogao uživjeti. Ivina virtualnog viteza vjetrenjače nisu mogle pokositi: branio je njegov duh od »marksističkih« banalnosti.

Frangešov je uspjeh prethodio onome što se desilo kasnije. Umro je profesor Barac, nezamjenljiva ikona hrvatske književne historiografije, kulturna osoba i za studente, ali je ostavio vakuum: kvalificirana podmlatka nije bilo. Ivo je bio lektor u Firenci. Dopisivali smo se... Uskoro je odluka pala, pročelnikom Odsjeka bio je Josip Hamm, hrvatsku je književnost privremeno vodio Badalić. Ivo je imao »svježi« doktorat s akcentom na hrvatskoj tradiciji, u njegovu je prtljažniku bilo nekoliko studija o piscima kojima bi Barac pripisao »veličinu malenih«: Leskovaru, Turiću, Draženoviću, a da o Talijanima i ne govorimo. »Barčevina«, kako je o tome govorio, došla je u prave ruke.

Preuzimajući »Barčevinu«, Ivo je naslijedio torzo pozitivističke povijesti književnosti, ali i dvije velike monografije hrvatskih pjesnika koje su imale značiti više od pukih biografija i parafraziranja djela. I stoga nije nimalo slučajno da je ponajprije morao prići ne toliko liku bana Ivana (kojega je obradio Barac) koliko estetskim i književnopovijesnim vrijednostima *Smail-age*, a jednako tako prihvatiti se interpretacija pjesnika kojega je pokušao vrednovati Barac. Vidriću je tada pristupio, tražeći »**valeur stylistique**«, Petar Guberina, a u potrazi za »blagom viješću« o čovjeku i Zdenko Škreb. Rezultate znamo: Vidrića čitamo ne po *Olujnim tišinama* nego po Frangešu, Mažuranićev spis *Hrvati Mađarom* približio nam je Ivo poredbom s Mickiewiczovom stilistikom, a analize Mažuranićeva spjeva, poduprte tekstološkim istraživanjima našega tadašnjeg susjeda, Davora Kapetanića, ne možemo ne citirati. Mjesto profesora koji je predavao netremice gledajući desni kut dvorane, zauzeo je u desetki Ivin besprijeborni, u Bosni odslušani, opojni štokavski književni idiom, oplemenjen talijanskom stilistikom i retorikom, kakvu ni Kruno nije mogao oponašati.

»Umjetnost riječi sve jade liječi«

Bila je to Ivina omiljena uzrečica u vrijeme kada smo, sa Zdenkom Škrebom, pokrenuli časopis koji je svojim naslovom određivao za nas nove metode. »Umjetnost riječi« startala je zahvaljujući gašenju »Pogleda«, revije koju su pokrenuli, obnove marksizma radi, Vranicki, Supek i Grgo Gamulin; Ivo i ja imali smo pokrivati književnost, ali se u uredništvu nismo osjećali kod kuće. Supek i Gamulin otvorili su kampanju protiv Krležina monopola u stvarima estetike, povjerovavši u Đilasovu lozinku »borbe mišljenja«, ali je ta vrijedila koliko i Maovo »cvjetanje tisuću cvjetova«. Poslije Đilasovih »mišljenja« uslijedilo je okretanje palca na dolje, pa se znalo tko je u toj »borbi« pobjednik. Krleža je bio tadašnji vladarov favorit, ali ujedno se smatrao zaslužnim za položaj hrvatske kulture u federaciji, pa je glasilo »Rudoga Supka« (Dončević) bilo zazorno ne samo sljedbenicima topčiderskoga palca. Ukratko: »Pogledima« je ostalo nešto novca, pa je zaslugom Predragovom izašao almanah u našem uredništvu. »Umjetnost riječi« počela je upoznavati hrvatsku sredinu s teorijskim stečevinama znanosti o književnosti u Italiji, Njemačkoj, Engleskoj i SAD, pa i Rusiji i gajiti interpretacije pojedinih književnih djela, posebno Zdenko i Ivo. Poslije Vidrića došao je na red Ivica Kičmanović, a Ivo se dohvatio i Krležina *Velikog meštra*. Časopis nije bio polemičan, ali je Ivinu ponudu da piše o Barcu već 55. bio prihvatio Lasić, tako da je njegovo pojavljivanje označilo i veliku smjenu u hrvatskoj književnoj historiografiji. U okvirima bivše države »UR« ostajala je izolirana: Slovenijom je vladao »realist« Vidmar, a odnos prema »marksisti« Zihherlu Ivo je označio kalamburom: »Zihherl ist zihherl« ili »žiher je žiher«: U Beograd smo kasnije putovali radi predavanja »omladini«, posvojili smo Dragišu Živkovića u Novom Sadu, a Ivo je ipak znao gdjekad izreći poštovanje »kapetan Mišinu zdanju«, gdje inače nismo bili rado viđeni gosti, bože sačuvaj ne po nacionalnoj, nego »teorijskoj« liniji — opreza prema zagrebačkoj, kako je glasila Ivina formula, »stilističkoj školi«!, a taj se naziv proširio i Europom. A od Rudija Supeka koji je bio stigao iz Pariza, prihvatio je Ivo marketinšku »novu formulu uređivanja« kojoj jest da se rugao, ali je znao za Supekom ponavljati kako je »šest kartica« optimalna mjera teksta. I zaista, »UR« nije objavljivala duge znanstvene ekspertize, pa je jamačno samo Stanko prije »UR«-e bio višestruko premašio optimalnu dozu »lijeka« koji je zaista naše jade liječio. Stekli smo, u odnosu spram vladajućih, imunitet. A o prijateljskoj atmosferi u našem krugu neka posvjedoči stvarnosna anegdota. Bilo je to vrijeme neimaštine, pa smo pozive Zdenkove na večeru u »Gradski podrum« uz obavezan Sauvignon, rado prihvaćali. Uslijedio je utuk: idući 15. travnja pedesete i još neke godine ulicom T. G. Masaryka, zaustavili smo se kraj nekog »bifea«, a Ivo je pompozno izjavio da mu je rođendan. Ušli smo, Ivo je opazio u zdjeli tvrdo kuhana jaja, i svakom dao po jedno. Kucnuli smo se jajima blagdanski i čestitali Ivi...

Ivine intepretacije razlikovale su se od Zdenkovih. Ivo je sam bio odličan stilist: o lijepoj književnosti valja književno pisati! Od intepretacijskog antibiografizma odvajalo ga je ipak naslijeđe Barčeva »uživljavanja« (u Vidrićevu »bol«). Htio je s Matošem biti Matoš, Vidrićem Vidrić... A s Krležom? Njega je,

dakako, osobno upoznao i posjećivao, ali to nije bilo antišambriranje koje su prakticirali drugi. Dolazio je u Lex ili na Gvozd štujući književnika i njegovo značenje za hrvatsku kulturu, ali ne više od toga. Nije se identificirao.

»Što je dobro za Dinamo?«

Ova upitna, uzrečica Ivina možda najbolje označuje kasnija zbivanja. Ivo je, dakako, imao sve kvalitete kulturnoga čelnika gradskog i međunarodnog značaja. Prihvatao je dužnosti, a s njima i sumnje. Bilo je za njega mjesta u »samoupravljanju« Gradom, ali nije upravljao sam. Rugao se sam sebi: uza nj se javljala »drugarica« po imenu Štefica koju je smatrao svojom »šeficom«, pa ju je zvao »šeflom«. Pa ipak, vjerovao je da se ipak može nešto učiniti; šeući Lenuz-zijevom potkovom govorio je o svojim nacrtima: zapadna strana neka ostane turističko–ugostiteljskom, ali će istočnu, umjesto policijsko–sudbenih zaposjesti kulturne i znanstvene ustanove. Nacrti su dijelom ostvareni: na toj strani sje-dište ima kolega Žužul, južnije se bio smjestio na kratko vrijeme kolega Flego, a i Matica je izbila na »potkovu«. A ni »Splendid« nije više »udbaški« kafić. Kada je našem Fakultetu bilo pretijesno, Ivo je također imao ideju: smjestiti pojedine odsjeke u Gornji grad i tako revitalizirati prašnjavu učmalost svehrvatske »registrature«. Mislim da je bio u pravu. Sada je, dakako, prekasno.

Usljedile su godine gubitka »reformističkih« iluzija. **Police verso** imalo je sada šire značenje: palac je uperen na cijelu Hrvatsku. Usljedile su kobne »čistke«. Stigma je pogadala i Ivu. Tražile su se ostavke: Ivo na jednu nije mogao pristati: ostajao je miran i dostojanstven kao profesor nacionalne književnosti u naciji koja je gubila političku bitku. I kada bi se god sastali, znali smo uzajamno slijegati ramenima, a kada je riječ bila o činjenju, znao bi Ivo postaviti svoje pitanje o tome je li to »dobro za Dinamo«? Njegov je klub već bila »Kroacija«.

Upamtio sam dobro i vrijeme Ivine depresije kada je provedbu Međunarodnog slavističkog kongresa nastojao spasiti savezom s Bratkom Kreftom, pa se Kongres službeno zvao zagrebačko–ljubljskim, ali su mi draža sjećanja na kasnije zajedničko putovanje u Napulj 1982., prema ideji našega prijatelja Riccardo Picchia o slavensko–romanskom odboru u koji je imao ući i prof. Gard iz Aix–en–Provencea. Napulj ko Napulj: Marchiorici je tada ukradena torbica, a talijanska birokracija nije dopuštala Institutu izdatke za hranu u restauracija-ma, pa smo jeli u studentskoj menzi, ali se za nas posebno kuhalo, čas paštu, čas brancine, čas eskalope: svaki dan gozba dostojna *conta* i *contessa*. Uz to, zrakoplov je na povratku, zbog orkanske bure, sletio u Splitu. Noćili smo u Kaštel Starom, jeli ribe i bili sretni da smo u Domovini: bilo je to kao na nekom obiteljskom izletu (V. F. i V. F.), Ivo je bio razdragan, a u lokalne tajne upućivala nas je Vesna koju sam tada poblize upoznao. Bilo je to Ivino italsko proljeće, dobro i za »Hajduk« i za »Dinamo«!

Kasnije smo se rjeđe vidali. Kretali smo se njemačkim prostorom, ali je i njemačka slavistika imala — »dvije crkve«. U Bonnu tako nisam nikad bio, a Bonn je pak, zahvaljujući prof. Rotheu, udomio Ivu u korist njemačkoga poznavanja hrvatske književnosti. Tako je pala zavjesa na Barčevu *Jugoslavensku književnost* koju je, doduše, doradio Kluge u izdanju pod naslovom *Geschichte der jugoslawischen Literaturen*, ali je ni Šicelova dopisana poglavlja nisu mogla spasiti od krive Drine naručena rada. Tako smo na njemački poticaj, a uvelike i zaslugom akribične Vesne Frangeš dobili cjelovitu i čitljivu povijest nacionalne književnosti. U prvim mjesecima nove, od jugokomiteta i duhovnih redarstvenika oslobođene hrvatske kulture morao sam se, međutim, začuditi kada je novi direktor GZH, savjetujući se o budućim izdanjima, spomenuo pre-tisak Ježićeve povijesti. Uzvratilo sam kratko: »Zar kraj živih Frangeša i Šicela...?« Iz tog, ratom opterećena vremena moram se sada, iz pristojne udaljenosti, sjetiti još jednog Ivina nastupa u njegovoj i našoj slobodi. O Krležinu jubileju 1993. Jedan je govornik tada upozoravao kako je Krleža bio »protiv kapitalizma«, drugi je pak tvrdio da prva varijanta *Hrvatskog boga Marsa* nije pisana hrvatskim jezikom, treći je istraživao balkanske motive u *Zastavama*. Ivo je u toj kakofoniji ponovo bljesnuo: nadahnuto je progovorio o motivu noćnog leptira u Krležinu tekstu. Bio je to poetski tekst o pjesničkoj Krležinoj prozi. Spomenuti prilozi nisu objavljeni u njima namijenjenom izdanju. Ali ni Ivin... Vesna će nam reći gdje je taj Ivin izazov kako niječnoj tako i apologetskoj krležologiji valjda ipak tiskan. Zavrijedio bi...

Tražio sam u knjizi *Hrvatska novela* bar neki trag tog Ivina teksta. Krležu je Ivo prepustio Viktoru. Sam je ostao vjeran svojim prvijencima, Leskovaru i Draženoviću, *Karamfilu* iz divot-izdanja s pokojnim Jožetom Pogačnikom, Đal-skome i Vojnoviću, zatim je slijedio blok moderne s Matošem, Nazorom, Nehajevom, a potkraj zbornika pisci nešto starije suvremenosti: Šegedin, Goran, Marinković, Slobodan Novak. Dio tekstova bio je nov ili sam ih tako doživljavao. Knjigu mi je Ivo poklonio s »najsrdčajnijom« posvetom, potpisanom 28. X. 98. U to sam se vrijeme liječio u istoga profesora kao Ivo — Zvonimira Marekovića. U njega smo imali povjerenje. Ono što me je pak knjizi posebno privuklo bio je njezin podnaslov: *Interpretacije*. Kao da sam se ili smo se vraćali u neko pretprošlo vrijeme. Taj **passato remoto** probudio je memoriju. Sjetio sam se još jedne Ivine, ali teorijske, uzrečice koja se odnosila na umijeće interpretacije: »Krug valja obigrati do kraja«. Ovu ideju vodilju ostvarivao je Ivo u knjizi optimalno. Veslanje u dvojcu s Viktorom još je jačalo Ivin prirodni komparativizam. Ali je ujedno Ivo zatvorio vlastitu znanstvenu putanju, s time što znanstveni krugovi slijede dijalektiku spirale, uzvisuju se. Nisam tada ni slutio da će ta knjiga biti ujedno i posljednjom Ivinom knjigom. Ostavio nas je, i jedino što još u jadu možemo reći: nastavimo rad na Ivinoj spirali i tješimo se time kako **umjetnost hrvatske riječi** (bez navodnika!) **sve jade liječi!**

Zlatko Crnković i Ivan Kušan

Oko Sljemena i Globusa

Izabrana pisma (1957.–1960.)
nastavak iz prethodnog broja

225

Zlatko Crnković
3 Rue Bretonneau
Paris
France

Zagreb, 10. 11. 58.

Dragi moj copain¹

Tvoju situaciju u Louvreu mogu potpuno zamisliti, to prije što sam ja nešto slično doživljavao u galeriji Uffizi u Firenzi. Umjesto plavočke Austrijanke — do đavola, po tvome opisu she might be mighty good — quite quiet² (gle kako se to piše u Faulknera, da me ubiješ, sad ne znam gdje dođu ti »e«) — bile su dvije Švedanke, o kojima sam ti govorio. Uz ostale misli koje su me salijetale u njihovu društvu — a koje su bile prilično slične tvojima, premda one nisu bile nikakve lovašice — najviše me je draškala pomisao na tu seksualnu slobodu i neposrednost u odnosima muškarac–žena, koja se spominje kao osobit atribut skandinavske, osobito švedske, nacije. Jedna je bila jako (da li baš jako?) zgodna, a druga jako srdačna i simpatična, kako to već biva. Dakle, doveo sam ih od Ville Fabricotti, mog konačišta, do galerije Uffizi i, predstavivši se, naravno, kao slikar, morao sam da budem i vodič. Ali mi je, ни с того ни со сего³ ubrzo dodijalo, jer sam, slično kao i ti, primijetio — što se moglo i očekivati — da one, tek brucoškinje, zapravo niti abiturijentice — nisu mogle ni naslutiti hijerarhiju vrijednosti. Shvaćajući kolika je ta galerija, najznačajnija

1 Pajdaš (fran.).

2 Zacijelo je bila jako dobra — sasvim tiha (eng.).

3 Nizašto, bez razloga (rus.).

u Italiji, osjećajući opasnost i da bih je možda mogao propustiti zbog tih Švedanki; tako da su šanse za uspjeh kod one zgodnije bile smanjene na minimum, uzaludno je površno pogledati zbirku, pa sam se naglo ohladio, primjedbe su mi postajale sve rjede i dosadnije, i preuzeo ih je jedan Francuz koji ih je do tada, naravno radi one zgodnije, neprestano pokušavao nagovoriti (vidiš, onaj stari apsurd: ja nisam mogao ništa izgubiti, jer nisam ništa imao — spremao sam se da ih se otresem — a ipak sam bio ljubomoran na nekog anonimusa), ja sam se tada pomalo počeo udaljavati od njih, zastajkivati pred nekim slikama, puštajući ih da odu u drugu dvoranu, sve dok one nisu to primijetile — ili im je inače dosadilo gledanje eksponata — pa su se otputile od mene i otišle, a meni je bilo jasno da su bar zasad ostale same i da ih nije otpratio onaj mrski Francuz. Ali sad se vraćam od one digresije. LOOK LOUVREWARD, MY ANGEL⁴. Odista, cijela se pripovijest odigrala u Louvreu, brate, kako mi to kazuje tvoje pismo (ti valjda shvaćaš ovo »brate«, nisi kao Virginia Woolf, iako možda već oparižen u ovih nekoliko dana, pozapadnjičen, ili, naprotiv, ona poznata reakcija, скифы⁵ iz Newcastlea itd.), mislim: cijela je to pripovijest, prava je novela ono što se odigralo u Louvreu, i mogla bi se napisati, kako kažu laici piscu. Međutim, ti si je i napisao. Ponajprije, sâm Louvre (mnogo sam se sjećao one posjete Louvreu iz filma »Gervaise« dok sam čitao pismo), i vrlo sam lako zamislio gdje se što odigralo. I, naravno, ton pisma nagovještava (»jedna od posljednjih velikih prilika koje mi je poslao Slučaj«) i sl., znao sam da će se cijeli slučaj svršiti Našim neuspjehom. Pazi, nisam se zabunio kad kažem Našim neuspjehom: možda ti sad činim medvjedu uslugu inzistirajući toliko na toj zgodi koju si i ti teško prebolio, a ja je ovako — s pozicija vječnoga Zagrepčanina — opet analiziram i silim te da je i ti načas gledaš iz moje perspektive. Jer, ja mislim da je to neuspjeh, i nisam spreman da ti ga oprostim. Ne mislim na konačni neuspjeh u konačnim odnosima s njom, jer pitanje je da li bi štogod od toga i bilo. Važno je da ti zapravo nisi ništa ni pokušao, vjerojatno kao što ni ja ne bih ništa više, ako ne i manje, učinio. Važno je, dakle, što je to bio neuspjeh unaprijed. I ne ću ti ga, rekoh, oprostiti. Samo, možeš se pitati: zašto ja toliko gnjavim s time, s tom vitkom, plavom austrijskom kapitalistkinjom? Da, družo moj, to je voda na moj mlin! Ti se na kraju ipak opraštaš od tog kapitalizma, prezireš ga, zatvaraš se u svoj ponos, ali si — na neko vrijeme — išao mojim putem, i to me, sitnog egoista, naravno, obradovalo. Tako sam se osjećao jači, jer mi se često činilo da prezireš te moje ambicije, s kojima ja ni sâm nisam potpuno načisto: naime, koliko su ozbiljne; ali sigurno je da su me mnogo zaokupljale i još uvijek (noch immer) me zaokupljaju. Zato sam ja strepio što ćeš ti učiniti, navijao sam za tebe (à propos, znači da si gledao Italija — Francuska i da si vidio Justea⁶ kako zabija

4 POGLEDAJ PREMA LOUVREU, ANĐELE (eng.) — aluzija na naslov romana Thomasa Wolfea »Pogledaj dom svoj, anđele«.

5 Pjesma Aleksandra Bloka »Skiti«, koju je Crnković citirao u pismu Kušanu iz Newcastlea 1955. godine.

6 Francuski centarfor Juste Fontaine.

gol iz off-sidea; dok je ovdje Zvezda izgubila u Sarajevu, ali i Dinamo istim rezultatom u N. Sadu, iako premoćan, s izvrsnim Lukom⁷), želeći ti da štogod uspiješ. Nego, sad mi pada na pamet da ti nisi, подлец⁸, malko-с isforsirao tu zgodu u pismu meni kako bi mi ugodio, znajući da je to moj resor? Ipak, спасибо⁹, jer me nisi prevario. Uživao sam u opisu луварске zgone i siguran sam da ću ući u dragocjenije — bar za mene — primjerke pisama, koje imam u svom ormaru. Na kraju krajeva, istina je ono što ti, potkraj pisma, citiraš kao sporedno otkriće: »Prvi put mi je tada udarilo u oči da Milan stanuje u bijednom stanu, da provodi i život relativno bijedan. Cijelog tog dana se nisam mogao osloboditi tog neugodnog osjećaja.« Dobro je ako ti treba svega jedan dan da se otreseš tog osjećaja. Možda ćeš sada lakše razumjeti ako ti kažem da se ja gotovo nikada toga osjećaja nisam mogao osloboditi. Zapravo, ja nikada ne zavidim onima koji su — po mom ličnom kriteriju — zaslužili ono što imaju. Ja samo ne mogu podnijeti da toliki beznačajnici imaju više, nego recimo ti i ja. To nije kompleks inferiornosti, već, naprotiv, to su moji, istina, intimni i skriveni, ali veoma oštri zahtjevi. Naravno, u inozemstvu, u kapitalizmu, gdje se suvereno šeću osamljene, blazirane, plavokose Austrijanke, ti osjećaji rastu do maksimuma i postaju nepodnošljivi. Čovjek želi da bude netko, i to što prije. Dosta je čekanja. Ja hoću samo ono što smo mi zaslužili, nas dvojica. Za tebe je problem da kupiš nekoliko pilula po 110 fr., do đavola, što bi to bilo za onu glupu Austrijanku koja zacijelo nije nikada čula za pjesmu »Go and catch the falling star«¹⁰? Eto, to može da izjeda čovjeka. Ali, punctum. Ja bih o ovome mogao naklapati beskrajno i sad sam samo iskoristio priliku, kad si ti odemitirao jednu emisiju na istoj frekvenciji, pa mi se čini da ćeš najlakše progutati ovo moje blebetanje, onaniju svoje vrste. Uostalom, ako ti istinski uzvikuješ: »Do đavola Austrija i Beč, preživjeli smo mi to«, ja ti iskreno čestitam i — zavidim. Ja to nisam preživio. Možda će me vojska izliječiti, kad se Hollywood geografski, iz bilečke perspektive, poklopi s Banjavčićevom. Zasad sam nezadovoljan i grizem se. Opet sam počeo. LOOK BANYAVCHICHAWARD, MY ANGEL¹².

Čini mi se, nekako, da poseban užitak mora biti u Parizu u ovo doba godine, kad nije meta tolikim — bar sitnijim — turistima, kad je nekako više francuski nego kozmopolitski. Zaklinjem te, gledaj otvorenim očima! Nemoj da bude kao uvijek. Sad dok ti odavde zavidim što si u najpariškijem od svih Pariza, znam koliko je sjajno što si tamo, baš kao što o tome nisam znao dok sam se šetao Louvreom. Kažeš, kao i ja, da su originali jednaki reprodukcijama. Gospode Bože, otvori oči kad budeš pred Rembrandtovim »Bikom« ili »Betsabe-

7 Dinamovo krilo Luka Lipošinić.

8 Podlac (rus.).

9 Hvala (rus.).

10 »Hajde uhvati palu zvijezdu« (eng.) — stih Johna Donne.

11 Točka (lat.).

12 GLEDAJ PREMA BANJAVČIĆEVOJ, ANĐELE — još jedna parafraza naslova romana Thomasa Wolfea.

jom u kupki«. Ta to ti nije slično reprodukciji! Ja to sada znam kad imam samo reprodukcije, a tamo sam bio toliko lakouman. »Danas sam prvi put vidio Operu.« Nebesa, kako to zvuči kad se pročita u otužnoj atmosferi moje sobe, s Daljem, Čehovom, Đurovićem¹³ na vidiku, s prazninom današnje večeri pred sobom. Zar zaista ni tebi ne će biti dano da doživiš taj Pariz kako treba? Zar zaista jedino rješenje (if even that...¹⁴) da zajednički negdje otputujemo i hrabrimo jedan drugoga? Sredovječna Francuskinja: shvaćaš li ti kako to odat će zvuči? Baš kao da si mi rekao, ravnodušno, debelo ispružen na plavom kauču u salonu (kako je tvoju sobu nepravedno zvati salonom — koliko sam je puta tako nazvao pred Mirom — sve zbog onih glupih razloga, чтоб напустить на себя важность, se faire valoir¹⁵, zagaziti kakvom riječcom u svijet kojem još ne pripadaš), kao da nije ništa osobito: »Jučer sam predvečer pojebao Dubravku Gall na jednoj zrinjevačkoj klupi, dok je šepavi Depolo držao stražu, raširivši onaj svoj žučkasti kaput od kamelhara, s gajtanima.« Isto tako privlačno zvuči: »sredovječna, temperamentna Francuskinja«. Ili divna riječ: CITROËN, s onim čudnim točkama na Ě — kao u baïonnette.

Kažeš da su Milan i Marija (Milan i Maja su u »Vus«-u, je li? To sam htio prvo napisati!) osjetljivi na materijalno stanje. To sam već onda osjetio. Milan se uvijek opravdava što nije postigao više, što nema auto, recimo, iako to ne spominje. Zar ne činim ja to isto, iako ne tako otvoreno, već u sebi, u dnevniku? A i Milan je više zaslužio, već — opet po mom kriteriju — zbog onih ugodnih večeri koje smo, pripiti, zajedno proveli, kada smo bili, obadvojica, mnogo bliže svojim ciljevima. Pozdravi ga mnogo, to je, na žalost, sve, što mu mogu dati kao dokaz svog prijateljstva. A on je uvijek tako malo tražio: »Ako si prijatelj, ne, pizda mu materina, onda ćemo još dva deci i gotovo...« Je li previše uobražen, kao otac? Govori o Jeanu u superlativima? Što da mu napišem? Malo me je stid što tebi pišem toliko, a njemu nikad ništa. Kako mu to objasniti? Eto, stara me goni da pišem Peri u vojsku — već 10 dana mi govori — ali što bih mu mogao ja pisati; a onda vidi kako tebi pišem već više od dva sata. Prije ili kasnije će mi to spomenuti.

Evo, kod mene je Lolo¹⁶, i on mi sugerira da ti napišem da je Vogrinc pobjednik turnira u Zgbu. U finalu je tukao Harangoza, koji je pregazio Berczika sa 3:0! Berczik se ne sjeća kad je tako izgubio. Eto, takav je Lolo. Ja se ne bih sjetio da ti o tome pišem.

Bcě pавно¹⁷. Javi mi se. Jedno iznenađenje: pišem svaki dan u dnevnik i nastojat ću tako izdržati sve do tvog povratka. Svima pozdrav. Ivo.

13 Daljev rječnik ruskoga jezika i Đurovićev Rečnik rusko-srpskohrvatski.

14 Ako i to (eng.).

15 Zato da bi se napravio važan (rus./franc.)

16 Vinko Uhlik, slikar i arhitekt.

17 Svejedno (rus.).

Seigneur
Ivan Kušan
Banjavčića 24
Zagreb
Yougoslavie

Paris, 14. XI. 58.

Dragi moj plaćidruže!

Drago mi je što ti se toliko svidjelo ono moje drugo pismo. Da ti pravo kažem, očekivao sam to, nadao sam se tome. Zbog toga je neistinito ono kad te na kraju, tobože, molim za oprostjenje što sam te toliko »zagnjavio« tom epizodom iz Louvrea. Ali, s druge strane, nisam isforsirao svu tu zgodu, zaista sam proživljavao mučne trenutke za svoga prvog posjeta Louvreu. Da, prebolio sam tu puštenu šansu, ali teško...

O čemu da ti pišem sada? Opređeljujem se za nekoliko nevezanih zgoda koje će zajedno donekle ilustrirati moje življenje ovdje.

Prvo, nema ni traga onoj mojoj poznatoj reakciji Blokovich »Skifa«¹ iz Newcastlea. Volim Pariz i sve mu se više divim. Jutros sam iskreno veličao ljepote Pariza dok sam kročio duž Seine s jednom zgodnom mladom Parižankom. Opet sam se pokajao (kao da nisam ništa naučio iz louvereske zgode) što sam razgledao izložbu s mladom ženskom osobom, kao da nisam mogao otići s njom nekamo drugamo, pa se poslije sâm diviti Daumieru, Picassu, Matisseu i drugima. Ali je zato bilo vrlo ugodno nakon razgledanja izložbe sjesti u jednu malu kavanu u Rue de Rivoli i izlomljenim francuskim jezikom udvarati se lijepoj mladojki. Mala me nijemo slušala, oborene glave, a to mi je davalo još više rječitosti pa sam joj svašta nadrobio. Poslije mi je drhtavim, tihim glasom otpjevala chanson² »Bambino« (rekla mi je da je timide³, i to je bila istina, i nekako mi se posebno svidjelo). Kad sam je pitao da li joj se svidjelo ono što sam joj ispričao (u što sam upleo i diskretno očitovanje ljubavi), tiho mi je odgovorila: »Oui, et non.«⁴

Na putu kući shvatio sam o čemu se radi. Mala grize, ali su joj roditelji zabranili da se vida sa mnom (nekad je bila s Milanovom Marijom u istom sanatoriju za plućne bolesti), a osim toga, ima nekog talijanskog klipana s kojim izlazi obično samo subotom i nedjeljom. Situacija je zapetljana, ali me ne uzbuđuje previše.

A sad o nečemu sasvim drugom, nečem prozaičnijem — o tome što sam doživio na Pigalleu. Nakon dugog lutanja po tom pariškom kvartu, pošto smo

1 »Skiti« (pjesma ruskog pjesnika Aleksandra Bloka (rus.).

2 Pjesma, šlager, šansona (fran.).

3 Plašljiva, stidljiva (fran.).

4 »I jest, i nije« (fran.).

navratili u nekoliko jeftinih lokala i popili više demija⁵, Milan, Slovenac Martin (Aničin ženidbeni kandidat) i ja stigismo oko ponoći u neki mali bar. Milan mi je pošto-poto želio platiti prvi posjet jednoj pariškoj javnoj kući. U baru je bila neka korpulentna crnkinja koja mi se svidjela na prvi pogled. Nakon kratkotrajnog cjenkanja, koje je umjesto mene obavio Milan, dade mi 2000 franaka i poslaše s crnkinjom u obližnji hotel. Do tada sam, dakle, igrao sasvim pasivnu ulogu, a tako sam, na žalost, i nastavio.

Pošto je na prvom katu pokucala na nekoliko vrata i odasvud joj iznutra odgovorili da je zauzeto, moja ti se crnkinja, ne osvrćući se uopće na mene, uputi na drugi kat a ja za njom. Tu ti se odjednom stvori jakota s dugačkom pregačom, koji je, uza svu svoju kršnost, imao sposobnost da se nekako gubi, s'efface⁶, nestaje, kao da ga vjetar nosi, i iznova se neočekivano pojavljuje, s poniznim smiješkom na bezličnom licu, uslužan, uljudan, pažljiv. Otvorio nam je vrata prve sobe na drugom katu, a dok smo ulazili, crnkinja mi brzo nešto reče, što nisam odmah razumio. Tada shvatih da treba čovjeku platiti 500 franaka za sobu. Učinio sam to pomalo neodlučno, a ona tad zatraži da mu dam još 100 franaka napojnice. Ja uzeh pipati po džepovima, ali ne nadoh ništa osim nekoliko bijednih novčića. Crnkinja tada procijedi nešto prezirno, ja propentah: »Je regrette beaucoup, mais...«⁷ a onaj se jadnik duboko pokloni i uz smiješak odvrati da ništa ne smeta, te se diskretno povuče iz sobe.

Ostadosmo sami. Ja svukoh ogrtač. Ona ništa. Stoji pred ogledalom i gleda se. Svukoh sako. Ona zatraži od mene novac. Ja joj ga dadoh. Neodlučno razvezah kravatu. Ona broji novac. Izuh se. Ona još uvijek broji lovu. Svukoh pullover. Ona je pred drugim ogledalom, u kutu, i pomno se ogledava. Ja neodlučno stojim i hvatam se prstima za remen na hlačama. Ona je nešto učinila sa svojom haljinom, ali ne znam što. Svlačim hlače. Toliko sam uzbuđen i nervozan da uopće više nisam u stanju pratiti njene pokrete. Ne, još se nije svukla. Prilazi mi. Govori mi nešto i pokazuje na moje gaće. Spremno ih svlačim. Ona opet broji lovu. Ja svlačim i košulju. Potpuno sam gol, samo u čarapama. Pomalo se stidim svog ispupčenog trbuha. Vidim se u ogledalu. Čekam da se i ona svuče, ali uzalud. Uzima u ruke mog zaplašenog, skvrčenog bijednika. Trlja ga, prevrće, ali on ni da bi. Odviše je prestrašen. Kaže mi da legnem. I dalje ga trlja, navlači, maže pljuvačkom i okreće, a on tvrdokorno visi, kao da je mr-tav.

Ona me pita nisam li možda previše pio. Ja uvrijedeno vrtim glavom. I dalje mi ga masira. Pita me da nisam možda previše jeo? Pri tom mi gleda na trbuh pa me još više obuzima nelagoda. Prkosno joj odgovaram da nisam. Što sam jeo večeras? Casse-croute⁸, velim. Ona sumnjičavo vrti glavom. Pokušava ga smjestiti u za to odreedno mjesto, ali ne uspijeva. Već je nestrpljiva. Kaže

5 Krigla piva (pola litre) (fran.).

6 Išćezava (fran.).

7 »Jako mi je žao, ali...« (fran.).

8 Užina (fran.).

da gubi vrijeme sa mnom. U meni jača prkos. Zar će me zbilja ovdje zajebavati jedna obična debela crnkinja, kojoj su roditelji bili možda još ljudožderi? U času nadahnuća, kao da otkriva Ameriku, pobjedonosno me pita: »Tu as trop conduit un camion?« »Non!« »Mais si!« »Mais non!«⁹

Ustaje. Pere ruke. Kaže da sam je jako umorio, da još nikad nije tako teško zaradila 1500 franaka. Ja se ironično smješkam i odvracam da sam platio »pour faire l'amour avec toi, et je ne l'ai pas fait«¹⁰. Ona mi cinički odgovara da ona nije tome kriva, da ima više ovakvih tipova kao što sam ja, i da mi valjda nije žao tih bijednih 1500 franaka? Ja kažem da nije, ali da nisam mogao zato što nije bila gentille¹¹. (»Kako se ponižavam!« mislio sam dotle nemorno u sebi.)

Oblačim se. Ona kaže da mogu sutra doći u isto vrijeme, pa da će mi dati badava. Otvaram vrata. Čujem Milanov glas: »Baja! Baja!« Glasno mu odgovaram: »Da, tu sam!« Crnkinja me ušutkuje. Kad ugledah Milana, prvo me pita što mi se dogodilo, jesam li je? Umorno odgovaram da jesam. On kaže da se već bojao da me nisu zaklali Alžirci. Pita me kako je bilo. Ja kažem: »Dobro«. I na tome je ostalo. Nisam imao srca ni volje da mu priznam kako sam loše iskoristio poklonjeni novac.

Ima još detalja koje sam ispustio, a koji su isto tako komični, ali tko bi sad sve to opisao!

Nedužni Jean (Jean Névin) bio je sa mnom na utakmici Francuska — Italija, ali je zbog niska stasa slabo vidio jer smo imali stajanje. Stadion Colombe nije ništa naročito.

Počeo sam čitati Les Nauvais Coups¹² Rogera Vaillanda, što mi je poklonio Nevini Jean. Lažni cinizam. Ništa osobito, ali mi se sviđa jednostavni francuski jezik.

Ostaj mi zdravo!

Tvoj ЗОЛОТКО. Pozdrav familiji.

Zlatko Crnković
3 Rue Bretonneau
Paris XX^c

Zagreb, 18. X. 1958.

(Crtež zagrebačke katedrale):

Tu je mjesto gdje si ti govorio Amerikancima
o Stepincu and how he's come to be the cardinal.¹
A gdje si sad?

9 »Predugo si vozio kamion?« »Nisam!« »Ma jesi!« »Ma nisam!« (fran.).

10 »Da vodim ljubav s tobom, a nisam je vodio« (fran.).

11 Ljubazna (fran.).

12 »Teški udarci«.

1 I kako je postao kardinal (eng.).

Дорогой друг мой,²

bliži se kraj tvoje pariške avanture. Drago mi je, ako je odista bila avantura. Jao, ono o crnkinji! Pa to je kao da čitaš Sartrea. Ne podvaljujem, niti usporodujem kvalitete. Alors, tu as longtemps conduit un camion.³ To upletanje francuskog teksta; vjerodostojnost. Što je s dnevnikom? Da li si pisao? Uostalom, odgovor ćeš mi dati usmeno, jer ćeš već biti sutra tu (a tome se, egoizma mi moga, radujem). Možeš li ti uopće osjetiti, чѣрт пузатый⁴, možeš li ti uopće zamisliti kako zazvoni jedna tvoja pariška rečenica u ovoj ustajaloj sobi s okruglim stolom, i s kršem pred prozorima, čak ni da se do tramwaya vidi (a i Milačić⁵ kaže: »moji tramvaji«, a i Duško Car⁶ je to na radiju apostrofirao, tako da ja, svinja, onako rubom svijesti pomišljam kako bih mogao — veletramvajski iskusnik — da napišem jedan cio roman koji bi se događao u tramvaju, u toku jedne jedine vožnje, s postajama kao poglavljima; jer tko je pozvaniji od mene da piše o tramvaju?), kako zazvuči ona ovlašna, en passant⁷ rečenica, u kojoj ste ti i ona mala Parižanka otišli u jednu kavanicu u Ulici Rivoli — kao da kažeš, k vragu, »do Kadića«. Eto vidiš, i ništa ne pomaže što sam ja u toj istoj ulici, svjetiljkama crtno oivičenoj, bio toliko puta pa čak i pjevušio: »Dans la rue de Rivoli...«⁸ Za mene je to sad istom doživljaj — kad ti to spominješ kao uzgredno, kao nužno zlo, tek da mi pomogneš u orijentaciji. Eh, eh! (Taj vrtuljak vrijednosti i stupnjevanja!) Da ti pravo kažem, to me je više uzбудilo nego priča o crnkinji, pogodilo me u živac. Crnkinja je — a dobro si ono, družo, opisao, prije kao Camus, iako je tema sartrovska — tu ne couche pas avec moi, quoi?⁹ — to je ipak literatura, i samo me onda zagolica u mozgu kad uspijem sama sebe uvjeriti da se to baš tebi dogodilo, a ne nekom drugom. A ona mala Francuskinja u maloj kavani, sve nešto malo, a opet tako veliko, od toga me srsi podilaze. I šetaš se ti s njom uz Seinu i сентиментальничаеть.¹⁰ Shvaćaš li, družo, koliko si time privilegirani iznad ostalih, pa i mene, koji u to doba možda u švercu kupuju karte za loš film. (Tyrone Pouwer umro od srčane kapi u 44. godini, za snimanja sa Ginom: ne bilježim bez zluradosti; jedno mjesto više.) Uopće, kako vidiš, ja ti dosadujem tim prodikama o tome kako treba da shvatiš gdje si i što ti je pod nogama (taj Salavinov asfalt), a ti mi lijepo i jasno kažeš: »Volim Pariz, volim i gotovo!« Ne treba da te nitko u to uvjerava. A mene treba, ja sam takav gad, dok mi je poslije žao, i tako sve u krugu. Imam, družo, mnogo posla, nije fraza nego žalosna činjenica. Inače bih ti više pisao;

2 Dragi moj prijatelju (rus.).

3 Znači, predugo si vozio kamion (fran.).

4 Trbušasti vraže (rus.).

5 Božo Milačić, književni kritičar »Vjesnika«.

6 Kušanov kolega iz Literarne redakcije Radio-Zagreba.

7 Usputna (fran.).

8 »U Ulici Rivoli...« (fran.).

9 »Zar nećeš sa mnom u krevet?« (fran.).

10 Sentimentaliziraš (rus.).

ali pravi je razlog: jako sam nervozan. Ne mogu da shvatim kako ti to tražiš ulaz u Louvre, a već si bio u njemu. Jeu des Paumes — Galerija impresionista, je na uglu suprotnom od Oranžerije ili, točnije, na uglu Place de la Concorde i Ulice Rivoli, u kojoj ti vodiš sentimentalne razgovore sa stidljivim (»timide« je prava riječ) Parižankama. (Austrijanku ti neću oprostiti, svega mi!) Zlata kaže da ćeš se ti sigurno oženiti Nedom, eto. Dogodine, kaže. Eto, bez komentara. A mnogo sam mislio o tome. Uostalom, moj dnevnik je strašno narastao otkad si ti izbivao, prezirao kapitalistkinje plavih očiju, tražio ulaz u Louvre i vozio kamione. Mislim da je ovo pismo bez veze. Dijelom zbog bezveznog raspoloženja, dijelom — poza. Pozdravi Milana i reci mu da sam svinja što mu ne pišem, Mariju i Žana¹¹, našeg državljanina. Fontaine¹² je, znači, postigao regularni gol, a Dinamo Partizanu četvorku. Pozvoni i donesi mi odgovor na pismo. Ivo.

Herr
Ivan Kušan
c/o Stefan Werner
Bonn
Thuarstrasse 54

233

Zagreb, 27. I. 1959.

Ne znam kad si sinoć, uoči svoga puta u SR Njemačku, došao kući. Je li te dočekala Jašina stara?¹ Samo znam da su ti starci spremali veseo doček. Stari je nekoliko puta indignirano izjavio da si bezobrazan, i da bi ti on sve one stvari koje ćeš ponijeti sa sobom najradije izbacio u hal, te da se nakon toga uopće više ne bi uzrujavao. A ovako se mora uzrujavati. Stara je, između ostalog, vrlo odrješito i oštro rekla da bi ti najradije prilijepila jednu sliku koju treba da poneseš na jedan obraz a drugu na drugi (to valjda umjesto ćuški), i pitala se zašto je ona sav svoj život žrtvovala za tebe kad se ti nisi pokazao ni najmanje dostojan te žrtve? Tvoja teta Zlatka ih je htjela umiriti, ali je i nehotice dolijevala ulje na vatru sveudilj ponavljajući da je za nju lako, ali da joj je žao što njih dvoje, roditelji, moraju sjediti ovako kasno u noći itd.

Ja sam bio miran kao bubica. Prelistavao sam rukopis »Domaće zadaće«² i pijuckao ono dobro vino što ga imate, ali su, na žalost, stari i stara bili toliko uzrujani da su me zaboravili nuditi vinom, bez čega opet ja, pristojan kakav jesam, nisam htio da se sâm poslužim. Ponekad bi mi se samo oteo težak uzdah pri pomisli što te čeka kod kuće, i da te možda neću više vidjeti prije tvog odlaska u Saveznu Republiku. Tako je i bilo.

11 Žena i sin Milana Crnkovića.

12 Tadašnji golgeter francuske nogometne reprezentacije Juste Fontaine.

1 Majka Ivina bratića Jakše Kušana.

2 Roman Ivana Kušana za djecu.

Kad sam ustao da pođem, stari me je, sav crven u licu, zapitao: »Reci sad, zar nije bezobrazan?« Ja, pristojan kakav jesam, potvrdih da jesi, poželjeh laku noć domaćinima, rukovah se s Jašinom starom i rekoh »Hvala«, na što me je ona malo čudno pogledala. Razmišljajući poslije o toj svojoj omašci, zaključio sam da sam u sličnim situacijama sklon na sve konvencionalne formalnosti odgovarati uvijek istim »hvala«, računajući valjda u podsvijesti da »hvala« ne može nikad biti naodmet, te da tako mogu kod sugovornika uvijek ostaviti samo povoljan dojam.

Dakle, štimung koji je vladao u tvom domu uoči tvog polaska na dalek put bio je sve prije nego ugodan, kao da ukućani jedva čekaju da te se riješe (uključujući tu i vašu služavku Martu, koja je zadovoljno ustvrdila da će sad bar imati upola manje posla u kući i da je nitko više neće buditi noću. Usput se i o mene očešala kazavši da ni ja, hvala bogu, neću više za to vrijeme dolaziti »mazati stan«. Uopće, osjećao sam se pomalo sukrivac u tom procesu protiv tvoje crne nezahvalnosti i krajnje nesavjesnosti. Palo je i nekoliko žučljivih primjedbi na račun muškaraca općenito (zašto muškarci nikad ništa ne učine za kuću? zašto oni mogu sve, a žene ne smiju ništa? i sl.), pri čemu se stari nervozno meškoltio na stolici a ja bio najdublje zadubljen u čitanje tvog rukopisa. (I na kraju, kakva je nagrada ženi za sav njen majčinski samoprijegor? Kažu joj najčešće ti isti muškarci, da je glupa!)

Prosjeđio sam tako sat i četvrt na stolici najbližoj prozoru. Odahnuo sam kad sam stigao kući.

Nadam se da se tvoji starci neće nikad dokopati ovoga pisma. Za to treba da se ti pobrineš. (...)

Naš će pas Tigar, nadajmo se, ostati na životu. Jedan je veterinar ustvrdio da to uopće nije štenićak nego samo jaka prehlada. Stari mu je rekao da je lijek koji mu je veterinar prepisao vrlo skup (oko 4 000 dinara), ali da on ne bi žalio ni 20 000 za takva psa. (»Što sam ja volio toga psa!«). Ipak, ne bi li se taj lijek mogao nabaviti preko Socijalnoga, što će reći besplatno? (»Pa, da«, uplela se stara, »ti se ionako nikada nisi koristio socijalnim, pa valjda imaš pravo na to?«) Međutim, kad bi stari znao da taj lijek ne bi psu uopće koristio, onda ga on ne bi ni kupovao, jer je jako skup, ali da bi on inače »reskirao« i 50 000 za takva psa itd. Istini za volju, čini se da će stari ipak žrtvovati 4 000 za taj lijek.

Ja ti zavidim (lucky Jim!)³ još i više nego što misliš. Šta znači što je Njemačka? Mogućnosti za ugodna iznenađenja ima zacijelo isto toliko, ako ne i više, kao i u ostalim evropskim zemljama. Nazovi u Kölnu onu Schmoll–Pastu⁴, upoznaj se s Koni (spomeni samo Erika i vrata će ti biti širom otvorena), i s onom Wernerovom Miss svijeta, defloriraj Šmausovu kćerku (ako je ima), obećaj ženidbu Kästnerovoj pokćerci (ako je ima), i digni u zrak kölnsku katedralu (ako nabaviš potreban eksploziv). Mogućnosti ima napretek, kako vidiš,

3 »Sretni Jim«, naslov romana Kingsleyja Amisa (eng.).

4 Njemačka djevojka koja se prezivala Schmoll. Schmoll pasta bila je poznata pasta za cipele.

pri čemu nemoj zaboraviti ni mogućnosti druge vrste osim ovih, seksualne naravi. (Zbilja sam ja okorjeli sladostrasnik!)

Sad idem k tvojima da mi dadu Stefanovu adresu i da saznam, ukoliko uspijem, pojedinosti o tome kako su te dočekali kod kuće.

Ostaješ li pri svom naumu da mi naručiš jednu francusku knjigu kad pročitam kompletnog Prousta? Razmišljao sam o tim tvojim planovima za proslavu mog »dokrajčenja« Prousta, i mogu ti reći da mi se ta ideja najviše sviđela. A ti sad nemoj curukati!

Ostaj mi zdrav, tvoj Золотушка.

Herrn
Zlatko Crnković
46, Heinzelova
ZAGREB
Jugoslawien

Bonn, 2 II 1959

235

Sad mi se čini da se nekako samo po sebi razumije da prvo pismo iz Deutsche Bundesrepublik mora biti pisano pisacim strojem i bez nasih kvaka na slovima.

Selbstverständlich. Also¹, tu je.

Дорогой друг мой²

kako vidis, od stereotipne glave pisma ne odricem se nikako i tako, usto, udovoljavam tvojemu zahtjevu iz pisma sto ga netom primih. Ponajprije, priznanje na brzini: tebi, nasoj posti i Bundespostu³. To je bilo brzo, dodjavola; svega dva dana i vec dolazi pismo nabreklo od papira, rijeci i domovine, plavo-salonske, hajncelovske, buregdzijske domovine. Thanks, Mille grazie, 'schön⁴. Osobito dobro i dosljedno proveden princip zagradarstva (ne, ne varas se, rijec je po meni u Njemackoj ucas smisljena, a oznacava upotrebu zagrada u epistolarnom izrazavanju, a s ciljem sto jasnije upotrebe asocijacija. (Zum Beispiel Lucky Jim und so weiter)⁵. Fino je sto opis dramaticne veceri i s ocekivanjem, serdzbom i kletvama u jednom cinu, iznosis nepristrano, kao da i sam nisi potpuno na mojoj strani, nego pustas bogovima da odluče. Wen die Götter lieben...⁶ Nezahvalni sin, itd. U nastavku, kad si ti otisao s pozornice, prve rijeci staroga bijahu: »Mogao si doci i u ponoc!« Rijeci odvagane, dva sata siljene i

1 Samo se po sebi razumije. Dakle... (njem.).

2 Dragi moj prijatelju (rus.).

3 Savezna pošta (njem.).

4 Hvala (eng.), tisuću puta hvala (tal.),... lijepo (njem.).

5 Npr... Sretni Jim (eng.). i tako dalje (njem.).

6 Koga bogovi vole... (njem.).

ostrene, pune zuci i visokog krvnog pritiska, namijenjene da rane. Majka drhti da se u zraku osjeca. A ja stojkom stojim, kriv, ali napadam i sam, bijesan zbog vlastite krivnje (ali i razocaran sto tebe nema um mich retten⁷. Zapravo, sto se moglo reci kao isprika mojim roditeljima kad nitko nije kriv? Sto da se kaze o jednom uglu u drugom dijelu grada, o suzama, o jetkim rijecima koje joj dobacujes i, dok one jos lete zrakom, vec se kajes, miris, iznenadjujes se kad onako onda tebe rani, koprcas se i, mucis, ne znajuci u cemu je cijela farsa, dok na drugom dijelu grada ti se ne usudjujes posegnuti za bocom dobrog vina, i znas (sad opet ja) da te cekaju, i onda je odjednom prekasno pa ti se vise i ne zuri i, uzimas taxi i na cemu si na kraju, dan uoci puta koji bi morao (is supposed to) biti dogadjaj u ovom umiranju, s raspetim zeljama u grlu. Literatura, ali ti znas sto ja...

A sad M. B. II. fem.⁸ (da ne mislis na Bösenbacherova brata ili Marijana Badela) treba sistematski potkopati, minirati i daci u zrak. Jednu laznu reputaciju iscupati s korijenom, ne zaboravljajuci nikada devizu: svaka njena omaška je stepenica na putu tvog prevodilacko-korektorskog i inog uspjeha). Jadna Mirjana. Tko je jasniji od nje? (Nas dvojica.)

P. T. O.⁹

Kroz prozor dopire zvuk nogometne lopte koja skace po njemackoj travi. Mali Morlocki¹⁰ muce njemacku loptu. Zamisljam tebe kako si igrao u Engleskoj. Ja ovdje sigurno ne cu. Tap–tap–tap! Neizdrzivo je slusati taj zvuk. Treba zatvoriti prozor. Bitte, machen Sie das Fenster zu! ENDE¹¹.

Medutim, kao što vidiš, odustajem od mašine. Ne samo što onda pogotovo ne mogu tako brzo pisati kao što mislim, a misli moje campbellovski¹² jure i ispadaju nekako uglaste. I zarezava previše stavljam.

O Njemačkoj još ne mogu ništa reći. Da ima automobila i televizora, znamo mi jako dobro. I one viceve o visokom standardu. Inače, ugodnije je nego u Holandiji, svega mi. Možda se ovdje, u Wernerovih¹³, osjećam malo previše kao kod kuće. Primjerice, sada sjedim u fotelji, pišem pismo, pijuckam šljivovicu i slušam radio. Napetosti nema, ali nema ni osjećaja inozemstva. Kako ću za tim žaliti već u Münchenu, kad napetost poraste! Stevo je ovdje više Hrvat nego što je bio u Zgbu. Neprestano govori u kući hrvatski (a u Zgbu. govoraše samo

7 Da me spasiš (njem.).

8 Aluzija na Mirjanu Buljan, prevoditeljicu s njemačkog, za razliku od druge M. B.

9 Kratica za »Please, tourn over« (»Molim okrenuti stranicu«) (eng.).

10 Navalni igrač njemačke nogometne reprezentacije.

11 Molim, zatvorite prozor. KRAJ. (njem.).

12 Campbell je bio svjetski rekorder u vožnji motornim čamcem i prvi je probio tzv. vodeni zid od 200 milja na sat.

13 Kušan je bio gost obitelji Werner u Bonnu. Sa Stevom Wernerom išao je u isti razred u Trećoj muškoj.

njemački) i govori mnogo bolje nego što piše. Sinoć smo bili u Kölnu s njegovom odabranicom, koja je također porijeklom iz Hrvatske. Njih dvoje međusobno govore također samo hrvatski. Inače je strašno škrt (na samog sebe osobito) i štedi svaku marku. Sigurno plovi u bračne vode, a Hermina mu je prilično pristojna (mislim: Ausschau¹⁴). O nikakvom seksualnom izživljavanju zasad još nema ni govora. U vlaku sam se vozio s jednom prilično zgodnom (ali premladom — kao da djevojka može biti premlada) Slovenkom, koja mi je rekla adresu svog poduzeća u Kölnu, u kojem će raditi. Sigurno je neću tražiti, ali Schmoll-pastu¹⁵ zacijelo hoću. U samom Bonnu, čini se, ne će biti nikakvih prilika. Stevo je dosta zaposlen, a njegov brat Joza nepokretan (uostalom, uzalud pokušavam da ih naučim preverans, bar jednoga, stari njihov zna igrati i volio bi. Za sasvim samostalne avanture ipak bi trebalo pristojno znati jezik. To teže osjećam taj nedostatak što sam inače bio suveren u Evropi. Tant pis¹⁶. Moglo bi se ovdje namjestiti i dobro zarađivati. A za to treba znati njemački. »Doktor Schiwago« košta 25 DM. Iako je Pasternak, ipak je previše. Svejedno bih ja bio ponosniji da donesem odavde makar jedan točak od auta ili pola radija, nego kakvu opskurnu knjigu. Idem biciklom u grad da odnesem pismo na poštu. Ako ne dobiješ pismo, znači da sam nastradao na Autobahnu¹⁷. Piši, YOU-GUESS-WHO¹⁸.

An Herrn
Ivan Kušan
bei Stefan Werner
Thuarstrasse 54
Bonn
Westdeutschland

Zagreb, 5. II. 1959.

Dragi, bescjeni Ivane Jakovljeviču!

Moje prvo pismo tebi na pisaćem stroju. Zato što (bez zareza ispred što, baš u inat tvom »starom« Jacksonu) me onaj dio tvog pisma što je napisan na pisaćem stroju oduševio. J'en suis simplement ravi!¹

Inače, bio sam ismijan i izrugan kod kuće i kod tvojih što sam ti već su-tradan po tvom odlasku pisao, što sam tražio tvoju adresu, ali me to, naravno, nije zaboljelo, iako je moja sestra rekla da bi »čovjek mogao svašta pomisliti o

14 Izgled (njem.).

15 Aluzija na Njemicu Renatu Schmoll. Schmoll-pasta zacijelo je stvarno nekad postojala.

16 Vrlo važno (fran.).

17 Njemački automat (njem.).

18 POGODI TKO (njem.).

1 Naprosto sam oduševljen njime! (fran.).

vama dvojici, da vas bolje ne poznaje«. A stara mi je jedva htjela dati poštansku marku tvrdeći da je to rasipništvo, pisati nekome prije nego što ti se taj uopće javio!

Danas sam se vratio kući sa Brozom i Ivekovićem² ispod ruke (kupio ih baš nisam ispod ruke jer sam platio 5.600 dinara, što se tebi zacijelo čini sitnicom iz tvoje sadašnje, zapadnonjemačke perspektive). Stara je bila bijesna što sam, u nedostatku vlastitih, kupio to za njene novce, ali je sreća što sutra putuje u Pariz pa ne će imati mnogo vremena da mi to nabija na nos. I Vujaklijin leksikon³ sam vidio u antikvarijatu, koštao je 2.400 dinara, ali se nisam usuđivao ni pomisliti da ga kupim. (...)

Da, bio sam na Književnom petku kad je govorio Bulatović⁴. I mogu ti reći da je na juriš osvojio cijelu salu, pa i mene. Sjajan lajaroš, kao što on reče za nekog drugog. I veoma smion, čak i drzak, ali simpatično drzak. Bilo mi je žao što tebe nije bilo da me upoznaš s njim. Simpatično je svakako i to što je Fjodora Mihajloviča (zabunio se, doduše, pa je rekao: »Fjodor Maksimovič«, kao što se zabunio i kad je rekao da je i on, poput Fjodora Maksimoviča, izišao iz »velikog Gogoljeva rukava«) stavio na prvo mjesto. Ispričao je i nekoliko zgoda iz svog života, majstorski se služeći mimikom. Opatrnio je usput i neke svoje sugrađane i, uopšte, bio je veoma oštar. Uživao sam slušajući ga tri sata. Svakako ćeš me morati jednom s njim upoznati, a volio bih pročitati i njegove pripovijetke. (...)

Svašta čovjeku pada na pamet. U krevetu se prije spavanja grizem prisjećajući se kolike sam i koje šanse uludo propustio. Mislim da shvaćaš na kakve šanse mislim. Sjećam se tako one bujne šefovice (žene šefa stanice) u Čaglinu (trebalo je da joj naprosto ponudim 5.000 dinara, eto što je trebalo, ali ja to tada nisam ni slutio, pa mi zbog toga i nije tako previše žao), pa one konobarice, vižlaste Dalmošice, što je radila dolje, u menzi (ja sam, frajer božji, u posljednji čas odustao da navečer poslije kina podem s njom u njen stan, a sve to radi ispita koji sam sutradan ujutro polagao kod Filipovića). Međutim, žene nikad ne opraštaju muškarcima takvu neodlučnost, to mi je sad jasno, ali što mi vrijedi), pa Rankove žene koja me je svojedobno svake subote za kartanja gurala pod stolom nogom i očito izgarala od želje da se sjedini sa mnom, a jedne me subote, kad Ranka nije bilo u Zagrebu, čekala kod kuće i trebalo je da ja dođem, a ja, mulac, nisam došao, iako sam slutio da me čeka. I tako je nepovratno propala i ta prilika, jer su se poslije odnosi, kako to već biva, razvodnili. Pa onda ono s Hedom, našom bivšom podstanarkom, koja je prvi put odbila moje pokušaje, ali se poslije predomislila, a ja iz nekog glupog prkosa više nisam htio... I tako bi se to moglo još dugo nabrajati, ali čemu? Uglavnom, sasvim dovoljno da ne mogu mirno spavati.

Budi mi debeo!

Tvoj Zlatko

2 Rječnik hrvatskoga jezika Broza i Ivekovića.

3 Srpski Rječnik stranih riječi.

4 Srpski književnik Miodrag Bulatović.

Herrn
Zlatko Crnković
46, Heinzelova
ZAGREB
Jugoslawien

Bonn, 8. III.

OVO PISMO NIJE ODGOVOR NA TVOJE KOJE SAM NETOM PRIMIO!

Дорогой друг мой,

Hélas, pus le temps, mais nous en allons.¹ Ni na što drugo gotovo i ne mislim, nego na ovo beznadno proticanje vremena, u kojem se, sitan, koprcam. Strahovito brzo juri vrijeme, a ja ništa ne činim: ne radim, ne zabavljam se, ne veselim se. Apatični promatrač s ruba ponora. Fuj. U obitelji Werner osjećam se previše kao kod kuće, uklopio sam se u njihov way of life² i tako nekako upoznajem Njemačku. A takva je Njemačka sitna i jadna, jer su sitni i jadni ovi ljudi u društvu kojih se krećem i živujem. Borba za marku svakidašnju — bez obzira koliko ta marka vrijedi — jednako je bijedna hladnom promatraču koliko i borba za naše bezvrijedne dinare. Štoviše, ja hrabrim sebe i utvaram sebi da sam u superiornijem položaju, jer ne držim toliko do tih nesretnih dinara i »rasipam ih kako mi drago«, ali to je i opet jadna varka. Žalosno je veseliti se što možeš, bez razmišljanja, popit 1/2 l konjaka ili se nažderati beefsteakea (što si članovi obitelji Werner ni za živu glavu priuštili ne bi; ne će da piju pivo čak ni onda kada ga ja plaćam, jer smatraju da je glupo tako trošiti dragocjene Marke; a za koga će im boga inače; («Koga boga Isusa radite? ...»), i bureka, kad je to rasipništvo tako sitno. Kad bi mi bilo dano da se mogu hvalisati time što sam na Lidu ili u Cannesu u jednu noć spiskao 100.000 franaka, onda bih se možda bar malo utješio i ne bih primijetio ovo vrtoglavo promicanje vremena. Ali, na žalost, sitnicama mi je suđeno da se pokušavam veseliti. Recimo, koga boga Isusa imam od ove posjete Njemačkoj, od svih daljnjih, prosjačkih, puzavih posjeta inozemstvu, gdje si još sitniji nego u Zagrebu? Preseliš se s nešto većim brigama, s nešto većim potencijalnim mogućnostima (ali jalovim, avaj), u svijet koji je malen kao i tvoj vlastiti. Kupit ćeš radio, za ime božje, i zbog toga treba da budeš ponosan. Fuj!

Nego, družo, ja ga očito tupim i gnjavim te. Što ja mogu kad nema ništa konkretno o čemu bih ti mogao pisati. Nisam se napio, nisam ni pipnuo bilo kakvu Švabicu, nisam ništa interesantno vidio itd. Negativnih rečenica bih mogao napisati cijele nizove. Moje tiho, bešumno vegetiranje naprosto se nastavilo u Bonnu i Kölnu, umjesto u Banjavčićevoj i u Domu JNA u Zvonimirovoj.

1 Dragi moj prijatelju (rus.). Avaj, ne prolazi vrijeme, nego mi prolazimo (fran.) — stih francuskog pjesnika Villona.

2 Način života (eng.).

Familie Werner mi, kompletno uzevši, ide na živce. Ja sam čovjek dubokog razumijevanja, jer znam da je Stevo, recimo, u Zgbu. imao vrtoglavice od gladi i sl., da su mizerno živjeli u Jugoslaviji, da im je ovdje neusporedivo bolje. Ja vidim mašinu za pranje rublja, radio, kalorifere, »Philips Trockenrasier«³ i ostale gluposti... Ali! Svako od njih mi neprestano utuvljuje u glavu razlike između FNRJ i Bundesrepublik⁴, koje ja sâm tako dobro znam. Stara svakodnevno za doručkom izmamljuje od mene opetovane potvrde o superiornosti njemačkog načina života, traži od mene uzvike divljenja zbog toga što se u Njemačkoj može cijelu godinu kupovati grožde (koje se, by the way⁵, može kupiti i u Zgbu. i koje Wernerovi, selbstverständlich⁶, ne kupuju nikada, jer je preskupo), izvlači iz ormara svoje haljine kojima je zadivljavala rodbinu u Jugoslaviji prilikom zadnje posjete Zgbu; čak je tako daleko dotjerala da mi je pokazala kako se u Nj. savršeno pakuje klozet-papir. »Jel' te gospon Ivo, ovako nešto nema u Jugoslaviji?« Ja se smješkam, opipavam klozet-papir i potvrđujem da o ovakvoj kvaliteti papira mi ne možemo ni sanjati. (Inače, taj je papir premekan i ja, redovito, prilikom brisanja g... ., protjeram prste pravo u izmet (Mujezinović)⁷. Stevin brat, Joza, alias Joseph, također obescjenjuje sve balkansko, boji se za mene da ne padnem pod auto, upozorava me na sve prometne znakove i signale, upućuje me u tajanstveno rukovanje uličnim automatima »Bedienen sie sich selbst«⁸, otkriva mi, riječju, čuda civilizacije, a pri tome zaboravlja jednostavnu činjenicu da sam ja već bio u Parizu dok je on u Ste-njencu okopavao repu i kukuruz. Posebno se podruguje kvaliteti mojih štofova (pariških i škotskih!), mojih košulja (šivenih po istoj krojačici koja radi za drugove Krajačića i Tita!), dok sâm nosi jeftinu i mnogo lošiju njemačku robu.

Sam Stevo mi ipak najviše ždere nerve, i to, što je najgore, na tako diskretan i pasivan način da mi ne pruža priliku za eksploziju, pa me primorava da odgovaram na isti, posredni način, s grčem žuči u grlu, s pesnicom u džepu. Njegov način života predstavlja krajnju solidnost koja se samo može zamisliti: rano ustajanje, rano lijevanje, uz obavezno pranje nogu prije spavanja; osim što je prije podne na poslu, cijelo ostalo slobodno vrijeme provodi isključivo u pospremanju kuće. Tu počinje borba između nas dvojice. Ja ostavljam cipele gdje mi padne na pamet, knjige i novine po cijelom stanu, hodam u pidžami, ne perem noge prije spavanja, a on skuplja i stavlja na mjesto sve što je razbacano, briše prašinu, mrda usisavačem prašine, trpa knjige u ormar itd. Pri tome govori o »neredu, koji mrzi više nego sve na svijetu i koji ga sjeća strašnih prilika u Zgbu., zbog kojih je tako i zamrzio taj nered«, a ja upadam pričom »o

3 »Philipsov aparat za brijanje« (njem.).

4 Savezna Republika (Njemačka) (njem.).

5 Uzgred budi rečeno (eng.).

6 Samo po sebi razumljivo (njem.).

7 Aluzija na ime slikara Mujezinovića (Ismet).

8 Posluži se sam (njem.).

robovanju stvarima, o bolesnoj pedanteriji i o ljudima koji nemaju ništa od života, jer ga ne znaju upotrebiti«. I tako neprestano, ne obraćajući se nikad direktno jedan drugome. Ja navečer pričam o ljudima koji štede novac, rade kao crvi, ne priušte sebi baš ništa, idu rano na spavanje, a onda jednog dana primijete da je život već prošao »vorbei«⁹, i drugog dana umru, ne ostavivši iza sebe nikakva traga, osim punu kuću električnih aparata. A on uzvraća statistikom o oboljenjima od arteroskleroze i drugih bolesti izazvanih nesolidnim životom. Tada ja prelazim na »unutarnji« život aludirajući na to da on ništa ne čita, ne ide u kazalište, izmišljam primjer života nekog mog poznanika Amerikanca, podrugujem se takvom »praznom« životu, a zapravo prepričavam Stevino svakodnevno bivstvovanje. Onda on ironično priča o »punim« životima i navodi primjere kako takvi svrše. Nekada su ti naši okršaji sasvim simbolični. On uzima usisavač prašine i sprema se da čisti sobu, a ja, goreći sav od tihog protesta, ja uzimam rječnike i »Doktora Živaga«, sjedam na kauč i pravim se da čitam. Možeš misliti kako je jadno završio moj naivni pokušaj da tu dvojicu naučim igrati preferans! (Stari Werner, koji je najsimpatičniji, možda stoga što ga najmanje vidim, zna igrati preferans, ali od ove dvojice ne možeš ni jednog natjerati da igra.) Ne preostaje mi ništa drugo no da vodim ovakvu, zakulisnu borbu protiv jednog sasvim oprečnog načina mišljenja. Ujutro to počinje već prilikom brijanja elek. aparatom, kad ja, zgražajući se nad tim što se ne mogu njime obrijati kako treba, držim predavanje o povodljivosti ljudi koji kupuju takve sprave, kojima se nitko s »poštenom« bradom ne može obrijati, i dodajem da oni koji se mogu brijati elek. aparatom mogu isto tako da stanu i na propuh itd. Na što Stevo, zgrčena lica, odgovara da to nije za svakoga i da se još uvijek, tko hoće, može guliti žiletima.

Osim toga, i otvoreno se zgražaju nad mojim bijednim znanjem njemačkog jezika, premda oni sami ne znaju nijedan drugi jezik, a ja... Kad su na radiju »Nachrichten«¹⁰, koje oni, poput svih ljudi kojima se ništa ne događa, vrlo redovito slušaju, ja prezirno odlazim iz sobe ili savjetujem da se okrene na nešto posebno. Isto tako zgražam se nad njem. šlagerima i uvijek zahtijevam da se »okrenu Amerikanci«, tj. American Forces Broadcast¹¹, jer mi je to jedino utočište i kakva-takva veza s nekim simbolima duhovnog, unutarnjeg života. Nato mi Wernerovi prijateljski savjetuju da slušam »Nachrichten«, kako bih »konačno« naučio njemački, na što ja opet uzvraćam da ja ne mogu slušati nešto samo zato što je korisno, nego me mora i interesirati, pa još ubacujem i onu poznatu krilaticu–ispriku: glavni razlog što nisam učio njemački jest baš u tome što mi njem. literatura nije mogla pružiti dovoljno zanimljivih i vrijednih tekstova radi kojih bi se isplatilo naučiti taj jezik.

9 Mirno (njem.).

10 Vijesti (njem.).

11 Radio–stanica američkih vojnih snaga u Njemačkoj (eng.).

Da ne pretjeram, ističem da su me primili vrlo srdačno i širokogrudno, pa čak i onda kad govore o razlikama između FNRJ i DBR, čine to kao iz neke obaveze da mi što više prodube užitak i zadovoljstvo koje mora u meni izazvati sama činjenica da nisam na Balkanu. A da i ja ne pretjeram u osudi ovdašnjeg života, ističem da sasvim ozbiljno razmišljam da dodem ovamo raditi na nekoliko mjeseci, u kojem sam smislu već u pregovorima s otkupcima slika i s reklamnim poduzećima. Marke su ipak marke, pogotovo kad se vraćaš na Balkan, uz zadivljeni smiješak onih za koje radio, televizija i automobili predstavljaju simbole najvećeg uspjeha u životu. Ako dodem, ne ću doći ovamo radi sebe, nego ću, stisnutih zuba, raditi i skupljati marke, jer se to od mene očekuje, kao što se očekuje da to mene raduje. O tome smo već govorili i ne ću da te tupim. Takav sam ja, sitnik. (Was nun, kleiner Mann?« von H. Fallada¹².)

Do jučer je ovdje stanovao još jedan Zagrepčanin koji mi je na poseban način zagorčavao život. Automehaničarski obrtnik, švercer i bogataš. Ovdje radi, zaraduje marke, kupuje jeftine automobile i skupo ih prodaje u FNRJ, usprkos novim car. propisima. Kupio je prekjučer auto za 400 DM (a ja ću za radio dati 500!), za koji je siguran da će mu u »Jugovini« donijeti čistih 400.000 Din. I on govori o ljudima koji su tako glupi da u Njemačkoj kupuju radio-aparate i slične sitnice. »Jedino se trgovina automobilima isplati«, govori, udara šakom po stolu i nagovara me da i ja kupim auto. »Kupite za novac koji imate ovdje dva stara automobila, prodate ih i za taj novac nabavite u Zgbu. divan automobil. Ja ću vam ga nabaviti!« Onda on i Werner–otac (у каждой семье там есть свой »фатер«...¹³), koji je također auto–struke, počnu pričati o jeftinim a dobrim automobilima, koje bi tako dotjerali da bi bili kao novi, a meni se slina skuplja u ustima, premještam se na stolici i ubrzo se gubim iz sobe. Ali me auto–groznica ne napušta. Listam novinske oglase, grizem usne, obilazim, izdaleka, naravno, stovarišta rabljenih automobila. Sretan sam što se obrtnik odselio danas oдавде. Mnogo manje muke za mene, crva.

Sutra idem opet u Köln na sastanak s onom Schmoll–pastom. Čim se sjetim da moram u vlak, da se moram truditi e da bih se snašao u nepoznatom gradu, odmah me obuzima nelagoda. Najradije bih se izvalio na kauč, odležao tako svih 15 dana i vratio se u Zgb. Takav sam ja. Glavno je da se zna da sam bio u Njemačkoj. Samo bez uzbuđivanja i napora! Imati sve, biti gospodarom, ali ni prstom da makneš. Sad već razmišljam ne bi li bilo bolje da ne ručam, nego da odem sam u grad, u restoran, jer gđa Werner danas ne kuha. Crv. Jadno, jadno, jadno, jadno, jadno, jadno. Ivo

12 »Što sad, mali čovječe«, roman Hansa Fallade (njem.).

13 »Svaka obitelj tamo ima svoga 'fatera'« (Dostojevski) (rus.).

Drug Zlatko Crnković
Zagreb I
Heinzelova 46

Dopisnica

Bileća, 29. III. 1960.

Ošišan, na podu, na slami — do sutra treba da prespavam na patosu učionice, ali бодрого духа¹, s mislima na Maria del Monaca i tvoju američku perspektivu. S prozora, iz kojega planinski vjetar »duva« na ošišanu i mokru glavu — prokisli smo do kože od stanice do kasarne — dopiru zvuci Radio Zagreba, i to me sjeća tvojih surduličkih uspomena. Vojne pošte još ne znam, javit ću čim stignem, ali, kako vidiš, ipak pišem. Neslomljiva je moja ličnost. Ali sutra dolazi ono glavno. Smišljaj što ćeš mi pisati kad dobiješ V. P. Počni već sada. Naprijed po Tolstoju². Dakle, ciao³. Pozdrav svima, od Ivana Bilećanca

243

Pitomac
Ivan Kušan
V. P. 3215/2c
Bileća

Zagabria, il 1/IV/960

Najdraži moj družo!

Lijepo od tebe što si mi se javio još prije nego što si dobio broj V. P. Ja, eto, hitam da ti odgovorim, a poslije ću samo napisati adresu na kuverti. Drago mi je što pišeš tako optimistički. Osobito me impresionirala prosto raširena rečenica »Neslomljiva je moja ličnost«. Isto tako, sudeći po tvojoj karti, naša će zagrebačko–bilećanska korespondencija biti fantastična što se tiče ekspeditivnosti i kvalitete. Imam strašnu volju da ovako nastavimo (mislim, ovim tempom) i da maksimalno obogatimo svoju kolekciju pisama. Trudit ću se, svečano ti obećavam, da ti pišem što je moguće češće i više, bez obzira na to koliko ćeš ti moći meni pisati.

Jučer sam bio kod tvojih prvi put nakon tvog odlaska. Radio sam sa starim. Doprili smo polovicu prijevoda. Čini mi se kao da su starci oboje nekako nježniji prema meni otkako si ti otišao. Njima je teško, naravno.

Došao sam ovih dana do zaključka da vjerojatno nikad nisam živio jednoličnije i manje uzbudljivo od ove posljednje godine dana (apstrahiramo li ona

1 Bodra duha (rus.).

2 Crnković je u to vrijeme prevodio Tolstojev »Rat i mir«.

3 Zdravo (tal.).

dva circuits¹ s »Putnikovim« klijentima ljetos). Jasno, nisam ni prije živio kao Casanova ili Hemingway, ali sam se ipak više uzbuđivao, pa i više doživljavao. Sad sam se zakopao u tog Tolstoja i gotovo me ništa drugo ne zaokuplja. Dođuše, kad sam doznao da ću prevoditi »Rat i mir«, pomislio sam da ću raditi kao crnac, da neću stići ni na šta drugo i da se treba pomiriti s tim da ću godinu dana života »izgubiti« u radu, slično kao što sam mislio kad sam odlazio u vojsku, i kao što ti sad zacijelo misliš. Ako zaista bude tako, to jest ako ova godina dana tako prođe a sljedeća mi donese masu uzbuđenja i some real life², bit ću zadovoljan. Međutim, sve se bojim da će isto ovako biti i poslije. Recimo, put u SAD se izjalovi, prihvatim se »Lucky Jima«³ (za koji sam, by the way⁴, samo zato valjda i potpisao ugovor kako bih ti mogao o njemu pisati) — pa opet непосильная работа⁵, možda čak i ženidba, možda čak i klinac, možda čak i isti onakav malograđanski život kao što je Hećkov? That would be too sad, wouldn't it?⁶ A sve nekako tome naginje... Kuća moja — tamnica moja, kako se ti jednom slikovito izrazi — raste, diže se u visine, »Rim« se oteže (mislim, naravno, na Tolstoja) i sve se bojim da ga neću dovršiti by the end of July...⁷ Ipak, zaklinjem ti se ponovo da ću ići u SAD ako bude samo do mene stajalo! Ostvarim li to, vjerujem da ću doživjeti još uzbuđljivih trenutaka.

Vjerojatno ću u nedjelju ipak na tekmu (sâm) — gdje je sad Baja, gdje si ti? — naša nerazdruživa nogometna trojka? — kad ćemo opet zajedno na tekmu? — hoćemo li ikad? — je li bilo išta krvavije od nedjelje poslije ručka kad bi nam ti došao pa bismo krenuli Zvonimirovom na neku važnu tekmu živo razgovarajući i unaprijed zajednički uživajući?! Uz nas još mnogi drugi koji, kao i mi, idu žurnim koracima, uzbuđeni, nekako svečano raspoloženi, svi razgovaraju o nogometu, a mi se još više žurimo jer nismo, po običaju, nabavili karte u pretprodaji... Milan nervozno pljučka, tebi se oči od vremena do vremena zakrijese kad pomisliš da si rekao nešto efektno, nenadano, naveo neki nepoznati, važni podatak o »dinamovcima«, ja grabim najdužim koracima i mislim kako će sve skupa biti sjajno...

Znaš li da smo se Baja i ja nekako otudili jedan od drugoga? Nema tu više onog iskrenog prijateljstva, ni u srcu...

Hajde, budi vrijedan, piši mi kad uzmogneš!

Tvoj Zlatko

P.S. Ovo mi nekako izgleda kao da već počinje moj »A la Recherche du Temps perdu«⁸. Prerano malo, nije li?

1 Kružna putovanja (fran.).

2 Malo pravog života (eng.).

3 »Sretnog Jima« (eng.).

4 Usput budi rečeno (eng.).

5 Prenaporan, pretežak rad (rus.).

6 To bi bilo odveć žalosno, zar ne? (eng.).

7 Do kraja srpnja (eng.).

8 »Traganje za izgubljenim vremenom« (fran.).

Drug Zlatko Crnković
Zagreb I.
Heinzelova 46

31. III. 60.

Dragi moj druže,

koristim »retku« prilikom (koristim: ala bi se starí ljutio) da ti napišem ovo prvo, vojačko pismo. Ili bar prvi nastavak jer će me zacijelo učas prekinuti. Težak psihički pritisak pokušavam junački podnijeti i uglavnom mi uspijeva. Ti jednom reče da je prvi dan najteže, drugi rekoše prvih deset dana, prvi mjesec itd. Što se tiče tvoje primjedbe — to je već prošlost, iako škola počinje istom sutra. Već mislim na nedjelju, a onda 1. maja, i tako redom.

Sa mnom je u istom vođu Bartulica, brat onoga frajera s Radničkog sveučilišta, ali od njega nikakve koristi, jer se uopće ne može s njime razgovarati, koliko je deprimiran. Samo sablasno bulji preda se i upravo se plašim njegova društva i izbjegavam ga (iako sad pišem njegovom olovkom). Strašno je nespretan i služi mi za utjehu, a to je potrebno jer sam svakako među najsporijima. Vojnici su i po sedam godina mlađi od mene. Cepka² još nisam vidio, iako napeto promatram svakog novog regruta.

Kao ni ti, ni ja se nisam odlučio za kino, bar ne za prvu predstavu, iako su filmovi i dvorana dosta dobri. Filmovi su noviji nego u Zagrebu i, svakako, čim budem iole razumno znao rasporediti svoje vrijeme, pokušat ću ići u kino, iako to znači 1,5 h kasnije lijevanje.

Дорогой друг мой, разве можно подумать о том, что мы не увидимся круглые два года или, может, немножко больше...³ (Eh, kad bih sad mogao ruski da mislim, kad bih uopće mogao razumno misliti! (If there is any reasonable doubt: Henry Fonda)!⁴

J'en ai soupé déjà et ce n'est qu'un commencement. »The Story of Philosophy?«⁵ Hoću li je ikada ovdje otvoriti?

Evo, nastavljam drugom olovkom, 2 sata kasnije. To je uopće karakteristika ovdašnje egzistencije. Život od prekida do prekida, a u onim većim prostorima vremenskim (ne trudim se da pazim na stil — kao što vidiš) više je nalik na neko životarenje.

Ali, što je ponajglavnije, ne bi se moglo reći da kukam — iako glavno tek dolazi, »glavno«, kad ne će biti vremena za pismo starom drugu. Jest, šteta je

1 Aluzija na Ivanova oca Jakšu, jezičnog čistunca.

2 Skraćeni nadimak »Ceparoša«, Ivina kolege s Akademije, koji je oštro igrao »hakl« (»cepao«).

3 Dragi moj prijatelju, zar je moguće pomisliti da se nećemo vidjeti pune dvije godine, možda i malo dulje...! Crnković se u to vrijeme spremao otići u SAD na postdiplomske studije.

4 (Ako uopće ima razumne sumnje: Henry Fonda!) (eng.).

5 Dosta mi je već ovoga, a to je tek početak. »Povijest filozofije?«

što se nismo slikali prije rastanka, mislim na samoj stanici, onom u knez andrejevsko–tolstojevskom štimungu.

A Bartulici bih mogao zavrnuti vratom jer me na svaku riječ zapitkuje stravično pljačljivo–pristojnim glasom: »Moolim?« S dalmatinskim akcentom. To je 50% od onog što je progovorio u ova dva dana, osim što se tuži na hranu, koja je dobra, i na vrućinu, koja nije još počela.

Momentalno čuvam oružje u učionici i ugodno se osjećam sâm s ovim pi-smom starom drugu iz plavog salona, prevodiocu i Američaninu in spe⁶. U ovim trenucima duh mi je »na najvišem nivou« i osjećam da ima vezu sa civilizacijom, onih finih, mentalnih, koje nitko i ništa ne može pokidati. Zaista se ne čudim Šoljanu i vjerujem da bih i ja, baš iz reakcije na postojeće stanje, mogao ovdje da pišem novele — samo kad bih imao malo vremena, prostora, i kad fizički ne bih bio premoren. Čini mi se da bi duhovne svježine bilo dovoljno.

Sad je rulja provalila i već je teže pisati. Prekidam do večerja.

Dan kasnije.

246

Hrabro nastavljam iako nemam mnogo psihičke podloge za takvu hrabrost. Jezivo, ali i izdržljivo. Sjetim se Mokrovića i njegove »vojne« faze i moram priznati da je »Синеглазый«⁷ bio hrabar. Treba imati čelične živce, a to MI nemamo, o nespretnosti da se i ne govori, i o trčanju u zbor.

Već će od danas početi iščekivanje pošte itd. Sportske novosti me uopće ne zanimaju, niti se trgam da dodem do novina. Negdje u prolazu čuh da Talj vodi s 5:2. Ako, ja sam još uvijek za starijeg, Mišu⁸. Starješine u nedjelju idu na utakmicu u Split, a meni nije ni do slušanja prijenosa.

Bartulica, sablasno blijeda lica, sjedi pored mene, gleda tupo preda se i od vremena do vremena konstatira jezivu činjenicu o budućem proticanju vremena i temperaturi +50°C, koja se ovdje očekuje.

Prvi put sam sreo Ceparoša, još je u ruci nosio diditizirano civilno odijelo i rekao je da smiješno izgledam, što i sâm znam. And he seemed to be lost in the wilderness of the environment⁹. Ima platfus i možda će u trupu.

Sad ću da se javim jednom dopisnicom svima onima od kojih očekujem pisma.

Vjerojatno će puno značiti kad stigne koja civilizirana riječ. Od tebe me ponajviše zanima da čujem — kad je riječ o činjenicama — what about that American Business¹⁰.

Hajd, zdravo, družo, i piši kad se i ne javljam. Kako Tolstoj?

Твој Ванька солдат.¹¹

6 Budućem (lat.).

7 »Plavooki« (rus.).

8 Meč za šahovskog prvaka svijeta između Talja i Botvinika.

9 A reklo bi se da je on izgubljen u divljini okoliša (eng.).

10 Što je s odlaskom u Ameriku? (eng.).

11 Tvoj Vanjka vojnik (rus.).

Pitomac
Ivan Kušan
V. P. 3215/147
Bileća

Pismo bez datuma; poštanski žig na omotnici: »19. IV. 60.«

Дорогое мое дружишче!¹

Upravo se vratih od tvojih. Jučer smo ti se kolektivno javili i ja sam, između ostalog, napisao da se nadam kako ćemo jedan Uskrs proslaviti zajednički u Vatikanu. Tvoji su se zgrozili kad su to pročitali (ja sam već bio otišao), pa su izrezali moj dio pisma, izmislili priču o tome kako se prolila kava po tom dijelu i sve mi to danas rekli. Strašno se boje da ti cenzuriraju pisma. Makar šta!

Danas sam zatekao kod njih tvoga strica Vladu. Opet sam čuo onu priču o Krešićevu prevodenju Wildea, o španjolskoj infantkinji i hercegovačkoj čobanki, o sporu s Robićkom itd. Raspravljalo se o izrazima za bradu na hrvatskome i sa žaljenjem se konstatiralo, da mi uopće nemamo *Fachlexicon*² o, recimo, frizerskoj struci, koji, naravno, ne bi smio sastaviti neki frizer nego čovjek koji dobro poznaje jezik. Stari je tvoj predložio da za jednu vrstu brade (ima ih četiri: la barbe poinzue, la barbe ronde, la barbe carrée i la barbe ovale³) upotrijebi riječ »lopatasta«, što je Vlado ogorčeno odbio jer mu »ruši sliku«. Za ovalnu bradu ne može opet reći »jajolika«, još manje »jajasta« (jer, to je smiješno, zar ne?), pa kako onda? Ne zna. Isto bi mu tako »kozja bradica« ili »kozobrad« srušilo sliku. Uglavnom, uživao sam slušajući tvoga starog i njega, i žao mi je što nisam prije došao da ih čujem od početka.

Govorilo se i o tome zašto više nema teletine. Vlado je to vrlo stručno i temeljito objasnio. Teletine nema zato što telad uzgajaju po dva–tri mjeseca da postanu baby–beef (što je Vlado u hipu preveo kao »dijete–vol«?!), a onda se tek kolju i tako se dobiva meso koje je teže od teletine a lakše od govedine, zapravo veoma dobro meso. To se meso onda izvozi, ponajprije u Englesku. Englezi to vole. I mi ćemo jesti to meso, ali tek za dvije–tri godine, dok se podmire Englezi. Eto zašto nema teletine, niti će je biti. Nakon tog dugog tumačenja i obrazlaganja, tvoj se stari, koji je ležao na kauču umotan u ćebe, odjednom lupio po čelu i lice mu prosjalo kad je rekao: »Pa, to je june, bogati! To je ono što mi u narodu zovemo june.« Čak se i Vlado složio, uz ponešto nervozan osmijeh, da je to june. A meni se dva puta obratio riječima »gospodin Zlatko«, pri čemu sam se svaki put lecnuo.

1 Draga moja prijateljčino! (rus.).

2 Leksikon jedne određene struke (njem.).

3 Šiljasta brada, okrugla brada, četvrtasta brata i ovalna brada (fran.).

Na kraju se stari sjetio da ga pita zna li on možda za neku »kartu ljubavi« koja se spominje u »Ratu i miru«. Čim sam ja spomenuo »le pays du tendre«, Vlado je znao o čemu je riječ. Rekao je da je to neka igra iz 18. stoljeća i da bi je on preveo »geografija ljubavi« ili »topografija ljubavi«, a kad sam ga pitao zna li možda kako se to igralo, nasmijao se i rekao da on ipak nije čovjek iz 18. stoljeća.

Nego, plavi salon nije više plav. Ne konzultirajući se sa mnom, posve samovoljno, stara je moja kupila nekakav očajni materijal za presvlaku fotelja i kauča, dala sašiti navlake i sad nema više one ozbiljnosti i dostojanstvenosti u mojoj sobi. Ti više ne bi poželio ovdje pisati eseje nego, u najboljem slučaju, vodvilje i libreta za musicals. Ostao je plavi ton, ali izmiješan sa crnom i bijelom bojom. Vašarski šareno. Da svisneš! A ja sve to moram mirno podnositi. Kako vidiš, imam i ja svojih muka i problema.

Baja nam je nedavno napisao pismo koje nas je sve prilično rastužilo. Piše otprilike onako kako je tebi pričao dok si bio u Parizu, u časovima pesimizma i očaja: uvida da neće nikad ništa postići, da ne može biti sâm svoj gospodar, da živi životom najgoreg propalice i sl. Ja sam mu u odgovoru predložio da se vrati. Mislim da mu ondje doista nema spasa, da bi se jedino ovdje, uz nas, mogao nekako oporaviti.

Tolstoj me je u posljednjem poglavlju zeznuo starocrkvenoslavenskim. Nekakva molitva sinoda koja se čitala po crkvama kad je Napoleon napao Rusiju. Uopće je vrlo težak tekst za prevodenje u posljednje vrijeme. Mučim se ko Kristuš i sporo napredujem. Ne ispunjavam dnevnu normu. Morat ću opet uvesti grafikone. Tvoj je stari razglasio u Matici da će moj prijevod biti najbolji prijevod »Rata i mira« dosad u Jugoslaviji! Nekako je postao sentiš prema meni. Meni ta pohvala silno godi, ali mi nameće i nove obaveze. Trudim se još više, upravo izgaram na terenu.

A sad, mon chery⁴, ostaj mi zdrav, Tvoj copain⁵

Drug Zlatko Crnković
Zagreb I.
Heinzelova 46

Bileća, 4. IV. 60.

Pitomac I. K. V. P. 3215/147 BILEĆA

Бесценный друг мой¹,

prema očekivanju, ti si bio prvi koji mi se javio. Nedjelja uveče, plava kverta na ćebet u moga kreveta. Svi me upozoravaju da sam dobio pismo. Bacam

4 Dragi moj (fran.).

5 Pajdaš (fran.).

1 Beskrajno cijenjeni prijatelju (rus.).

pogled na krevet, trčim opet napolje, gulim kožu s lica, čistim cipele, perem noge, odlazim u zahod i u deset minuta prije povečerja otvaram dragocjenu pošiljku. Jedan Zagrepčanin iz moje sobe, koji mi često pokazuje razglednicu našeg grada (pogled s kolodvora na Tomislava), čudi se da sam dobio pismo već tako brzo (žig od 2. IV. a stiglo 3. IV., još nedjelja), čudi se kako imam živce da odmah ne rastrgam kuvertu i pročitam ga. Ali ja hoću da užitak bude potpun. Dva puta sam ga uspio pročitati prije nego su ugasili svjetlo. Thank you for your promptitude.²

Imaš pravo. Malo je događaja još pred nama. Valjda pod utjecajem vojske, sjećam se početka rata prije 19 godina. Nije to bilo tako davno. Još jednom toliko i meni će biti 46, a tebi 48 godina. La commedia è finita.³ Ja sam danas 2 godine stariji nego što je Veža bio 1941. (uvijek usporedbe s njim), a ti si danas jedva nešto više od 10 godina stariji od mog starog u onim godinama. Treba da ideš u Ameriku, bit će to doživljaj za nas obojicu. (Pišem za vrijeme učenja i stalno sam na oprezu. Уши на макушке.⁴

Sastanci s Mikijem⁵ i nekolikim Zagrepčanima velika mi je podrška. Dinamo mi je priredio neugodne časove, sred ovog Zvezdinog navijačkog krda, dok sam slušao »kombinovani« prijenos u nedjeljno popodne. (»Ala taj Delić navija za Dinamo, čudo jedno, sramota! Ala taj Macanović navija za Hajduk, nisu svi objektivni kao Radivoje!«)

Jest, u svome si me pismu prosto (Zorjan!) rastužio uspomenama o nedjeljnim popodnevim. Naprosto da ti se oči ovlaže i guša stegne. Sramota je — a nekoliko puta to ponovismo — da su ta nedjeljna poslijepodneva, u biti ipak nadahnuta sasvim banalnim motivima, bila najviše i najintenzivnije što zajednički doživjesmo (ne računajući, naravno, literarne večeri). Zar će zajedničko putovanje zauvijek ostati nedohvatno i neostvarivo? Taj vječiti refren?

Bartulica odlazi u trupu. Velika šteta jer sam tako uvijek bio siguran da ne ću biti najnespretniji. On je bio, već u ovih nekoliko dana, postao meta svačijeg zajebavanja. A ovako ima šanse da se dio one prostonarodne želje za zajebavanjem istupi i na »umetniku«, kao što me ovdje već prozvaše. Bilo bi previše komplicirano da se dvostruko predstavljam, pa se zasad držim svoje diplomske kvalifikacije. A kasnije vederemo⁶ (Lolita, plave fotelje рядом⁷, kao u vlaku, crna kava na stolu, preferans).

Jest, trebalo bi samo da vidiš sastav moje okoline u fizionomijama, pa da ti prisjedne. Tu i tamo neka kulturna fizionomija koja odaje i neku pametnu misao. Sa mnom je i jedan student svetske književnosti iz Beograda. Avaj, treba samo da čuješ kad progovori. Jučer zatupio Mikija (Ceparoša) i mene o

2 Zahvaljujem ti na promptnosti (eng.).

3 Svršena je komedija (tal.).

4 Uši načuljene (rus.).

5 Spomenuti kolega »Ceparoš« Antolić.

6 Vidjet ćemo (tal.).

7 Usporedo (rus.).

Vojnik
Ivo Kušan
V. P. 9195/i
Meljine
kod Hercegnovog

Pismo bez datuma; poštanski žig
na omotnici: »Zagreb, 28. V. 60.«

Mon cher et vénérable ami!¹

Engleski prijatelj tvog starog, Alec Brown, očito dobro zna ruski. I dobar je prevoditelj. Pomogao mi je u prevodenju »Rata i mira«, bolje reći učvrstio me u nekim mišljenjima. Zbog jednog konja, za kojeg Tolstoj kaže da je bio »pjati-verškovj«, prema tome visok 22 centimetra (veršok je 4, 45 cm), išao je u Sveučilišnu, prekopao sve rječnike (tako je bar prikazao stvar) i pobjednički javio telefonom tvom starom da to znači da je konj bio pet veršoka viši od »normale«, koja je iznosila dva aršina (1 aršin = 16 veršoka). Stvarno je taj Englez prava sila! (Tvoj mu stari prezime uporno izgovara »Brovn«.) A sa Suvinom je sjajna priča. Veli Brown da mu je prije večere u Društvu književnika pristupio Suvin i zamolio ga da mu »pokloni« pet minuta vremena. Kad su se povukli u stranu, moj ti Suvin, ni pet ni šest, zamoli Browna (iako ga je prvi put vidio) da »plasira« jednu knjigu njegovih prijevoda jugoslavenskih pjesnika u Engleskoj. Brown mu je odgovorio da ne može ništa reći dok ne vidi prijevode. I tako su se dogovorili da će se sastati sutradan prije podne, u 9 sati. Brown je došao točno u dogovoreno vrijeme, a Suvin mu je tek nakon 1 sat i četvrt telefonski javio da će uskoro stići. (Bilo je to, mislim, u »Kavkazu«.) Brown je preuzeo rukopis i odnio ga kući. Pročitao nam je kopiju svog odgovora Suvinu.

8 Studenti prava, Crnkovićevi podstanari.

1 Dragi i štovani prijatelju moj! (fran.).

Iznio mu je svoje zamjerke u 10 točaka samo na račun prijevoda jedne strofe iz »Galženjaka«. (Brown veli da je i sâm to prevodio na engleski.) Ne sjećam se svih pojedinosti, samo znam da je u jednoj točki upozorio Suvina kako se riječ »bloody«² (koju je Suvin u toj strofi dva puta upotrijebio) mora »u engleskome upotrebljavati veoma oprezno«. Na kraju mu je napisao da se iz svega toga lijepo vidi kako je teško prevoditi poeziju na jezik koji čovjeku nije materinski, i kako će biti bolje da se okani ćorava posla. Nakon toga je Suvin telefonski tražio Browna, između ostalog i kod vas, ali mu se Brown ne odaziva. Na kraju je Alec rekao, ako ponovo sretne Suvina, da će se možda raspaliti i svašta mu reći, što mu ne bi bilo drago jer ga je tvoj stari uveo u to društvo itd. (...)

Ja vegetiram. Zapravo provodim blesav život. Radim kao crnac, nerviram se što mi neke dane »ne ide« prevodenje (na primjer, danas — grizao sam se, čupao kosu, sâm u sobi i u sebi, lupao svom snagom rječnicima o stol, kružio oko stola poput šahista Talja, nervozno se šetkao, svaki čas mokrio, uzdisao, stenjao, kleo, radoznalo gledao kroz prozor, »škicao« onu omašnu susjedu iz Heinzelove 42, čak joj mahao rukom i mimikom je pitao mogu li doći k njoj, a kako nisam imao naočala na nosu, nisam bio siguran je li me pozvala ili nije, itd.).

Prekinuo sam pisanje zbog ručka i zbog šahiranja sa svojim starim i rada s tvojim. Tvoji su danas primili četiri dopisnice od tebe. Vidio sam da me u jednoj od njih nazivaš tipčinom. Lijepo, bogami!

Ja sam, my dear chap³, trenutačno na Borodinskom polju. Knez Andrej je smrtno ranjen. Potresan opis previjališta, chair à canon⁴, kako on sâm veli. Jedino mi se ne sviđa što me u tom dijelu Tolstoj malo podsjeća na Krležu. Ali tome nije Tolstoj kriv. Što ga više čitam i prevodim, sve mu se više divim i sve ga više volim. Čini mi se da je glupo uspoređivati ga s Dostojevskim i pronalaziti mu pri tome nedostatke. To je sasvim drugačiji pisac, ali isto tako velik. Najviše me zadivljava svojom jednostavnošću.

Kupio sam Andrićevu najnoviju knjigu koju je izdala zgbačka. (jebačka!) Mladost — »Lica«. Pored izvrsnih pripovijedaka, ima i sasvim osrednjih. I još nešto — jezik mu je nekako slabiji, siromašniji i »iskvareniji«, stil neizbrušen. Kao da je radio površno i na brzinu.

Dobivaš li »Telegram«? Pratiš li kako Šoljan sve redom »kefa«? Uglavnom ima pravo, ali se pravi i pomalo važan, a da i ne govorimo o jezičnoj šlampavosti. Nadobudan dečko! Jesi li primijetio kako su među prenesenim izvacima citirali neki proglas Grupe sarajevskih književnika, među kojima i Jakše Kušana? Nešto o žderanju banana ispod palmına lišća? Nisam još pitao tvog starog je li to pročitao.

Drži se hrabro i izdrži još neko vrijeme!

Steže ti ruku tvoj Zlatko

2 Doslovce »krvav«, ali u kolokvijalnom jeziku pogrdan izraz koji bi odgovarao našem »jebeni« (eng.).

3 Dragi moj prijane (eng.).

4 Topovska hrana (meso) (fran.).

Drug Zlatko Crnković
Zagreb I.
Heinzelova 46

Bileća, 12. IV. 60.

Бесценный и отдалённый друг мой¹

prošle su dvije sedmice otkako smo se rastali na blatnom kolosijeku zagrebačkog kolodvora, i otkako sam ja, s grčem u grlu (grča u grlu?), pokušavajući da budem jak, promućao onu čudnu englesku frazu, koju ti isprva, s mog drhtava glasa, nisi shvatio: »I hope I'll have your card from the West Coast.«² Sjećaš li se? Sad je 1,10 h u noći i ja sam požarni u hodniku, sâm sa 72 puške, 8 puškomitraljeza i sa svojim mislima. Pišem na zidu, hladno je, i ova olovka ne će da piše, moram neprestano duvati u nju. Osluškujem korake, da me tko ne iznenadi, jer se, kako znaš, ne smije pisati na požarstvu.

252

13. IV. 60.

Kako vidiš, nastavak istom dan kasnije. Između fiskulture i doručka, jer sam obrijan, slučajno. Sinoć me zeznula olovka i nisam imao čime nastaviti. Možda bi bilo an inspired letter³. U šinjelu, oboružan, sâm u najantipatičnijem hodniku na svijetu, kroz prozore i vrata bije studena bilećanska noć s mjesečinom. Kad sam mislio da ti ne ću moći pisati, uspropadao sam se gore-dolje i recitirao poluglasno sve stihove što ih još znam naizust, od Jesenjina do Hamleta. Možeš zamisliti da je prizor bio smiješan. Ušinjeleni intelektualac, oboružan do zuba, recitira poeziju u hladnom hodniku kasarne, puškama i tko zna kome? Zasad, opet prekid. Zbor za doručak. Istom trinaesti dan obuke, iako sam ovdje petnaestak dana. Svi oko mene uglavnom uče. Je m'en fous⁴. Shvaćam kako se Gusiću dogodilo da nije unaprijeden. It can happen to me, too, very probably.⁵ Zdravo, stari družo, do slijedeće prilike. Iz zvučnika — Radio Zagreb. Trčim...

15. IV. 1960.

Nastavak. Napolju lijeva kiša, a tri je sata popodne. U pet sati počinje noćna vježba, koja će trajati do devet-deset sati. Jučerašnji, prvi pokušaj s ambulantom bijedno je propao. Osjećao sam se loše cijelu noć, tresla me groznica, jako me boljelo grlo, bacao sam žuti šlajm kao poslije konjačkog pijanstva i ujutro se prijavio za »lekarski«. Na »lekarskom«, zaista, na moje čudo, dijagnostičiraše anginu. Ali je na tome i završilo. Nisam imao temperaturu (a tko je ima

1 Predragi i daleki moj prijatelju (rus.).

2 Nadam se da ću dobiti razglednicu od tebe sa Zapadne obale« (eng.).

3 Nadahnuto pismo (eng.).

4 Briga me! (fran.).

5 To se može i meni dogoditi, vrlo vjerojatno (eng.).

u 6 sati izjutra?) i nisam dobio nikakve poštede. Terapija: dvije pilule sulfatiazola, svaka 4 sata, s mnogo vode (drugim riječima, mnogo hladne vode kroz upaljeno grlo). Zbog toga pregleda sam ostao bez doručka i u zadnji sam čas stigao u stroj za zanimanje. Neobrijan. Komandir voda hvata me za opasač, izvlači iz stroja i pokazuje palcem iza leđa, prema kasarni. To treba da znači: »Let i obrij se«. Pravim se lud, stajem s noge na nogu, pogledavam uniformu kao da je na njoj greška. Ali komandir trzajem nosa pokazuje na moju bradu i zagalami: »Četiri minuta«. Ja ću polako: »Druže potporučniče, ovaj čas sam došao iz ambulante, ne znam...« Prekida me mnogo glasnije: »TRI minuta«. Trčim, skidam cipele, ulazim u sobu, umačem kefu u vodu, jedva dodirujem sapunom lice, povlačim tri-četiri poteza i izlijećem napolje... Eto, sitna nezgoda i pouka. Oguljena lica, gladan, bez doručka, gutam hladnu vodu bez sulfatiazola, kako bi mi se grlo još više upalilo. Ali, za inat, angina ubrzo prolazi. Sve je ovdje protiv zakona po kojima sam dosad živio. Stubokom.

Zahvali Finkiju na opširnom pismu i posebno na uputama o pravnim sankcijama koje bi se mogle poduzeti protiv mene kad bih sebi odsjekao dva prsta, u namjeri da izbjegnem vojsku. Inače, najbolje je ono o sukobu s Berczikom, što окончательно⁶ dokazuje da je mađarski šampion zapravo vrlo antipatična njuška. Bravo Finkiju za svaki »aha«. (?)

Danas je treći petak mog izleta u Bileću. Istom, i već. Primjećujem da sam nešto naučio što mi je toliko nedostajalo u civilstvu. Svaki slobodni čas, kad god mi ne zvoni komanda u ušima i u mišicama, potpuno se intenzivno — koliko je to moguće, u ovim uslovima — prepuštam trenutačnom zadovoljstvu i nije me briga što će biti sutra ili za jedan sat, čak i onda kad sasvim stalno znam da me očekuje nešto neugodno ili naporno. U civilnim danima svaka pomisao na neku neugodnost što me očekuje istom za desetak ili mjesec dana, često bi mi pokvarila cijele dane. Ne sumnjam da će, kad se opet pocivilčim, sve ubrzo biti po starom, ali je zasad dobro da je ovako. Kad promatram iz hladovine kako neki vod, u punoj ratnoj spremi, stradava pod hirovitim komandama starješina, čini mi se da se meni to nikad nije događalo i kao da se to mene ne tiče. U susjednom krevetu jedan momak čita moga Bel-Amija. I to mi je nekakva utjeha. O sastavu tipova oko mene pisat ću ti opširnije. Čas su interesantni, čas dozlaboga nepodnošljivi (ovo posljednje češće). Mislim da su ovi poluintelektualci (učitelji — ima neki URH FRANJO iz Požege, koji je u kumstvu sa Zorom Crnković sa čaglinske stanice i dobro poznaje tu, Darinu granu vaše familije), gori od primitivaca, jer se prave važni obrazovanjem koje nemaju. Ide mi na jetra onaj glupi humor, meni, tako suptilnome smijaču, plavosalonskome. O tom potom. Ležim na krevetu koji je u međuvremenu razvaljen. Znaš što to znači. Valja ga popraviti prije noćne vježbe. Što da ti još kažem? Raspoloženja se strašno brzo i korjenito smjenjuju — i to je jedna karakteristika moga psihičkog stanja. Čekam tvoje pismo. Pozdrav svima, твой Ванька солдат.⁷

6 Apsolutno (rus.).

7 Vanjka vojnik (rus.).

2 pisma stigoše!

254

Jezivo je nešto — iako naivno — bilo u toj smiješnoj igri koja je trajala dva dana i, osobito, dvije noći. Debeljuškasti Šiptar — berberin — ležao je do moga kreveta, a njemu nasuprot bijaše postelja mladog Slovenca (1941. godište). Žgoljaži Slovenčić, koji je jedva prebolio upalu pluća, koji jedva natuča srpski i na sva zadirkivanja uzvraća jednom jedinom kletvom: »Ku'ac«, taj mali Slovenčić se usudio Šiptaru opsovati mater. Brici lice pogrimizjelo, a čelo se suzilo na pol širine. Zaprijetio sasvim ozbiljno Slovencu da će ga ubiti. A poslije, kad se već smirio, ostali vojnici podgovoriše Šiptara da izigrava kao da i dalje sprema osvetu nesretnom Slovenčetu. I tako je počela ta igra oko smrti, koja je potrajala sve do Šiptarovog odlaska iz bolnice. On bi prije spavanja prilazio krevetu jadnoga Franceta, lijepio mu vrh glave križ od novinskog papira, posipao ga mrvicama kruha, opipavao mu stopala itd. Dugo mi je trebalo da shvatim da je Slovenac u paničnom strahu za svoj život. Nije se usuđivao prijaviti doktorima i trpio je strašne muke. Oznojena lica, provirivao je ispod ćebeta, batrgao se, odljepljivao križeve i svejednako mrsio: »M'rš, ku'ac«. Inače je cijela konverzacija između žrtve i mučitelja bila jezično posve nerazumljiva. Neki štajerski dijalekt i nemogući šiptarski polujezik! Pravi trenuci strave počinjali su kad bi se ugasilo svjetlo. Šiptar bi dugo nešto kobajagi preturao po krevetu i ladicama noćnog ormarića, a onda bi se napadno naglo umirio. Poslije nekoliko minuta bi se tako naglo ispravljao u postelji, a Slovenac bi tada brzo sjeo u krevetu (znači da ga je cijelo vrijeme držao na oku) i prokrkljao: »Ne, ne-e, vidim ga. Ide. Ne-e. Zvonim, zvonim!« (Ovo posljednje je trebalo značiti da će zvonom pozvati dežurnog bolničara). Ali bi brico s Kosmeta samo promrsio kroza zube: »Zvoni, zvoni, će te ub'em«. Igra oko smrti trajala je do kasno u noć i upravo je nevjerovatno kako je Šiptar imao toliko energije i želje da je nastavlja, čak i onda kad su već svi spavali.

Šiptar je otišao, a Slovenčevo se stanje poslije tih incidenata pogoršalo. Kad pogledam njegov bolesnički karton (ili temperaturnu listu) koja visi na krevetu, ne mogu a da se ne nasmiješim. Crvena sinusoida obilježava temperaturu bolesnika, a plava puls. Ta je plava linija potpuno ujednačena, osim na dva mjesta gdje plava krivulja strši kao dvije ogromne planine. Jadnome je Slovencu dva puna dana puls bio daleko iznad 100! Doktori se čudom čude i zapitkuju: »Pa, kako je to moguće? Hajde, priznaj, sigurno si se strašno uzrujao tih dana. Zašto?«

Franc Bukovec mirno sliježe ramenima. Promijenili su se svi bolesnici u sobi, osim nas dvojice. Upale slovenačke oči gledaju me s neprikriivenom mržnjom, jer jedino ja znam tajnu njegova pulsa. I kao da se boji da ću progovoriti.

Naprосто, morao sam zapisati.

Nekoliko dana kasnije.

Pročitao sam »Si le Grain ne Meurt«¹. (Mnogo sam razmišljao o izboru knjiga koje si mi poslao. Zanima me koliko je bio svjestan, koliko »at random«². Osjeća se želja za raznovrsnošću, od Dickensa do Sartrea i vjerojatno veselog Ejmisa³. Zamišljao sam te pred obim ormarima: ispala trbuha, naslaganih podbradaka, isturenih usnica, od kojih se donja vertikalno skuplja u oblik kljuna na džezvi za kafu, u sivoj majici iz Pariza, u kojoj sam te počeo slikati prilikom prvog portretiranja. Najvažnije mi je bilo da li si s interesom obavljao taj posao ili tek onako, znajući da dobrim djelima moram biti zadovoljan.) Možda si bio mrzovoljan i moj te zahtjev nije oduševljavao, možda je to baš bio trenutak onih tajanstvenih zvižduka pa si intenzivno surađivao sa mnom u izboru knjiga? Eto, primjerice, znao sam sigurno da ćeš mi poslati Sartrea, a Dickens i Gide također me nisu začudili. Začudio me Ejmis, dok me Moby Dick oduševio. Ubrzo sam odredio redosljed čitanja: 1) Gide (poslije kriminalnih romana, koje sam do tada čitao, bio sam željan teksta koji zahtijeva koncentraciju. Između Gidea i Sartrea, odlučio sam se za Gidea, jer od njega manje očekujem. 2) Dickens, 3) Sartre, 4) Amis i 5) Moby Dick (kao vrhunac koncentracije i momentalne sposobnosti prodora u engleski jezik. Naravno, ako ostanem u bolnici. Ali, primijetio sam još nešto u tvome izboru, što je možda samo naoko slučajno, a zapravo dolazi iz tvoje subverzivne podsvijesti: poslao si mi gotovo sve same knjige koje si *ti već pročitao*. Moby Dicka, Amisa i Gidea, a i Sartrea si, čini mi se, proučio više nego ja. Može se učiniti da si to izveo zbog toga da bi što bolje zajamčio vrijednost poslatih knjiga, ali se gest može tumačiti i kao smišljeni manevar, koji ne smije omogućiti da te prestignem u našem dugogodišnjem rivalstvu. Tako je i najlakše objasniti što mi, kao petu knjigu, šalješ Dickensa — koga ja čitam iz inercije (инерција задавила⁴, od koga si ti potpuno digao ruke.) Eto vidiš kakve su posljedice čitanja Gidea, cijela ova digresija došla je poslije čitanja njegove knjige, znači da sam ipak oplemenjen. Kažem »ipak« jer će Gide zacijelo još dugo ostati za mene autorom o kome ne ću moći određeno reći svoje mišljenje. Ti si Gidea usisao zajedno s francuskim jezikom i to će ostati presudno za tvoj vječni sud o njemu (»vječni«, fuj!). U svakom slučaju Gide je sigurno jedan od onih koji je mogao dati neusporedivo više, koji je ostao daleko od svog potencijalnog maksimuma. Nesreća je još čitati bilo čije memoare (sličnog karaktera!), u onom istom Gallimardovu izdanju i na onom istom jeziku na kojem si jednom čitao Prousta. Usporedbe se neprekidno nameću, hélas⁵, na štetu Gidea. Vjerujem da bi i ti tako mislio da si čitao ta dva djela obrnutim redom. Upravo sam želio onaj Proustov red, preciznost, duhovitost. Kod Gidea je sve zbrkano, pisao je — iz principa, istina, kako on kaže

1 »Ako zrno ne ućine« (fran.) — knjiga A. Gidea o djetinjstvu.

2 Slučajan, nasumičan (eng.).

3 Fonetski pisano ime engleskog autora »Sretnog Jima« — Kingsleyja Amisa.

4 Inercija (me) smlavila« (rus.) — citat iz Čehovljeva putopisa.

5 Avaj (fran.).

— što neposrednije, »ne ispunjavajući prazne sobe sjećanja novim namještajem«, tj. korekcijama kasnijeg iskustva i sl.

Ipak, naravno, ima dobrih mjesta, a najviše me dražila podudarnost ili različitost s detaljima iz vlastitog dječastva — ili našeg zajedničkog (i po ne znam koji put u meni silna želja da pokušam pismeno fiksirati vlastitu »potragu za izgubljenim vremenom«). I Gide se vozio na vagonetima i izdavao novine kao i mi. Njegov otpor prema školovanju djeluje kao poza, jer iz svega ispada da je jako teško shvaćao. Najviše imponira borba za iskrenost i neprekidni oprez da ne miješa svoj današnji kriterij s uspomnama iz dalekih dana.

Evo i jednog citata koji se doslovno poklapa s mojim momentalnim slučajem. Gide je, hineći bolest, prestao i sam da razlikuje što je zbilja, a što njegova izmišljena bolest:

»Et plus ils m'examinent, plus semble les pénétrer de l'authenticité de mon cas. Après tout, puis-je prétendre en savoir sur moi-même plus long que ces messieurs? En croyant les tromper, c'est sans doute moi que je trompe.«⁶

I opet ponovni zaključak: čitati Schopenhauera, »Die Welt als Wille und Vorstellung«.⁷ I Nietzschea, koji zna i ovo napisati: »Tout artiste n'a pas seulement à sa disposition son propre intelligence, mai aussi celle de ses amis.«⁸

A kad se opet sjetim naših dugih, noćnih, besplodnih i divnih diskusija, moraju me oduševiti Gideove riječi, koje padaju »так ужасно кстати«⁹

»Je ne crois pas si, ces conversations je pourrais aujourd'hui les réentendre, qu'elles me paraîtraient moins belle qu'elles me paraissaient alors; en tout cas je sais bien que, depuis, je n'ai jamais retrouvé pareil amusement à causer.«¹⁰

Ali dosta o Gideu, ostat će za mene i dalje neizvjesnost. Načet ću Dickensa, ali sumnjam da ću stići do Moby Dicka. Teško se koncentriram uz ove razgovore kraj sebe, čitam polako, vraćam se na iste pasuse itd.

Petnaest dana nisam primio od tebe pisma, što me zbunjuje. En attendant ta lettre¹¹, primih iznenada opširan Lolin list, pun zagrebačke atmosfere i neke čudne »arhitektonske« lirike — koji, u pomanjkanju drugoga, dočekah s prevelikim entuzijazmom. Zauzvrat mu odmah odgovorih pismom punim treperava nemira i one prave, lirske nesigurnosti itd., u jednu riječ, neoprezno se razgolitih u nastupu bolesne potrebe da se jadam bez razloga. Sad mi je, na-

6 »I što me više pregledavaju, čini se da to dublje ulaze u autentičnost mog slučaja. Uostalom, mogu li ja tvrditi da znam više o sebi nego ta gospoda? Vjerujući da njih varam, očito je da varam sama sebe.« (fran.).

7 »Svijet kao volja i predodžba« (njem.).

8 Nijedan umjetnik nema na raspolaganju samo svoju inteligenciju nego i inteligenciju svojih prijatelja« (fran.).

9 »Pogadaju srž stvari« (rus.).

10 »Kad bih danas mogao ponovo čuti te razgovore, ne vjerujem da mi ne bi zvučali isto tako lijepo, u svakom slučaju, znam da odonda nisam nikad toliko uživao u razgovoru« (fran.).

11 Iščekujući tvoje pismo (fran.).

ravno, žao, jer je Lolo čovjek koji će se morati truditi da bi u mom pismu vidio što drugo doli pozu. Promašaj. Najviše sam inzistirao na nekim zajedničkim uspomenama, iz čega će on zacijelo zaključiti da ja žalim za tim vremenom od prije 10 godina, što nije istina.

Francetu Bukovcu opet je skočio puls. Našao se drugi mučitelj, Srbijanac, koji prijete da će ga noću obljubiti, silovati. Prijete mu poljupcima i sl., a mali Slovenac ponovo zapada u panični strah, a liječnici se čude neujednačenom ritmu njegova pulsa. Zaplašene, kose oči zvjeraju ispod pokrivača i u svakome vide mučitelja. Nevjerojatno je kako neki ljudi sami sebe pretvaraju u žrtve. Cijela garnitura bolesnika u sobi se promijenila, ali su novi odmah otkrili da maloga Slovenca treba mučiti. Najokrutnija je moja uloga motrioca, jer ja sam obično u ulozi žrtve pa sad koristim priliku.

Vrela dva sata poslijepodneva na morskoj obali, još u bolnici, u krevetu, leđa kroz pidžamu slijepljena s plahtom i madracem. Ne mogu čitati Dickensa, jer mi je vruće i jer mi se naprosto ne da. Glavno da je on tu. A possibility¹². Ali poslije ću čitati, čim zanoća. Sretan sam što sam u sobi s običnim vojnicima, jer sam potpuni gospodar situacije i sve se vrši po mome naređenju (gašenje svjetla prije spavanja, što je osobito važno!). Vrijeme prolazi nevjerojatno brzo (čudnovato da je danas 3. ponedjeljak u ovoj bolnici) i sjajno se osjećam. Zdravstveno fit, moralno high-spirited¹³, i sve mi se čini da proživljavam neku Hemingwayevu ili Maughamovu novelu. Zagreb nisam poželio, iako nije nevjerojatno da ću dobiti neko bolovanje, a u tom slučaju, razumije se, raširena krila... Oprez! Je li plavi salon opet uplavljen? »Je n'ai jamais retrouvé pareil amusement à causer...«¹⁴ I čitati Schopenhauera, učiti njemački, »crnački«. Možda za jedan sat stigne tvoje pismo. Možda i ne dode. »There's somethig rotten...«¹⁵. Zdravstvuj, Ivan,

12 Jedna mogućnost (eng.).

13 Dobro raspoložen (eng.).

14 »Nikad nisam toliko uživao u razgovoru« (fran.).

15 »Ima nešto trulo...« (eng.) — »u državi Danskoj« (citata iz »Hamleta«).

Tri suvremena mađarska pjesnika

Pjesme prevele: Jadranka Damjanov i Milica Vujnović

258

Márton Kalász rođen je 1934. godine u Sombereku. Pjesnik, prozaik, prevoditelj s njemačkog jezika (dvadesetak zbirki pjesama, autobiografija, knjige za djecu). Radio je kao urednik književnih i kulturnih časopisa. Početkom 1970-ih djelatnik je Mađarskog instituta u Berlinu, od 1991. voditelj Mađarskog kulturno-informacijskog centra u Stuttgartu. Od 2002. predsjednik je Društva mađarskih pisaca. Profesor je njemačke književnosti na Protestantskom sveučilištu Károli Gáspár u Budimpešti.

Dobitnik je više prestižnih književnih nagrada među kojima nagrade József Attila (1971., 1987.).

Márton Kalász

HÖRDERLIN, FRAGMENT ŠETNJE

Po livadi posrćući, na rubu
puta vidjeh žuti zgužvani papir — Sunce
ga je osvijetlilo, vjetar ga je šušnuo.
Naglo ga dižem, u maglovitoj vedrini
kraja zime izravnam ga, pred očima
držim ga — maloprije neshvaćajući, sada pak otkrivajući: na oštećenom papiru,
poprijeko, lijepi
fragmenti nota. Naškrabani napetom rukom,
zamršeni, bez redaka, znakovima neoznačeni.
Čekao sam, usmjeren prema hladnom nebu —

gore s brežuljka čuo usamljeno stablo, grad, padine.
Kasnije bolno mrmljajući svima: Pa i vi oko nas otkada
nikakva sklada, samo pomirujući zvuk,
tako, *ni tiho ni glasno*, radost, otkad...

LA PASTORELLA

Pas je zdipio nama brižno povjereni
fini nakit–kornjaču, mi ga tražimo u kući, otraga u vrtu,
očajni. Noću opada voće, nismo ga obrali — opat
stiže iz Madarske. Vani pas
laje na imanju po kiši, unutra majka
dušu muči. Scatola je prazna, neuredni su i mnogi sljezovi,
kuka, gdje može biti taj prokleti nakit–kornjača. Vani pas laje,
uzmiče, osjećamo, uplašen je, cvili u vrtu.
Kako izlazimo olujni vjetar trga vrata iz naših ruku.
Stabla se sagibaju, brujanjem kiši, žuti se naokolo žest–voće.
Opatova kočija staje pred kućom —
mlataraju, njegovom prtljagom. Vjetar mu izokreće kišobran, pas uplašeno
uzmiče prema dvorištu. S vrtne strane uzdižući nejaki pojas zemlje, nagrbljuje
se i dahće
ispred nogu opata, bljuzgavi nakit–kornjača.

259

NOSTALGIJA

Veroniki Kalász

Veronikini dječji prsti očaravajućom
brzinom tiskaju tipke na telefonu. Koliko znamenki? 00
36: Madarska, 1: Budimpešta — naš stan je još
sedam. Prije, hodajući po zimskim brdima obećavam joj:
»Dobro. Udimo, telefoniraj: ali mame neće biti,
do kasno radi.« Veronika
gleda u me velikim tamnim očima. »Da, ali zvoni,«
smiruje me malo *moletivo*: kako sebe zna kasnije citirati.
Tastatura telefona, na brzaka tako zacinka,
kao da se priprema Glenn Gould pasaž, prevaljujući udaljenosti.
Mama je kod kuće, bolesna — Veronika, poznaješ telefonske brojeve:
trči sada hrabro na tastaturi tvog malog uma,
nabroji sve mamine domaće lijekove. »Volim te mama«,
i »Pazi mama«. Izvana svijetli rumenilo vrta, čekam: tko je slab —
od nas dvoje? Tko neće zaplakati.

Katalin Mezey, pjesnikinja, rođena je 1943. godine. Objavljuje od 1963. godine. Uz šest zbirki pjesama objavila je i zbirke novela, priča za djecu (jedna je prevedena i na njemački), tri romana i zbirku kazališnih komada. Dobitnica je više prestižnih nagrada među kojima je najznačajnija József Attila, 1993. godine.

Katalin Mezey je završila dva studija, jedan u Budimpešti i jedan u Zürichu. Predavala je u osnovnoj školi, prevodila, a bavila se i novinarstvom. Pokretač je sindikata pisaca i njegova tajnica. Urednica je izdavačke kuće Széphalom.

Katalin Mezey

KAO ZAHRDALÉ NOŽEVE

260

Od gebisa i naočala
i nekoliko starih haljina
svako jutro sklepam
majku.
Između njenih mršavih nogu
stavljam mekane pelene,
navlačim joj čarape,
obuvam joj papuče
i onda, vodeći je za obje ruke
izlazimo u veliku sobu.
Šampionka je ona samostalnosti
šampionka sam ja slobode
nisam mogla iznijeti njenu strogoću.
Čudi se, možda,
tko nas je prije znao,
kao zahrdale noževe
kako nas
Bog oštri.

NIT MOLITVE

Nit molitve drži grad
između neba i zemlje.
K'o u pjenušavoj vodi
mjehurić površi stremlji,

sto vitih molitvi titra
između lukova mostnih,
nad sjajnim zrcalom vode.
Između neba i zemlje grad
lebdi lako i visoko,
podastrt jastuk oblak-svjetla.
Iscrt tankovitih niti,
k'o crte obratne kiše,
milijun malih starica,
zanemarene dječice
žudno želeća molitva
nabujava iznad glava,
teče, stremi prema gore
stiže dubokoj visini
nitko j' ne može okrenut,
korito joj preprečiti:
Uzvišavajući grad,
drži ga u sjaj visini.

261

SAKRIVAŠ U MOM TIJELU

Sakrivaš u mom tijelu
smrt.
Nalazi je liječnik.
Ali ti je opet negdje skriješ.
Liječnik se bori za moj život
Ti za moju dušu.

HRAM DUŠE

Tijelo više nije hram duše.
Bijedna podstanarska soba samo,
i kada kroz zidove proćujne
vrisak se odjekne i stražar pazi,
e da samo ne bi ušo na vrijeme.

Mario Papp, pjesnik je, prozni pisac, pisac kazališnih komada, filmski scenarist, esejist, urednik časopisa *Javno dostojanstvo* i *Osmijeh*. Objavio je šest zbirki pjesama i jednu antologiju hrvatskog pjesništva te više zbirke eseja. Na Sonetnim danima Hanibala Lucića 2003. godine postao je laureatus.

Rođen je 1946. god. Završio je arhitektonski fakultet. Igra šah i piše o šahu.

Mario Papp

262

Tri je tjedna trajalo
šumom pašom tjeralo
putevima besputan
tamo amo razbacan
Nebo–gar kandža–kobac
prepreka klopka klanac
strma me ždere bara
mrak–opasnik zlom hara
ne stopec mi srce sjeć
život mi je takav već
Strašen oblaka strkom
licima kritim mûkom
u strašnim luzima skrit
htijuć si dušu spasit

(BUDUĆNOSTI VJERAN)

Budućnosti vjeran
u prošlosti boraveći
padam vremenu lebdećem
potpuno bestragan

ustuk cjeloviti
naći prošla uporišta
gdje nije vezano ništa
kraj zrake pameti

(SLAVIM DOBA MINULA)

Slavim doba minula
prošlo nemrtvo
znamen mi se prignula
u zemaljskom nebesno

MUŽEVNO DOBA

U kamu vrijeme spoznati
U ptici mladost
U rijeci
Sumračnom vjetru lica zagledati
Otkrivenju minulog sadašnjeg budućeg
spotaknuti se o sebe iza jednog upora
prolazeći obalom
u se upiti vodu i nebo
i ne uzmaknuti
ostati
čekati na susrećištu
možda je
to sve

263

(MUDRACI S ISTOKA)

U bradi stajati
mudraca istoka
više ne pitati
blagoslov il kletva

treba tako biti
na koncu tako je
ne mogu bježati
zač Boga vapije

(GDJE JE U PROŠLOME MOGUĆE)

Gdje je u prošlome moguće
gdje to što jest skriva možda će
gdje sam u tome što jesam bio
kako bih se sutra otvorio

Pakao se uz raj prikrada
blaženstvo ne može ostati
kao u oku samrtnoga
svaki se susret opet vrati

Sužava se već rašireno
dok kao zalog raspadu mu
čuvaš još izgubljenu davno
nošenu riječ nerečenu

Roman–kronika i novopovijesni roman istodobno

Miljenko Jergović: *Dvori od oraha*.
Durieux, Zagreb, 2003.

Recepcija *Dvora od oraha* Miljenka Jergovića po mnogo čemu zrcali današnje vrijeme i odnos prema književnosti. Ponajprije, kad se roman pojavio odjednom su iskrsnule dvije odrednice koje već dugo nismo mogli čuti na promocijama ili pročitati u književnim kritikama, gotovo da se od njih zaziralo kao od nečega što se u pristojnim kućama ne spominje. Naime, knjizi je namah pridani epitet »romančina«, a autor je ovjenčan atributom »klasik«. Nagadam da su se svi koji su pratili što se u suvremenoj hrvatskoj književnosti događalo posljednjih godina nemalo začudili što se prstom upire upravo u tome smjeru. Jer, ne treba zabraviti da se Jergović među prvima priklučio »Faku«, prvo *Festivalu alternativne književnosti*, potom *Festivalu A književnosti*. Ni prvi ni drugi naziv nikad mi do

kraja nije postao jasan, nisam saznao što je to »alternativna« literatura, alternativna u odnosu na što, a ni termin »A književnost« nije ništa manje mutna odrednica. Znači li A — najbolja, ono što je najaktualnije, od čega sve počinje? A je prvo slovo abecede, sugerira početak; negdje u 9. stoljeću nepoznati redovnik, kojega danas zovemo Crnorizac Hrabar, reče da je Konstantin Slavenima stvorio pismo koje počinje upravo staroslavenski glasom *az* koji se izgovara širokim otvaranjem usta, što bi imalo i simbolično značenje, jer, eto, slavenski narodi, dobivši pismo, konačno mogu »progovoriti«, upisati se u povijest.

Govorilo se svojedobno da fakovci vraćaju književnost čitateljima, dapače skidaju aureolu mističnosti s osobe pisca, ulaze u neobavezne prostore koji su sve samo ne kula bjelokosna. Dvoje, međutim, nikad nije spomenuto: romančina i klasik. Jer, nje govala se kratka priča ili kraćušni roman, a jednom je neki mladi kritičar u emisiji *Pola ure kulture* nepromišljeno izjavio kako danas »debele« knjige ne prolaze, jer za vrijeme koje utrošiš na kakav mastodont možeš lijepo pročitati nekoliko knjižica! *Nota bene*. Razmetanje odrednicom »klasik« pomalo je neumjesno, ne samo zato što bi ta riječ možda konotirala nešto staro, autora koji odavna više nije

među živima, nego, čini mi se, upravo zbog fakovskoga inzistiranja na nekoj vrsti pučkoga pristupa literaturi, neobaveznosti, nekonvencionalnosti, a u takvoj koncepciji nema mjesta za klasika. Jer, netko dobiva epitet klasika po drugom mjerilu, a ne po broju napisanih stranica.

No, pojavili se *Dvori od oraha* i pokazalo se što smo zapravo potajno željeli, ali nismo glasno rekli, dok to nismo dobili, a nismo imali ne zato što nismo htjeli, nego zato što nismo mogli. Doista, nije bilo nijednoga napisa ili televizijske emisije, a da se nije povela riječ o gotovo sedamstotinjak stranica *Dvora od oraha*, kao da pred tim romanom treba pasti ničice kao pred svetom kravom Hator ni zbog čega drugoga nego upravo zbog količine stranica. Sam Jergović je u emisiji *Nedjeljom u dva*, emitiranoj 9. studenoga 2003. godine, rekao kako su *Dvori* zapravo za nekih tristo stranica skraćeni i time se narugao svima koji su započeli od debljine hrbata.

Dakle, pred nama su *Dvori od oraha*, silno uzbudljiva i sjajno napisana proza koja je zapečatila već otprije poznatu činjenicu: Jergović je, naime, nedvojbeno talentiran pisac! I nitko tko u knjizi doista uživa, a ne grozi se njezine veličine iskazane u centimetrima, neće žaliti vrijeme uloženo u čitanje, možda će čak na neki neobičan način tugovati što je prijateljavanje s njom prestalo. Jednostavno, zbog duga druženja čovjek se navikne na jedan svijet i njegove likove. Držim, naime, da vremenski i prostorno razvedena priča, koja se proteže kroz 19. i 20. stoljeće, a prati sudbinu obitelji Azinović — Sikirić — Delavale, čini da u nju udemo bez ostatka i postanemo voajeri koji s povijesne distance, a s povijesnim iskustvom nekih likova, motre kako je pojedinac nerazmrsiv splet obiteljskoga naslijeđa i okolnosti u kojima se zatekao, ma kako god se sila koja ga vodi zvala — sudbina ili historijska nužnost. Pritom Jergović spretno provlači ideju usuda koji čovjeka određuje još i prije njegova rođenja, vrebajući povoljan trenu-

tak kad će mu se osvetiti ili ga nagraditi. Pomalo fatalistička koncepcija, međutim, u *Dvorima od oraha* zvuči više no uvjerljivo; o njoj se, doduše, rijetko izravno govori, no razgranata ju fabularna grada neprekidno podupire. Ne ostavljajući nijedan lik bez vlastite priče, autor će vješto sklopiti mozaik od mnogih dijelova, u kojemu svoje mjesto neće naći samo glavni akteri spomenutoga obiteljskog stabla, nego i mnogi sporedni likovi koji su — ponovno u perspektivi fatuma — ulazili u život obitelji Azinović — Sikirić — Delavale kako bi je usmjerili prema njezinu kraju, ili početku, ovisi kako se gleda.

Jergovićevi se *Dvori od oraha* ne mogu prepričati. Može se tek reći da se priča proteže od bosanskih vrleti iz vremena Austro-Ugarskoga Carstva, dubrovačkih zidina iz vremena Prvoga i Drugoga svjetskoga rata, preko talijanskih, američkih, srbijanskih, francuskih, britanskih i tko zna kojih sve ne prostora, do sadašnjice i današnjice, vremena kad su mnoge generacije ostavile iza sebe i treći, Domovinski rat, kad se gasi jedna loza i u novoj se djeci — koja ni ne znaju kakvu obiteljsku popudbinu nose — rađa neka nova priča čiji će uzroci ostati nepoznati.

Rafo Sikirić, to čudno dijete koje je rodila žena u šezdesetim godinama i kojemu će kum biti sam car Franjo Josip, taj melankolični čovjek koji je većinu života mučaljivo premetao brokve i lomio prste, a onda na neobičan način skončao život, oženit će Katu s kojom će imati djecu Reginu, Luku, Bepa, Đuzepea i Đovanija te Linu, koji je umro od španjolske groznice za Prvoga svjetskog rata. Svako će dijete ponijeti vlastiti križ, neponovljiv i apsurdan kako to samo život može smisliti: Luka će otići u Italiju, a skončati u Dubrovniku sretan, nakon što je veći dio života prodavao sir i nasmijavao ljude, ne priklanjajući se pritom nijednoj ideološkoj opciji; Bepo će umrijeti u sarajevskoj umobolnici kao partizanski časnik, Đuzepeovo će zemaljsko trajanje prekinuti četnički nož Mi-

loša Davidovića, Srbina koji mu je početkom Drugoga rata tako milosrdno prepustio kuću i gostionicu bježeći pred Endehazijom, dok će Đovani, koji je 1940. otišao u Pariz kako bi studirao geologiju, spletom okolnosti završiti u četničkim redovima; ni kriv ni dužan, ostavljen na životu neokrvavljenih ruku da bi imao tko pričati i reći »kako je to doista bilo«, bit će smaknut u prijeviku partizanskoj egzekuciji kao suradnik samog Draže Mihajlovića. Konačno, Regina, udana za Ivu Delavale, koji je plovio morima i imao dvije životne ljubavi — Reginom bio oženjen, a volio Dianu Vichedemonni. Ta starica, posve opoganjena i destruktivna u svom staračkom ludilu, skončat će od ruke dobroga doktora koji će joj svjesno dati previsoku dozu lijeka i tako osloboditi muka kćer Dianu i njezino dvoje djece.

Kad se tako ispriopovijeda, roman *Dvori od oraha* čitatelju koji ga nije pročitao ne može ni približno dočarati sve obilje i bogatstvo koje nudi. U jednoj zdravoj, potentnoj, snažnoj i — zašto ne reći — potresnoj naraciji nižu se važni povijesni događaji prelomljeni kroz sudbinu maloga čovjeka. U tome je smislu Jergovićev roman dio korpusa hrvatskoga novopovijesnoga romana u kojemu se o prošlosti govori na osobit način — ključni trenuci motre se u subjektivnoj perspektivi pa se sva njezina smislenost, ili je možda bolje reći besmislenost, podcrtava osobnom sudbinom koja samo prividno funkcionira kao pojedinačni izbor, nečije htijenje, opredjeljenje ili odluka, a zapravo je *exemplum* nečeg zadanog što čovjek iz vremenske i prostorne točke u kojoj se trenutačno nalazi ipak ne može sagledati. *Dvori od oraha* tako su istodobno obiteljski roman-kronika i novopovijesni roman. Zato ćemo u njemu naći mnogo informacija koje su nerazlučivi dio iskustva čitatelja starije i srednje generacije, znanje stečeno slijedom roditeljskoga odgoja te sustavnoga osnovnoškolskoga i srednjoškolskoga obrazovanja, a mnogo je toga, bogme, i iskustvo

vlastite kože. Zanimljivo je pritom uočiti kako Jergović razbija iluziju o identitetu subjekta koji se tobože ustrojjava sazrijevanjem i samooblikovanjem, pokazujući kako je osobnost tek nestabilna, uvelike smrvljena kategorija određena naslijeđem, sredinom i trenutkom. Rizikujući lošu procjenu, čini mi se da je autor u romanu htio pokazati kako postoji neki nedokučivi nadosobni red, mistični splet postupaka preda koji se prenosi generacijama, a djelatan je čak i onda kad se u obitelji više nitko i ne sjeća nekoga, recimo, šukundjeda. Jer, posve banalne sitnice, svakodnevnne efemeralije, kao što je listanje časopisa u kojemu je, između ostaloga, i tekst o smrti Isadore Duncan, mogu odrediti sudbinu obitelji nekoliko generacija unaprijed. Pa ako smo ikad dvojili trebamo li glasno priznati da nam se čini da ispaštamo tuđe grijeh, da nam se mnogo toga događa usuprot našoj volji, ako smo ikad posumnjali da je zakon obiteljske krvi mnogo jači no što bismo htjeli priznati, nakon *Dvora od oraha* možemo slobodno reći — da, dio smo stabla koje se grana na čudesan način, takvi smo kakvi smo jer u sebi nosimo pečate čije podrijetlo seže u mrak prošlosti, »onakvi smo kakvim su nas poželjeli prije nego što smo se rodili«. (str. 672) Autor će to kazati ovako: »Ne određuješ sam kako će ti biti, ne određuju ni drugi, ne određuje ni samo Bog. Znaš kako u Hercegovini kažu: govno mi se potrefilo! E, ako ti se počesto potrefi govno, onda ti uzalud sve drugo.« (str. 674)

Kako samo vješto Jergović vodi priču od njezina kraja prema njezinu početku, otplećući kronologijsku vrpču i držeći nas u napetosti do samoga kraja kad saznajemo zašto se roman zove upravo *Dvori od oraha*. Kako samo mudro pripovijeda, kako nas drži u napetosti, kako ostajemo upravo ganuti, naježene kože, na čudan način ispeckani iznutra — barem je tako s potpisnikom ovih redova — kad na posljednjih nekoliko stranica saznamo za koga su građeni »dvori od oraha«, dvori u koje

će maleno dijete — ni ne znajući da su izgovorene riječi silno performativno opasne — simbolično sahraniti djeda uz najgnusnije skatološke riječi, da bi mnogo, mnogo godina poslije i samo osjetilo strasni učinak dječje naivnosti. No, ne samo to dijete — a riječ je o Regini Delavale — nego i mnogi drugi, bez vlastite volje upleteni u tešku obiteljsku priču, svi oni kojima se — kako reče Jergović — »potrefilo«.

Uvodeći u roman mnoge likove, ne zaboravljajući nijedan do detalja, posve pitoreskno opisati, imajući pripovjedačkoga strpljenja posvetiti se ama baš svakom junaku koji se ispriječi na putu članovima obitelji Azinović — Sikrić — Delavale, Jergović je roman opskrbio mnogim kulturološkim, društvenim, političkim, sociološkim referencama pa vjerujem da će biti i onih čitatelja koji će poželjeti preskočiti poneke dijelove. Ali, ne, to ne bi trebalo činiti, jednostavno zato što je u složenoj romanesknoj strukturi svaka sitnica važna, i ne samo važna, nego je presudna, svaki informant ima svoje mjesto i pomaže stvaranju epske slike jednoga prostora u kojemu su se u različitim vremenima smjenjivali carevi i kraljevi, države i ratovi, gotovo uvijek s teškim posljedicama po nijemu većinu kakva je, uostalom, bila i ona koju čini pet generacija Azinovića, Sikirića i Delavalea. I ako su zbog čega *Dvori od oraha* »romančina« onda to nije zbog famoznih šesto osamdeset sedam stranica tečnoga teksta, nego zbog činjenice da je u njima uspio do u tančine ispriповijedati mnoge priče, a nadasve onu najvažniju — priču o čovjeku koji ne može pobjeći od vlastite sudbine, objašnjenje koje ponajmanje treba tražiti u sadašnjosti. No, još bitnije: pričajući o Niki Azinoviću, Rafu Sikiriću, Kati, Regini, Luki, Bepu, Đovaniju, Đuzepeu, Diani, autor će svakoga od nas vratiti osobnoj priči, podrijetlu i sudbini, tjerajući da se zamislimo je li se i nama samima doista »potrefilo«, nukajući nas da se zapitamo kako su nas poželjeli prije rođenja i jesmo li danas doista nositelji

neke zamršene obiteljske priče, pa i prokletstva?

Zanimljivo je Miljenko Jergović strukturirao *Dvori od oraha*. Roman, naime, počinje petnaestim poglavljem i razmatava se unatrag, prema prvome, od sadašnjosti ide prema prošlosti. Ipak, nije ovdje riječ o retrospektivnoj naraciji, ne, ipak je posrijedi kronološka ustrojba grade: Tko ima strpljenja može roman čitati od kraja prema početku. Držim, međutim, da postoji razlog zašto je autor postupio tako kako je postupio. Naime, u specifičnoj distribuciji prebogatoga tematsko-motivskoga materijala krije se ključ za otkrivanje onoga o čemu govori saga o obitelji Azinović — Sikirić — Delavale. Jer, da bi se razumjela sadašnjost, treba otići u prošlost, treba po njoj kopati. Zato Jergović ide od kraja prema početku, ako se tako smije reći, jer u životu nema početaka i krajeva, oni pripadaju samo priči, pa ono što je u *Dvorima od oraha* početak istodobno je i kraj nečega, i tako unedogled. Tako ono što se dogodilo na početku romana — kad *Dvori* pročitamo do kraja — razumijemo posve drukčije; ne čitamo, naime, ludilo i smrt Regine Delavale kao, eto, još jedan slučaj staračke senilije i alzheimera, nego kao posljedicu viševjekovnoga obiteljskoga palimpsesta. Određeni smo prošlošću i ne možemo se toga osloboditi, čak i kad bismo htjeli, određeni smo dvostruko: jednom intimnom, privatnom poviješću i onom drugom, javnom, velikom, presudnom poviješću, onom iz historiografskih priručnika, »poviješću spasa i oslobodenja«.

Jergović je napisao fascinantnu knjigu koja se čita onako kako se prave knjige i čitaju: svakodnevno, ustrajno, strpljivo i strasno. I ne smeta velik broj stranica, uopće ne, jer priča se razvija nevjerojatno lako, potičući znatizelju, a jezik kojom je ispriповijedana rijetko je susretljiv visokokaloričan jezik oslobođen svakovrsnih purizama, to je rasplesani, bogati jezik o koji se ne soplećemo, nego ga upijamo s užitkom. I doista ne bih u ovome trenutku uz

Jergovića vezao odrednicu »klasik«, ne zato što možebiti sumnjam da će on u budućnosti, za razliku od mnogih danas razvikanih i dobro prodavanih književnih imena, ipak imati posebno poglavlje u nacionalnoj povijesti književnosti. Prije bih rekao da je Miljenko Jergović pravi pravcati Pisac koji se ne mora sklanjati iza ekstravagantne teme, neobične narativne strategije, bizarnoga pripovjednoga očista ili poružene sintakse. On jednostavno zna ispričati prekrasnu priču koja — kako god to otrcano zvučalo — ostavlja bez daha. *Dvori od oraha* doista su »romancina«, i to zato što nas se duboko osobno tiču.

MILOVAN TATARIN

Vjera u vrijednosti

Drago Štambuk: *I šišmiši su ptice u bezpjevnoj zemlji*. Izabrane pjesme. Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 2002.

Pjesništvo Drage Štambuka otkriva nekoliko iznimnih svojstava: gipku ritmiku pjesme, bogatstvo jezika i autohtonost mišljenja, a misliti u poeziji znači učiniti pjesmu živom. Ritam i jezik se ne nose u sebi kao dio dara, a znati misliti nije samo dar, nego i odraz bogatstva duha. Epigraf ovog izbora iz čitavog pjesničkog djela glasi: *Ljudi se boje trnja, / a mene pozlijediše cvjetovi*. Taj sklad suprotnosti krije duboko jedinstvo. Trnje čuva i brani cvijet, okružuje ga i nadživljuje, i više nas nauči negoli cvjetovi.

Prva knjiga pjesama *Meu namin* (1974.) puna je sjećanja na djetinjstvo, rodni otok Brač, more i draga lica, i dijelom pisana rodnim čakavskim dijalektom, a pamćenje seže daleko, pa u pjesmi *Jema sam osan godišć*, već titraju bitne odlike ove poezije: ljepota okružja, toplina ljudska i ljubav, ali i tiha tuga. Tri kratka stiha pjesme *Ljubav* kažu: *Skrivak mora/ Oko naraslo/ Tišina pomodрила*, pa te slike govore da je more daleko, prostori golemi a samoća bolna.

Najčešće riječi koje se javljaju u svim knjigama jesu *srce*, *sunce* i *svjetlost*, sve tri konotativne, a najprisutnija je riječ 'srce', što puno govori o tankočutnosti Štambuka kao čovjeka i pjesnika. Zanimljivo je da uz riječ 'srce', što je i metafora ljubavi, već u drugoj knjizi pod naslovom *Antinoy & Mangal* (1977.) prisutna je već i tema smrti, pa tri kratka stiha pjesme *Aheront* (rijetka u carstvu mrtvih) glase: *protječe/ ostarje, isti, inačiji*. Dakle, smrt je neminovna, raznolika i vječna, a radost samo tren. A za ljubav kao da kaže: A što drugo tražiti od života?

Drago Štambuk je vrstan poznavalac Biblije, starogrčke mitologije, istočnog i zapadnog svijeta i velik dio pjesama napisan je u dalekim zemljama, što mu je pružilo bogato iskustvo, raznolike susrete i brojna saznanja, ali se u glazbi ovih stihova nerijetko javljaju i tihi tonovi tuge. Dovoljno je pročitati pjesmu *Zagreb* iz knjige *Snijeg za Ehnatona* (1981.), koja se ovako otvara: *Tangentna ulazi u meso kruga/ i kao kruh svagdašnji/ zgrušana krv joj trag*, a posljednja četiti stiha glase: *Ljudsko raslinje/ gusta čarna noć/ nad kojom Strijelac gađa/ stisnuto nečije srce*. U pjesmi *Nives, departure* jedan dvostih kaže: *Kako ubrat cvijet mendule/ da krhka mu ne raspu se srca?*

Masline i mendule javljaju se ne samo stoga što su dio rodnoga pejzaža, nego i zato što su simboli izvora života. Iz te knjige spomenula bih i pjesmu *Narcis u glini*, čitku, sažetu, smirenu u ljepoti slika, koje dočaravaju taj lik iz starogrčke mito-

logije, u pjesmi od samo šest stihova, od kojih dva posljednja, izdvojena, kažu: *Dohodeć ti sa licem zrcala/ krhotina glinena u vodi sam tvog srca*. Ova je knjiga pjesama supstrat duhovnosti, duboke emotivnosti u odnosu na sve što ga okružuje.

Knjigu pod naslovom *Od onih kakve crta infantkinja* (1984.) mislim da najbolje odražava uvodni distih: *Evo podižem ruševine/ i snažan vjetar nauditi im neće*. Od uvodne pjesme o stradanju Indijanaca u borbi s Američanima, s dahom alegorije, do one o pomanjkanju zraka u presparnoj noći, pod naslovom *Hipoksija*, to gusto tkanje stihova i strofa, u kojima titra harmonija ljubavi i smrti, puno je igre mostova koji se kidaju, ali i snova koji povezuju, jer ljepota uspomena ne prestaje iskriti. Ima prekrasnih minijatura u kojima sklad suprotnosti vrvi iznutra, ta vječita tema umjetnosti riječi. Iz dubine svoga bića pjesnik doziva brojne niz iskustava, kako bismo naučili penjati se k najvišem, kao što je Bog »zaključni plod drveta na kojem smo mi lišće«, a »ljubav je među teškim stvarima života, najteža.«

I ta dvojna zajednica temeljna je tema knjige *Croatiam aeternam* (1991.), koja je velikim dijelom napisana u stranim gradovima, pa se misao na rodnu zemlju vraća poput bumeranga: *kamo god da je hitnem/ čemu god da je putim, ona se vazda vraća. / Ubojita/ ista obnavlja ranu/ pored istog srca.*« (Sursum corda, London, 1989.)

Spomenula bih dirljivu i toplu pjesmu u prozi *U spomen mojih mrtvih*, koja se ovako otvara: *Tko vam izgovara imena, toliko puta, da zastru mi sluh? Tko dotiče vas, prste svoje dužec, iz nepojmljive daljine? Tko to puni usta svoja imenima vašim, kao starinskim zlatom, u želji da vas dosegne, tihe i pokunjene, iz sinjeg osvita? Tko neprestance prebire vaše riječi i ostavštinu, očima krijesnim od žalosti i ljubavi?*

Drugi dio pjesme je razgovor s ocem, koji ovako završava: *Otok vječni daruj njemu, Gospodine, i morjem ga beskrajinim ljuljao do na kraj* (London siječnja, 1988.)

Štambukove pjesme u prozi dokazuju da pisanje proze nije u biti drugačije od pisanja poezije. U oba slučaja imamo traženje nužnog izraza, jedinog, sažetog, nezaboravnog. A pjesma *Croatiam aeternam* odražava ne samo rodoljublje, nego i sve bitne osobine ovog pjesnika: iznimnu osjećajnost i osjetljivost, duboku religioznost i umjetničku senzibilnost. U posljednjoj strofi kaže: *O gipke hadrijanske struje/ unjišite me, unesite krhko, / pod mjesечно krilo zaborava, / Plahim, ospite poljupcima/ dok blaga sipi svjetlost/ sa hrvatskih zvijezda.*

A u pjesmi u prozi *Vreteno*, slike se vrte oko osi rodnoga otoka, i u njima misao da je sve prolazno, pa se javlja »volja za smrću«.

Tematika knjige *Uklesano u planinama* (1999.) najbolje izražava minijatura koja glasi: *Uklesane u planinama/ riječi su ljubavi i bola/ moje orlovske usamljene braće*. A posljednji usamljeni stih pjesme *Noćni kamen* glasi: *Noć jest da bi postojale krijesnice*, vječiti sklad suprotnosti života ljudskoga.

I u posljednjoj knjizi *Crni obelisk* (2001.) srce je riječ koja se najčešće javlja. Za tu knjigu može se reći da su pjesme prava savršenstva lijepe i moderne himne jednog duboko religioznog čovjeka i vrsnog pjesnika. Zanimljivo je da religioznost duha nije vezana ni za prošlost postanja svijeta, niti za budućnost sudnjih dana, nego je sva u sadašnjosti, i nema straha od smrti. Pjesnik joj suprotstavlja uspomene i pamćenje, pa taj luk poprima značenje života. Štambukov ljudski i pjesnički ideal je sklad Božjih i ljudskih tvorevina, što se ničim ne da zamijeniti. A u ovoj knjizi tercina bez naslova najbolje definira ovu poeziju: *Moja pjesma/ tamni je amulet/ stavljen na mjesto srca.*

Izbor pjesama načinio je i pogovor napisao Zvonimir Mrkonjić

KARMEN MILAČIĆ

Teorijska marginalizacija Srednje Europe

Nikola Petković: *Srednja Europa: Zbilja — Mit — Utopija: Postmodernizam, postkolonijalizam, postkomunizam i odsutnost autentičnosti*. Adamić, Rijeka, 2003.

U izdanju izdavačke kuće Adamić iz Rijeke nedavno je objavljena knjiga Nikole Petkovića *Srednja Europa: Zbilja — Mit — Utopija: Postmodernizam, postkolonijalizam, postkomunizam i odsutnost autentičnosti* (2003). Sam naslov ove lijepo opremljene knjige naznačuje temeljnu problematiku kojom se autor bavi, ali istodobno čitatelja priprema na široki raspon tema koje se u njoj obrađuju. U grubim crtama mogli bismo ustvrditi da se tematsko-sadržajni nizovi Petkovićeve argumentacije grupiraju oko tri središnja pitanja. Prvo je pitanje upravljeno jednom odsutnošću ili, bolje rečeno, jednom neprepoznavašnju sadržaja — riječ je naravno o prostoru Srednje Europe — koji po autorovu mišljenju naprosto vapi za teorijskim promišljanjem. Drugo se pitanje tiče ambigvitetne naravi središnjeg pojma studije i kompleksnosti njegova određenja. Kao treće pitanje izdvajam svojevrsnu konkretizaciju analize koja se okreće književnim tekstovima kao mjestima gdje bismo mogli potražiti odgovore na te upite.

Knjiga nam se pojavljuje u dvojezičnom izdanju što je svakako u našim prilikama prava rijetkost. U popratnoj riječi uz hrvatsko izdanje autor niječe da je riječ o prijevodu nego relaciju prema izvorno engleskom tekstu određuje kao »hrvatsku verziju rukopisa u kojoj se prijevod tretira kao precizna kulturna adaptacija izvornika« (9). U uvodnoj bilješci čitamo i auto-

rovo objašnjenje središnjeg mjesta književnih tekstova koje im je dodijeljeno u knjizi. Odabrani književni tekstovi ovdje se ne smatraju »pomagačicama povijesti« budući da je izričita autorova nakana podsjetiti čitatelja na »snagu samog jezika unutar svjetotvornog iskaza«. Književnost Srednje Europe koja je privilegirani predmet piščeve pozornosti nije nadopuna povijesnog prikaza nego, kao što autor piše, književnost »upozorava na pogreške koje olako generaliziranje i znanstvena metodologija širokih zahvata čine kad god iz krupnog plana vlastita istraživanja izostave nijanse čija mehanika zapravo omogućuje širu i objektivniju sliku« (9). Taj osjećaj za nijanse ne zapažam samo kod pronicljivih autorovih iščitavanja književnih tekstova nego i kod uočavanja slijepih pjega u teorijskim promišljanjima na koja se poziva kao i kod diferenciranja i prepoznavanja srednjoeuropske razlikovnosti.

U prvom poglavlju autor se poglavito usredotočuje na postkolonijalni diskurs i opisuje način kako predstavnici tog načina promišljanja bitnih događaja dvadesetog stoljeća ne uvažavaju, »invalidiraju« postojanje Srednje Europe. Analizirajući jedan tekst Kwame Anthonya Appiaha i Henrya Louisa Gatesa autor to elidiranje prostora Srednje Europe iz postkolonijalne paradigme tumači tvrdnjom da su dotični teoretičari »senzibilni kada se generalizira govoreći o bilo kojoj od dominantnih kolonija« ali da ti isti teoretičari »sami generaliziraju kada i odluče otvoriti prostor nedominantnim kolonijama« (38). Upoznat s važnosti tog diskursa, kojega djelatnost ni pošto nije tek akademska praksa nego koji svakako ima upliva u dnevno-političke strategije i odluke, autor upozorava na važnost uključenja i redefiniranja Srednje Europe u ono što imenuje »postesencijalističkom rekonceptijom identiteta« (42).

U sljedećem odjeljku poglavlja, nakon što je ustvrdio kako su teoretičari kulture i kulturalni kritičari »abdicirali i zaustavili se u istraživanju identiteta Srednje Euro-

pe«, Petković se okreće drugdje i u hibridnim, pjesničko–povjesničarskim izvorima traga za glasovima o svom predmetu. Nakon što je opisao Kunderin prilog raspravi o Srednjoj Europi i osebujnu pozicionalnost Franza Kafke on se okreće romanu Jaroslava Haška *Dobri vojak Švejk* s tezom da će analiza postupaka glavnoga lika ukazati na mogućnost »lociranja Srednje Europe iznutra« (62) jer se u romanu ukazuje na »odsutnost i praznine u samom centru zamišljena dualizma između Istoka i Zapada« (70).

Autorovo priklanjanje »hibridnim« tekstovima — ili snazi jezika svjetotvornih literarnih iskaza kao što je u uvodnoj besjedi rečeno — nastavlja se i u sljedećim poglavlja knjige. U drugom poglavlju autor analizira roman Claudia Magrisa *Dunav* koji on čita kao »putopis, kao intelektualno–turistički vodič, kao zemljovid tekstualne realnosti koji će omogućiti čitateljima spoznaju o Srednjoj Europi« (105). Po autorovom mišljenju Magrisovo »uslojavanje naratora i fokalizacijskih točaka« »omogućuje poliperspektivnost koja jedina realno reflektira umnoženu i fluktuirajuću zbilju regije« (116). Kao antipodnu strategiju iščitavanja regije Magris je u svojemu djelu ponudio lik Herra Kyselaka koji činom urezivanja vlastita imena na predmete kraj Dunava izabire pogrešan postupak i ukazuje na »nepoznavanje prirode regije« (159). U analizi tog segmenta romana Petković zastupa tezu kako je taj antipodni način doživljavanja regije sinegdoha onog stereotipnog modela socijalnog i psihološkog stabiliteta Austro–Ugarske Monarhije, one slike dobro uredenog državnog ustroja. U nastavku poglavlja Petković se okreće Krleži kroz čije djelo predočuje »perspektive drugih, perspektive autsajdera, ljudi s granica, s istočnog i južnog limesa — po jedinaca koji tek trebaju naći svoju sigurnost i do pojma dovesti ideju stabiliteta« (169). Dok se opis Kyselaka temelji na »čvrstom imperijalnom redu«, isti je taj svijet Krleži »podario slučajnost i nepred-

vidivost jednog geokulturalnog kaosa« (179).

Polazište četvrtog poglavlja jest da ne raspoložemo raspravom o Krleži kojoj je uspjela dovesti u vezu Krležine opise »hrvatskog geopolitičkog stratuma s diskursima kolonijalizma« (190). Posebice ističem naglasak koji Petković stavlja na Krležino »subkolonijalno« pozicioniranje Hrvatske u Monarhiji. Opravdavajući još jednu analizu već ionako preanaliziranih Krležinih tekstova autor svoje zapućivanje u njih legitimira novom »vizurom recipijenta« koja za osnovu uzima terminologiju i metodologiju kolonijalne i postkolonijalne književne kritike. Unutar te teorijske paradigme čitatelju se nude zanimljive i uvjerljive interpretacije niza antologijskih tekstova Krležina opusa ali ga se isto tako kao najznačajnijeg pisca hrvatske kulture pozicionira u kolonijalni diskurs.

Opisujući knjigu na ovaj način nisam nipošto iscrpio niti mogao predočiti svu njezinu kompleksnost. Dapače, ja sam naznačio samo temeljne smjernice argumentacije koja se u samom tekstu izvodi s uvjerljivom akribijom, ali i s velikim osjećajem za književne predloške. Razvidno je autorovo pronicljivo prebiranje po odabranim tekstovima ali isto tako i njegovo zalaganje za relevantnost književnog izričaja. No, bilo bi neopravdano ustvrditi da Nikola Petković zanemaruje odnos prema zadaćama regije s kojom se on identificira. U toj brizi za njenom sudbinom vidim etičku dimenziju ovoga teksta koja je najrazvidnija na mjestima gdje on projicira mogućnosti latentne ovim prostorima. On ih ne vidi kao puko utopijsko snatrenje nego zagovara potrebu uvažavanja drugih i postavlja pitanje »imamo li dovoljno hrabrosti za preispitivanje i novu prosudbu naše zajedničke prošlosti tako da bismo mogli živjeti u sadašnjici bez straha i mržnje?« (42). Na drugom mjestu čitamo sljedeće: »Temelji nove Srednje Europe trebali bi biti u njenim kulturnim pograničjima, ili, bolje rečeno, u njejoj transkulturalnoj realnosti

čija bi energija trebala promovirati jedinstvo unutar razlika umjesto da razlike ostanu toposima gdje se ucrtavaju granice između prirodno saživljenih subjekata, kultura, svjetonazora, umjetnosti i znanosti« (73).

Nipošto ne dovodeći u sumnju značaj toga pitanja ja bih kazao da ovdje započinje moj dijalog s autorovim projekcijama. Zbogovarajući latentne mogućnosti koje on prepoznaje u regiji a koje bi trebali saživjeti u zamišljenoj konfiguraciji odnosa čini mi se da se nedovoljno uvažavaju kočnice koje stoje na putu projicirane utopije a koje u velikoj mjeri određuju stvarnost ne samo ove regije. Tu poglavito mislim na retentivnu moć nacionalizma. Na jednom mjestu u tekstu čitamo da »je teško ne složiti se s činjenicom da je nacija–država... povijesni anakronizam« (85). Ja, recimo, dvojim da li uistinu nastanjujemo jedan, kako to autor kaže, »nadnacionalni prostor konglomerata razlike« (100). Ako autor, želeći dati glasa zatomljenom prostoru o kojemu piše, s pravom piše o potrebi »Srednjoeuroljana da i sebi i drugima odgovore na pitanje 'tko su zapravo oni'« onda se moramo zapitati u kojoj je mjeri dotičan prostor homogen. Moje je mišljenje da je i srednjoeuropski prostor diferenciran odnosima moći, različitim stupnjevima aproprijacije u nadređenu mu političko–gospodarske konfiguracije. Ako se ta diferencijacija izgubi iz vida lako bismo mogli pasti u zamku postulata globalizacije koji olako brišu imanentne joj neujednačenosti i nepravde. Te razlike svakako su više nego očite ali ih nastoje prekriti, kao što je uvijek slučaj, upravo ideologija koju zastupaju različiti hegemoni. Da bismo imali uvid u djelovanje te ideologije čini mi se da se ipak treba preupitati o retentivnoj moći prerano prebrisanoj nacionalizma.

Ovaj rad otvara relevantnu raspravu koja svakako zaslužuje odjeka i postavlja zahtjev da se prostori o kojima se ovdje na izričit ili manje izričit način raspravlja uk-

ljučje u teorijska promišljanja. Petkovićeve knjige svakako potiče na oglašavanje tih prostora ali isto tako pokazuje kako će uključivanje tih prostora nužno intervenirati u postojeće teorijske paradigme, ukazati na njihova ograničenja ali istodobno pridonijeti samorazumijevanju naših povijesti, naših prostora i kultura.

STIPE GRGAS

Delikatosa

Daša Drndić: *Leica format*.
Meandar, Zagreb, 2003.

273

Daša Drndić je spisateljica dvojne kulturne pripadnosti — rođena je u Zagrebu, odrasla je i započela književnu karijeru u Beogradu. Za vrijeme Domovinskog rata odlazi u Rijeku, gdje nastavlja književnu aktivnost, ne zaboravljajući pritom svoju dvo-državnu i dvokulturalnu genezu. Dvojna pripadnost (što je možda samo jedan od oblika apatrizma), jezični purizam, algoritmi ljudskoga stradanja i totalitarizmi u svim svojim manifestacijama postaju centralni interes njezina književna rada. Objavila je niz radiodrama te romane *Put do subote* (1982.), *Kamen s neba* (1984.), *Umiranje u Torontu* (1997.), *Canzone di guerra* (1998.), *Totenwände* (2000.), *Doppelgänger* (2002.), te *Leica format* (2003.).

Leica format u nakladi Meandra kandidiran je na dvama književnim natječajima za najbolji roman — za nagradu *Jutarnjeg lista* i *Ninovu nagradu* u Beogradu. Dvojna kulturalna pripadnost Daše Drndić zanimljivo je svjedočanstvo u korist i kontra mnogih argumenata o bliskosti i uda-

ljenosti dviju kultura i povrh toga kontroverza koja uznemiruje nedavno konstituiranu kvazi neprobojnu opnu, i opravdanu i neopravanu, između dvaju jezika i kultura.

Leica format se bavi, između ostaloga, temama koje su teorijski i književno veoma žive u posljednjih par desetljeća — totalitarizam, trauma i holokaust. Te su preokupacije rezultirale nizom potresnih i kvalitetnih tekstova — objavljuvani su i čitani Primo Levi i Ilija Jakovljević, nanovo je objavljuvan i u centar interesa doveden Paul Celan, u priču se uklapaju Klempererovi dnevnički, teorijski uvidi Shoshane Felman, povijesni pothvat Ive Goldsteina o holokaustu u Zagrebu. Nažalost, pojavila su se na tom tragu i iritantna prenavljanja i nasilna teoretiziranja iznikla iz pomodarstva koje nema skrupula ni prema čemu, pa tako ni prema holokaustu i bolnim pitanjima različitih trauma. Zadržat ćemo se na toj općoj ocjeni; jer *nomina sunt odiosa*. Zato nije lako pristupiti još jednoj knjizi koja se stilskim postupkom i temom tako skladno uklapa u horizont očekivanja razastrt nad tlom visoke kulture i učene teorije. *Leica format* nasreću izmiče *belle de jour* mentalitetu jer se radi, neovisno o zadanostima teme i postupka, o knjizi autonomne intelektualne i književne snage.

Pripovjedačica romana donekle je autobiografski obilježena; iz njezine životne priče iščitavamo tragove autoričinih iskustava. Pripovijedanje se većinom realizira u prvome licu; mjestimično su upisana svjedočanstva različitih fiktivskih likova i osoba također u prvom licu, odnosno sveznajuće pripovijedanje o raznim likovima u trećem licu i citati pisama, pjesama i tome slično. Na okupu sve to ne drži čak ni okvirna priča — pripovijedanje ima najviše sličnosti sa strujom svijesti, ako se izuzmu brojne mini priče o različitim junacima i njihovim kraćim ili duljim doživljajima bez fabularne motivacije uklopljenima u tkivo teksta. Roman započinje pričom o ženi koja je pobjegla od obitelji i započela novu

egzistenciju u kojoj je bila sretna, dok je kolegica sa studija nije prepoznala, čega je posljedica bila prisilno odvođenje u tobožnji pravi život. Sljedeći se paragraf bavi razmatranjem o fugama — poremećajima pamćenja koji rezultiraju bijegom oboljelih iz svoje sredine, a koje autorica metaforički preoznačava u životno važno iskustvo eskapizma prisutno u životima sviju nas. Nakon toga slijedi priča o čovjeku kojega je pripovjedačica poznavala. U procjepima tih mikropoglavlja stoji citat iz Yeatsove pjesme *The Second Coming*, spominje se Pessoa i njegova baka. Junaci tih poglavlja ne pojavljuju se u daljnjem razvoju teksta; ako ćemo strogo po Čehovu — ovaj je roman prepun pušaka koje nisu opalile. Besposlene su puške u slučaju ovoga romana promišljeni i uspješni književni postupak, opasan značenjem i uspješno elaboriran kako samim romanom, tako i u motu romana. U podnaslovu *Leica formata* upisano je deset riječi fuga, poredanih po dijagonali, čiji se font progresivno smanjuje. U motu romana Daša Drndić ispisuje tri definicije riječi *fuga* — prva definira fugu kao poremećaj sjećanja, druga kao polifonu muzičku kompoziciju, a treća kao *spoj između kamenova ili pločica — reška: namjerno ostavljen razmak u gradnji koji otklanja mogućnost pucanja konstrukcije; pukotina — što bi za ovu furdu mogla biti metafora*.

I doista — autorica namjerno nabacuje priče i svoja nevezana razmišljanja, spaja sudbine ljudi raznih vremena i kontinenta, suosjeća s ljudima na kojima su se testirali lijekovi i pratio tijekom bolesti, recimo sifilisa, stacionira kronotop romana u američki centar za pregled izbjeglica pristiglih brodom iz preglednije predratne Europe, istražuje život grada Rijeke, komentira njegovu tolerantnost koja rađa sveopću bljutavost i kako ona smatra — hladnoću i nezainteresiranost. Ne postoji fabularna motivacija, čak ni kiševski osmišljena korespondencija naizgled udaljenih priča. Daša Drndić ne piše o podudar-

nostima ili o uzorcima povijesti koji se ponavljaju, nego o disparatnim iskustvima, uvijek iznenadujućim životnim okolnostima kojima je zajednički nazivnik stradanje običnoga svijeta, ali i, svemu usprkos, postojanje prostora za mišljenje i britak humor koji spašavaju od nepodnošljivosti.

Roman *Leica format* i naslovom sjedinjuje svoje disperzno stanje u koherentnu cjelinu — ako postoji fizička realnost, ona je najbolje uhvatljiva i prikaziva fotografskim leica formatom. Duhovna realnost ovog napola ispovijednog romana uhvatljiva je jednako tako adekvatnom formom književnog *leica formata*. On se sastoji, kao što smo gore već napomenuli, iz zamisli da se ne priča priča o svijetu, nego svijet pričama, razmišljanjima, opaskama, citatima, u proizvoljnoj kombinaciji motiviranim prije svega autoričinom strujom svijesti i strujom misli.

Može se prigovoriti pojedinim sintaktičkim rješenjima rečenica u romanu *Leica format* — autorica se možda vodila sintaksom svakodnevnoga govora, no nisam sigurna o kojem bi se idiolektu radilo i čini mi se kako nije najuspjelije uklopljen u rasan i bujan jezik ove intelektualističke i esejističke proze. Npr. *Malarija sanirana je, mrak pred ulazom klati se, a jedan hrvatski ministar... rekao je*. Možda je u pitanju pokušaj poetizacije govora; bilo kako bilo, takva sintaksa nije našla logističko uporište u inače solidno napisanom tekstu.

Leica format je iskren roman o življenju u tuđem gradu i borbi s tuđim životima koji neštedimice penetriraju u naš mir, o izgnanstvu i o svijetu koji se rasipa iz prividne cjelovitosti nakon što se isto tako prividna svakodnevica i rutina raspu pod utjecajima sile povijesti i novca. Autorica reducira faktor patetike i samosažaljenja uvodeći niz likova s tužnim pričama, relativizirajući užas — užas je valjda norma, pa se cijelom življenju može pristupiti s trijeznim nepoštivanjem izmišljenih priča o svakodnevici i idili. Sve je moguće izmaknuti i rastaviti, ali sastavljanje nije

monolitan i monopolistički proces. Jednom razvaljene puzzle naći će novi red, makar u kaosu, makar u šutljivoj egzistenciji na podu tavana, a ovakva je književnost tu da objasni i pojasni ne što život jest, a što život nije, nego što sve život može biti. Zbog svega je toga roman *Leica format* Daše Drndić ozbiljno djelo za koje ne možemo znati hoće li izdržati ispit vremena, ali smo sigurni kako mu ispit današnjeg čitanja ne predstavlja ni najmanji problem. Ne samo jer postavlja relevantna pitanja i priča zaostatke bitnih priča, nego jer to čini lijepo, talentirano i delikatesno.

ŽELJKA VUKAJLOVIĆ

275

Vermeer na rasprodaji

Susan Vreeland: *Portret u delftsko modrom*. Prevela Nada Šoljan;
Tracy Chevalier: *Djevojka s bisernom naušnicom*. Prevela Maja Šoljan. AGM, Zagreb, 2002.

Kad je 1999. godine Susan Vreeland objavila *Portret u delftsko modrom*, a Tracy Chevalier *Djevojku s bisernom naušnicom*, angloameričko tržište knjiga poslužilo je kao platforma neobičnoj simbiozi. Ta dva romana — različitih autorica i različitih pripovjednih interesa — uobičajilo se čitati i reklamirati zajedno. Razlog toj simbiotičkoj potrošnji njihovo je tematsko preklapanje: oba, naime, pripovijedaju o Vermeerovu slikarstvu. I premda bi se moglo pretpostaviti da Vermeer, kao zajednička tema, zapravo to djelatnije podrtava pripovjedne razlike u dvama romanima — i u dvama prikazima slika toga nizozem-

skog majstora iz 17. stoljeća — tržišna politika potisnula je narativne razlike, u korist zbivanja dviju priča u jedinstven potrošački okvir. Štoviše, zbog te su simbioze kritičari počeli govoriti o »Vermeerovim romanima«, a među njih se, osim *Portreta u delftsko modrom* i *Djevojke s bisernom naušnicom*, često ubraja i *Poduka iz glazbe* Katharine Weber.

Takva praksa očito je utjecala i na hrvatsku izdavačku politiku, jer su se 2002. godine u paru pojavili prijevodi »Vermeerovih romana« Susan Vreeland i Tracy Chevalier. Već ih je zato umjesno — ako ne i nužno — prikazivati zajedno. Uostalom, ne nameće to samo tržišna politika, već i potreba kritike da slikarstvo prepozna kao nosivi *literarni* interes, te da *tematizaciju* vizualnosti pretpostavi analizi njezinih različitih pripovjednih upotreba.

Na prvi pogled, takvu praksu kritike legitimira sama povijest književnosti, i to u najtradicionalnijem izvodu. Interes književnosti za prikazivanje vizualnih artefakata seže do samih njezinih kanoniziranih početaka. Tako se još i danas kao omiljeni primjer ekfraze — retoričke figure koja upućuje na verbalni prikaz vizualnog artefakta — ističe Homerov opis Ahilova štita, a sličan je i status ekfrastičke poezije Johna Keatsa. U svjetlu takve povlaštene tradicije vizualnog u književnosti kao da je samorazumljivo potiskivanje razlika u romanima Susan Vreeland i Tracy Chevalier, a u korist analize njihove općenitije potrebe za vizualnošću. Ispada, naime, da se opetovano literarno tematiziranje Vermeera »vidi bolje« od pripovjedne optike koja ga je proizvela, te da literarni Vermeer vlastitu literarnost proizvodi kao slijepu pjegu. Slično tome, akademska i ina kritika koja je popratila ta dva romana mahom je ostala slijepa na vlastiti postupak: na fascinaciju prikazom vizualnosti toliko snažnu da je potisnula kritički uvid u proizvodnju pripovijedanja, kao da *tematizacija* Vermeera podrazumijeva relativnu nevidljivost pripovjedne *retorike*. To je naiz-

gled u skladu s praksom samoga Vermeera, koji inzistira na prozirnosti čina prikazivanja ne bi li proizveo što efektniju — i što vidljiviju — temu slike: najčešće jednu ili više figura u slikarevu studiju. Ipak, dok kod Vermeera prozirnost čina prikazivanja uprizoruje istodobno vlastito paradoksiranje — jer su teme njegovih slika nerijetko uvjeti same slikarske proizvodnje — u romanima Susan Vreeland i Tracy Chevalier takvog paradoksiranja nema, a Vermeer je tematizacijom pripitomljen.

Književni i teoretičari kulture, međutim, posljednjih su godina proizveli značajan korpus tekstova koja motivira upravo nezadovoljstvo pripitomljenjem napetosti između literature i vizualnosti. I dok tradicionalni tekstovi o tome problemu uglavnom zastaju na konstataciji nesvodivosti književnosti na vizualno, i obrnuto, suvremeni teoretičari teže istražiti uvjete te nesvodivosti i koristi od nje, bilo da se radi o psihičkim strukturama, politici roda i seksualnosti ili optičkim metaforama u historiografiji. U takvome kontekstu »Vermeerovi« romani, poopćeni u par, doimaju se nedopustivo nedočitanima, kao da ih je tržište bestsellera prebrzo potrošilo, ponudivši analitičnijim čitateljima tek pitanje otkud takva potreba za Vermeerom na suvremenom tržištu knjiga.

Premda je to pitanje — otkud baš danas potreba za Vermeerom — poticajno i relevantno, čini mi se da će odgovor na njega ostati nedostupan nastavi li se s praksom poopćavanja proza kojima je njegovo slikarstvo središnji tematski interes. Drugim riječima, čini mi se da Vermeer u suvremenoj angloameričkoj proznoj produkciji zadovoljava potrebe, a ne potrebu, slično kao što susretništa književnosti i vizualnog ni inače ne trasiraju zonu dodira, već zone dodira, i omogućuju prepletanje različitih simboličkih interesa, kapitala i profita. Odnosno, vratim li se na početak svoga teksta, tržišnu simbiozu dvaju »Vermeerovih romana« iz 1999. godine možda je moguće razložiti ne ustrajavanjem na

zajedničkom interesu dvaju tekstova, već na njihovim razlikama, koje je na tržištu bilo potrebno i moguće potisnuti.

Roman *Djevojka s bisernom naušnicom* pripovijeda o nastanku istoimene Vermeerove slike, iz perspektive sluškinje koja je slikaru navodno poslužila kao model. Ta je naknadna povijest Vermeerove slike naglašeno fiktivna, i nastaje u prazninama što su ih ostavile poznate i prihvaćene činjenice Vermeerove biografije i povijesti Delfta. Takva pripovjedna strategija stoga implicitno preispituje status historiografskog i biografskog teksta, koji ovise o istim narativnim mehanizmima kao i povijesni roman. Nadalje, riječ je o romanu čija je središnja pripovjedačica mlada sluškinja, dakle lik koji zbog svog klasnog i spolnog identiteta u vrijeme o kojemu roman govori nije imao pravo glasa, niti je zauzimao položaj iz kojega je mogao proizvesti autobiografsku ispovijest. U onodobnim tekstovima takvi glasovi zato nužno funkcioniraju kao praznine, mjesta šutnje unutar dominantne kulture. Ti prešućeni glasovi mogli su probiti površinu dominantne kulture eventualno kao predmeti prikazivanja — kao što je slučaj s imaginarnom sluškinjom iz romana Tracy Chevalier, koju navodno prikazuje Vermeerova slika. Ipak, i u tom slučaju oni bi ostajali nijemi ulog u ekonomskoj razmjeni, i/ili razmjeni simboličkih kapitala, ali bi rijetko bili njihov subjekt. Što sa svoje strane iznova traži preispitivanje reprezentativnosti postojećih povijesnih i biografskih tekstova o tome vremenu, budući da njihove pripovijesti potiskuju glasove s margine (glasove predmeta prikazivanja) u korist glasova, karijera i kapitala njihovih prikazivača i zastupnika.

To je ujedno i središnji interes fabule *Djevojke s bisernom naušnicom*. Pripovjedačica zbog siromaštva napušta roditeljsku kuću, da bi postala sluškinja u Vermeerovu domu; ondje od obične služavke avansira u Vermeerovu pomoćnicu i savjetnicu, te mu naposljetku posluži kao model za

sliku, ali i kao predmet erotskog interesa. Od njezine uloge u Vermeerovoj profesionalnoj i intimnoj biografiji, međutim, ostaje samo portret ispražnjen od njezina imena i glasa, sveden na robu za naručitelja. Portret tako kao da reproducira položaj vlastitoga predmeta: i on je lijep, nijem i na prodaju. Proizvevši portretu i njegovu predmetu glas i moguću povijesnu priču, roman teži razbiti reprodukciju povijesnih praznina i šutnji, i prokazati ih kao nasilje, potiskivanje i ulog u najrazličitijim vrstama profita i trgovine. Indikativan je u tome smislu kraj romana: sluškinja prodaje biserne naušnice koje joj je Vermeer oporučno ostavio, ne bi li tim novcem otplatila dug vlastitome mužu, koji ju je od Vermeera »otkupio«. Naravno, zajedljiviji čitatelj mogao bi primijetiti ironiju u činjenici da je Tracy Chevalier svoj kritički intoniran roman o ženi, kapitalu i umjetničkoj proizvodnji i sama unosno prodala, i time si osigurala poziciju vidljivosti u dominantnoj kulturi.

Roman *Portret u delftsko modrom* Susan Vreeland razvija posve različit interes za Vermeera. Moglo bi se reći da je u romanu Susan Vreeland sam Vermeer konstruiran kao povijesna praznina, ispražnjen vizualni trag koji u povijesnoj naraciji postaje zalogom najrazličitijih interesa, profita, nasilja i potiskivanja. Vreelandova, naime, također teži ispričati povijest jedne Vermeerove slike, ali ne kao povijest njezina nastanka, već kao povijest njezinih vlasnika i potreba koje je zadovoljavala. Drugim riječima, genealogiju i povijest umjetničkome djelu, kako ih vidi Susan Vreeland, ne proizvodi nekakvo rodno mjesto, već diskontinuirano taloženje njegova posjedovanja, potrošnje i tumačenja.

Stoga ne čudi što je i samo Vreelandičino pripovijedanje diskontinuirano: ono pokriva osam zasebnih priča koje počinju u suvremenosti i strmoglavljaju se prema trenutku navodnoga nastanka Vermeerove slike. Glasovi osmero pripovjedača ujedno su glasovi osmero vlasnika slike, koji je

vole, troše i prodaju kako bi zadovoljili različite interese i potrebe: od potrebe da se estetskim iskustvom zaliječi traumatsko sjećanje na nacizam i holokaust, preko slike kao instrumenta seksualne i ekonomske emancipacije pripovjedačice iz vremena napoleonskih osvajanja, do gubitka slike kao zaloga osobne povijesti u priči Vermeerove kćeri. Identitet slike tako kao da ni ne postoji osim kao historijat njezine potrošnje, povijesno kontingentan, nestabilan i nedoreciv. Stoga ne čudi što Vermeerova slika, čiju povijest Susan Vreeland pripovijeda, zapravo ne postoji, osim kao konstrukt njezine fabule: riječ je o Vermeeru izmišljenome za potrebe pripovijedanja, što ne postoji kao vizualni artefakt, već samo kao fiktivni opis i zapis svoje povijesti. Štoviše, moglo bi se reći da je nepostojanje slike nužno i jedino logično u romanu kakav je *Portret u delftsko modrom*, jer jedino uskratim pouzdanoga vizualnog traga sama naracija može zadovoljiti svoju potrebu za fikcijom i fabulacijom.

Zbog tako različitih interesa *Djevojke s bisernom naušnicom* i *Potrreta u delftsko modrom* gotovo ih je nemoguće uspoređivati. Da bih ta dva romana usporedila, naime, morala bih prešutjeti neprešutive razlike, čime bih reproducirala isto onakvo nasilje i potiskivanje kakvo oba, svaki na svoj način, teže prokazati. Upravo mi se to čini ključnim problemom trendovske simbioze »Vermeerovih romana«: premda naizgled prosvijećena i emancipirana, ta simbioza je nasilna, monologična i slijepa na razlike. Ona potiskuje razlike u korist njihova poopćavanja u svijest o Razlici, koju je moguće zatvoriti u jedinstveniji — i stoga konzumabilniji — okvir pomodne i politički korektne književnosti. Kao takva, ona zadovoljava potrebu tržišta i marketinga da — koristeći se Vermeerovim slikarstvom kao alibijem — vlastito nasilje nad tekstom i profit od njega prodaju kao reprezentativnu i prosvijećenu kulturnu povijest.

TATJANA JUKIĆ

Dobra stara drama

Stara hrvatska drama. Priredio
Milovan Tatarin. Znanje, Zagreb,
2003.

Na samom kraju protekle godine u izlozima se pojavila ova vrlo vrijedna knjiga, upravo kao naručena da se kao božićni dar stavi pod bor. U vrijeme kad hrvatsko izdavaštvo buja izbacujući tjedno naslove svjetskih uspješnica i vrebajući rukopise domaćih razvikanih pisaca, možda je u neku ruku i neobično objaviti izbor iz stare hrvatske drame. U *Znanju* su nesumnjivo napravili mudar potez — ovo je, naime, prva knjiga koja objedinjuje sedam dramskih naslova stare hrvatske drame. Bilo je, doduše, i u novije vrijeme, iznimno vrijednih edicija koje su u zasebnim knjigama predstavljale radove pojedinih, među ostalima i dopreporodnih, pisaca, a valja spomenuti i nedavne brojne izdavačke pothvate objavljivanja lektirnih izdanja. Premda se vrstom sadržaja ova knjiga može usporediti sa spomenutima, ovom tekstu to nije namjera — jedino valja istaknuti da je *Stara hrvatska drama* drukčija od spomenutih, a time stječe i vlastitu vrijednost i zanimljivost. Osim toga, za svaku je pohvalu već i sama činjenica da izdavaštvo danas vodi brigu i o staroj hrvatskoj književnosti, posebice o drami jer se nekako stječe dojam da je uredničko oko sklonije novijim razdobljima u književnosti, bez obzira je li riječ o stručnoj literaturi ili književnom djelu.

Muka svete Margarite, Lucićeva *Robinja*, Držićeva *Novela od Stanca*, *Dundo Maroje* i *Skup*, Gundulićeva *Dubravka* te *Matijaš Grabancijaš dijak* Tita Brezovačkoga dramski su tekstovi stare hrvatske književnosti koji se nalaze u ovoj knjizi.

Priredivač je knjige Milovan Tatarin, profesor stare hrvatske književnosti na osječkom Pedagoškom fakultetu, a urednica knjige je Ana Lederer, teatrologinja. Tatarin se kao vrstan poznavatelj stare hrvatske književnosti istaknuo i svojim knjigama *Polomljeno poetičko zrcalo* (1991.), *Od svita odmetnici. Rasprave o nabožnim temama u Slavoniji u 18. stoljeću* (1997.), *Zaboravljena Oliva. Rasprave o hrvatskoj nabožnoj književnosti 18. stoljeća* (1999.)

Odmah na početku valja reći da je *Stara hrvatska drama* knjiga koju bi u svojoj kućnoj biblioteci morao imati svatko tko voli hrvatsku književnost, a to knjiga duguje i izboru drama i predgovoru. Tko je ikada u životu imao u rukama neki izbor književnih djela, lako će se prisjetiti skromnih priredivačevih napomena o »jednom od mogućih izbora«, nastojanju da se načini »reprezentativan odabir«, žalu zbog ograničenoga prostora i vremena te svim drugim načinima posipanja pepelom pa čak i ispričavanja što se priredivač uopće drznuo krug važnoga suziti na važnije odnosno najvažnije ili suditi o vrijednosti književnog djela. Unatoč svemu, valja priznati da je izbor tim teže načiniti što je bliža prošlost iz koje se odabire, no to ni u kojem slučaju ne umanjuje napor koji priredivač ulaže u svoj rad.

U posljednje vrijeme zaredali su različiti izbori iz hrvatske i strane književnosti pa je često moguće iznad naslova »izbor« ili »analogija« pročitati ime i prezime autora, zapravo priredivača. Ovdje to nije slučaj. O priredivaču saznajemo tek kad knjigu otvorimo ili kad okrenemo posljednju stranicu ovitka. Međutim, Tatarin je pošteno odradio posao ponudivši, poput ostalih priredivača, sliku o staroj hrvatskoj dramati. Iz te se slike daje razabrati da je stara drama svoje izvore i središta pronalazila najprije u južnim dijelovima Hrvatske, ponajviše u Dubrovniku (čak četiri drame, od toga tri Držićevi i jedna Gundulićeva), a tek s Titom Brezovačkim započinje zauzetiji izvorni dramski rad i u

sjevernoj Hrvatskoj. Premda se priredivač u svom predgovoru dotiče i kazališne povijesti, odnosno podataka o izvedbi odabranih drama, ovdje je ponajprije riječ o dramati. Osim toga, izbor upućuje i na razvidnost lektirnog srednjoškolskog programa. Stoga je ova knjiga izvrstan pomoćnik svim gimnazijalcima, ali i studentima. Ostalim čitateljima drugih struka, onima koji se ne bave književnošću, ovo će biti draga knjiga koju će rado pročitati i kasnije češće posegnuti za njom. Na petstotinjak stranica luksuzne tvrdoukoričene knjige nalazi se, uz predgovor i tekstove, još i iscrpan rječnik razdijeljen prema pojedinim dramama (samo su Držićevi tekstovi objedinjeni jednim rječnikom), a kao vrijedan dodatak u knjizi su i kratki životopisi dramskih autora. Na kraju se nalazi i napomena o tekstualnim predlošcima drama.

Još nešto. Ovo je vjerojatno jedan od rijetkih izbora u kojemu priredivač ne žonglira bezbrojnim i nepreglednim naslovima neuvrštenih djela, niti se opravdava zašto je uvrstio ovo, a ne ono, nego se kratko osvrće na ostali opus toga autora i nekih njegovih suvremenika, točno koliko je potrebno da se stekne bolji pregled nad pojedinim piscem i njegovim djelom, a da se ne omete čitateljska pozornost. Još jedna prednost za dake kojima će knjiga biti pregledna i jezgrovita, a ovaj će predgovor zasigurno biti jedan od rijetkih koje će svatko rado pročitati. Uzme li se u obzir Tatarinov nedavni rad na dvama školskim udžbenicima, odnosno čitankama za osnovnu školu (*Počelnica za odrasle*, čitanka za osmi razred, u suradnji s J. Matanović, Zagreb, 2001. te *Psst! Knjige govore!*, čitanka za peti razred, u suradnji s J. Pogačnik, Zagreb, 2002.), lako je i u *Staroj hrvatskoj dramati* uočiti autorovu metodičnost i sustavnost pristupa. Ništa suvišno, sve korisno i zanimljivo. Tako je osmišljen i predgovor. Na tridesetak stranica priredivač je napisao analizu i interpretaciju pojedinih uvrštenih drama, a na kraju predgovora nalazi se kraći popis literature

kao uputnica svima koji se žele temeljitije posvetiti temi.

Tatarin u svom predgovoru intrigira, uvlači čitatelja u priču, usredotočuje se na bitno, a pritom mu ne manjka, reklo bi se, ni spisateljskog daha pa su njegove rečenice dinamične, zanimljive, konkretne i duhovite. Osim toga, svake je hvale vrijedan i duhoviti naslov predgovora: *O ženskim mukama, robinjama, ljudima nazbilj i nahvao, grabancijaškim čarolijama i još koječemu*. Odrekavši se suhoparnih naslova koji bi glasili, primjerice, *Predgovor* ili *Uvod*, pisac predgovora samom je sebi postavio zadatak da svoj posao obavi stručno i zanimljivo, a u tome je i uspio. Bez uvodnih riječi ili načelnog situiranja stare hrvatske drame u vrijeme i prostor, autor se odlučio za svega pet odjeljaka, pet kraćih tekstova posvećenih pojedinim dramama (tri predstavljene Držićeve drame obrađene su u istom odjeljku). Pišući, primjerice, o *Robinji* Hanibala Lucića, Tatarin navodi okosnicu radnje, nastavlja sažimanjem stilskih odrednica te podacima o nastanku i izvodenju, a ne zanemaruje ni usporedbe s ostalim dramskim tekstovima predstavljenima u knjizi. Zatim se nastavlja temeljita i iscrpna analiza, a velik dio teksta zauzima i smještanje *Robinje* u povijesni, književni pa i kulturološki kontekst tako da pred čitateljem izranja cjelovita i jezgrovita slika *Robinje* kao živoga književnoga djela koje je i danas zanimljivo i aktualno. Pišući o pojedinim dramama autor bira riječi, ali ih ne pojednostavnjuje, a nerijetko i citira. Premda je ovdje ponajviše riječ o drami, ne manjka ni podataka iz kazališne povijesti. Tito Brezovački predstavljen je i kao tvorac posebne kazališne terminologije, a nisu ispušteni ni osnovni podaci o sjemenišnom kaptolskom kazalištu u Zagrebu. U odjeljku posvećenom Gundulićevoj *Dubravci* priređivač je načinio i kratak pregled piščeva opusa, čuvenoga »poroda od tmine« i ostaloga rada, a i ovdje je, kao i u ostalim tekstovima predgovora, uzeo u obzir i komparatističke

veze s ostalim nacionalnim književnostima toga vremena.

Deplasirano, a možda i stereotipno, poput općeg mjesta u pučkoškolskim sastavcima, može zazvučati tvrdnja da Tatarinov predgovor nanovo i na osobit način pristupa staroj hrvatskoj drami oživljavajući njezine vrijednosti u današnjem vremenu, no to je neosporno. S druge strane, svakako valja istaknuti da je autorov pristup staroj hrvatskoj književnosti, a to se i ovdje pokazalo, lišen patetike i arhaičnih nanosa, što daje naslutiti da staroj književnosti prilazi s mnogo duha, svjestan da je i stara i nova književnost dio cjelovite hrvatske književnosti u kojoj se pojedini motivi pojavljuju i nestaju da bi se ponovno pojavili, ovisno o mjestu i vremenu koje ih uvjetuje.

LUCIJA LJUBIĆ

Angažirani intelektualac

Književnost, kultura, angažman.
Lanx satura. Zbornik posvećen
Predragu Matvejeviću. Uredili Sanja
 Roić i Nenad Ivić. Zagreb,
 Prometej, 2003.

U svojoj knjizi *O zanatu pisca i o stilu* Schopenhauer tvrdi da postoje tri tipa autora: oni koji pišu ne misleći, zatim pisci koji dok pišu misle i, konačno, oni koji su mislili prije samog pisanja. Za njih se može reći da pišu samo zato što su mislili. I zbog toga su, naravno, rijetki.

Ovoj potonjoj kategoriji pisaca pripada Predrag Matvejević čije pisanje polazi uvi-

jek od promišljanja — ili bolje rečeno od stanovitog mišljenja — bez obzira radilo se o književnom tekstu ili političkoj intervenciji, o putopisu ili kritici vladajućih ideja u suvremenom društvu. Odatle proizlazi i nemogućnost klasifikacije njegova djela koje se opire svakom obliku krute i unaprijed zadane katalogizacije.

Može se to vrlo dobro razumjeti čitajući ovaj *Zbornik* koji mu je posvećen povodom njegove sedamdesete obljetnice koja je — ne hotеći biti tek formalno priznanje ili prizivanje okoštalih formula svojstvenih akademskim i institucionalnim ritualima — obilježena kao napor znanstvenika iz različitih disciplina i zemalja da ponovno izlože i rasprave teme što ih je on predlagao i razvijao u svojim tekstovima. To su: Rade Kalanj, Nenad Ivić, Claudio Magris, Raffaele La Capria, Milivoj Telećan, Robert Bréchon, Gabriel Beis, Marija Mitrović, Riccardo Picchio, Rossanna Rossanda, Sanja Roić, Melita Richter, Sergej Roić, Boris Uspenski, Dubravko Škiljan, Slaven Ravlić, Žarko Puhovski.

Matvejevićeva međunarodna slava počinje 1988. godine talijanskim prijevodom njegova *Mediterskog brevijara*, nakon čega su u sljedećih nekoliko godina slijedila izdanja te knjige na francuskom, španjolskom, njemačkom i drugim jezicima. Stranim čitateljima, kao na primjer Magrisu, dugujemo ne samo neposredno vrednovanje Matvejevićeva istraživanja nego i razumijevanje intertekstualne mreže na koju se djelo pozivalo, od Micheletova djela *La mer* do Braudelova *La Méditerranée et le monde méditerranéen à l'époque de Philippe II*.

Nakon vremenske distance ova kritička pretpostavka može biti podvrgnuta analizi, kao što to uostalom u svom tekstu i čini jedan od urednika ovog *Zbornika*, Nenad Ivić. A jednako je tako točno da se ni etiketa epigona škole totalne historiografije — prema modelu iz *Annales* — više

ne može primijeniti na autora čija »talasologija« — da ponovno parafraziramo Magrisa — nikad ne postaje odbacivanje događajne dimenzije ljudske povijesti. A postoji još jedan razlog zbog kojeg danas gledamo drugim očima Matvejevića antropologa, geografa i »filologa mora«. I on je — poput urara iz Aleksandrije, jednog od sjajnih likova iz *Brevijara* — odlučio rekonstruirati katalog jedne uništene i rasute biblioteke: ne više zbirku knjiga koju je zapalio kalif Oman, nego »biblioteku« običaja, navika, predmeta, riječi, izraza i poslovice, odnosno civilizacije koja je nastala oko ovog velikog mora i koju je vrijeme raskomadalo i rasulo tokom stoljeća.

Prvi je *angažman* jednog intelektualca — čini se da nam to Matvejević govori — upravo u tome da prisvoji sjećanje prošlosti i da bude svjedok sadašnjosti. Biti »zatočenikom istine« ne znači samo sudjelovati u političkim i kulturnim polemikama svoga vremena (»sukob ideja«), nego i ispaštati zbog vlastite permanentne kritike političke moći, ali isto tako i oživotvoriti pisanje koje bi Foucault nazvao *arheologijom znanja*.

Foucaultovo ime ne pada nam na pamet slučajno: Matvejević pripada istoj generaciji pisaca i filozofa (onih poslije Sartrea) koji su srušili granice između filozofije i historiografije, između književnosti i književne kritike. Ako postoji nešto zajedničko ogleđima što su ih okupili Nenad Ivić i Sanja Roić, čini nam se da je upravo to ono najznačajnije. Nije slučajno što je upravo Robert Bréchon, jedan od najboljih poznavalaca opusa Fernanda Pessoae u svijetu pronašao prave riječi pri sintezi tog pluralnog i antinomijskog univerzuma: »Matvejević bijaše u sruću jednako 'Bosanač' kao i 'Hrvat' ili 'Jugoslaven' ali sve to, što se prije lagano mirilo, ne ide više zajedno. Njegov je identitet pod pritiskom događaja postao problematičan a djelo raznoliko i teško jednoznačno određivo...

Naivni čitatelj bi mogao pomisliti da se radi o tri razna autora: eruditu, angažiranom svjedoku i pjesniku«.

I doista, skrivena u njegovu djelu mogla bi se pronaći još jedna spisateljska figura: istinski i pravi pripovjedač. I ovdje možemo slijediti sugestiju jednog od ogleđa uvrštenih u *Zbornik. Predrag Matvejević: lik iz romana* autora Sergeja Roića — pisca koji odmah prepoznaje narativnu i fikcionalnu hipotekstualnost, skrivenu čak i u naborima kritičkog ogleđa ili otvorenog pisma.

Dostaje nam da se prisjetimo drugog od *Otvorenih pisama*, onoga upućenog Karlu Štajneru, u kojem portret čovjeka — koji je osudio staljinizam, plativši to osudom na dva desetljeća gulaga — nije pretpostavka za nekakvo artifično uznošenje, jeftinu retoriku ili svojevrstog *tableau* po uzoru na Chateaubrianda, gdje se autor više ne prikazanom subjektu narcisoidno (i djetinjasto) divi samome sebi, nego je dramatična pripovijest s likovima (nezaboravan je onaj Sonje Jefimovne Moisejeve: junakinje za koju se čini da je izišla iz kakvog Platonovljeva ili Pastrnakova romana), topičkim momentima i klimaksom. Ili, možemo isto tako ponovno otvoriti njegovu u kronološkom nizu posljednju uspješnu knjigu *Druga Venecija* (za koju je, između ostalog, 2003. godine dobio najvišu talijansku književnu nagradu *Premio Strega* za stranog autora), pa da pod samom površinom narativnih fragmenata pronađemo strukturu *nouveau romana*.

No, i tu moramo biti oprezni sa zaključcima, jer posljednje Matvejevićevo djelo odolijeva izazovu tematizacije jedne i preprisutne teme u svjetskoj književnosti, odnosno Venecije, ne samo zahvaljujući naučenoj lekciji iz *école du regard*, nego i dugotrajnom autorovom drugovanju s ruskim formalistima — počevši od Šklovskog — za kojeg je bez očuđenja i iskorijenjenosti nemoguće prikazati zbilju u književ-

nim i umjetničkim terminima. To dobro objašnjava Raffaele La Capria u svom predgovoru talijanskom i hrvatskom izdanju *Druge Venecije*: »Iz promatranja sitnog ali značajnog detalja, odnosno iz njegova izbora nastaje poezija; jednako tako, dok nam se čini da čitamo ogleđ, prikaz, dnevnik zapravo prevladavamo granice vrste i ulazimo u oblast koja pripada mašti.«

Pa ipak... I ovaj potonji čitateljski pristup objašnjava tek dio Matvejevićeve složenog književnog sistema. Narativnost nije sve, a ni poezija — ili bolje rečeno: jedan i drugi vid skriven u tkanju njegovih djela priziva jedno poimanje književnosti i uloge intelektualaca koje svoj prvotni razlog za postojanje vidi u onom što smo nekoć označavali kao »militantno pisanje«, ili — da se poslužimo Barthesovim riječima — pisanje kao »neprelazni glagol«.

Dovoljno je pročitati stranice *Istočnog epistolara* ili *Gospodara rata i mira* pa da se ponovno pronađe polemička snaga i sposobnost indignacije koja se ne skriva iza elegantne frazeologije ili učenog citata. Moguće je da ćemo na početku novog stoljeća svi morati prevladati stanovite klišeje i opća mjesta koja su pratila nestanak angažirane književnosti u drugoj polovici 20. stoljeća. Naime, hiperliterarnost nekih talijanskih pisaca kao što su Leonardo Sciascia ili Antonio Tabucchi ne priječi da se književnost sagleda i na drugi način, a ne samo kao čin koji se konstituirao samo kao puka igra ili *divertissement*. Dapače — barem kada je riječ o primjerima na najvišoj razini — vrijedi upravo suprotno: dovoljno se prisjetiti Pier Paola Pasolinija i njegovih *Luteranskih pisama* ili *Gusarskih spisa* (a na to neizbježno pomišlja talijanski čitatelj kad se suoči s *Istočnim epistolarom*), Pasolinija dakle, koji ne bi bio kadar dramatizirati vlastiti politički protest da ga prethodno nije utemeljio na jednoj, ma koliko heterodoksnoj, hermeneutici religije, religioznosti i svetih knjiga.

Na isti način Matvejević realizira svako svoje djelo, u smislu makroteksta, a on se svaki put mijenja i ostaje identičan samom sebi: pomalo Antigona, pomalo Odisej, pomalo Pasolini, ali pomalo i Bernhard, pa čak — zašto da ne? — i Borges. Odatle *skandal*, *krajnost* i — da navedemo

pojam iz njegove knjige-intervjua — *neiskazivanje hinjenog poštovanja* pisca Predraga Matvejevića, »gradanina« — u skladu s lijepom Bréchonovom definicijom — »jedne nenalazive Evrope«.

ALESSANDRO IOVINELLI